

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS

ÅRSSKRIFT

BAND I. 1895.

UTGIFVEN PÅ BEKOSTNAD AF HÖGSKOLANS
GUSTAF-ADOLFSFOND

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER.

INNEHÅLL:

STUDIER

I

STÅNDSRIKSDAGENS SENARE

HISTORIA

PRESTESTÅNDETS SAMMANSÄTTNING

OCH FORMERNA FÖR DESS RIKSDAGSMANNAVAL

AF

LUDVIG STAVENOW

GÖTEBORG

WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI

1895

Den gamla ståndsriksdagens historia är ingalunda så bearbetad, att icke stora områden ännu utgöra så att säga en nästan obruten mark. Särskildt är detta fallet med den period, då riksdagen dock framträder såsom det politiska lifvets främsta organ, frihetstiden. Den utveckling, som riksdagens organisation då vann, blef en beståndande vinst, i det att den i hufvudsak bestämt ståndsriksdagens sammansättning under hela dess följande tillvaro. Sättet för denna utveckling har emellertid i viss mån undandolt dess faktiska förlopp och försvårar en undersökning däraf. Den försiggår i väsentlig mån genom en rikt utbildad och skiftande praxis, sammanhållen genom en del allmänna lagbestämmelser, hvilkas betydelse dock först framstår i sin rätta belysning såsom försök att i någon mån regelbinda en fritt skeende begrepps- och formutveckling. Afsigten med denna undersökning har varit att påpeka denna utveckling af den äldre svenska representativa rätten och att söka finna dess grunddrag. Materialets splittring och delvis oerhörda rikedom, delvis stora bristfällighet har emellertid tvingat att inskränka undersökningen till det främsta af de valda stånden, presteståndet, och härvid har fullständighet ingalunda uppnåtts eller åsyftats, ty därtill skulle fordras mer

omfattande förberedande undersökningar i alla de särskilda stiftsarkiven och dessa forskningars genomarbetande i särskilda monografier. Då principerna för utvecklingen och källorna till en kunskap därom öfverhufvud äro likartade för alla de ofrälse stånden, torde en undersökning i detalj af ett visst stånds valformer i icke obetydlig mån befordra insigten om utvecklingen äfven inom de andra, och författaren har därföre funnit lämpligt att beteckna denna undersökning såsom studier i ståndsriksdagens senare historia.

En hufvudkälla för undersökningen utgöres af preståndets protokoll med bilagor i riksarkivet samt ståndets riksdagsskrifvelser till stiftsstyrelserna, hvilka i regel torde från 1731 hafva utfärdats i tryck, churu de i denna form för den äldre tiden äro så ofullständigt bevarade och svåråtkomliga, att författaren nödgats uppsöka concepten till desamma bland preståndets enskilda handlingar. Af icke mindre betydelse hafva de mer lokala källorna varit, domkapitlens och prestmötenas protokoll samt framför allt domkapitlens rundskrifvelser till stiftens presterskap. Dessa skrifvelser, hvilka i olika stift bära olika beteckningar: circulär, circulärbref, embetsbref, memorial m. m., citeras i afhandlingen under den gemensamma titeln circulär. I somliga stift började dessa skrifvelser ganska tidigt utgifvas af trycket, och Upsala universitetsbibliotek eger omfattande, churu långt ifrån fullständiga samlingar af tryckta domkapitelscirculär. I Linköpings stift begynner circulärens regelbundna tryckning redan 1729, i Upsala 1758, i Vesterås 1737, i Strängnäs 1748, i Skara omkring 1751, i öfriga stift först närmare århundradets slut. Till följd af de äldre tryckta circulärens sällsynthet och defekthet hafva de i några stift såsom Vexiö, Kalmar och Strängnäs i vårt århundrade blifvit samlade och utgifna ånyo vanligen i sammandrag. I Åbo stift utgafs en samling af äldre förut otryckta circulär 1824 af professor G. Hällström. Sedan skedde en fullständigare samling af alla äldre circulär, som kunde uppletas i de särskilda

pastorsarkiven och en första volym omfattande tiden 1564—1700 utgafs 1836 af ärkebiskop Jakob Tengström och V. G. Lagus. Denna samling är mycket belysande för den äldre tidens valförhållanden, innan ännu den representativa lagstiftningen begynt i mer omfattande grad. Äfven de i slutet af föregående århundrade begynnande stiftstidningarna hafva lemnat åtskilliga upplysningar. För att komplettera undersökningen af den lokala valrättens utbildning har författaren därjämte i Upsala domkapitels arkiv genomgått protokoll och registraturböcker i den mån det ansetts behöfligt. För öfriga stift har samma fullständighet ej kunnat uppnås, men dock den upplysning, som utöfver de tryckta cirkulärbrefven varit nödig, vunnits genom studium af den massa afskrifter af äldre konsistoriecirculär, extract af domkapitelsprotokoll, fullmakter och besvärskrifter jämte andra handlingar rörande stridiga riksdagsmannaval, ibland upprörande stiftets hela föregående valhistoria, hvilka finnas bland preståndets mycket rika samlingar af enskilda handlingar i riksarkivet. För några afskrifter af äldre domkapitelscirculär ur stiftsarkiven i Kalmar, Vexiö, Skara och Vesterås hembär jag härmed min tacksägelse till docenten vid Upsala universitet, v. pastor Herman Lundström.

Författaren.

Den svenska riksdagen är till sin historiska uppkomst en form för samverkan mellan regeringsmakt och folk, sammanfattande de krafter, som funnos organiserade i det svenska samhället, för att binda dem till medverkan och ansvar för gemensamt fattade och beseglade beslut. Men den var en form bland många andra. Tanken af hela folkets indragande i det politiska lifvet såsom stöd för det nationela riksföreståndarskapet i dess kamp för Sveriges inre frihet och yttre själfständighet under unionstidens virrvarr samt för dess afkomling, Gustaf Vasas, Karl IX:s och Gustaf Adolfs nationella konungadöme i dess oaflåtliga sträfvan att häfda statens rätt, sökte sitt uttryck på mångahanda sätt. Den nyare tidens första sekel kände många olika slag af möten, centrala eller lokala, representativa eller primära för att bruka en senare tids begreppsbestämningar; de brukades om hvarandra och förete en rikedom af skiftande former och mellanformer, hvilka flyta nästan omärkligt öfver i hvarandra och af samtiden knappt kändes såsom olika arter. Bland dessa olika möten höjer sig så småningom den s. k. allmänna riksdagen såsom den lifskraftigaste till en dominerande betydelse och undantränger till slut alla andra arter af ständermöten. Denna utvecklingsprocess är väsentligen afslutad i 1600-talets senare hälft, och frihetstidens regeringsformer gifva endast ett uttryck i lag åt ett faktiskt bestående och i allmänna medvetandet redan rotadt förhållande, då de allenast omnämna riksens ständers allmänna möten såsom politiskt organ för det numer i privilegierade stånd fördelade svenska samhället.

Förhållandet mellan herredagsmännen och de väljande korporationer, som befullmäktigade och underhöllo dem, blef dock icke klart bestämdt förr, än principalatsstriderna på 1740-talet fastslogo det moderna representantbegreppet såsom den juridiska formuleringen af de allsmäktige riksens ständers seger öfver sina revolterande principaler.

Riksdagens inre organisation hade före frihetstiden icke nått någon synnerligen rik utveckling. Indelningen i fyra stånd stod fast från 1500-talets slut, men ståndens sammansättning var icke närmare bestämd och berodde af konungens kallelsebref, som endast angåfvo de allmännaste dragen. Riddarhusordningen 1626 ordnade visserligen i hufvudsak det främsta ståndets, ridderskapets och adelns, uppträdande vid riksdag, och 1634 års regeringsform sökte att fixera den häfd, som utvecklat sig i fråga om, hvilka personer af regeringen lämpligen borde kallas till allmän riksdag. Men då dessa förordningar endast voro tillkomna i administrativt syfte såsom stadgar, genom hvilka regeringen afsåg att reglera sin egen och sina organs verksamhet på lämpligaste sätt, äro de ingalunda att betrakta såsom någon sorts konstitutionela lagar i modern mening och fattades icke häller såsom bindande i detalj. Kallelsebrefven äro fortfarande och ända in till frihetstiden den enda normen för riksdagens sammansättning, liksom de äfven ända till dess utgöra enda rättsgrunden för riksdagens hela tillvaro och verksamhet.

Det är däraf en följd, att ståndens sammansättning väsentligen skulle komma att bestämmas efter statens behof och från dess synpunkter. De allmänna föreskrifter, som innebäras i de kungliga kallelserna, äro äfven gifna med hänsyn till riksdagens mest framträdande uppgifter, nämligen dels dess representativa befogenhet eller dess makt att utöfva den beslutanderätt, som urgammal lag och det allmänna föreställningssättet gaf det svenska folket vid nya skatters bestämmande och lags stiftande eller ändring, dels dess ställning såsom ett af statsförvaltningens främsta organ, sammanfattningen af de krafter, som arbetade i dess tjänst, såsom rådgifvare vid förordningsmaktens utöfning och till förvaltningsarbetets yppersta kontroll.

Faktiskt blefvo emellertid riksdagskallelserna ingalunda den enda grunden för riksståndens bildande. Äfven i sättet att åtlyda och i detalj tillämpa dessa kallelser utbildade sig en viss, af regeringen tåld, ehuru ej gillad praxis, som blef en viktig faktor med i riksdagens verkliga sammansättning, och som var ett uttryck för den uppfattning, som inom de väljande ståndskorporationerna gjorde sig gällande beträffande riksdagsmannaskapet, och för de sociala maktförhållanden, hvarpå det offentliga lifvets organisation till viss grad hvilade. Ur föreningen af kallelsebrefvens allmänna normerande föreskrifter med en genom häfd utbildad metod att tillämpa desamma, af den offentliga synpunkten och den privata, framgick den äldre svenska riksdagens sammansättning och karaktär ända till dess, att den begynnande frihetstiden så godt som strök bort den ena af dessa faktorer och grundade en ny utvecklingsperiod för den gamla ståndsriksdagen, som i det väsentliga fortfor ända till dess undergång.

Denna undersökning har — såsom ofvan angifvits — begränsat sig till den utveckling af preseståndets sammansättning, som tillhör denna senare period af ståndsriksdagens historia. Men då denna utveckling är förberedd redan under föregående period, väsentligen 1600-talet, anknyter sig helt naturligt en sådan undersökning till hvad som då var lag och praxis i detta hänseende. En skizzering af preseståndets vid riksdag bildande före 1700-talet har därföre att iakttaga å ena sidan hvad som de kungliga kallelsebrefven föreskrefvo och å den andra det sätt och de tendenser, hvari tillämpningen däraf framträder.

1634 års regeringsform (§ 45) stadgade, att till riksdag skulle förskrifvas och komma »*bisperne och superintendenterne i Sverige och Finland sampt med tvenne af hvart capitulo och därtill en präst af hvarie tvenne härad*». Riksdagskallelserna följde denna regel med den ringa förändring, att från och med 1639 alltid en prest kallades af hvarje härad i stället för hvarje tvenne. Tendensen i dessa föreskrifter framträder synnerligen tydligt. Stiftsstyrelserna eller domkapitlen voro under 1600-talet i själfva verket den kyrkliga förvaltningens hufvudorgan med stark myndighet inom de särskilda stiften och föga kon-

trollerade eller influerade af någon högre central kyrkomakt. Deras starka representerande vid riksdag var därföre ganska naturligt från synpunkten af statsförvaltningens behof, ty först därigenom vanns under 1600-talet den centralisering och sammanfattning af kyrkoadministrationens organ, som dock i hufvudsak vunnits för den verldsliga förvaltningen genom de centrala rikskollegiernas utbildning under 1600-talets tidigare hälft. De lägre prester åter, som under 1600-talet kallades till riksdag, företrädde tydligen icke den kyrkliga förvaltningen i egentlig mening. De kallades ej för stiftet, utan för häradet, den tidens förnämsta verldsliga kommun, och afsågo att representera det demokratiska elementet i den lutherska statskyrkan med dess stora betydelse för den verldsliga kommunalförvaltningen och dess inflytande på allmogen.

Redan från början låg det en viss motsats mellan de båda hufvudbeståndsdelar, af hvilka prestesståndet var sammansatt, både i socialt afseende och i den hänsyn till förvaltningens behof, af hvilken regeringens kallelse bestämdes. Denna motsats hade under slutet af 1500-talet framträdt i lågpresterskapets tendens att sammansluta sig med allmogen landskapsvis och skulle äfven för framtiden icke blifva utan betydelse. Men i 1600-talets Sverige var den aristokratiska tendensen och den själfständiga kyrkoförvaltningens individualiseringsförmåga så stark, att ej blott de båda grupperna af presterliga ledamöter sammanslöto sig till ett slutet riksdagsstånd, som betraktade sig själf såsom den samlade statskyrkans främsta organ, utan äfven inom detta fördelade sig efter stiften med deras allt starkare utbildade skiljaktigheter i administrativt och till och med rituelt afseende, såsom målsmän för deras särskilda intressen. Inom hvarje sådan stiftsgrupp af representanter dominerade under det sjuttonde seklet det hierarkiska elementet temligen allsmäktigt.

Vid tillämpningen af kallelsebrefven sökte de väljande korporationerna framför allt att minska antalet af kallade ombud och därmed bördan af deras underhåll vid riksdag. Ju längre riksmötena blefvo, desto drygare blef äfven denna börda. Af konsistorierna kommo därföre jämte biskopen eller superintendenten vanligen blott en ledamot, och i stället för att af-

sända en prest för hvarje härad, förenade sig flera kontrakt om en fullmäktig. Regeringen måste finna sig i, att blott omkring en tredjedel eller en fjärdedel af det antal, som vederborde enligt kallelsebrefvens oförändrade ordalag, infann sig, särskildt från de aflägsnare stiften, för hvilka ombudens resekostnad blef mer betungande. För regeringen var det äfven hufvudsaken, att ett någorlunda tillräckligt antal ombud infann sig, försedda med de hemmavarandes fullmakt. Det heter i ett circulär af Åbo domkapitel till samtliga prostar 13 Jan. 1668, att enligt K. M:ts påbud väl en prestman af hvarje härad borde resa åstad, men som omkostnaderna därvid, särdeles där små härad äro, blefve för stora, *förmodar man K. M. vara nöjd, när så många prester från stiftet affärdas, som förr vanligt varit*, om hvilkas väljande, fullmakter, medhafvande gravamina och nödtorftiga uppehälle ven. clerus därföre anmodas att besörja.[1] Denna uppfattning af kallelsernas efterlefvande torde varit den allmänna.

Valsättet var föga utbildadt. Konsistorium utsåg naturligtvis sina egna representanter. Äfven på valet af kontraktens fullmäktige hade det ett afgörande inflytande genom sin stora myndighet och auktoritet i öfrigt. Men detta faktiska inflytande, som endast är uttryck för det verkliga maktförhållandet inom stiftet, får icke undanskymma, att det dock alltid är kontraktens presterskap, som ger fullmakt och underhåll samt medsänder besvär. Valrätt eller snarare skyldighet att utse fullmäktig hvilade alltid hos presterna själfva, och teoretiskt åtminstone ansågos väl valen såsom fria, men då representationsrätten snarast fattades såsom en börda, var man icke synnerligen angelägen vare sig om att välja eller att väljas. Därföre hemstäldes ofta besväret att utse herredagsmän till konsistorium, som fick underhandla med lämpliga personer och ofta vände sig till dem, som ändock hade något ärende i hufvudstaden att besörja. Utaf bevarade notiser framgår, att följande former användts, antagligen med tillfällig variation inom olika stift beträffande öfvervigten af det ena eller andra

---

[1] *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref ifrån år 1564—1700*, utgifven af Jacob Tengström och V. G. Lagus, Åbo 1836.

valsättet: *Val på stiftsmöten af det samlade presterskapet*, hvilket torde förekommit, så ofta dylika möten varit samlade eller inom kort skulle sammanträda, då kallelsen kommit.[1] *Val af presterskapet inom de särskilda kontrakten*, hvilket synes hafva bestått i, att prostarne inhemtat kontraktisternas mening antingen vid någon sammankomst eller genom bud och insändt förslag på en eller flera till konsistorium, som därefter varit oförhindradt att af de nämde utse de tjänligaste inom olika delar af stiftet till tillräckligt antal och ibland till och med gått alldeles utom förslagen, hvarefter fullmakter kringsändts till underskrift i kontrakten.[2] *Direkt utnämning af konsistorium* till följd af tidens korthet, af ärendets vigt eller för besparing af besvär. Konsistorium har därvid helt enkelt från kontrakten efterskrifvit fullmakter, stälda på en viss person, eller också på förhand infordrat fullmakter in blanco, för att af konsistorium efter förhandling med tjänliga personer ifyllas.[3] Någon egentlig opposition mot konsistorii ledande ställning synes ej hafva förekommit,

[1] T. ex. i Åbo stift 1672 »*Acta synodalia*» etc., tr. i ofvan cit. Samling af Åbo stifts circulär, i Linköpings stift 1659 o. 1672. *Beckman: Bidrag till svenska riksdagens historia 1650—1680*, s. 13.

[2] I Åbo stift uppmanar kons. kontraktspresterskapet »välja» eller »förena sig» om fullmäktig, t. ex. 1668, *circ.* 13 Jan., 1676 *circ.* 19 Juli och 1677, *circ.* 14 Dec. — I *Upsala domkapitels circ. och protokoll*, 21 Febr. 1710 heter det, att »contractisterna behagade ofördröjligen utse och utnämna någon, som de mena der til wara den tienligaste... på det efter samtlige Hrr Contractisternes inhämtade förslag E. Ehrew. må kunna Domcapitlet ofördröjligen derom gifwa underrättelse och domcapitlet således af de nämde utwälja en, den af alla sedan kan befullmäktigas.» Prostarne inhemta kontraktisternas mening »med Klåckarepåsten genom natt och dag». — I Linköpings stift välja kontrakten, konsistorium godkänner, t. ex. 1676, *Beckman a. a.* 14. — I Vesterås 1655 o. 1672 val af kontrakten under konsistorii uppsigt, *därs.*, m. fl. ex.

[3] *Åbo stifts circulär* 22 Juli 1680, 18 Dec. 1688, *Upsala stifts circ.* 5 Sept., 8 Okt. 1659, 6 Sept. 1682, 1 Juli 1686, 15 Juni 1697. I *circ. och prot.* 11 Nov. 1713 heter det, att »cons. förmodar, thet presterskapet icke lärer misstycka, om cons. utnämner thesse Fullmäcktige, dels för tidsens korthet, dels för ärendets wichtighet skul, såsom ock för omkostnadens besparing, och at presterskapet will med det första verbis generalibus sig utlåta, om icke de wilja wara nöjde med de Fulmäcktige, som cons. utwäljer.» Konsistorium erkänner dock tydligt, att valrätten egentligen tillkommer presterna själfva.

men företeelserna i Upsala stift, där dock konsistorii ställning var mycket stark, visa, att medvetandet om pastorernas rätt lefde kvar. Då riksens ständers eget anseende växte, under det enväldskonungadömets sjönk, och långsamt en förändring i det allmänna åskådningssättet beträffande riksdagsmannaskapet försiggick till dess uppfattande såsom en rättighet i stället för en tung pligt, framträdde af sig själf fordran på emancipation af konsistoriernas öfvervägande inflytande eller åtminstone ett skarpare betonande af de fullmaktsgifvandes fria valrätt.

Underhållet af såväl kontraktsfullmäktige som stiftsstyrelsens representanter utgick af dem, som innehade pastorat. Då bidrag härtill ursprungligen torde hafva fattats såsom aflösning af egen skyldighet att infinna sig,[1] utgjordes afgiften helt naturligt lika af alla.[2] Men ju mer skyldigheten ansågs tillkomma själfva korporationen, kontraktet eller stiftet, antogo riksdagspenningarna karakteren af en skatt, som hvilade på pastoraten och borde utgöras i mån af deras godhet. I valcirculären börja förekomma, att konsistorium föreslår en viss allmän afgift, men med tillägg, att de som hafva mer i inkomst böra kontribuera något mer, andra mindre,[3] och till slut uppträda ordentliga längder för de särskilda pastoratens riksdagskontingent, bestämd vanligen efter mantalet.[4]

I slutet af 1600-talet framträda äfven de första försöken att indraga kapellanerna såsom medbetalande till riksdagsmännens underhåll. Deras ställning började då särskildt genom kyrkolagen antaga karaktären af ordinarie prestembeten, och utom underhåll af pastorn fingo de lönebidrag af församlingen

[1] Till 1600 års riksdag kallade hertig Carl alla prester i Finland som besitta gäll, hvarföre biskop och konsistorium befaller alla pastorer gifva sig i väg vid förlust af embetet. *Åbo circ.* 13 Nov. 1599.

[2] I Upsala stift 2 d. s. m. af hvarje pastorat 1659 och 1686, i Åbo 2, 3, 4, 6 d. s. m., vexlande för olika riksdagar.

[3] I *Åbo stifts acta synodalia* 1672 heter det »dhe, som besittia bättre Lägenheeter och åtniuta större intrader varda till förrige qvantum något tilläggiandes.» I *circ.* 22 Juli 1680 fastställes lika afgift, men tillägges »uti dhe små och mycket ringa pastorater pläga dhe contribuera lijtet mindre.»

[4] I Upsala stift medsändes 1710 specificationslista på hvad hvarje pastorat borde gifva. 1713 återgicks till det gamla sättet, att hvarje pastor gaf 2 d. s. m.

och boställen.[1] Man ansåg dem därföre böra bidraga i någon proportion till riksdagsskatten, då herredagsmännen förfäktade stiftets gemensamma angelägenheter.[2] Härmed sammanhänger naturligtvis, att de äfven kunde få medunderteckna fullmakterna och äfven undantagsvis, om de egde konsistoriets och stiftets förtroende, sändas till herredagen.[3] Men om någon egentlig valrätt kan ej vara tal, då öfverhufvud inga ordentliga val förekommo, utan dessa afgjordes genom ömsesidig öfverenskommelse, hvarvid naturligtvis kapellanerna spelade en allt för beroende och obetydlig rol. Till riksdag kunde äfven sändas lektorer, professorer, konsistorienotarier, någon gång fältprester eller skoladjunkter, men de förstnämda voro väl i regeln medlemmar af domkapitlen, och då dessutom det ofta ännu var svårt att finna någon, som ville resa till riksdagen, och vanligen den, som hade andra ärenden att uträtta i hufvudstaden, gärna antogs såsom ombud, behöfva dessa undantag ej betyda någon egentlig valrätt eller valbarhet för dessa kategorier af kyrkliga tjänstemän. Väsentligen synas prostar och kyrkoherdar hafva uppfattats såsom de egentligen valberättigade, emedan de ännu voro de enda självständiga presterliga embetsmännen.[4] Men noggranna eller skarpt utpräglade former förekomma ej denna tid.[5] Det tillhör först en senare period att draga finare gränser

[1] *Anjou: Svenska kyrkans historia ifrån Upsala möte 1593* etc. s. 487 o. f.

[2] Första gången kapellanerna åläggas kontribuera är i *Åbo stift* 1672: *acta synodalia* etc.: »D:ni Sacellani varda ock, hvar och een effter sine vilkor något till Herredagsmännens reesa hjelpandes». 1677 bestämmes kaplanernas bidrag till 1/3 af pastorernas och »coadjutores'» till 1/6, likaså 1680. — Det är dock endast från Åbo stift kapellanernas beskattning så tidigt omtalas; möjligen äfven i *Linköpings*, där det 1730 kallas för gammal praxis.

[3] För Åbo stift 1659 o. 1680. I Åbo stift torde kapellanernas självständigare ställning varit tidigare utbildad.

[4] I *Upsala stifts circ.* 1659, 5 Sept.: »Begäres aff D:nis *præpositis et pastoribus* fulmachter af alla Underskrefne udi sine contracter.» — *Ups. domk. prot.* 1 Juli 1686: »Om riksdagen uthskrifwes i stiftet till *pastores* och Herredagsmän blifva» etc.

[5] 1713 ville Upsala domkapitel att consistorium academicum särskildt skulle representeras och hemställde till detsamma att välja en fullmäktig, men cons. academ. afböjde.

för de särskilda beståndsdelarne af en gemensam kår och utfila detaljerade former i öfverensstämmelse med någon herskande princip.

* * *

Den första riksdagskallelsen efter Karl XII:s död var ännu fullständigt lika med de äldre kallelserna i fråga om ståndens sammansättning.[1] Men därmed upphöra föreskrifterna från regeringens sida. Det låg i det nya statsskickets natur, att riksens ständer själfva skulle bestämma sin organisation, och att hvarje inflytande från regeringens sida skulle anses såsom obefogadt. Det är ett betydande moment i riksens ständers historia, som ligger däri, att konungens kallelsebref, hvarpå förut hela deras tillvarelserätt hvilat, krymper till en tom formalitet. Häruti ligger ett tydligt uttryck för en ny statsrättslig åskådning af riksdagens hela väsen, som långsamt mognat: det är ej konungens bud, som kallar rikets tjänstemän och undersåtar till rådgifvande möte efter hans behof af sakkunnige rådgifvare eller politiskt och socialt mäktiga stöd för sina beslut; riksens ständer sammanträda i kraft af egen rätt i sin historiskt gifna organisation, närmare bestämd efter ståndens egna tendenser och inre sociala gruppering. Ännu kallelsen till 1720 års riksmöte innehöll en del bestämmelser, som dock beträffande presteståndet inskränkte sig till att jämte stiftscheferna kalla »allenast någre prestmän af hvart stift» för lindrings skull i omkostnaderna efter ständernas egen begäran.[2] Men från och med kallelsebrefvet den 3 Okt. 1722 heter det blott: »*Wi bjude och anbefalle ... at de ständen, hvilka efter wanligheten pläga hitsända Fullmäcktige eller Deputerade, sådant behörigen i anledning och til följe af den sidst stadfästade R. F:s 47 § wärckställa samt de af dem sielfwe utsedde utskickade med nöijacktige Fullmachter förse*». Den praxis som härmed inleddes var ytterligare garanterad genom det nya statsskickets regeringsformer och konunga-

[1] Af presterskapet kallades »alla Biskopar och Superintendenter med tvänne skickelige Män af hwart Consistorio och en prästman af hwarje härad». *Riksdagskallelse* 15 Dec. 1718.

[2] *Riksdagskallelse* 14 Okt. 1719.

försäkringar, som inskärpte ståndens fulla valfrihet. R. F. 1720 § 47 förklarade, att »*ständerna hafva makt sjelfve att utse och välja deras utskickade till riksdagar*».[1] Då samma R. F. § 45 icke nämde, hvilka dessa utskickade skulle vara mer än, att vid riksdag »alle tillbörligen sig inställa,[2] ansågs därefter hvarje bestämmelse härom, som icke utgått från ständerna själfva, såsom ett ingrepp i deras valfrihet, och regeringskallelserna från 1722 rättade sig härefter. Ståndens sammansättning var fullständigt hänskjuten till de väljande korporationernas eget skön och full frihet lemnad åt praxis och en kommande parlamentarisk lagstiftning att bestämma de maktegande riksens ständers organisation.

Då platsen sålunda var röjd för nydaningsarbete, var det naturligt, att utvecklingen skulle gå i den riktning, som redan förut trots kallelsebrefvens ordalag inverkat bestämmande på ståndens riksdagsmannaval. Vid 1719 års riksdag voro visserligen flera än vanligt närvarande trots kriget och den allmänna fattigdomen på grund af de ärendens vigt, som man visste förestå, om också ej så många, som kallelsebrefvet föreskrifvit.[3] Men vid de närmast följande riksdagarne sammanfördes öfverallt inom stiften ett flertal kontrakt för att gemensamt befullmäktiga och underhålla egen herredagsman, dock ännu utan bestämd regel.[4] Häradet, den verldsliga kommunen, såsom valkrets för prereståndet bortföll alldeles. Redan på 1600-talet hade domkapitlen alltid i sina valcirculär substituerat kontrakt i stället för härad trots kallelsebrefven. Efter 1718 är ej tal vidare om häradet. Detta förhållande har föga praktisk vigt, då kontraktsindelningen var byggd på häradsindelningen så,

---

1 *Kon. Förs.* 1719 § 7, *Kon. Förs.* 1720 § 9.

2 Härvidlag finns en liten skillnad mellan Reg. F. 1719 och den af 1720, i det R. F. 1719 § 36 säger att vid riksdag »alle efter vanlighet och förordningar sig inställa.»

3 Ståndet utgjorde omkr. 90 medlemmar. — Upsala domkapitel sökte denna gång upprätthålla fordran på att hvarje kontrakt skulle sända en representant, *prot.* 14 Jan. 1719. Stiftet var äfven företrädt af 3 konsistoriimedlemmar och 11 prester utom dem från Stockholm.

4 Så t. ex. i Upsala stift enligt *kons. circ.* 11 Nov. och *prot.* 3, 9 Dec. 1719 samt *prot.* 19 Dec. 1722.

att kontrakten i regel antingen sammanföllo med häradena eller omfattade ett flertal smärre härad. Men teoretiskt var det icke utan betydelse, att den rent kyrkliga indelningen allena lägges såsom grund för ståndets representation. En skarpare brytning med den föregående tidens valförhållanden ligger i den minskning af domkapitlens öfvervägande inflytande, som genast inträdde. Härvid var det icke utan betydelse, att till formen presternas egen fullmakt fordrats och teoretiskt åtminstone rätten att utse deputerade tillkommit dem. Det låg såsom en konsekvens i den hastigt växande uppskattningen af riksens ständers värdighet och makt, att de kommunala korporationer, af hvilkas deputerade de ofrälse stånden bildades, obehindradt af all öfverordnad auktoritet och ledning utsågo sina fullmäktige. Dock gjorde konsistoriernas traditionela makt, presternas ovana vid uppträdande på egen hand och behofvet af en valledning, innan fasta valområden utbildats, att stiftsstyrelserna fortfarande vid de första riksdagsvalen under den nya tiden bibehöllo och utöfvade en uppsigt öfver pastorernas val i orterna med eller mot deras vilja.[1]

[1] Vid 1720 års riksdag inlemnade Hallands presterskap en böneskrift att själf få tillsätta riksdagsman, utan att kons. gjorde dem intrång eller tillsatte någon utom provinsen, som ej förstod dess särskilda ekonomi. K. M. biföll detta, »allenast at vederbörande sådant deras i detta fallet giorde val communicera med Biskopen och consistorio, som derutinnan ej någon ändring lärer göra, så framt ej något sädeles deremot vore at påminna». *Kongl. Resol.* 1 Aug. 1720, tr. i transsumt hos *Modée VI* s. 4432 o. f. K. M. tillerkänner således stifsstyrelsen ännu en rätt till uppsigt på samma gång, som den fria valrätten garanteras. Hufvudvigten i det halländska presterskapets anhållan ligger emellertid på att få bilda en sluten valkrets. — Upsala ärkestifts myndiga domkapitel, som hittills i regel utsett riksdagsman, nöjde sig vid kringsändandet af 1718 års kallelsebref att föreskrifva, det prostarna göra anstalt, »at den prestman, som samma riksdag bevista skal, så tidigt utses antingen in- eller utom prosteriet, at densamme efter påbudets innehåll med behörig fullmacht af them allom som honom utvälja kan sig i tid infinna.» *Circ.* 20 Dec. 1718 i Conceptboken. Följande år sträckte konsistorium sin myndighet längre, hvilket delvis föranleddes af kontraktens sammanförande i 3 valkretsar efter länen. Kons. uppmanade prosten och hans medbröder i hvarje kontrakt »at pläga ofördröjligt samråd och Consistorio kungiöra, hvem the vilja såsom tienligast och skickeligast thertil utse, så at thensamme med behörig fullmacht af samtlige sine medbröder i länet försedd kan i rättan tid några dagar före den 14 Jan. i Stockholm sig infinna.» *Circ.* 11 Nov.

Riksdagsordningen 1723 fastslog de första bestämmelserna för riksståndens sammansättning på den nya grundvalen af deras egna åsigter och önskningar såsom enda norm. Den är därför helt naturligt endast ett preciseradt uttryck i lag för den uppfattning, hvilken som bäst höll på att nydana eller omforma valsättet inom de särskilda valkorporationerna, och som hyllades af riksstånden själfva. Beträffande preseståndet stadgade R. O. följande grundbestämmelser, hvilka bilda utgångspunkten för den kommande utvecklingen: (§ 6) »*Vid riksdagar skola sig infinna... biskoparne och superintendenterne eller en skicklig man af hvart consistorio, försedd med hela stiftets enhälliga vahl och fullmackt; såväl som ock en prestman af hvarje tvenne eller trenne probsterier eller contracter;*» (§ 7) »*Utom biskopen eller den, som i biskopens ställe ifrån consistorio kommer, väljer prästerskapet i hvart probsterie eller contract sin fullmäcktig; och der presterskapet i flera probsterier åsämjas om en fullmäcktig, står det dem fritt..... Vid alla riksdagsmans vahl bör den blifva riksdagsman, som mäste rösterne falla uppå, och får den, som valder blifvit, sig ej derifrån undandraga med mindre han laga förfall hafver, och njute han fritt och tillräckligt underhåld och resepenningar af dem, som han är fullmächtig före.*»

I dessa ordalag framträder kontraktet eller prosteriet såsom den egentliga valkretsen för presterskapets representation; häradet är formligen genom lag ersatt med den rent kyrkliga indelningen. Genom medgifvandet, att två eller flere prosterier kunna förena sig till obestämdt antal, är antalet fullmäktige i

1719. Så litet voro presterna ännu ömtåliga om sin valrätt, att en stor del hemstälde ärendet till konsistorii godtfinnande, andra begärde konsistorienotarien till fullmäktig. Kons. resolverade, att notarien blir fullmäktig för dem, som det behaga, och utnämnde af de öfriga föreslagne en för hvarje län. *Prot.* 3, 9 o. 16 Dec. 1719. — Till 1723 års riksdag befalde domkapitlet prosten att öfverlägga med sina medbröder och meddela konsistorium, hvem de hälst önskade till fullmäktig, »at när samtlige vederbörandes betenkiande utur Stiftet är inkommet, cons. må therefter kunna foga then anstalt, som vil ytterligare nödig vara.» Äfven denna gång hemstälde en del fortfarande ärendet till kons., som utsåg 1 eller 2 representanter af de föreslagna för hvarje län, men icke ansåg sig kunna förhindra någon annan, som valts af ett kontrakt och ej ville afstå sin rätt, att resa till riksdagen. *Circ.* 24 Okt.; *prot.* 21 Nov., 5, 19 Dec. 1722, 9 Jan, 6 Febr. 1723.

preståndet hemställdt till dess eget godtfinnande, på samma gång som möjlighet gifven till utbildning af större valkretsar.

Biskopar och superintendenter erkännas såsom stiftsstyrelsernas självskrifne representanter, ehuru icke med uttryckliga ordalag, men endast i fall de icke komma till riksdagen, kan en annan medlem af konsistorium (i denna egenskap) väljas till riksdagsman och det ej af konsistorium själf, utan af hela stiftets presterskap. Stiftsstyrelsen är således hädanefter företrädd af *en* person i stället för tre, såsom föregående kallelser föreskrefvo, och äfven denne person företräder tydligen ej längre domkapitlet, utan stiftets presterskap.

Stiftet är härmed infördt såsom valkrets jämte kontraktet. I båda fallen ligger tydligen den uppfattningen bakom lagbestämmelserna, att det är presterskapet inom olika kretsar, som representeras, såsom delar af ett stånd, ej såsom förvaltningsinstitutioner. Detta är ett af de vigtigaste och mest betecknande dragen i den nya utveckling, som riksdagen får med frihetstiden, att hänsyn till statens behof ej längre är den dominerande, utan de privata intressenas representation. Stånden vid riksdag företedde ej längre olika förvaltningsskicklighet utan allena fyra privilegierade samhällsklasser, låt vara att embetsmannaintresse och skicklighet var djupt inveckladt i dessa stånd. Denna utveckling af riksdagen är ej ny, den finnes redan under 1600-talet, bildas då och växer i styrka, men dess seger och allenavälde gent emot de synpunkter, ur hvilka riksdagen i äldsta tiden af regeringen kallats, inträdde med enväldets fall.

R. O:s bestämmelser framträda äfven däri såsom en brytning mot en äldre åskådning, att de föreskrifva ett ordentligt val, där uttryckligen majoriteten af röster förklaras afgörande. Denna princip strider alldeles både emot konsistoriernas förra ingripande och ledande ställning, som härmed för framtiden lagligen är omintetgjord, och mot det gamla bruket att förena sig genom allmän öfverenskommelse. I praxis tränger denna bestämmelse först så småningom igenom. Ännu så sent som på 1740-talet förekomma enskilda direkta ingrepp af konsistorium för att leda valen.[1] Men principen af fritt och ordentligt

[1] *Ups. cons. prot. o. circ.* 29 Okt. 1740.

val har trängt till seger, och synpunkten, hvarifrån denna princip urgeras och vinner sin kraft, är den af valrätten såsom en dyrbar rättighet, som måste vårdas och bevaras såsom medel att göra sina intressen och sina åsigter gällande i statslifvet till bevarande af häfdvunnen statsordning och till förhindrande af statsintressets ensidiga tillgodoseende gent emot bestående ståndsprivilegier och det privata samhällslifvet öfverhufvud.

R. O. 1723 gör det till en skyldighet för den af majoriteten valde att emottaga valet, icke såsom förut till föremål för långa förhandlingar, helt säkert mindre ur synpunkten af plikt till det offentliga uppdraget än af majoritetens rätt att representeras såsom den vill. I ersättning fastställde R. O. tillräckligt underhåll, hvilken bestämmelse uttryckligen förvandlade riksdagspenningarna till en skattebörda för de väljande, ehuru de lemnade frihet för dess belopp, sätt att utgå m. m.

* * *

Det är endast de allmännaste normerna, själfva grundprinciperna för riksståndens sammansättning, som 1723 års R. O. dragit. Men ju mer det politiska lifvet utvecklades, och ju mer det politiska intresset trängde ned i de djupa lagren, dess mer måste dessa hufvuddrag suppleras, tolkas och utfilas i detaljerade bestämmelser. En synnerligen rik utveckling egde rum under frihetstidens lopp, hvilken företer oändligt många skiftande former.

Denna utveckling försiggår å ena sidan genom allmänna bestämmelser, gemensamma för hela ståndet och alla dess valkorporationer. Dessa allmänna bestämmelser framträda dels i form af kungliga förordningar, resolutioner eller förklaringar beslutade af riksens ständer såsom tolkning och supplering af grundlagen, dels — hvad preseståndet beträffar — genom ståndets beslut, förvarade i dess protokoll och vanligen genom allmänna rundskrifvelser till stiftsstyrelserna, »cleri comitialis circulär», direkt af ståndet meddelade till efterrättelse. Stånden ansågo sig ega befogenhet att på detta sätt bestämma det mer

detaljerade ordnandet af sin egen sammansättning — ståndets »economicum», såsom det kallas i protokollen. Angående dess förbindande kraft kunde man visserligen diskutera, och särskildt var gränsen mellan de båda formerna för allmänna centrala bestämmelser ofta sväfvande och oviss. Vid frihetstidens slut skulle partierna sammandrabba äfven härom och frågan nå en egendomlig vikt.

Å andra sidan försiggår utvecklingen af valsättet inom de särskilda valkorporationerna genom fri praxis eller formliga beslut, fattade hvad presteståndet beträffar inom stiften under form af synodbeslut eller konsistorii föreskrifter. Det var härigenom, som detaljutförandet och mångfalden af former kom till stånd. Denna inom de särskilda korporationerna uppvuxna valrätt fick här och där sitt uttryck i omfattande valordningar, och det är denna rika och fritt växande planta af valbestämmelser, som förklarar frånvaron af mer utförda allmänna stadganden under en period, då dock representationens vikt och det politiska intresset skulle gifvit anledning att vänta sådana. Den bildar äfven ett egendomligt drag i det förflutna århundradets statsrätt, som skiljer denna bestämdt från det moderna statslifvets skematiska, centraliserande och formstränga rättsåskådning.

De många invecklade och delvis motstridiga bestämmelser, som uppkommo ur de olika arterna af parlamentarisk rättsbildning, möjliggjorde så småningom en ständigt växande mängd af valstrider, klagomål och partiafgöranden, som till slut blefvo ett af partikampens främsta medel och vid frihetstidens slut hotade att undergräfva all värklig rätt för de valda ståndens sammansättning. Detta framtvang försök att sammanfatta och kodifiera de många rättsnormerna i detaljerade allmänna valordningar, försök, som förekomma i alla stånd och erbjuda intressanta exempel på tidigt utvecklade parlamentariska vallagar på den gamla ståndsprincipens grund. Men denna utveckling hann ej att vinna fasta resultat, innan 1772 års revolution mellankom och gjorde slut på det politiska intresset och därmed på valrättsutvecklingen. Den följande tiden till ståndsriksdagens fall betecknar endast utjämningen af de föregående egendomligheterna och öfvergången till mer skematiska, likformiga och enkla former.

Vi betrakta först utvecklingen af preteståndets valsätt genom allmänna bestämmelser, därefter den i stiften skeende utvecklingen, vidare konflikten mellan de olika valrättsprinciperna och lagbestämmelserna samt de samtidigt fortgående kodifikationsförsöken och till sist valrättens förenkling genom sedvanerättens undergång.

I.

Den fråga, som utöfver R. O:s bud tedde sig såsom vigtigast att genom ett allmänt stadgande afgöra, var den om *presteståndets antal vid riksdag.*

R. O. gaf tämligen stor frihet åt benägenheten att minska underhållsbördan genom att minska representantantalet, och denna benägenhet motvägdes ännu icke af det politiska intresset eller de särskilda valkorporationernas begär att skaffa sig ökadt inflytande i ståndet och därmed på det politiska lifvet öfverhufvud. Men ståndets behof af ett tillräckligt antal medlemmar för att kunna fylla sin egen plats i riksdagsarbetet och besätta det växande antalet af deputationer med presterliga ledamöter tvingade det att yrka ett minimeantal fullmäktige för hvarje stift. Man utgick därvid från den naturliga principen, att de större stiften borde förpligtas att hålla ett större antal representanter, hvilket äfven häfd och i viss mån R. O:s ordalag syntes angifva, ehuru ännu i ståndet indelningen af dess ledamöter efter stift var så djupt rotad, att man till viss grad synes hafva ansett de särskilda stiftsgrupperna af representanter såsom en sorts likaberättigade enheter.[1] Därjämte ansåg man, att äfven de minsta stiften efter R. O. måste

[1] Vid val inom preteståndet gjorde sig principen af stiftens lika rätt gällande om ock med aftagande styrka ända till periodens slut. Se min afhandling: *Om formerna för utskottsval* etc. Vid votering fastslog R. O. § 16 hufvudtalsprincipen för alla stånd; dock förekommer fortfarande votering stiftsvis inom preteståndet, särskildt vid afgörande af ståndets enskilda angelägenheter. Ex. härpå i *prestest:s prot.* 12 Oct. 1726. Ett uttryck af samma uppfattning är ett beslut 17 Juli 1723 att fördela ståndets gemensamma utgifter lika på hvarje stift.

representeras af åtminstone en prestman utom biskopen eller annan konsistoriemedlem, på det att pastorernas intressen måtte vara behörigen företrädda.

Från dessa synpunkter sökte ståndet under de första riksdagarne 1723 och 1726 upprätthålla ett någorlunda tillräckligt antal genom att inskrida mot tredskande stift med förmaningar, befallningar och böter.[1] Men de hopade försöken att undandraga sig representation tvungo ståndet att genom en allmän bestämmelse supplera riksdagsordningen. I s. k. ekonomiskt plenum den *8 Aug. 1727* öfverenskoms, att hädanefter *Upsala stift och Stockholm stad afsända 8 deputerade förutom Upsala konsistorienotarie, Linköpings och Vesterås stift 5, Skara, Strängnäs, Lunds och Åbo stift 4, Vexiö, Göteborgs och Hernösands stift 3, samt Borgå, Kalmar, Karlstads och Visby stift*

[1] Vid 1723 års riksdag kom endast biskopen i Kalmar, försedd med »allas desiderier». Häremot invändes af flera »att det både emot R. F. är stridande såsom ock *kan i framtiden hafva sådan påföljd, som icke är god, att en biskop reser till riksdagen hel allena och allsingen prästman ifrån stiftet, som dock nödvändigt vara bör.* Biskopen föredrog stiftets ringhet, hållande före, att när hans stift är thermed nöjdt, kan ther uppå intet tahlas. Dock blef för godt funnit, att herr Biskopen skrifver med nästa post, at en prästman med thet första ifrån stiftet upkommer, försedd med theras fullmacht, som kunna vara närmast till, och att the fleres fullmacht för honom sedan hit kommer», *prestest:s prot.* 21 Jan. 1723. — 1726 infunno sig från Skara stift endast två deputerade af presterskapet och ingen af konsistorium i biskopens ställe. Ståndet lät de deputerade genom skrifvelse antyda för konsistorium, att dess fullmäktig, försedd med stiftets fullmakt, måtte sig infinna vid riksdagen. *Prot.* 2 Sept. 1726. Kons. svarade i skrifvelse 13 Sept. med en ursäkt och förklaring, att det skulle taga allt för lång tid, innan någon consistorialis hann att utväljas och behörigen fullmäktigas. Ståndet ansåg detsamma, men beslöt, att Skara stift, »*som i anseende til thess storlek bordt sända 4 deputerade til riksdagen*», skulle bidraga till ståndets förnödenheter med underhållet för en riksdagsman. Genom votering bestämdes vitet till 300 d. s. m. *prot.* 20 Sept. 1726. Försök att upprifva beslutet misslyckades, *prot.* 12 Okt. 1726, och ståndet uppdrog åt not. sec. att utkräfva vitet och vid tredska anlita landshöfdingens hjälp(!), *prot.* 9 Aug. 1727. — Begäran om att blott behöfva sända en representant, biskopen eller annan framstäldes vid samma riksdag både genom bref af superint. Esberg för Visby stift, *prot.* 7 Sept. 1726, och genom memorial af lektor Catonius för Kalmar, hvilket senare närmast synes hafva föranledt beslutet att fastställa bestämdt antal en gång för alla, *prot.* 8 Juli 1727.

hvartdera 2 fullmäktige. Tillsamman utgjorde ståndet efter denna norm 51 så att säga ordinarie medlemmar jämte Upsala konsistorienotarie.

Detta beslut, som aldrig understäldes medståndens betänkande eller K. M:ts bekräftelse, blef grundläggande för ståndets sammansättning för framtiden, och ståndet upprätthöll detsamma, ehuru än ett, än ett annat stift under förebärande af sin fattigdom begärde nedsättning eller på eget bevåg undandrog sig att sända det föreskrifna antalet.[1] Ståndet måste gång på gång i sina riksdagsskrifvelser till stiftsstyrelserna inskärpa beslutets bestämmelser.[2] Dess laglighet eller bindande kraft bestreds aldrig, och så småningom trängde det fullständigt igenom.

Vid fastställandet af 1727 års konvention hade ståndet endast afsett att bestämma det minsta antal, som hvarje stift borde sända till riksdag, ty syftet hade endast varit att försäkra ståndet om ett tillräckligt antal medlemmar. Dessutom syntes R. O:s föreskrift, att hvarje kontrakts presterskap väljer sin representant, ehuru med rätt för flera att förena sig om en

[1] Redan dagen efter beslutets fattande protesterade biskopen i Linköping och »samtyckte endast till, att 4 måtte deputeras», *prestest:s prot.* 9 Aug. 1727. — Till 1731 års riksdag hade Borgå stift endast sändt biskopen, den valde fullmäktige hade insjuknat. Ståndet beslöt, att underhållet för en riksdagsman skulle af Borgå stift remitteras till dess gemensamma kassa. På stiftets begäran sänktes vitet till 300 d. k. m., *prestest:s prot.* 13 o. 20 April 1731. En begäran vid samma riksdag af Hernösands stifts riksdagsmän, att stiftet hädanefter blott skulle behöfva underhålla 2 ombud, afslogs, *prot.* 21 Juni 1731. — Vid 1742 års riksdag hade Strängnäs blott sändt 3 riksdagsmän. Preseståndet beslöt utkräfva vite af 50 d. s. m. för hvarje kvartal af riksdagen, tills. 200 d. s. m., hvilka not. sec. fick i uppdrag att utkräfva. 1746 upprepades detta, och stiftet hade ej häller erlagt böterna för föregående riksdag trots krafbref. Kons. urskuldade sig med den fattigdom, som den ryska inkvarteringen åstadkommit, och begärde befrielse för denna riksdag, hvilket ståndet beviljade, men med vilkor att böterna för föregående riksdag erlades. *Extr. af Cons. Strengnensis prot.* 10 Sept. 1746; *Utdrag af prot. hållet hos prestest.* 18 Okt. 1746 bland *preseståndets enskilda handlingar.* Äfven Hernösands stift, för fåtaligt representeradt 1746, ålades fylla föreskrifvet antal. *prot.* 16 Sept — Därefter synas försöken att undandraga sig representation upphöra.

[2] *Cleri comitialis circulär* 1741, 1747, 1756 o. 1762.

fullmäktig, ej fullt kunna stå tillsamman med ett fastställande af ett maximeantal för de särskilda stiftens representation, som nödvändiggjorde sammanförandet af en mångfald kontrakt till en valkrets. Både af ståndet själf och af de särskilda stiftsstyrelserna tolkades äfven 1727 års öfverenskommelse såsom endast innebärande minimum.[1] Men så småningom ändrades uppfattningen till följd af den växande känslan för fasta, i detalj ordnade former och genom behofvet af stadga för den begynnande divisionsindelningen och för riksdagsafgiftens ordnande. 1727 års beslut började uppfattas såsom ett maximum, som ej fick öfverskridas, och detta fastslås första gången af ståndet genom dess riksdagsskrifvelse 21 Aug. 1741, § 8, hvari stiftsstyrelserna uppmanas tillse, »at härredagsmännernas antal *icke ökas eller minskas* öfver thet som stiften emellan på 1727 års riksdag är belefvat och fastställt.» Denna uppfattning öfvergafs icke sedan formligen, men då den var svår att förfäkta gent emot R. O., undvek ståndet i följande riksdagscirculär att upprepa förbudet mot antalets öfverskridande.[2] Vid tillämpningen vacklade ståndet[3], och under frihetstidens sista period hyllade partierna olika uppfattning allt efter som de af partiskäl funno lämpligt godkänna eller utesluta någon öfvertalig ledamot. Frågan sammanhänger för öfrigt med den vigtigare om divisionsindelningen, hvarom nedan.

1727 års stadgande om antalet utvecklades eller ändrades endast i följande bestämmelser. Af de åtta utom notarien, som

[1] I *Ups. Domk. circ.* 21 Aug. 1730, i hvilket 1727 års bestämmelser om antalet riksdagsmän omnämnas, tillägges *»doch obetagit om något stift vil sända flera»*. Samma uppfattning hade domkap. ännu 1740, då det ej ansåg sig kunna förhindra Bollnäs kontrakt att hålla egen fullmäktig öfver stiftets ordinarie antal. *Ups. Domk. prot. o. circ.* 22, 29 Okt. 1740. Öfvertaliga ledamöter för Stockholm förekomma oupphörligt på grund af denna uppfattning af 1727 års beslut, 1731, 1738, 1751, 1755, 1765 och 1771.

[2] I conceptet till 1756 års *Cleri. com. circ.* bland prestest:s enskilda handlingar förklaras 1727 års antal såsom maximum, men detta utströks vid justeringen, *prot.* 25 Okt. 1756.

[3] 1755 strid om Stockholms 4 fullmäktige, hvarvid dessa förfäkta, att 1727 års konvention blott nämnde minimum. Ståndet medgaf, att alla 4 fingo stanna för denna gång, »men sedan blifver efter 1727 års förordning,» *prot.* 15 Okt. 1755.

skulle väljas af ärkestiftet jämte Stockholm, tillkommo stiftet fem och Stockholms presterskap tre. Så delades genast det gemensamma antalet af de väljande själfva,[1] och ståndet förklarade flera gånger själf sitt beslut på detta sätt.[2] Dock fattades icke formligt ståndsbeslut härom, hvarför äfven denna fråga beredde tillfälle till olika tolkning och partiafgöranden under slutet af frihetstiden. — 1746 medgafs Borgå stift, som lidit svårt af kriget och genom freden i Åbo minskats i omfång, rätt att sända en eller fortfarande två fullmäktige efter behag.[3] — Upsala konsistorienotarie, som af gammalt var ståndets själfskrifne första notarie, plägade under frihetstiden äfven betraktas såsom formlig medlem af ståndet. Till andra notarie valdes i regeln Stockholms konsistorienotarie, emedan han efter riksdagens slut kvarstannade i hufvudstaden och kunde utföra en mängd nödiga uppdrag och expeditioner. Härom formligt beslut 1731.[4] — I 1727 års bestämmelser om antalet föreskrifves icke uttryckligen, att biskopar och superintendenter skulle inräknas, men beslutet tillämpas så undantagslöst.

Till dessa bestämmelser, som så att säga reglera ståndets ordinarie antal, komma särskilda stadganden om kapellanernas valrätt, som tillförde ståndet ytterligare ett antal medlemmar. Någon enda gång infunno sig därjämte fullmäktige från andra presterliga societeter och tillätos undantagsvis att taga säte i ståndet.[5]

* * *

[1] *Ups. Domk. circ.* 21 Aug. 1730.

[2] *Prestest:s prot.* 15 Okt. m. fl. 1755; *Cleri com. circ.* 21 Aug. 1756 återgaf 1727 års beslut uttryckligen på det sätt, att: »således blifva ifrån Upsala stift utom notarien 5 fullmäcktige, ifrån Stockholms stad 3», etc.

[3] I *prestest:s prot.* 18 Sept. 1746 medges Borgå stift denna rätt endast för innevarande riksdag, men *cleri com. circ.* 1756 upptar detsamma såsom en bestående ändring af 1727 års konvention. Från 1760 begagnade för öfrigt Borgå stift alltid sin rätt att sända två riksdagsmän.

[4] *Prestest:s prot.* 23 Juni 1731.

[5] Särskildt var detta fallet med amiralitetskonsistorium i Karlskrona. Dess præses, amiralitetssuperintendenten, var flera gånger närvarande, 1719 jämte en annan pastor amiralitatis, 1726, dock äfven försedd med fullmakt för stiftet, 1734 och 1751, då superint. väl antogs i ståndet på grund af sin långa resa, men med uttryckligt tillägg båda gångerna, att det ej fick lända

Näst frågan om antalet af stiftens representanter framträdde såsom föremål för allmänna stadganden den om *kapellanernas förhållande till prestståndets riksdagsmäns val och underhåll.*

Före frihetstiden torde kapellanerna endast i Åbo stift, möjligen äfven i Linköpings, hafva deltagit i riksdagspenningarnas utgörande. I början af frihetstiden funno både Upsala och Hernösands domkapitel godt att ålägga dem en dylik börda.[1] Naturligtvis skulle denna nyhet ega sitt motiv i det gemensamma intresse med pastorerna, som komministrarne egde i bevakandet af stiftets angelägenheter och i deras rätt att medsända besvär.

De fattiga kapellanerna voro emellertid föga trakterade af den nya bördan, som för deras vilkor var kännbar nog.[2] Deras intressen voro dessutom så skiljaktiga från pastorernas, att de icke med synnerligt förtroende lemnade sina särskilda besvärs bevakande åt deras deputerade.[3] Det var därför föga underligt, att kapellanerna yrkade att antingen befrias från riksdagspengar eller att få fullmäktiga en af dem själfva vald deputerad till deras besvärs förfäktande. R. O. gaf ingen be-

till prejudikat för framtiden. *Prestest:s prot.* 24 Maj 1734, 19 Sept. 1751. — Från krigspresterna i Pommern kom 1760 en deputerad, men uteslöts enhälligt. *Prot.* 18 Okt.

[1] Om *Åbo stift* se ofvan s. 8 not 2. — I *Linköpings stifts circ.* 15 Juli 1730, § 4 kallas kapellanerna »af vanlig praxi långt tillbaka förbundne» till riksdagspengars utgörande. — I *Upsala stift* är *domk. circ.* 11 Nov. 1719 det första, som ålägger kapellanerna att bidraga till herredagsmännens underhåll. Det fastställdes till 1/2 mot pastorernas, i följande *circ.* 24 Okt. 1722, 28 Juni 1726 till 1/3. — I *Hernösands stift* omtalas det såsom en nyhet att affordra kapellanerna riksdagspengar i klagomål vid 1726 års riksdag. Möjligen har dylik beskattning äfven skett i andra stift.

[2] Kyrkoherden i Vendel skref till kons. om herredagspenningarnes upptagande, att »capellanen Hedin ifrån den utgiften sig alldeles ursäktar.» *Ups. domk. prot.* 21 Nov. 1722.

[3] Till dessa skiljaktiga intressen hörde kapellanernas sträfvan att få särskilda boställen af presteboleu vid annexerna, hvilket ännu ej i alla trakter var genomfördt. — Kapellanerna synas vid förfäktandet häraf snarast känt sig solidariska med allmogen. Vid 1731 års riksdag lemnade en del kapellaner i Vestergötland sina besvärspunkter åt bondeståndets talman Håkan Olofsson i stället för till stiftets fullmäktige. *Prestest:s prot.* 18 Febr. 1731.

stämd ledning. Den nämde »presterskapet» i hvarje kontrakt såsom valkorporation, men kapellanernas ännu ej öfvervunna mellanställning mellan kyrkoherdens medhjälpare och ordinarie presterliga tjänstemän gjorde, att detta stadgande kunde lemna skäl både för och emot kapellanernas medväljarskap. Riksens ständer beslöto på grund af inkommande klagomål mot prestesståndets uttryckliga mening vid 1726—27 års riksdag en förklaring, som af K. M. utfärdades såsom en formlig förordning 1727: »*Wi wele hädanefter hafwa lemnat til Capellanernas frija wilja, om de uti Herredagsmans vahlet interessera vilja och äfven skicka upp någon fullmäktig af sine Medbröder til Riksdagen, i hwilket fall de böra betala Herredagspenningar, men elliest intet.*»[1]

1727 års förordning blef hufvudgrunden i det följande för kapellanernas representationsrätt i preseståndet. Den afskilde kapellankåren från pastorerna och gaf denna kår en fakultativ valrätt, därmed skapande en ny valkorporation till preseståndet. Förordningen var emellertid så oklar, att man vid tillämpningen i de särskilda stiften fortfarande ansåg sig oförhindrad att söka förmå kapellanerna till delaktighet i pastorernas utgifter. Ordalagen att de kunna »uti Herredagsmansvalet intressera *och* äfven skicka upp någon fullmäktig af sina medbröder» etc. tolkades såsom ett alternativ, hvarföre man gjorde gällande, att 1727 års förordning medgaf tre möjligheter: antingen att kapellanerna välja och underhålla särskild fullmäktig, eller förena sig med pastorerna till gemensamt val och underhåll af riksdagsman

[1] »*Kongl. Maj:ts nådige förordning uti några måhl, som angå capellanerne i Riket, gifven Stockholm i Råd-cammaren den 16 Nov. 1727*», § 1. — Uppslaget till denna förordning kom genom en besvärsskrift från kapellanerna i Jämtland, hvari de bland annat klagade öfver, att de icke hade någon deputerad vid riksdagen, men dock affordrats herredagspengar. Allm. Besvärsdep., till hvilken frågan hänsköts, förslog genom extr. prot. 19 Juni 1727 den förändring, som sedan blef lag. Men preseståndet anmärkte, att »som preseståndets deputerade vid Riksdagarne hafva at bevaka icke mindre capellanernas än kyrkoherdarnes nytta och fördel, så kunna icke heller capellanerna undgå at proportionaliter sammanskjuta til Deputatorum underhåld, uti hvilckas utveljande de äfven böra interessera», *prestest:s prot.* 18 Mars 5 Juli 1727. Preseståndet har således vid frihetstidens början intagit den ståndpunkten, att kapellankåren skulle deltaga i riksdagsmännens val och underhåll.

ur deras klass, eller också icke alls välja och i sådant fall ej häller betala någon afgift.

Med stöd häraf sökte stiftsstyrelserna i flera stift förmå kapellanerna att deltaga i pastorernas val för att minska underhållsbördan, fast detta ej längre kunde åläggas såsom tvång. Såsom motiv anfördes i domkapitelscirculären vanligen en vädjan till kårandan att ej skilja sig från sina medbröder i stiftet, och att kyrkoherdarnes fullmäktige äfven skulle bevaka deras besvär, hvilket för kapellanerna blefve ett billigare sätt att få dem medsända och förfäktade än genom afsändande af egen representant. I Linköpings stift stadgade sig äfven såsom bestämd och i formliga valordningar uttalad praxis, att stiftets komministrar förenade sig med pastorerna och med dem bildade en gemensam presterlig valkorporation, som valde alla stiftets riksdagsmän. Denna stiftspraxis blef här så djupt rotad, att den öfverlefde alla följande ståndsbeslut, allmänna förordningar och till och med klara grundlagsbud långt in i följande århundrade.[1] I de andra stiften däremot strandade alla dylika

[1] Då 1727 års förordning publicerades, ville en del kapellaner i Linköpings stift med stöd däraf undandraga sig de rester af riksdagskontingenten, som ännu ej voro erlagda. Kons. åter erinrade, att pengarne bort vara betalda långt innan förordningen utkom och grundade sig på gammal praxis, men erkände, att frihet därifrån för framtiden kunde erhållas, »så framt de skulle vilja afsöndra sig från Ståndet och icke interessera i Herredagsmansvalet, som 1 § af ofvanberörde förordning förmäler.» *Link. Domk. circ.* 15 Juli 1730. Vid den följande riksdagskallelsens ankomst föranstaltade konsistorium en allmän öfverläggning om stiftets valsätt och uppmanade äfven komministrarne, att betänka sig och delgifva sin åsigt *Circ.* 9 Sept. 1730. På sammankomster i kontrakten uttalade sig komministrarne för att vilja »interessera uti valet af then Riksdagsman, som Divisionen utkorar, samt til thes underhåld contribuera något, allenast thet proportioneras efter theras vilkor.» I det *Beslut angående stiftets Herredagsmäns val och underhåll*, som blef resultatet af förhandlingarna i Linköping *27 Okt. 1730* och sedan utgjorde stiftets valordning för framtiden, heter det i § 5 att på grund af kapellanernas eget utlåtande »finne vi skiäligt Capellanernas afgift så moderera, at the uti the största pastorater om 70 mantal och theröfver en gång för alla och icke mera vid hvar Riksdag betala 1 dal. 16 ö. s. m. och af the mindre 1 dal. s. m. pro persona; men äro två capellaner uti en mindre eller större Landförsamling gifves 1 d. s. m. af hvardera. Hvilken afgift är så lindrig, at the icke kunna skiäligen afsöndra sig ifrå Ståndet och hvar sin Division, som kunde i längden draga med sig för them någon svår conse-

försök att indraga kapellanerna i pastorernas val på deras sega motstånd och öfvergåfvos alldeles efter en tid. Af circulären är tydligt, att man därvid i början tänkt sig att deltagandet skulle bestå i medunderteckuande af fullmakterna och bidrag till underhållet. Men naturligtvis innebar ett sådant deltagande anspråk på att vara medväljande, ehuru kapellanernas underordnade ställning och den ännu brukliga öppna voteringen omintetgjorde alla farliga följder. Här och där observerades emellertid snart, att kapellanernas medväljarskap i längden kunde blifva besvärligt för kyrkoherdarnes inflytande, och man började sätta i fråga, om deras vota vid gemensamma val kunde tillerkännas lika betydelse med kyrkoherdarnes. Säkert har denna insigt bidragit till, att sträfvan att indraga kapellanerna i de ordinarie riksdagsmannavalen upphör från konsistoriernas sida vid århundradets midt. Före 1760 hade kapellanerna faktiskt i de flesta stift afsöndrat sig från kyrkoherdarne såsom särskild presterlig valkår.[1]

quence och äfventyr.» I följande valcirculär 11 Mars 1734 och senare anmodas prostarne alltid att sammankalla »contractisterna, pastores och capellaner til sin Divisions Riksdagsmans val» och angående fullmakten heter det, att den »underskrifves af alla pastoribus och comministris i contractet.» Här är tydligen en gemensam valkår bildad, och om äfven kapellanerna intagit en underordnad ställning i början, har dock denna blifvit fullt likaberättigad genom ordentligare voteringssätts och sluten omröstnings införande. I *1793 års stadga om riksdagsmannaval i Linköpings stift* art. I, § 5 bekräftas 1730 års beslut och kapellanerna äro fullkomligt likstälda med pastorerna i de gemensamma riksdagsmannavalen. Så blef det ända till 1820, se nedan.

[1] Såsom exempel på domkapitlens förhållande till kapellanernas egen valrätt kan följande tjäna: I *Upsala stift* hade före 1727 års F. O. kapellanerna börjat beskattas. 1730 års valcirculär nämde dock intet härom, tydligen emedan domk. var ovisst om tolkning af den nya förordningen; men då prosten i Bollnäs begärde att få upptaga någon hjälp af komministrarne till riksdagsmännens underhåll, svarade kons. i bref 22 Okt. 1730, att det har intet däremot »allenast E. Ärev. kan på godt manér förmå dem därtil.» Sedan valen skett, svarade kons. på inkommande förfrågningar mer bestämdt, att »comministri, som förenadt sig med pastoribus uti riksdagsmannavalet, böra jemväl participera med dem uti underhållet.» *Domk. prot.* 18 Nov. 1730. Vid följande riksdag fann domkapitlet godt att låta inhemta komministrarnes utlåtande »antingen de vilja i detta målet förtro sig till pastores och göra ett med dem eller sjelfva utnämna fullmäktig.» *Circ.* 4 Mars 1734. En del af komministrarne undanbad sig allt deltagande, andra gjorde ett med

Under den långsamma utbildningen af kapellanernas afskilda ställning såsom egen valkorporation uppkom en mängd frågor, som fordrade en lösning. Dit hörde, huruvida de nödvändigt behöfde fullmäktiga en egen representant för att få sina besvär medsända eller om det ej var en skyldighet för stiftets ordinarie fullmäktige att emottaga och bevaka äfven deras besvär, ehuru de ej erlade något bidrag till de fullmäktiges underhåll. Tydligen berodde detta på, huruvida man uppfattade den valde riksdagsmannen såsom de fullmaktgifvandes representant allena eller såsom den på visst sätt valde representanten för

pastorerna, åter andra valde egen fullmäktig, och kons. ansåg sig intet kunna göra för att åstadkomma någon enhet. *Bref till prosten i Gefle* 24 April 1734. Denna praxis fortgick en tid så att åtminstone en del af kapellankåren valde tillsammans med pastorerna Men ju mer partistriden trängde ned i samhället och olika meningar bekämpade hvarandra med ofta lika styrka, dess mer betydande kunde kapellanernas röster vara. Vid ett *bref* 29 Okt. 1740 i conceptboken är tillfogad den anmärkningen, att en del komministrar röstat på k. h. Wiman; »frågas om dessa vota böra considereras af lika vickt och proportion med pastorernas» och yrkas, att denna fråga afgöres. Frågan blef ej afgjord, men anm. visar, att man började betrakta komministrarnes medväljarskap från annan synpunkt, och i 1746 års valcirc. 28 Maj markeras tydligt, att endast pastorer deltaga i valet af stiftsfullmäktige. — I *Vesterås stift* álägger domk. i valcirc. 7 Febr. 1738 (troligen första gången, ty intet därom i föreg. circ. såsom 1726 och 1730, *odat. concept)* prostarne att inhemta kapellanernas votum »hvilket dem bättre synes, antingen at giöra enskilt fullmäcktig *en eller flera* till sina riksdagsehrenders vårdande eller ock med någon liten hielp at understödia Hrr probstarnas och kyrkioherdarnes afgift och öfverlemna deras fullmäcktige de ehrender, som kunna röra deras nytta och förmoner.» Då en del af stiftets kapellaner anmälde i kons., att de ville participera till 1/3 eller 1/4 mot pastorerna, utsträckte kons. deltagandet till alla med nedsättning af bidraget till 1/8, för att ingen skulle undandraga sig. De deltagande fingo insända besvär och pengar samt underskrifva fullmakterna med pastorerna för »stiftets utvalde riksdagsmän.» *Circ.* 24 Mars 1738. I följande riksdagscirculär nämnes intet om, att kapellanerna böra rösta med, men som kons. efter valet »af de inkomne fullmakterna för riksdagsmännerne funnit det en stor del af Hrr comministris desamma underskrifvit, så lefver man i det hoppet, at de ej lära undandraga sig med en liten hjelp af 4 ö. k. m. på hemman understödja de valde.» *Circ.* 16 Dec. 1740. Ännu circ. 2 Sept. 1755 medger kapellanerna att intressera i valet eller utse egen fullmäktig. Först circ. 24 Sept. 1764 lemnar denna ståndpunkt och förklarar, att komministrarne ej kunna deltaga i pastorernas val, med åberopande af prestest:s beslut 1762.

en bestämd korporation eller institution, här närmast stiftets samtliga presterskap. Otvifvelaktigt är denna senare uppfattning modernare. Herredagsmannen företrädde ursprungligen dem, som gåfvo fullmakt och underhåll; det var deras intressen och uppfattning han ansågs böra göra gällande, och det var de, som hans underskrift och besegling af riksdagsbeslutet bundit till medverkan och ansvar. Men ju mer representationsbegreppet stadgades, löstes herredagsmännen i begreppet från sina valmän och fattades såsom målsmän för vissa ståndskorporationer, för ett helt riksstånd och i sista hand för hela riket. I R. O:s fullmaktsformulär (§ 9) framträder redan riksdagspresten såsom vårdare af hela rikets intressen, därjämte såsom ett särskildt stånds, men i synnerhet såsom de väljandes representant, ålagd att »sig ombeflita at til et rättvist slut befordra de angelägenheter, som honom i synnerhet på (mina) våra vägnar anförtrodde blifva». Detta »på våra vägnar» börjar så småningom öfverallt ersättas med »på stiftets vägnar» och de valde fullmäktige i första hand uppfattas såsom »stiftets fullmäktige». Men utvecklingen är långsam och olika långt hunnen i olika stift. I Upsala stift yrkade kapellanerna redan 1746, att deras besvär skulle medtagas, ehuru de vägrat bidraga till riksdagsmännens underhåll med stöd af 1727 års förordning. Domkapitlet vågade icke afgöra frågan; äfven hos dess medlemmar stredo äldre och nyare begrepp. Svaret blef, att besvären medtagas, men att kons. »lemnar frågan, om de ändock skola utgöra riksdagspengar, till deras eget betänkande».[1] Vid riksdagen fick frågan delvis en lösning, i det prestesståndet i sin riksdagsskrifvelse 14 Dec. 1747 förklarade, att »scholæ Betjenters och Adjuncters desiderier kunna af the ifrån stiftet utskickade deputerade föredragas och bevakas». Ståndet medgaf således sådan besvärsrätt åt andra presterliga tjenstemän, som det ej ville tillerkänna valrätt, men beträffande kapellanerna, hvilkas ställning var reglerad genom särskild förordning, lemnades frågan oafgjord.

Den erkända särskilda valrätt, som kapellanerna på grund af 1727 års F. O. egde, blef icke mycket brukad till följd af

[1] *Bref till prosten i Tierp* 13 Aug. 1746.

deras fattigdom, men äfven därföre, att den icke uppmuntrades från stiftstyrelsernas sida, hvilka underläto att därvid taga det initiativ, som var nödvändigt. Så fort det blef klart, att man icke kunde indraga dem i underhållningsskyldigheten för de ordinarie riksdagsmännen, förbigås kapellanerna alldeles i domkapitlens valcirculär eller omnämnas med en enkel hänvisning till 1727 års stadgande utan förklaring alls, huru valet skulle ske eller ledas.[1] Endast undantagsvis tillfrågas de personligen genom prostarne, om de vilja bruka sin valrätt eller ej.[2] De sökte därför någon gång på egen hand föranstalta val. I ståndet sågos de ej gärna, men kunde ej utan särskild anledning uteslutas.[3]

Man tog för gifvet, att det var hvarje stifts kapellankår, som fått rätt att sända en af sina medbröder till riksdagen enligt 1727 års förordning, ehuru förordningen ej bestämmer detta uttryckligen. Härvid ansågs Stockholms kapellankår utgöra en med stiftens jämstäld valkorporation i analogi med att Stockholms presterskap enligt gammal praxis, tydligen erkänd i 1727 års presteståndsbeslut, bildade ett eget valkollegium. Detta sattes ej i fråga och gillades indirekt genom erkännandet af stockholmskapellanernas ombud såsom riksdagsmän i ståndet. Men något formligt beslut härpå fanns ej, och detta kunde och skulle möjliggöra partihänsyn. — Det var äfven ovisst, om hvarje stifts kapellaner ej kunde få sända mer än en representant. 1755 infunno sig tre komministrar såsom fullmäktige för

[1] Så t. ex. i *Ups. Domk. circ.* 4 Juni 1755, 27 Juni 1760.

[2] Så t. ex. i *Vexiö stift, Domk. circ.* 1 Sept 1730 och i *Kalmar stift*, hvarest de kallades till personlig inställelse vid en allmän sammankomst. Vid denna hemstäldes till dem, hur de ämnade göra. »I anledning hvaraf comministri anhöllo at få utvällia sig sin egen herredagsman och togo därför afträde at härom med hvarannan conferera. Då de sedermera inkommo berättandes, at de således kommit öfverens, det de för denna gången intet villia interessera med uti herredagsmansvalet, utan åstunda blifva vid den gamla praxi». *Domk. circ.* 12 Aug. och *prot.* 16 Sept. 1730.

[3] Kapellaner vanligen närvarande från Stockholm och Abo stift redan fran 1731. Från andra åter mer enstaka ss. Vexiö 1731, 1746, Hernösands 1731 m. m. De i *Bexell: Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia* förekommande listorna på medlemmar i presteståndet äro ej fullständiga, emedan de blott upptaga de närvarande vid första uppropet.

stockholmskapellanerna. Detta antal erkände ståndet icke, utan ålade de tre att med sina kommittenter förena sig om en riksdagsman.[1] Man satte vidare i fråga, huruvida kapellanerna nödvändigt måste representeras af en kapellan eller om ej »medbröder» äfven kunde innefatta pastorer. 1760 voro både Stockholms och Strängnäs stifts kapellaner representerade af en kyrkoherde. — Till sist framträdde äfven den frågan, i hvad mån hela stiftets kapellankår behöfde vara med om valet. Från Åbo stift kommo kapellaner endast befullmäktigade från Österbotten;[2] äfven från andra stift kommo riksdagsmän med fullmakt af ett fåtal kapellaner.[3]

Den växande mängden af tvistiga frågor angående kapellanernas val förmådde prestetståndet att vid 1760—62 års riksdag genom ett allmänt stadgande förtydliga och supplera 1727 års förordning. *I riksdagsskrifvelse den 13 Okt. 1762 § 14* föreskref ståndet af egen myndighet till förekommande af missbruk och oreda vid utöfningen af den frihet, som kapellanerna blifvit förunnad, att »*thet bör vara lämnadt till Capellanernas fria vilja, antingen öfverlämna sina riksdagsangelägenheter till någon af de fullmägtige, hvilka kyrkoherdarne af stiftet ordenteligen valt, eller i den händelsen pluraliteten af Capellanerne inom stiftet åstundar egen särskild fullmägtig, då dertill utses en Capellan, hvilken af dem med lika underhåll kommer att förses, som hvar och en af de ordentelige stiftets fullmägtige: börande den Capellan, som detta åstundar, vid det af prosten anställta ordenteliga valet dess tanka skrifteligen aflämna, hvilken med den öfriga voteringen till consistorium insändes, der pluralitetens mening utrönas bör.*»[4]

---

[1] *Prestest:s prot.* 15 Okt. 1755. Jmf. äfven *Vesterås Domk. circ.* 7 Febr. 1738, som förutsätter att kapellanerna kunna välja en eller flera. Se ofvan sid. 26, not.

[2] T. ex. 1755; fullmakten godkändes, *prot.* 15 Okt.

[3] T. ex. 1731 komminister Phragmensis såsom fullmäktig för »några capellaner uti Gestrike- och Helsingeland» *prot.* 19 Jan.

[4] Till grund för detta beslut ligger ett utkast från 1755—1756 års riksdag, som ej blef faststäldt af ståndet. Detta utkast nämner äfven uttryckligen, att Stockholms kapellaner ega lika rätt med de särskilda stiftens. Concept till *1756 års cleri comit. circ.* bland *ståndets enskilda handlingar.*

Genom detta beslut röjdes de mest omtvistade tvistefrågorna undan. 1727 års förordning förklaras bestämdt innebära rätt att fritt välja egen fullmäktig eller ej alls välja; möjligheten att deltaga i pastorernas val är utesluten, men kapellanernas rätt att öfverlemna sina besvärs bevakande utan ersättning åt de ordinarie stiftsrepresentanterna erkännes. Hela stiftets kapellankår bildar här uttryckligen en valkrets, inom hvilken majoriteten afgör, om val skall ske, och i fall af val väljes endast en kapellan, som har rätt till lika underhåll, som hvardera af stiftets ordinarie fullmäktige. Till sist gifvas äfven föreskrifter om sättet för inhemtande af kapellanernas votum, hvarigenom först deras valrätt blir effektiv i de flesta stift, i det att prostarne ålägges att vid de vanliga riksdagsmannavalen i kontrakten inhemta skriftligt utlåtande af kontraktets komministrar för att jämte kyrkoherdarnes vota insändas till konsistorium, som naturligtvis i sådant fall egde att uträkna pluraliteten och föranstalta utskrifvandet af fullmakter.

I trots af 1762 års ganska utförliga bestämmelser för kapellanernas riksdagsmannaval visste emellertid det upprörda partilifvet under frihetstidens sista period finna en mängd nya tvistefrågor, hvilka möjliggjorde olika tolkningar, föranledda af partihänsyn. Det politiska intresset dref äfven kapellanerna att trots sin klena ekonomiska ställning visa mera intresse för sin valrätt än förut. De flesta af dessa nya frågor voro föranledda af den egenskapen hos kapellanernas valrätt, att den var fakultativ. Man stred om, huruvida nödvändigt två omröstningar borde ske, en preliminär de quæstione an och en egentlig valakt, eller om de kunde sammanslås, så att de, som önskade val, direkt röstade på en kandidat; vidare om för val fordrades pluralitet af samtliga stiftets komministrar eller blott af dem, som yttrat sig, d. v. s. om de som underläto att rösta skulle anses hafva röstat emot val, m. m. dylikt. Härtill kommo äfven sådana frågor, som om designati, d. v. s. sådana, som väl voro utnämnda och skötte tjänsten, men än ej tillträdt lönen, voro röstberättigade. Alla dessa frågor och flera därtill drogos fram och diskuterades. Olika domkapitel hade olika meningar och anordnade olika former. Somliga togo ej ens notis om ståndets beslut 1762, utan följde gammal praxis. Så

kommo därtill de vexlande tolkningarna hos presteståndet själf, allt efter som partiintresset fordrade. Här fanns ett rikt tillfälle till klagomål och partiafgöranden, som kunde göra hela valrätten så godt som illusorisk.

* * *

Ännu en grupp af frågor rörande presteståndets riksdagsmannaval vann en något så när genomgripande lösning eller reglering genom allmänna stadganden. Det var angående *valkrets och valbarhet.*

K. M:s bref till consistorium angående rätta förståndet af 6 och 7 §§ i 1723 års R. O. beträffande prästerskapets riksdagsfullmäktiges val af den 15 Dec. 1741 är härvid hufvudstadgandet, som i en mängd vigtiga punkter sökte normera de olika uppfattningarna; men kungliga brefvet är både något ofullständigt och svårfattligt, såsom egentligen varande uttryck för en ännu blott halffärdig och ej fullt stadgad begreppsutveckling.

R. O. föreskref såsom valkrets för presteståndets representation egentligen endast kontraktet. På kontraktens val skulle presteståndets sammansättning vara byggd. Blott för det enda fall, att i biskopens ställe annan konsistoriemedlem skulle utses, nämdes stiftet såsom valkrets. Men genom R. O:s medgifvande att två eller flera kontrakt kunde förena sig om en fullmäktig gafs möjligheten till en tredje valkrets' bildande, och då 1727 års prestestånd fastslog ett bestämdt antal representanter för hvarje stift, var äfven en särskild uppfordran att reglera valområdena inom stiften och förutsättningen för stadga härvid gifven. Inom stiften började efter 1727, här och där icke utan förutsättning i äldre praxis, en utveckling, som i somliga stift skapade särskilda kontraktsföreningar eller divisioner, bestående af en flerhet kontrakt, på stadigvarande sätt förenade för att gemensamt utse, fullmäktiga och underhålla en riksdagsman. I andra stift åter trängde stiftet såsom valkrets direkt undan kontraktet, så att samtliga valmän röstade på hela det antal riksdagsmän, som stiftet borde hafva. I båda fallen sköts den i R. O. erkända valkretsen, kontraktet, undan såsom för liten och icke öfverensstämmande

med den tendens att minska representationsbördan, som i frihetstidens början skarpt gjorde sig gällande. Men medvetandet om kontraktets presterskap såsom laglig valkorporation lefde naturligtvis kvar och hotade att spränga de nyvunna kretsarne och förrycka den ordning för val, fullmaktsgifvande och underhåll, som långsamt arbetade sig fram. Denna strid mellan de nybildade valkretsarne, stift och division, å ena sidan, kontraktet å den andra, fordrade ett afgörande af allmän art, om någon stadga i den sig utvecklande praxis skulle komma till stånd.

Men äfven mellan de båda nya valkretsarne, stift och division, var förhållandet icke klart. Begreppet af stiftet såsom valenhet för presterskapet trängde in, äfven där divisionen utvecklats, ej blott så, att divisionen naturligtvis blott kunde bildas af kontrakt inom samma stift och dess riksdagsmän betraktades såsom hela stiftets, hvarigenom divisionen framstod såsom en underafdelning af detta, utan äfven så att en mängd mellanformer uppstodo. Detta skedde, när på somliga ställen valbarheten blef fri öfver hela stiftet trots val divisionsvis eller på andra valen förrättades gemensamt på stiftets alla representanter, ehuru divisionerna stodo kvar såsom valbarhetsdistrikt, i viss mån äfven då trots val och fullmakt från viss division riksdagskontingenten gick till gemensam stiftskassa för att delas lika mellan stiftets riksdagsmän m. m.[1]

Såsom ett väsentligt moment i denna konflikt mellan olika valkretsar framstår frågan om *valbarhetens bindande vid visst område*. Den naturliga principen därvidlag var, att herredagsmannen företrädde sina medbröder och deras intressen samt därföre ansågs böra känna förhållandena i orten och tillhöra dess presterskap. Så fast var denna princip emellertid icke, att ej undantag förekomma. I äldre tider fick ofta en consistorialis, vanligen notarien, som ändock skulle resa till riksdag, fullmakt att bevaka en mängd kontrakts besvär mot ersättning, utan att tillhöra eller hafva tillhört ortens presterskap. Vid den rika formutveckling, som i frihetstidens början begynte, trängde äfven denna fråga till fasta lagbestämmelser eller normer.

[1] Se nedan vid redogörelsen för de olika valformerna i stiften.

Att binda valbarheten vid kontraktet kunde naturligtvis ej komma i fråga, då detta icke framträdde såsom verklig valkrets annat än tillfälligtvis och i opposition mot den faktiska utvecklingen.[1] Men i stället fäste sig valbarheten vid stiftet eller divisionen. Valbarhetens inskränkning till stiftet var vid den utomordentliga betydelse som detta egde för hela ståndets organisation och den kyrkliga utvecklingen öfverhufvud, helt naturlig och självklar. Frågan blef därföre närmast, om divisionen, där sådan fanns, kunde fasthålla valbarhetens bindande vid densamma gent emot stiftet. I de fall, där divisionsindelningen — såsom i Göteborgs stift — hvilade på naturlig grund af olika ekonomisk organisation och andra förhållanden, var de lokala intressenas representation afgörande motiv, och den i praxis utvecklade rättsuppfattningen tillät icke att vid val gå utom divisionens presterskap. Men kontraktsföreningarna hade icke alltid samma naturliga grund. De voro ibland endast ändamålsenliga sätt för val och underhåll, tillfälligt bildade. I sådana fall fanns ej rimlig anledning att binda valbarheten vid divisionerna, då känslan af stiftets presterskap såsom enhet var starkare än den af divisionens, och då partiförhållanden eller annan lämplighetshänsyn kunde göra val utom divisionen önskvärdt. Härvid fanns, liksom i fråga om de olika valkretsarnes rättmätighet, hvarmed den lokala valbarhetsfrågan nära sammanhänger, dels stridiga begrepp, utvecklade i olika trakter och motiverade af vexlande partiförhållanden, hvilka begrepp sökte att mot hvarandra vinna lagligt fastställande såsom stöd, dels tämligen allmänt omfattade, men nyutvecklade begreppsuppfattningar, hvilka trängde till någon sorts sanktion.

Till dessa frågor om valkrets och valbarhetens lokala bundenhet kom äfven den om valbarhet från en helt annan synpunkt, nämligen den *personliga eller korporativa valbarhet*, som drog gräns mellan det väljande presterskapet och närstående samhällsmedlemmar. R. O. gaf härvid otillräcklig ledning. Den

[1] Endast i Göteborgs stift förekommer kontraktet såsom ordinarie valkrets, näml. i Bohusläns valdision, där de båda kontrakten, Vikorna och Elfsyssel, alternerade om att utöfva divisionens valrätt.

bestämde aktiv och passiv valrätt så, att såsom ombud för kontrakten skulle komma en »prestman», vald af »presterskapet», och i biskopens ställe en »skicklig man af konsistorium» med fullmakt af »hela stiftet». Men såsom väljande presterskap hade under 1600-talet väsentligen pastorerna ensamma i den mån verkliga val förekommit uppträdt, i det att öfriga presterliga tjänstemän haft en allt för underordnad och osjälfständig ställning för att kunna eller önska bidraga till herredagsmännens underhåll. Trots enskilda undantag var äldre praxis och uppfattning så utpräglad, att det ingalunda var underligt, att när behofvet af noggranna distinktioner framträdde, man skulle fatta det valberättigade presterskapet såsom lika med kyrkoherdar eller innehafvare af pastorat och detta desto mer, som den närmast stående klassen, komministrarne, själfva afsöndrade sig och genom 1727 års förordning tydligen betraktades såsom särskild korporation, skild från det i R. O. omtalade väljande presterskapet. Med 1727 års förordning kan denna utveckling anses afgjord. I praxis och allmänna medvetandet tränger den så fullständigt igenom, att knappt någon olika mening härom uttalas. Naturligtvis följde med denna uppfattning, att äfven valbarhet ansågs tillkomma endast kyrkoherdar.

Denna begränsning af det väljande presterskapet sökte äfven tränga igenom i fråga om det särskilda val, som ifrågakom vid biskopens frånvaro från riksdag, och härvid förenade sig med den skematiserande sträfvan äfven en begynnande opposition mot konsistoriernas ledande eller influerande ställning. I många fall partimotsats, i andra endast ömtålig vaksamhet om en rättighet, som började framstå allt dyrbarare, alstrade en genomgående tendens att motverka de förut i stiftens ledning allsmäktige stiftsstyrelserna. Såsom det valberättigade »hela stiftet» förklarade man därför dess samtliga kyrkoherdar, och drog däraf den konsekvens att vid utväljandet af konsistoriifullmäktig i riksdagens ställe konsistoriemedlemmarne såsom sådana icke voro valberättigade, utan endast i fall de innehade pastorat. Till och med beträffande valbarheten i detta fall, som R. O. uttryckligen tillerkänt hvarje skicklig man af konsistorium, trängde begreppet om kyrkoherden såsom allena valbar bakom såsom självklar högre bestämning, och den fordran

gjordes gällande, att endast de konsistoriemedlemmar, som egde valrätt, d. v. s. voro utrustade med prebendepastorat, voro valbare i biskopens ställe till stiftets representant.

Det var midt i denna mängd af stridiga och outvecklade begrepp, som ett afgörande af Upsala domkapitel drogs under riksdagens pröfning. I fjärde valdivisionen af Upsala stift (Gestrikland och Helsingland) hade Bollnäs kontrakt röstat på professor Ullén i Upsala och begärde i bref till domkapitlet honom till kontraktets särskilda fullmäktig, i fall öfriga kontrakt i divisionen valt någon annan, hvilket äfven var fallet, i det att divisionen i öfrigt utsåg prosten Lenæus. Då Ullén förklarade sig vilja mottaga uppdraget, ansåg domkapitlet, att det enligt R. O. ej kunde hindra Bollnäs kontrakt att bilda egen valkrets, och utfärdade fullmakt för Ullén. Men därigenom bröts fjärde divisionen såsom enhetlig valkrets och underhållet minskades för den af divisionens pluralitet på vanligt sätt valde. Här trädde kontraktet såsom laglig valkrets emot den nybildade divisionen. Då dessutom Ullén ej var bosatt i kontraktet, ej häller, ehuru prestvigd, egde pastorat eller var medlem af domkapitlet, ingrepo på samma gång flera frågor om valbarhet.[1] Med anledning häraf beslöto riksens ständer den förklaring i dessa frågor, som utfärdades af K. M. i ofvan anförda kungl. bref af den 15 Dec. 1741: *I de stift, där 2, 3 eller flera prob-*

[1] Striden mellan Lenæus och Ullén väckte mycket uppseende. L. bestred Ulléns riksdagsmannarätt i vidlyftiga memorial och denne svarade, hvarvid han bland annat förklarade sig såsom prestvigd höra till presterskapet och förnekade, att R. O. band valrätten vid innehafvande pastorat. »Det har ock ifrån långliga tider tillbakars oftast varit och är brukeligit, att lectores vid gymnasierne och Rectorer och Conrectorer vid scholarne blifvit ifrån landsorterne befullmägtigade, som dock icke ägt pastorater». Ståndet godkände först båda två såsom riksdagsmän, *prot.* 6 Dec. 1740, och beslöt att framdeles afgöra frågan. Men då Lenæus ej nöjde sig härmed och sympatierna i ståndet utprägladt gingo för att binda valbarhet och valrätt vid innehafvande pastorat samt att för underhållets skull stadga de nybildade divisionerna, upprördes frågan om Ulléns riksdagsmannaskap flera gånger, och till slut förmåddes Ullén att själf till utseendet frivilligt begära att få lemna riksdagen »för sin ohälsa». *Prot.* 2 April 1741. Frågan hade då redan blifvit föremål för samtlige R. St:s lagförklarande verksamhet, emedan K. M. genom extr. prot. ur rådet 14 Jan. 1741 hemställt densamma till ständerna. Presteståndet var icke alldeles med om, att denna angelägenhet skulle blifva

sterier antingen genom uttryckelig förbindelse eller tyst samtycke sig förenat om en fullmäcktigs affärdande och underhållande vid Riksdagen, där väljer Presterskapet i hvart förenat Probsteri eller Contract en af deras medlemmar, som innom deras sammansättning bor och sielf en väljande Ledamot är, til sin fullmäcktig, då den, som mästa Rösterne undfådt hafver, af samteligе de väljande Ledamöterne kommer at med fullmackt förses. Men i de Stift, där inga sådane föreningar Probsterierna emellan än träffade och faststälde äro eller härefter träffas kunna, där väljer Prästerskapet i hvart Probsteri eller Contract äfven sin Fullmäcktig af dem, som innom samma Stift af deras Medel äro och Valrätt äga, då de, som igenom flästa Rösterne således utnämnde varda, af Stiftet sedan efter vanligheten befullmäcktigas».

Genom denna förordning är kontraktet såsom självständig valkrets formligen åsidosatt och i dess ställe division och stift fastslagna såsom valkretsar för preseståndets riksdagsmannaval. Men visserligen sker ej detta med så uttryckliga ordalag, att icke fortfarande ett och annat kontrakt väljer på egen hand och lyckas få sitt val erkändt i ståndet, ehuru alltid med tillägg, att det ej länder till prejudikat.[1] Förhållandet mellan division och stift fastställer kungl. brefvet så, att där divisioner finnas, sker valet efter röstpluralitet inom divisionens presterskap och den valde fullmäktigas af divisionspresterskapet. Bestämmelsen, att hvarje division väljer en fullmäktig, utesluter divisionens förvandling till blott valbarhetsdistrikt inom stiftet. Där stiftsval åter eger rum, synes meningen vara, att hela stiftets presterskap röstar på alla dess fullmäktige och majoriteten af röster

föremål för de öfriga ståndens medverkan, och inom ståndet höjdes röster för att endast afgöra saken genom ståndets circulärbref. Prosten Anagrius yttrade, att »angående oredas förekommande i framtiden nog blifver præcaverat igenom circulärbrefvet, som vid riksdagens slut til consistorierna kommer at afgå», *prot.* 19 Febr. 1741. Men då detta ej lät sig göra, utsåg ståndet 2 April en deputerad af hvarje stift för att föreslå svaret på K. M:s remiss, hvilket svar af ståndet justerades 22 April och af de öfriga stånden utan motstånd gillades.

[1] Vasa kontrakt valde 1746 egen fullmäktig, som erkändes i ståndet, ehuru ej med prejudikatverkan. *Prest.st:s prot.* 1746, 27 Sept. Ålands presterskap valde från 1760 egen fullmäktig, som ibland godkändes af ståndet, ibland uteslöts. Se nedan.

afgör; rösterna upptagas härvid kontraktsvis. Divisionen är tydligen afsedd såsom det normala. Där kontraktsförening redan finns genom formligt beslut eller tyst samtycke eller framdeles bildas, blir den i lag fastslagen såsom beståndande, och endast där divisioner ej kunna bildas, genom att stiftet endast väljer en riksdagsman utom biskopen, synes meningen vara, att allmänt stiftsval eger rum. Detta är dock ej häller uttryckligen sagdt. Behofvet att vinna stadga är hufvudsaken, och i prestesståndets riksdagsskrifvelse samma år uppmanas äfven stiften att bestämma sig för ett visst valsätt. Den frihet för de lokala valkorporationernas eget bestämmande, som häri medges, lät emellertid icke binda sig vid 1741 års skema af rena divisions- eller rena stiftsval, utan man ansåg sig fortfarande oförhindrad att öfvergå från det ena till det andra och därjämte fasthålla eller skapa en mängd mellanformer, ofta i ganska uppenbar strid med både ordalag och mening i det kungliga brefvet.

Valbarhetens territoriela bundenhet afgöres genom 1741 års stadgande; där divisionsval finnas, är valbarheten bunden vid divisionens presterskap, vid stiftsval vid stiftets. Mindre bestämdt afgör kungl. brefvet den personliga valbarheten. Den genomgående tanken i detsamma är, att valbarhet bindes vid valrätt, men hvilka valrätt tillkommer, är icke utsagdt, utan blott förutsatt. Då uppfattningen härom var otvetydigt bestämd för pastorerna allena, var konsekvensen ganska klar och drogs formligen i *presteståndets riksdagsskrifvelse 1747*, som förklarade 1741 års k. bref så, att *endast prostar och kyrkoherdar voro valbara.*[1]

---

[1] *Cleri Comitialis circulärbref till samtliga konsistorier 14 Dec. 1747* § 4: »Bör vid riksdagsmäns väljande noga märkas, hvad K. Brefvet til Consistorierne af den 15 Dec. 1741 til förklaring öfver 6 o. 7 §§ i Riksdagsordningen innehåller, at the orden: väljes af egna medel och väljande Ledamot i synnerhet lämpas till Probstar och Kyrkoherdar i stiftet». Detta föranleddes närmast af, att vid riksdagen såsom fullmäktig för Bohusläns division af Elfsyssels kontrakt valts pedagogen i Kongelf Tranchell, af Vikornas kontrakt åter pr. Oedmann. Om öfverenskommelsen mellan dessa båda kontrakt att alternerande välja riksdagsman för divisionen och de häraf föranledda ständiga valstriderna se nedan. Men utom på grund af denna öfverenskommelse bestred pr. Oedmann Tranchells rätt såsom ej varande medlem af presterskapet. Tranchell åberopade en cons. Gothoburgensis Resol. 1740, 12 Mars, som visade, att rectores och scholæ Betiente äro kontraktsmedlemmar och dess-

Det kungl. brefvet gaf äfven stöd för den mer långsökta konsekvensen, att egenskapen af prost eller kyrkoherde äfven var kompetensvilkor för den, som valdes af konsistorium i biskopens ställe; detta genom valbarhetens och valrättens förening såsom genomgående princip. Ännu 1746 skydde ståndet att draga denna konsekvens, som knappt var förenlig med R. O. och afgjordt i strid med äldre praxis, men i *riksdagsskrifvelsen till konsistorierna den 21 Okt. 1756* heter det »*som kongl. brefvet, dateradt den 15 Dec. 1741, tydeligen vid handen gifver, at ingen vid Riksdagar bör blifva presterskapets fullmägtig, som icke sielf är väljande Ledamot, så måste jemväl i akt tagas, när Biskopen icke sielf kan åtaga sig komma til Riksdagen, at i hans ställe ingen af consistorii Ledamöter blifver dertil utsedd eller ställd under omröstning, som ei tillika är Kyrkoherde och således sielf äger valrätt vid samma tillfälle*».[1] 1762 års riksdagscirculär inskärpte ytterligare samma grundsats, som därmed trängde fullt igenom. Preteståndets renhet var betryggad gent emot alla element, som ej direkt hörde till detsamma såsom socialt och privilegieradt stånd, och inom sig var detta stånds representation allena byggd på pastorerna, med det lilla, illa tålda undantag, som kapellanernas prekära representationsrätt utgjorde.[2]

---

utom det i Stjernman tryckta 1594 års riksdagsbeslut, af hvilket framgick, att scholæ-betjente varit närvarande. Båda fingo stanna i ståndet, men ståndet beslöt, »att lectores vid Gymnasierne, lectores vid Scholar eller andra Scholæ Betjente, som ej tillika äro kyrkoherdar och hafva sina egna församlingar, hädanefter icke böra välja, ej eller väljas til Riksdagsmän för någon viss Division i Stiftet, men väl en lector af consistorio, när biskopen sielf ej kommer, hvarom jämte krigsplesters och Adjuncters uteslutande härifrån vidare skall införas i circulärbrefvet, som vid slutet af Riksdagen til Stiften kommer att afgå». *Prestest:s prot.* 20 Sept. 1746.

[1] Vid 1746 års riksdag erkände prestesståndet såsom medlem och konsistoriefullmäktig lektor Odhelius från Skara stift, ehuru icke försedd med pastorat. Men 1755, då lektor Roempke och lektor Jacobsson båda kommo såsom biskopens ställföreträdare för Göteborgs stift, uteslöt ståndet lektor Roempke, emedan han ej egde pastorat och således ej hade votum activum, *Prot.* 15 Okt. Detta fall synes varit närmaste anledningen till cleri com. circ. vid riksdagens slut.

[2] En ännu längre gående konsekvens af sträfvan att beröfva consistoriales hvarje förmån såsom sådana framför stiftets prester låg däri, att man ifrågasatte, om ej deras särskilda kompetens till konsistorii fullmäktig måste

Den sista perioden af frihetstiden, som förde partistriden djupt ned i de väljande menigheterna och ofta gjorde utgången beroende af några få röster vid partiernas jämstyrka, framkallade ytterligare en del frågor, hvilka alla rörde den rösträtt, som tillkom innehafvare af pastorat. Ju mer riksdagskontingenten antog karaktären af en ständig skatt, som hvilade på pastoratets inkomster, började därjämte den rättighet, som utgjorde förutsättningen för denna skatts tillkomst, betraktas såsom fäst vid skatteutgörandet i och för sig och sådana frågor kunde uppstå, som om prestenkor under tjänste- och nådår själfva eller genom nådårspredikanter kunde utöfva rösträtt samt om vice-pastorer och designati eller sådana, som voro utnämde till pastoratet och därför skulle komma att vidkännas utgiften för riksdagsmännens underhåll, men ännu ej vid dagen för valet hade tillträdt embetet, egde valrätt. Praxis vacklade i de olika stiften, men tendensen i preseståndet gick alldeles bestämdt till att afskilja dem alla. Hvad prestenkor beträffar, fanns härom ingen tvekan och detta dess hällre, som K. M:s resolution på Åbo stifts besvär 28 Mars 1732 fritog prestenka under nådår från riksdagspengars utgörande. Denna resolution blef dock först långsamt känd eller tillämpad i de öfriga stiften, i somliga ej alls, då den till viss grad försvårade eller förryckte försöken att ordna riksdags-

---

medföra en minskning i kompetens på annat håll, så att de icke kunde väljas såsom representanter för kontraktspresterskapet. Man menade sig hafva stöd härför däri, att R. O. föreskref, att biskopen eller en annan konsistoriemedlem skulle komma, hvilket antydde, att inga flera af kons. finge komma. Denna konsekvens ifrågasattes af Celsius i Ups. domk. *Prot.* 29 Okt. 1740. Vid riksdagarne förekomma flerfaldiga gånger, att konsistorieledamöter infinna sig såsom fullmäktige för presterskapet utöfver den i R. O. för kons. omtalade särskilda representationen, utan att detta af ståndet ogillas, men väl ansågs passande, att där stiftet utom konsistorierepresentanten endast höll en riksdagsman, denne borde tillhöra det öfriga presterskapet i stiftet. Frågan blef föremål för direkt uttalande af ståndet vid 1755 års riksdag, då Carlstads stift jämte superint. valt prosten lektor Ullholm. Ett klagomål häröfver till K. M. remitterades till ståndet, som visserligen ej underkände Ullmans fullmakt, men beslöt att låta inflyta i circulärbrefvet vid riksdagens slut »consilii loco», att »när stiftets biskop är å consistorii vägnar sielf närvarande och ej flere utom honom än en fullmägtig för stiftet hålles, samme fullmäktig vore utom consistorium». *Prestest:s prot.* 29 Okt. 1755. I circulärbrefvet inflöt emellertid intet härom.

afgiften såsom en ständig, fixerad skattebörda.[1] Beträffande vice pastorer och sådana designati, som före tillträdet skötte embetet, stannade ståndet icke vid lika bestämdt resultat. 1765 års ständer kasserade väl hela Vesterås stifts val »i anseende dertil at de, som i ledige församlingar haft curam ecclesiæ, fått vid samma tillfälle votera», men de stora valordningarna vid periodens slut synas endast utesluta dem från valbarhet, och de olika åsigterna om designatis och vice pastorers rösträtt ökade de många öppna frågor, som gåfvo partiandan så rik näring vid periodens slut.[2]

Utöfver dessa tre ofvan skildrade hufvudgrupper af stadganden med deras kompletterande afgöranden i presteståndets riksdagsskrifvelser kom icke den på ståndsbeslut eller kungliga förordningar hvilande allmänna rätten för presteståndets riksdagsmannaval. Antalet af stiftens representanter, kapellanernas ställning till valet och valkretsarnes utbildning i nära förening med den aktiva och passiva valrättens detaljerade ordnande var allt hvarmed den allmänna lagstiftningen befattat sig, och äfven detta i många fall blott i hufvuddrag, som måste kompletteras af den lokala ordnande verksamheten.

[1] I Link. stift t. ex. är denna resolution först åberopad i *circ.* 19 Dec. 1764.

[2] Såsom bestämda resultat utöfver hvad formlig lag eller presteståndets riksdagscirc. föreskrifva nämner *Link. Domkapitels circ.* 27 Mars 1771, »at ingen får voteras til Riksdagsfullmäktig uti prästeståndet, som ännu ej värckeligen har tillträdt en viss församling såsom pastor eller capellan: och ändteligen, at ingen prästänka får votera Riksdagsman, hvarken under Tjenstår eller Nådåret». Däremot nämnes ej, att vice-pastorer och designati sakna aktiv rösträtt. I Ups. domk. har man samma uppfattning. 1771 är härom häftig strid i domk., men det stannar vid att tillerkänna designati rösträtt, därför att de kommo att deltaga i riksdagspenningarnes utgörande. *Ups. domk. prot.* 27, 28 *Mars* 1771. Trots det att ståndet i sina afgöranden af stridiga val i regel förkastar alla designatis rösträtt, se nedan, var härvid tydligen ej definitivt och erkändt slut vunnet.

II.

Den utveckling af valformerna, som försiggick inom de särskilda stiften, hvilade på det åskådningssättet, att kommuner eller lokala korporationer själfva egde att genom uttrycklig öfverenskommelse eller stadgad praxis ordna sina angelägenheter äfven i de fall, då dessa omedelbart anknöto sig till statslifvets allmänna företeelser, därest icke genom statens lagstiftning bestämmelser voro gifna eller tillräckliga.

Redan under 1600-talet var sättet för herredagsmännens utnämnande och underhåll de väljandes ensak, men först 1700-talets förändrade uppfattning af riksdagsmannaskapets betydelse och det djupt ned i samhället trängande politiska intresset gaf den egentliga drifkraften till den frodiga utveckling af den representativa rätten, som då egde rum. Val blef just formen för det öfvertagande af den offentliga makten från det privata samhällets sida, som 1719 års revolution från viss synpunkt kan anses innebära — naturligtvis med det undantag, som de adliga ättehufvudmännens själfskrifna representation innebar. Ur mängden af val och valstrider framgick en sorts representation af samhället och dess olika intressen, och i den mån man i denna kamp om representation af eget åskådningssätt och egna önskningar lyckades göra sig själf gällande och nedtrycka motsatta sträfvanden, i samma mån öfvade man inflytande på statens politik inåt och utåt och disponerade dess förordningsmakt till de egna intressenas befordring. Därföre blefvo valförhållandena med ens af en så öfverväldigande vikt och föremål för så detaljerad ordnande verksamhet, emedan det gällde att i lag skapa eller fastslå vederbörligt uttryck för politiska maktförhållanden och garanti för eget inflytande.

Det är väsentligen efter 1727 års fixering af stiftens representantantal, som utvecklingen af valordningar i stiften begynner. Omkring 1730 torde i de flesta stift den hufvudsakliga grunden hafva lagts för stiftets följande valmetod, ehuru utfilandet af detaljbestämmelser i förening här och där med häftiga omkastningar tillhör den senare frihetstiden och fortgår långt in i följande perioder. Denna lagstiftande verksamhet bestreds ingalunda af presteståndet självt, utan fattades såsom nyttig och nödvändig. Dess förbindande kraft var för ståndets medlemmar en erkänd princip, och när väl ståndet kom i omedelbar beröring med den mångskiftande sedvanerätten genom begynnande valstrider, som drogos inför ståndets forum, utbildades en bestämd uppfattning af hvad såsom »stiftets economicum» väsentligen tillkom dess reglerande myndighet och hvad såsom »ståndets economicum» borde blifva föremål för dess beslut, påbjudna af egen myndighet i dess circulär eller af riksens ständers i K. M:s resolutioner.

I 1741 års riksdagscirculär uttalar sig ståndet första gången formligen om den lokala valrättens giltighet och förhållande till den allmänna.[1] »*Till at undanvika mycken olust, hinder och bryderi uti Ståndet vid Riksdagarne synes rådligast, ja ock nyttigt, at consistorierne uti vänlighet vid årliga prestamöten eller andra cleri sammankomster helst näst för instundande Riksdagar ville förmå Stichtets clerum at sins emellan öfverlägga och fastställa ett visst sätt til riksdagsmännernes utväljande och underhållande med annat, som ther hän hörer.*» Ståndet uppfordrar således stiftens presterskap att själfva reglera valsätt och underhåll. Dessa båda hufvudmoment af en representativ lagstiftning tillerkännas stiften, under det att bestämmandet af antal samt den aktiva och passiva valrättens reglering förbehölls ståndet. Ytterligare prononceras samma mening i 1747 års cirkulärbref, som innehåller en trängande maning till stiften att fixera valsättet: »*The ifrån et eller annat Stift upkomne tvister om kallelsens giltighet til Riksdagsman, fordra nödvändigt at uti*

[1] Redan 1738 hade ståndet med anledning af klagomål öfver Skara stifts valsätt förklarat, att »ståndet icke finner sig befogadt at häfva eller rubba den i Scara stift varande praxin, at välja riksdagsmän», *prestest:s prot.* 20 Juni.

the Stift, therest intet vist öfverenskommande om sättet til Riksdagsmäns kallelse redan är faststält, thet oumgängeligen med forderligaste måtte författas.» Ståndet vägrade vid samma och följande riksdagar att själf fatta något beslut om dessa ärenden, äfven då detta begärdes med anledning af stridigheter inom stiften; ståndet förklarade på en sådan ansökan helt kategoriskt 1751: *»Som riksdagsmans val och underhållande hörer til stiftens egna economiska mål, som de hafva inom sig at rätta och skicka, så varder äfven detta til stiftets afgiörande remitteradt.»*

Principen för ståndets uppfattning af de lokala myndigheternas befogenhet i detta fall och ståndets eget förhållande därtill är således tydlig nog, och den frångicks först, då de trots all sådan lokal lagstiftning växande valstriderna vid periodens slut tvungo ståndet att försöka ingripa med allmänna stadganden äfven för valsättets detaljer. Men ståndet erkände icke desto mindre fortfarande den bindande kraften af de valordningar, som funnos, så länge försöken till centralisation på detta område ej nått framgång.[1]

Däremot erkände ståndet icke såsom bindande stiftens afgörande myndighet inom de frågor, som ståndet själf gjort till föremål för sin lagstiftning. Naturligen måste de allmänna bestämmelserna i detta fall äfven tolkas och kompletteras, hvilket skedde på olika sätt i de särskilda stiften och bildar ett betydande moment i den inom stiften utvecklade sedvanerätten, men så snart dessa tolkningar eller kompletteringar kommo i konflikt med de allmänna stadgandena eller den uppfattning, som prestesståndets majoritet af dem ville göra gällande, erkändes ingalunda stiftets eget förordnande såsom skäl för be-

---

[1] *I prot. hos de deputerade till fullmakternas granskning* den 15 juni 1771 (i prestesståndets enskilda handlingar) § 1 heter det: »Till ett sådant vigtigt göromåls förrättande, då det framdeles kommer att i hela sin vidd företagas, ansågo Deputerade nödigt att *icke allenast iakttaga R. O. af den 17 Okt. 1723 och de flera i detta mål vidtagna författningar, utan äfven därjämte hafva afseende uppå hvarje Stifts särskildte val-method, hvilken såsom vid välloflige stiftens allmänna prestmöten gillad och fastställd bör såsom en oeconomisk författning och oklandrad praxis ega laga kraft och härvid tjena till vederbörlig efterrättelse».*

hörighet, icke ens i de fall, hvarom ståndet ej förut yttrat sig.[1] Äfven i detta fall, utveckling af bestämmelserna rörande antal, valrätt och valbarhet, var principen klar: inom stiftsmyndigheternas befogenhet låg att gifva förklarande och kompletterande stadganden, men endast i full öfverensstämmelse med de allmänna stadgandenas principer eller den ofta vexlande uppfattning, som ståndet däraf hyllade.

De myndigheter, som det tillkom att utöfva stiftets reglerande myndighet inom dess erkända gränser, voro dels domkapitlet genom sina skrifvelser och circulär, dels samtliga det väljande presterskapet antingen på synoder eller prestmöten eller föranledt af tillfälliga förhållanden genom kontraktsvis inhemtade uttalanden, hvilka med eller utan särskilda kontraktsdeputerade insändes till konsistorium för att sammanfattas till presterskapets beslut. Enligt den allmänna uppfattningen, uttalad äfven af preseståndet i dess riksdagsskrifvelser, var det presterskapet själf, som egde bestämmande rätten, och domkapitlet egde icke att ändra de af prestmötena fastställda valordningarna, men i början af frihetstiden var motsatsen mellan stiftsstyrelsen och presterskapet icke sådan, att man med ömhet vakade öfver gränserna mellan hvarderas befogenhet, och i flera stift hvila valsättets grunder endast på äldre konsistoriecirculär, hvilkas bestämmelser efter en tids utöfning vunno karaktären af gammal stadgad praxis. Under den senare delen af frihetstiden vakades med större omsorg, att valsättet ej af konsistorium ensidigt ändrades. Domkapitlen tillerkände sig ej häller längre själfva denna befogenhet, men erkändes i dess ställe ega bestämd rätt att komplettera valsättet med nödiga detaljstadganden samt att i första hand afgöra stridiga frågor. Uppfattningen är äfven här klar i stort: prestmöte fastställer

[1] Då 1746 pedagogen Tranchell anförde en convention i stiftet och en konsistorieresolution för att scholæbetjente egde rösträtt, erkändes detta ingalunda såsom behörig grund, men emedan T. stod på kyrkoherdeförslag och af andra orsaker fick han kvarstanna utan prejudikatverkan. Till 1765 års val hade kons. i Vesterås i sitt valcirculär enligt praxis lemnat designati och vice pastores rösträtt. Ståndet gillade ej denna uppfattning, se ofvan s. 40, och kasserade hela valet, ehuru frågan förut ej varit föremål för formligt uttalande af ståndet.

stiftets val- och underhållssätt, domkapitlet ger nödiga förklaringar och föreskrifter vid verkställigheten.[1]

Äfven denna gräns kunde emellertid icke undgå att alstra en mängd strider vid konsistoriernas benägenhet att utsträcka sitt inflytande så långt möjligt å ena sidan och stark misstro

---

[1] Några exempel belysa förhållandet mellan prestmöte och konsist. samt uppfattningen af prestmötets rätt: *I Upsala stift* var det endast domkapitlets circulär 1730, som skapade den fasta divisionsindelning, som efter en tid vann häfd. 1746 var det äfven domk. circ., som inom divisionerna upprättade särskilda valstyrelser. Vid valsättets omkastning 1750 är det åter prestmöte, som beslutar ny valordning, men domk. circ. 1755 och 1760, som i detalj utfila densamma. På samma sätt är det 1764 prestmötet som afskaffar 1750 års valsätt. Det heter i *prot. vid prestmötet* 24 Febr. 1764: »Emedan presterskapet vid ett så beskaffadt mål, som detta är, äger fri- och rättighet, som ven. clerus vid ofvanförmäldte prestmöte (1750) lagligen nyttjadt, att efter skäligt godtfinnande annan ny författning göra, ty pröfvades godt» etc. 1771 är det åter prestmöte, som omkastar 1764 års valsätt. — *I Skara stift* fastställde presterskapet 1740 ett valsätt, hvarom kons. på eget bevåg gaf närmare bestämmelser i circ. 1755. Kons. förklarade emellertid därvid uttryckligen, att det »hvarken bör eller vil Ven. Cleri laglikmätiga och vederbörliga frihet i ringaste måtto inskränka; men cons. tror sig giöra hela stiftet och dess Ven. Clero en skyldig tjenst, när det til följe af sitt öfverinseende i stiftet och til likhets befordrande öfver allt samt redighets och ordentelighets erhållande föreskrifter följ.» etc. Kons. känner och erkänner gränsen för sin befogenhet. — *I Strängnäs stift* kom det till formlig strid om giltigheten af konsistorii förordnande. Prestmöte 1751 faststälIde en divisionsindelning, men ett förslag, som samtidigt gjordes, att hvarje pastor skulle rösta på alla tre riksdagsmännen, en ur hvarje division, blef af somliga ogilladt, af andra hänskjutet till öfverläggning med de hemmavarande. Men kons., som fann förslaget lämpligt, fastställde detsamma i sitt valcirculär s. år till efterrättelse. Några följde konsistorii uppmaning, andra ansågo den olaglig och röstade blott på en kandidat för samma division. Både 1751 och 1755 drogs tvisten under preseståndets pröfning, och vid den senare riksdagen infunno sig två representanter, den ena vald af divisionens, den andre af stiftets majoritet. Presteståndet kunde ej göra annat än kraftigt påyrka ett ordentligt valsätts fastställande genom prestmötesbeslut, som ock 1759 kom till stånd och slet tvisten mellan kons. och presterskap. — *I Linköpings stift* togs initiativ til en valordnings fastställande af kons., som utarbetade förslag, hvilket debatterades på kontraktsmöten, hvarefter fullmäktige för kontrakten på sammanträde i Linköping 1730 faststälde den sedan bestående vallagen, hvilken slutar med förklaring: »Thessa ofvanskrefna puncter åtage vi oss och våre medbröder at framgent oförkränkt hålla; och förthenskull them nu å theras och våra vägnar frivilleligen samtycke, stadfäste och

å den andra, i synnerhet då politisk partimotsats skilde domkapitlets och stiftsprësterskapets majoritet. I slutet af frihetstiden framträdde äfven den fordran, att prestmötesbeslut, om det icke var majoritetens af samtliga rätt- och röstegande pastorer, ej kunde vara bindande, utan att en sorts referendum på grund af rösträttens utomordentliga helgd måste göras.[1] Icke blott gränserna mellan den allmänna centrala lagstiftningsmyndigheten vid den representativa rättens utbildning, och den kommunalt-korporativa, utan äfven motsatta uppfattningar inom hvardera af dessa båda arter gåfvo anledning till häftiga rättstvister, som vid frihetstidens slut skapade en storartad röra af kompetenskonflikter.

* * *

underskrifve; bediandes, at ven. cons. ville thetta til större visshet med sitt sigill bekräfta, och för alt öfrigit giöra then handräckning, som til verkställigheten af thet ofvanskrefna kan erfordras». Den uppgift, som här tillerkändes kons. fyllde det äfven genom detaljbestämmelser i sina följande circulär. Den helgd, som tillades 1730 års stadga, framgår af den utaf biskop Rhyzelius 1742 författade ingressen, hvari det förklaras, att ingen må »besvära sig med förfrågningar eller tencka sig hafva orsak at i någon motto söka ändring och rubbning» uti densamma. Men alla uttalanden om kraften af prestmötes lagstiftande myndighet vid fastställandet af stiftets valsätt öfverträffas af de ordalag, hvari 1730 års stadga i omarbetad form af 1793 års prestmöte bekräftades. Den uppfattning, som där utttalas, är ett uttryck för frihetstidens åskådningssätt i detta fall. Det heter: »Hvad vi nu således i förberörde articlar... öfverenskommit och stadgat, skal nu och framdeles vid Riksdagsmannavalen i Linköpings stift tjena til efterrättelse och lag, hvaruti ingen utan presterskapets vetskap, pröfning och samtycke vid allmänt prestmöte, må ändring åsyfta eller verkställa, utan skal alt hvad i mer eller mindre måtto häremot vill försökas och göras vara kraftlöst och förkastas. Skulle tidens omständigheter gifva anledning til nödige ändringar, bör sådant med skälen och förslaget dertil på allmänt prestmöte til pröfning uppgifvas, men ej då, utan nästföljande prestmöte, sedan presterskapet haft utrymme at saken närmare eftertänka, afgöras.» Det är tydligen med samma garantier, hvilka riksens ständer uppfunnit till grundlagarnes hägn, som Link. prestmöte vill skydda sin valordning (!).

[1] Vid 1771 års prestmöte i Upsala, då 1764 års valsätt omstörtades, förfäktade minoriteten, att de frånvarande borde höras, då det gällde deras dyrbara och oförytterliga riksdagsmannarätt. Ett referendum blef äfven genomdrifvet och det af synoden fattade beslutet skulle circulera i kontrakten till pastorernas utlåtande *prestmötes prot.* 14 Febr. 1771.

Den uppgift, som i första rummet löstes genom stiftens egen myndighet, var fastställandet af valsättets hufvudgrunder genom *valkretsarnes bestämmande.*

Såsom ofvan framhållits öfvergicks allmänt från kontraktet såsom valkrets till divisionen eller stiftet. *Samfälda stiftsval* utan divisionsindelning uppstodo i de minsta stiften, hvilka ej utsågo mer än en representant jämte biskopen eller annan konsistoriifullmäktig: *Visby, Kalmar, Karlstads och Borgå stift* och därjämte i de två stora stiften *Lunds och Vesterås.*

Divisionsval i en eller annan form infördes i *Upsala, Linköpings, Strängnäs, Skara, Vexiö, Åbo, Göteborgs och Hernösands stift.* De beteckningar, som användes för dessa nybildade valområden i stiften, olika i olika stift, äro kontraktsförening, sammansättning, klass eller division.

Normen för divisionernas bildande var dels att skapa lika stora valkretsar i anseende till pastoratens antal och godhet för att bereda stiftets riksdagsmän lika underhåll och dess väljande presterskap lika rätt och skattebörda, dels den naturliga gruppering, hvari ett stifts kontrakt voro sammanförda. Dessa båda principer stredo i viss mån emot hvarandra, och det var en af stiftsmyndigheternas förnämsta uppgifter att jämka och förbättra divisionsindelningen, så att så vidt möjligt hänsyn togs till båda. Härvid måste ibland ett kontrakt styckas på flera divisioner, t. ex. i Skara stift, där Billings kontrakt var deladt på tre divisioner, i Hernösands, där flera liknande exempel finnas, ehuru ett sådant styckande synes föga förenligt med R. O. Ju större hänsyn tagits till den naturliga indelningen i stiftet, dess kraftigare och betydelsefullare var divisionsindelningen, under det att de divisioner, som blott grundats på hänsyn till lika underhåll för riksdagsmännen, vid det småningom skeende bildandet af gemensamma stiftskassor förlorade sin egentliga grund och i regel tidigare försvunno. De naturliga valdivisionerna hvila dels på den verldsliga administrationens former, länen, såsom t. ex. i Vexiö stift, som sönderföll i två divisioner, Kronobergs läns och Jönköpings läns, dels på olika hufvudnäring och ekonomiska intressen i skilda trakter af stiftet, såsom t. ex. i Strängnäs stift, som fördelades i skär-, slättlands- och bergs-

divisionen, dels på olika kyrkligt-administrativa inrättningar och presteprivilegier, ofta i förening med någon af de förra grunderna, t. ex. i Göteborgs stift, där Hallands presterskap bildade en division, Bohusläns en annan och den till Vestergötland hörande delen af stiftet en tredje, trots mycket stor olikhet i pastoratens antal, samt Åbo stift, som sönderföll i Österbottens division och nedre delen af stiftet.

Divisionernas betydelse för valsättet är olika. I regel var både aktiv och passiv valrätt bunden vid divisionen, så att divisionens presterskap endast röstade på riksdagsman för sin division och ibland dess röstberättigade. Sådana rena divisionsval voro föreskrifna i 1741 års k. bref. Men i några stift spela divisionerna endast roll af valbarhetsdistrikt, så att samtliga stiftets pastorer röstade på hela antalet af stiftets riksdagsmän, men blott på en pastor ur hvarje division. Detta förekommer i Strängnäs stift efter 1759 års valordning, i Upsala efter 1750 och 1771 års valsätt. Undantagsvis förekommer, att divisionerna förklaras vara krets endast för den aktiva valrätten, så att dess pastorer tillsammans utsågo en af stiftets riksdagsmän, men valbarheten var fri öfver hela stiftet. Så tolkas Linköpings stifts valordning på prestmöte 1742, men denna tolkning torde hafva varit tillfällig.

Dessa olika arter af divisionsval jämte rena stiftsval, där alla utan inskränkning röstade på alla stiftsrepresentanter, bilda valsättets hufvudformer, hvilka alltid faststäldes af stiftets samtliga presterskap.

Den andra hufvudgruppen af bestämmelser rörande valsättet utgöres af *föreskrifter rörande själfva valakten*, hvilka såsom mer speciella hufvudsakligen ega sin grund i konsistoriicirculären.

I regel sker rösternas afgifvande på sammankomster i kontrakten, utlysta och ledda af prostarne, eller vid deras förfall af äldste honorarieprost eller äldste närvarande kyrkoherde. Dock förekommer, att rösterna inhemtas af prostarne genom kringsänd klockarepost i de vidsträckta kontrakten i norra delen af Hernösands stift och de båda finska stiften, eller att hela divisionens eller stiftets presterskap sammanträder till gemensam

valsammankomst, det förra stundom i Hallands valdivision, det senare i Kalmar och Visby stift.[1]

Omröstningen försiggår muntligen eller skriftligen, det senare med öppna eller slutna sedlar. Med tiden införes sluten skriftlig votering öfverallt och särskilda bestämmelser uppkomma om valsedlars beskaffenhet: omärkta, förseglade eller vikna, ounderskrifna eller med påskrift för hvilket pastorat, sedeln afgifvits etc., olika på olika ställen. En hel rad af vexlande bestämmelser föreskrifva, i hvilka fall frånvarande få afgifva röster. På somliga ställen sändas de insamlade sedlarne utan att brytas direkt till konsistorium, på andra uppbrytas de under visst antal personers kontroll och valprotokoll föras, hvilka med eller utan sedlarna inskickas till vederbörande valstyrelse.

Såsom valledare tjänstgör i regel konsistorium, som på grund af de inkommande valsedlarne eller protokollen uträknar majoriteten och afgör i första hand omtvistade spörsmål samt således bestämmer, hvem som skall anses vald till stiftets eller divisionens riksdagsman. I somliga stift äro härvid kontraktsdeputerade närvarande såsom vitnen, i andra icke. I en del stift är ledningen af valet beröfvad konsistorium och öfverlemnad åt särskilda kontraktsdeputerade från en viss division, som tillsamman uppbryta vallistorna, uträkna majoriteten och afgöra stridiga fall ibland utan, ibland med vadrätt till konsistorium; i Linköpings stift kallas dessa valstyrelser för »divisionsdeputationer». I Skara stift sammanträda dessa divisionsdeputationer för sin förrättning i Skara domkyrka och konsistorium fungerar såsom vitne, i andra samlas de på någon ort inom divisionen, bestämd ibland af konsistorium, ibland genom brefvexling mellan de deputerade själfva.

Fullmakterna inrättas efter R. O:s formulär, men stiliseras olika: på våra vägnar, på divisionens vägnar, på stiftets vägnar. De äro antingen ställda gemensamt på alla stiftets riksdagsmän eller vanligen på hvar och en särskildt. De äro undertecknade i regel af alla väljande och circulerade därföre till

[1] Egentligt prestmöte såsom valkorporation förekommer blott några gånger i början af frihetstiden, t. ex. i Skara stift 1726, men under den senare delen af perioden torde det ej ansetts ega befogenhet, om ej alla röstegande voro samlade.

underskrift efter valets slut. I de vidsträckta norrländska och finska kontrakten underskrefvos de in blanco före valet och medsändes röstsedlarne. Någon gång äro fullmakterna blott undertecknade af presterna eller kontraktsdeputerade å kontraktspresterskapets vägnar, i något enstaka fall endast af konsistorium.[1] I somliga stift förfärdigas en fullmakt för hvarje särskildt kontrakt, i andra för en hel division, i åter andra för ena hälften af stiftet, t. ex. i Karlstads stift, m. m.

Jämte valsättets reglering tillkom stiften att själfva gifva *bestämmelser om riksdagsmännens underhåll.*

I frihetstidens början fördelades i de flesta stift ännu underhållet lika på alla pastorer, och gick direkt från de fullmaktgifvande till deras riksdagsman. Men öfverallt genomföres under den tidigare frihetstiden bruket att underhållsbördan fördelas efter pastoratens inkomster. Såsom grund härför ligger vanligen pastoratens mantal; i Linköpings stift valdes 1730 såsom grund för riksdagspenningarnes utgörande den taxa, efter hvilken vid pastoratens tillträde krigsmanshusafgift och chartæ-sigillatæ-recognition i förening erlades. I nästan alla stift bildades äfven gemensam kassa, ur hvilken samtliga stiftets riksdagsmän, oberoende af divisionens storlek, fingo lika dagtraktamente och resekostnad. Dagtraktamentet bestämdes vanligen genom presterskapets utlåtande vid valen för hvarje riksdag och är ganska växlande för olika stift, i frihetstidens början i regel omkring 2 d. s. m., vid dess slut 3 à 5.

I sammanhang härmed bör påpekas det förhållandet, att i samtliga stiftens valordningar gäller såsom axiom, att samtliga röstegande ega lika rösträtt, trots det att pastoratens inkomster lades till grund för underhållsbördan. Presteståndet var, så länge ståndsriksdagen fanns till, det enda af de valda stånden, inom hvilket den personliga likheten vid riksdagsmannaval fanns genomförd. Inom både borgare- och bondestånden röstades efter utskylder eller förmögenhet, allt ifrån det under frihetstiden ordnade valformer uppstodo i dessa stånd. Det var icke den presterliga egendomen och inkomsten, som

[1] T. ex. fullmakterna för Strängnäs stift 1771, bland *presteståndets enskilda handlingar* i R. A.

representerades, utan ståndet, dess kultur och samhällsuppgifter.

Endast ett och annat exempel gifves, att en annan uppfattning icke alldeles saknats från Upsala stift, där fordran på val efter pastoratens mantal framställdes vid en divisionssammankomst i Gestrike—Helsinglands valdivision 1746 och ytterligare på en allmän synod 1751, men tämligen enhälligt afvisades.[1] I Visby stift finnes från följande århundrade det enda exemplet på, att graderad röstskala varit verkligen gällande vid val inom prestståndet.[2]

* * *

Till en fullständigare belysning af den inom de särskilda stiften utvecklade valrätten följer här en redogörelse för valsättets utveckling inom hvarje stift.

I *Upsala stift* ordnades valsättet först genom konsistorii circulär 21 Aug. 1730. Stiftets kontrakt sammanfördes i 4 valdivisioner, hvartill grunden förklarades vara »dels prosteriernas belägenhet, dels mantalens jämkning till lika kvantum för riksdagsmännen i underhålls åtnjutande». Indelningen saknade icke äldre förutsättningar så till vida, som Gestriklands och Helsinglands presterskap redan på 1600-talet vanligen haft sin särskilda herredagsman. Med undantag af Gestrike-Helsinglands division hvilade de ej på någon naturlig indelning af stiftet, men sammanföllo något så när med den populära indelningen i Roslagen, Uppland och Fjerdhundra, hvarföre divisionerna ibland uppträda under dessa namn.[3]

De nya divisionerna betraktades i början såsom frivilliga föreningar af de med självständig valrätt utrustade kontrakten, hvarföre beteckningen »sammansättning» brukades. Först 1746 i domk. circ. 28 Maj kallas de »divisioner eller för detta sammansatta contracter» och särskild valstyrelse införes. Kons. föreskref »på någras uti sidst håldne synodo anmäldta åstundan», att valen ske på kontraktssammankomster på bestämd dag, och att »skriftlig

[1] *Upsala Domk. prot.* 25 Febr. 1747; *prot. vid synoden i Upsala* 8 Febr. 1751.

[2] Se nedan.

[3] En förteckning på de olika kontrakten i hvarje division finnes tryckt och bilagd *domk. circ.* 27 Dec. 1768.

votering» aflemnas på någon inom div. bosatt valberättigad ledamot. 14 dagar därefter samlas kontraktsprostarne själfva eller genom ombud på utsatt ställe i div., kontraktsvoteringarna öppnas i allas närvaro, och »rösterna öfver hela divisionen samlas på ett papper, som med samtlige de närvarandes underskrift förses och till Consistorium insändes, på det Cons. må veta, ho den är, som herredagsman varda skal». Hvarje prost drar omedelbart försorg om utskrifvande af behörig fullmakt för den, som fått flesta rösterna; fullmakterna undertecknas för hvarje kontrakt »å divisionens vägnar». Kons. har intet annat inflytande än att pröfva valbesvär, tvistiga fall och afsägelser. Härmed voro rena divisionsval i typisk form med särskild valstyrelse färdigbildade.

Vid prestmöte 1750 skedde en fullständig omkastning af stiftets hela valsätt. Divisionerna erhöllo namnet »classer», för att undgå föreskrifterna i 1741 års k. bref. Dessa klasser utgjorde valbarhetsdistrikt för ett i öfrigt gemensamt stiftsval, i det hvarje pastor röstade på 4 kandidater, en ur hvarje klass, och de kontraktsvis från hela stiftet upptagna vota insändes till kons., som uträknade pluraliteten för de särskilda klasskandidaterna och utskref en fullmakt för hvarje klass' riksdagsman, hvilken fullmakt undertecknades endast af klassens prostar å kontraktens vägnar. Underhållet skulle gå ur gemensam kassa lika till alla riksdagsmännen. Förändringen betecknar en öfvergång från rena divisionsval till stiftsval, ehuru ej fullt genomförda, hvarmed följde ökadt inflytande för kons. såsom valledare. Det nya valsättet fastslogs i en formlig valordning i 6 §§ och bekräftades trots häftig opposition vid prestmötet följande år.[1] De följande domkapitelscirculären 19 Juni 1751, 4 Juni 1755 och i synnerhet 27 Juni 1760 utförde 1750 års valordning i fina detaljer, som tyda på begynnande häftiga valintriger och stark meningssplittring. 1755 återgicks till att låta underteckna fullmakterna af samtliga valmän. 1760 års circ. upptog noggranna bestämmelser om valförrättningen i kontrakten ur K. Förordn. om biskops- och superintendentval 30 Maj 1759 och stadgade, att prosten eller vid prostvakans præpos. honorarius eller äldste kyrkoherde sammankallar kontraktisterna, voteringen sker endast med slutna, icke underskrifne sedlar, protokoll föres och »tillses noga, att ej flera sedlar ingifvas än vederbör». Sedlarne öppnas i allas närvaro, i protokollet antecknas, hvilka röstat när- eller frånvarande, huru många sedlar lemnats, och hvilka deruti blifvit nämda; protokollet justeras, innan de

[1] *Protocoll vid consistorium synodale* 18 Jan. 1750 § XXIV; *synodalprotokoll* 7, 8 Febr. 1751.

väljande åtskilts, underskrifves af alla och insändes till kons. utan att sedlarne behöfva medsändas.

Under frihetstidens sista stormiga period omkastas valsättet ytterligare några gånger, såsom det synes egentligen af behof att söka genom formerna så vidt möjligt minska möjligheten till valintriger, klagomål, korruption och obehörigt inflytande af utomstående. Därjämte torde dessa omkastningar hafva berott på vexlande partiberäkningar att minska eller öka konsistorii ledande rol, att lägga afgörandet af hela valet hos majoriteten af stiftets presterskap eller rädda någon plats genom att gifva en annorlunda färgad partimajoritet i en division fri valrätt m. m. 1764 års prestmöte beslöt återgå till det före 1750 brukade valsättet.[1] Konsistorii vidlyftiga riksdagscirculär 13 Sept. s. år bestämde på grund häraf, att »hvarje class eller sammansättning af Stiftets Kyrkoherdar nu allenast har att utnämna och välja dess egen Herredagsman af dess Medlemmar eller de Kyrkoherdar, som till den classen höra». Men formerna för valet förblefvo i öfrigt desamma, som funnos påbjudna i 1760 års circ.; konsistorium behöll sin ledande ställning, och beträffande underhållets utgående ur gemensam kassa gjordes ingen ändring. Det blef således ingen fullständig återgång till 1746 års divisionsval, utan förändringen bestod egentligen i valrättens begränsning till klassfullmäktigens i stället för alla 4 stiftsriksdagsmännens utväljande. 1767 års kungl. stadfästelse på presteståndets stora allmänna valordning, som ingrep i den fria stiftspraxis med sin mot konsistoriernas inflytande skarpt utpräglade tendens, tvang emellertid till ytterligare steg i återgång till 1746 års valsätt. Konsistorii valcirc. 27 Dec. 1768 skapade ånyo särskilda valstyrelser för divisionerna, hvilket fullständigt emanciperade valen från konsistorii ledning. Kons. fick ej ens föreskrifva plats för kontraktsdeputerades sammanträde till valstyrelse för klassen. Men 1767 års valordning blef snart upphäfd, och vid 1771 års prestmöte beslöts under synnerligen häftig debatt återgång till 1750 års valsätt. Minoriteten framtvang dock, att de frånvarande pastorernas röster skulle inhemtas genom formliga voteringar i kontrakten, till hvilka tryckta utdrag af prestmötesprotokollet, men äfven privata anmärkningar utsändes för att bearbeta opinionen.[2] Med stor majoritet bekräftade stiftets presterskap 1750 års valordning, som ånyo påbjöds i circ. 28 Mars 1771 med de former, som 1760 användts. Man hade således ånyo kommit till en sorts

[1] *Synodprotokoll* 24 Febr. 1764.

[2] »*Utdrag af synodal-protocollet den 14 Febr. 1771*» samt »*Påminnelser vid det den 14 Febr. 1771 hållne Prästmötesprotocoll*» utaf prosten *C. Wijkman.*

gemensamma stiftsval med divisioner såsom valbarhetsdistrikt, när 1772 års revolution inträffade.

Beträffande underhållet öfvergicks 1722 från likhet för alla personligen till att lägga pastoratens mantal såsom grund för afgiften, men hvarje fullmäktig uppbar arfvode af sina kommittenter ända till 1750, då gemensam kassa skapades, hvarur stiftets 5 riksdagsmän och notarien skulle få lika dagtraktamente, dock ärkebiskopen hälften mer än de andra. Afgiften var under denna period 15 ö. k. m. per mantal i kvartalet och dagtraktamentet gick till 7 dal. 2 ö. k. m.

Stockholms stads presterskap ansågs jämställdt med ett stift. Dess riksdagsmannaval förrättades af konsistorium. Præses consistorii eller pastor primarius ansågs såsom själfskrifven, men försågs med fullmakt liksom i regel öfriga biskopar. Preteståndet själf erkände denna likställighet 1755, då det ogillade, att Stockholms presterskap valt fyra, och förklarade, »at ståndet håller sig vid 1727 års konvention, hvarefter bör vara allenast *tre fullmäktige för Stockholm, näml. præses och twå til honom.*» Men på något formligt beslut hvilade ej denna själfskrifvenhet för pastor primarius och anfäktades därföre vid frihetstidens slut.

Stockholms komministrar erkändes äfven såsom egen valkrets.[1] De valde på egen hand till 1760, då ståndet med anledning af påstådda oordentligheter vid valet uteslöt den valde representanten och föreskref, att »både nu och framdeles sådant val bör skie under Consistorii præsidis inseende och närvaro.»[2]

Linköpings stifts valsätt ordnas likaså först 1730, men äfven här i anslutning till äldre förutsättningar.[3] Kons. tog initiativet och förelade stiftets presterskap ett förslag till en hel ordning för riksdagsmännens val och underhåll i circ. 9 Sept. Detta förslag debatterades på möten i kontrakten, och deputerade från dessa sammanträdde i Linköping och fastställde där den i 7 §§ affattade valordning, som efter prestmötes beslut 1742 utfärdades å trycket med af biskop Rhyzelius författad rubrik: »Prästerskapets i Linköpings Sticht enhälleligen fattade Beslut angående thes Herredagsmäns val och underhåll så väl vid nu instundande Riksdag som fram-

[1] Se ofvan s. 28.

[2] *Prestest:s prot.* 21 Okt. 1760.

[3] Kontrakten hade förut på vexlande sätt sammanförts; 1726 kallas redan de väljande områdena för stiftets riksdagsmän »divisioner» och underhållet utgick af dess presterskap, äfven kapellaner, rectores och collegæ scholarum, direkt till divisionens herredagsman.

gent vid slika tillfällen, til förekommande af all vidare klagan, oredo och vidlyftighet samt til en god ordnings inrättande och vidmakthållande, såsom til lag och rettesnöre nu och framdeles gjordt, samtyckt och förafskedadt på then allmänna Cleri sammankomst uti Consistorio Lincopensi then 27 Octobris 1730.»

Enligt denna stadga delades stiftet i 4 divisioner med hänsyn till kontraktens belägenhet och storlek: Linköpings, Östanstångs eller Norrköpings, Kalmar och Vestanstångs divisioner, omfattande hvardera omkr. 33 à 37 pastorat. »Thesse fyra divisioner komma at genom val förordna och genom penningaförskott at underhålla hvar sin Riksdagsman.» De voro således afsedda att vara verkliga valkretsar, hvilka hvar för sig valde, fullmäktigade och underhöllo sin egen riksdagsman. Kapellanerna fingo enligt egen önskan och i öfverensstämmelse med äldre praxis deltaga i pastorernas val mot ringa afgift, hvarigenom en för Linköpings stift säregen valkorporation skapades.[1] »Rectores, collegæ scholarum samt Hospitals- och Krigspräster» förskonades däremot från all afgift, »fast the äro af Ståndet och efter Staten niuta lön». Närmare bestämmelser om valsättet saknades, men domkapitlets circulär 11 Mars 1734 kompletterade härvid 1730 års valordning så, att kontraktens deputerade sammanträdde inom hvar division på af kons. föreslagen ort till en särskild valstyrelse (»divisionsdeputation» enligt 1793 års stadga), för att »utse en til Riksdagsman för hela divisionen». Valbarhetens bindande vid divisionen var icke uttryckligen föreskrifvet, men tydligen förutsatt. 1741 års kungl. bref, som föreskref detta såsom lag för de stift, där divisioner funnos, borde i detta fall varit afgörande. Men egendomligt nog ville Linköpings presterskap icke anse sig bundet af K. M:s bref. På prestmöte i Linköping[2] 1742 väcktes med anledning af 1741 års förordning på tal huruvida divisionernas presterskap icke egde rätt att välja någon skicklig man utom divisionen, i fall ej någon inom densamma vore af samma vigör och anseende. Härpå svarades, att de i stiftet år 1730 sammansatta divisioner »voro allenast til Riksdagspenningarnes utgifvande och beqvämligheten af sammankomsten til väljandet, men icke til valet af sjelfva Riksdagsmännen, hvarom uti berörda förening intet något finnes slutit.» På den grund ansåg man sig trots K. M:s bref oförhindrad att välja fritt öfver hela stiftet, hvarigenom Linköpings divisioner öfvergingo till en sorts kretsar för valrättens begränsning och utöfning, under det att stiftet blir krets för valbar-

---

[1] Se ofvan s. 24.

[2] »*Utdrag af Prestemötes Handlingarna i Linköping*» 2 Juli 1742.

heten. Presterskapet förklarade äfven uttryckligen, att »Rikdagsmännen äro gemensamma för hela stiftet, så att hvem af thessa the hafva bästa förtroende til, kunna the sina besvär tillefverera», och detta befästes ytterligare genom att en gemensam kassa bildades af de inkommande bidragen, hvarur utgifterna till riksdagsmännens underhåll och till preseståndets kansli m. m. skulle utgå, hvilket infördes i en del tilläggsbestämmelser till 1730 års stadga. 1744 års prestmöte stadfäste ytterligare den 1742 uttalade uppfattningen med anledning af en tvist mellan biskop och konsistorium om den rubrik eller den ingress, som biskopen på eget bevåg författat vid tryckningen af 1730 års valordning med 1742 års tilläggspunkter.[1] 1742 års beslut har dock mer teoretiskt intresse såsom uttryckande uppfattningen af riksdagsmännen såsom stiftets gemensamma representanter. I praxis hade det ingen betydelse; man valde inom divisionen, och i 1793 års stadga uttryckes detta äfven såsom lag. Linköpings valsätt var divisionsval, ej stiftsval.

Det valsätt som sålunda utvecklat sig i Linköpings stift, förblef oförändradt hela denna period. 1762 års preseståndsbeslut om kapellanernas valrätt citeras väl i circ. 12 Sept. 1764, men utan att föranleda någon ändring i stiftets stadgade praxis. Äfven 1767 års allmänna förordning gjorde ingen förändring, emedan Linköpings valsätt i det närmaste öfverensstämde med det däri föreskrifna, men sambandet med kapellanerna måste för ett ögonblick brytas för att återupptagas vid 1771 års riksdag i sin gamla form.[2] I detalj utfilades valsättet naturligtvis genom praxis och konsistoriecirculär i en mängd bestämmelser om valsedlar, protokoll, kontroll, rätt att rösta genom ombud m. m., hvilket allt upptogs i den stora *»stadga om Riksdagsmannaval i Linköpings stift, förnyad och fastständ på allmänt prestmöte, jubelaret den 12 Sept. 1793»*, som i 3 artiklar med tillsammans 25 vidlyftiga §§ sammanfattade den rika utveckling af valformerna, som frihetstiden alstrat inom Linköpings stift, och som är det förnämsta uttrycket af den lokala, fritt utvecklade valrätten från 1700-talet.

Riksdagskontingenten utgick enligt 1730 års stadga af hvarje pastorat efter 1699 års taxa för Vadstena-Krigsmanshus-afgiftens och chartæ-sigillatæ-recognitions erläggande vid pastorats tillträde på det sätt, att ett »sammanskott» eller ett kvartals riksdagskontingent bestod för hvarje pastorat af en summa lika med dessa båda afgifter i förening. 1742 bildades af dessa bi-

[1] *Utdrag af Linköpings Domcapitels protokoll, hollit then 12 Aug. 1742*» samt »*Utdrag af Prestemötes Handlingarna i Linköping then 6 Sept. 1744, § XIX*».

[2] *Link. domk. circ. 27 mars 1771.*

drag en gemensam stiftskassa. Stiftets riksdagsmän erhöllo 1730 2 d. s. m., från 1751 tre och från 1764 4 d. s. m. i dagtraktamente.

I Skara stift ordnas valsättet först 1740. Dessförinnan utsågos stiftets riksdagsmän på prestmöten eller (åtm. på 1730-talet) genom gemensamt val i kontrakten på alla stiftets riksdagsmän.[1] 1740 års prestmöte införde divisionsval. Pastoraten sammanfördes (med delning af flera kontrakt) i 4 divisioner efter lokalt sammanhang samt hemmantal och vederlags- och donationsspannmål. En division i tur och ordning skulle underhålla biskopen eller den af stiftet i hans ställe valde konsistoriefullmäktige, och dess särskilda valrätt hvilade i sådant fall för den riksdagen — ett valsätt, som knappast var förenligt med riksdagsordningen och alstrade åtskillig opposition. Bestämmandet af hvilken divisions valrätt skulle hvila skedde dessutom icke utan partiberäkning, i det 1746 tredje divisionens kontraktsdeputerade erbjödo sig underhålla konsistoriefullmäktig, ehuru div. gjort detta föregående riksdag, mot det att vid nästa omgång mellan de 4 divisionerna af denna skyldighet tredje div. befriades. Meningen var naturligtvis att utestänga den, som majoriteten af presterskapet i 3:dje div. valt, och bereda rum för den som fjärde div. utsett, ehuru dess valrätt då bestämdes genom lott skola hvila.[2]

Valsättets detaljer utbildades genom domk. circ. 4 Juni 1755. På möten i kontrakten skulle först en muntlig konferens i vänlighet anställas, hvarefter hvar och en, »på det han må äga sin fullkommeliga frihet», skrifver en voteringssedel, »den han straxt förseglar med utanskrift: »votering til Riksdagsman för N. N. Församling». Dessa sedlar jämte prostens inneslutas i ett papper, som af samtliga närvarande förseglas med påskrift: »votering till Riksdagsman för N. N. Contract». Därpå utses en eller två deputerade, som på bestämd tid infinna sig i Skara domkyrka, hvarest »alla dessa voteringar blifva öpnade och det i den ordning, at först förekallas med sina voteringar första classens deputerade, i hvilkas närvaro vota på den eller den antecknas och pluraliteten för en utrönes. Samma sätt följes sedan vid 2:dra och 3:dje classerna: lärandes ej falla ven. clero obehageligit, at Biskopen med Consistorio såsom vitnen äro tilstädes och med dem sielfva om riktigheten intyga, då ock genom Guds nåd all oreda, tvist och missämja skal

[1] *Skara domk. circ.* 30 Juli 1730. *I prestest:s prot.* 20 Sept. 1726 sägas stiftets riksdagsmän vara »i synodo af hela stiftets presterskap til Riksdagsmän utvalde och befullmäktigade».

[2] »*Utdrag af prot., hållet vid riksdagsmannavalet i Skara den 22 och 23 Juli 1746*» bland presteståndets enskilda handlingar.

lyckeligen och efter önskan förkommas, såsom äfven på detta sätt all ensidig afsikt, om någon sådan skulle gifvas, icke skal ega rum». De deputerade skulle medföra färdiga och af de väljande underskrifna fullmakter in blanco, hvari namnet fylldes för den genom divisionens pluralitet valde. Genom detta circ. var en särskild valstyrelse anordnad för hvarje division, ehuru under konsistorii uppsigt. 1767 års förordning tvang till en ändring, så att divisionsfullmäktige emanciperades från domkapitlets ledning och sammanträdde inom hvarje division, men 1771 återgicks till 1755 års oförändrade valsätt.

Riksdagsafgiften utgjordes efter pastoratens mantal samt tunn- eller skäpptal vederlagsspannmål. Hvarje division underhöll i början sin riksdagsman, men redan före 1760 har gemensam kassa kommit till stånd.

I Vesterås stift sammanfördes såsom öfverallt annorstädes i början kontrakten på vexlande sätt till gemensamt val och underhåll af en riksdagsman, men 1726 öfvergicks direkt till rena stiftsval, så att alla stiftets pastorer röstade på 4 riksdagsmän, två från Dalarne och två från Vestmanland med Nora och Lindes bergslag. Gemensamma fullmakter för dem alla utskrefvos i kontrakten och lika underhåll ur gemensam kassa bestämdes. I circ. 26 Sept. 1740 hemställde domkapitlet, om ej pastorerna vilja rösta på 4 utan afseende på om de äro från Dalarne eller Vestmanland, hvarmed äfven denna inskränkning bortföll. Såsom en egenhet kan nämnas, att biskopen alltid ställdes under valet för att utgöra stiftets femte riksdagsman; stiftet ansågs ega rätt välja 5 utom honom.

Domkapitlets circulär 5 Juli 1760, § II ordnade valsättets detaljer så, som det sedan förblef: »välet sker — i kontrakten — med ounderskrifne sedlar, uti hvilka fem Riksdagsmäns ämnen med theras namn och embeten nämnas, hvarefter och sedan voteringen således för sig gått alla sedlar på en gång öpnas, tå the, som röster undfått, på en förteckning uppföras, hvarunder Hr Prosten med the öfrige väljande sluteligen sätta sina namn och berörde Förteckning sedermera utan att tillika öfverskicka sielfva voteringssedlarne hit skyndsamligen insända», m. fl. detaljbestämmelser om frånvarandes rösträtt etc.

Såsom grund för riksdagsafgiften låg efter 1738 pastoratens hemmantal (dessförinnan någon särskild taxa). 1763 års prestmöte uppgjorde en formlig taxering af pastoratens inkomster på grund af de närvarandes kännedom, hvarefter riksdagskontingenten skulle utgöras. Dagtraktamente sattes då till 4 d. s. m.

Strängnäs stift erhöll först sent ordnadt valsätt. I regel utsåg Nerikes presterskap en och Södermanlands två utom biskopen, ehuru utan bestämd gruppering af kontrakten i Södermanland, som dessutom vid flera riksdagar blott höll en representant.[1] Först prestmöte i Strängnäs 1751 beslöt införa en fast divisionsindelning. Men ytterligt häftiga tvister om divisionerna blott skulle vara valbarhetsdistrikt för gemensamt stiftsval eller verkliga valkretsar upprörde hela femtiotalet och föranledde klagomål och valstrider[2] ända till dess att 1759 års prestmöte gaf stiftet en definitiv valordning. Stiftet delades »efter sjelfva orten och den utvertes oeconomien i pastoraterne» i tre divisioner: »Slättlands- eller Land-divisionen, Skär-divisionen och Bergslags- eller Nerikes-divisionen». Hvarje pastor röstade på tre, en ur hvarje division. Divisionerna blefvo således blott valbarhetsdistrikt. Omröstningen i kontrakten var muntlig eller skriftlig efter behag, och valprotokollet, undertecknadt af alla närvarande, insändes till kons. »Til all misstankes undanrödjande har max. ven. Cons. på presterskapets begäran lofvat, at de på en gång ifrån contracterne upbrutne vallistorna skulle blifva tryckta», hvilket äfven flera gånger skedde.[3] Egendomligt nog synes Strängnäs konsistorium äfven under frihetstidens slut utfärdat fullmakt för de valde riksdagsmännen »nomine cleri suffragantis».

Riksdagsmännens underhåll har från 1751 utgått lika från gemensam kassa. Till grund för afgiften låg oförmedlade mantalet till 1764, då prestmöte beslöt lägga förmedladt mantal till grund. 1765 var dagtrakt. 5 d. s. m. Biskopen hade dubbelt till 1769, då hans traktamente nedsattes till 1½ gång de andra riksdagsmännens.

Vexiö stift delades i två divisioner efter länen, Kronobergs läns och Jönköpings läns division. Valprotokollen insändes underskrifna med kontraktsdeputerade, hvilka fungerade såsom vitnen i kons. vid valakternas öppnande och underskrefvo fullmakterna å sina härads vägnar. Grund för afgiftens utgörande var hemmantalet.

I *Lunds stift* uppkommo i frihetstidens början gemensamma stiftsval, så att alla pastorer röstade utan inskränkning på tre kandidater utom konsistoriefullmäktigen. Kontraktsdeputerade infunno sig med valprotokollen i

[1] Se ofvan s. 19 not [1].

[2] Se ofvan s. 45 not [1].

[3] *Vallqvist: Sammandrag af Strängnäs Consistorii tryckta circulairer ifrån år 1748* etc., art. riksdagsman.

kons. och fungerade såsom vitnen; de synas äfven i regel hafva undertecknat fullmakterna å kontraktens vägnar.

Hernösands stift vacklade länge mellan indelning i 2 eller 3 divisioner. Först omkr. 1755 uppkom fast indelning i två valkretsar, norra och södra divisionen. Valsättet fick en viss egendomlighet genom pastoratens vidlyftighet. Prostarne skulle antingen ställa till kontraktsmöten på vanligt sätt eller genom klockarpost inhemta förseglade sedlar och underskrifter på fullmakter in blanco. Valsedlarne öppnades af prosten i några pastorers närvaro och insändes jämte protokoll och fullmakter till konsistorium.

I *Göteborgs stift* hvilade divisionsindelningen på särskilda ekonomiska förhållanden och presteprivilegier i de olika delar, hvaraf stiftet bestod. Hallands presterskap hade af ålder valt egen riksdagsman och 1720 utverkat en K. M:s resolution, som bekräftade denna rätt för framtiden. Bohusläns presterskap bildade likaledes en särskild valkår med egna ekonomiska rättigheter. Den öfriga delen af stiftet, domprosteriet med Kind och Mark, utgjorde den tredje divisionen, som vanligen benämndes Elfsborgs division. Divisionsindelningen fick sin egentliga styrka först sedan stiftets representantantal 1727 fastslagits till tre.[1] Biskopen eller annan konsistoriefullmäktig var representant för en af divisionerna i tur och ordning, och denna divisions särskilda valrätt skulle då hvila. De strider, som häraf uppkommo, gjorde, att preståndet öfverság med att vid frihetstidens slut Göteborgs stift sände tre representanter utom biskopen. Hvarje division valde för öfrigt inom sig och underhöll sin representant. Särskild valstyrelse synes hafva bildats inom hvarje division genom kontraktsdeputerade. Hallands presterskap torde hafva sammanträdt ibland till gemensamt val i Falkenberg.

I Bohusläns valdivision uppkommo egendomliga förvecklingar, som alstrade oupphörliga dubbelval, i det att dess båda kontrakt, Vikornas och Elfsyssels, enligt en öfverenskommelse 1726 27 Juli skulle alternera om att välja divisionens riksdagsman. Men då Elfsyssels kontrakt var nästan dubbelt så stort, vägrade snart Elfsyssels pastorer erkänna öfverenskommelsen och fordrade enligt R. O. rätt att deltaga i divisionens val hvarje gång och att rösternas pluralitet skulle gälla. Tvisten stannade i början inom stiftet, där allmänna prestmöten 1730, 1735 och 1740 samt kons. 1742 afgjorde frågan så, att riksdagsmannavalen inom länen ej kunna bindas till något

[1] Ännu 1723 förekom, att konsistoriefullmäktigen hade fullmakt för Elfsborgs division och dessutom för några kontrakt i Halland och ett i Bohuslän.

visst kontrakt. Men Vikornas kontrakt förklarade, att öfverenskommelsen ej ensidigt kunde häfvas, och från 1746 drogs tvisten under prestest åndets pröfning, i det hvardera kontraktet valde sin fullmäktig. Vid alla riksdagar från 1760 utom 1769 rördes frågan upp på samma sätt. Presteståndet bekräftade formligen 1726 års öfverenskommelse den 23 Jan. 1765. K. M. åter gaf utan kännedom härom på besvär formlig resolution 3 April 1765 »att hvartdera af dessa contracter vid härefter infallande Riksdagsmannaval må ega den voteringsfrihet, som R. O. och 1741 års k. bref detsamma tillägga». Först efter frihetstidens slut upphörde denna sega strid, och de båda kontrakten sammansmälte till en verklig valdivision.

Åbo stift, som före frihetstiden varit mycket talrikt representeradt (omkr. 7 riksdagsmän i regel), sönderföll af sig själf i Österbotten och nedra delen af stiftet på grund af olika ekonomiska rättigheter och andra presteprivilegier. Då antalet riksdagsmän blef fixeradt, tre utom biskopen, blef därföre praxis, att Österbottens presterskap valde en, den södra eller nedra delens presterskap gemensamt två riksdagsmän. Prostarne insände de kontraktsvis insamlade vota och in blanco underskrifna fullmakter till konsistorium. Under den tidigare frihetstiden alternerade Österbotten och nedra delen af stiftet trots denna senares ojämförligt större antal pastorat om att sända två riksdagsmän (1731, 1738 och 1742 underhöll Österbotten de två), men efter 1742 vägrade Österbottens presterskap att bära denna börda eller att bidraga till underhållet af den ena riksdagsmannen för södra stiftet.[1]

Ännu en del af stiftet var utrustadt med särskilda rättigheter, nämligen Ålands presterskap. På grund häraf fordrade det särskild representation, framhållande att Åländska allmogens representant utverkade inskränkningar i dess särskilda presträttigheter, »dragandes Åland uti allt under Finland». Från 1760 kom regelbundet särskild representant för Ålands presterskap, vald af både pastorer och komministrar; han ömsom godkändes, ömsom uteslöts ur ståndet. 1772 beslöt dock ståndet formligen 24 febr., att Ålands kontrakt eger frihet på grund af särskilda ekonomiska inrättningar att välja egen riksdagsfullmäktig, och att det skall anmäla sin åstundan att bruka denna rätt hos domkapitlet »nästa år för infallande Riksdag, kommandes hvad ståndet härutinnan beslutit i det framdeles tilgörande Reglemente för prästerskapets Riksdagsmannaval at intagas». Något sådant reglemente kom väl ej till stånd, men Ålands fullmäktig skyndade sig att begära formligt prot. extr. på

[1] Klagomål häröfver både 1751 och 1755 i presteståndet bland dess enskilda handlingar.

ståndets beslut, hvilket medgafs. Ålands presterskap utgjorde därigenom vid frihetstidens slut en sorts tredje division i Åbo stift, utrustad med fakultativ valrätt. Det fick själf underhålla sin riksdagsman.

De små stiften, *Visby, Kalmar, Karlstad och Borgå*, hvilka hvartdera utom sin biskop eller annan medlem af konsistorium utsågo endast en riksdagsman, erbjuda inga märkvärdiga valformer. Valen skedde på vanligt sätt i kontrakten, och protokoll med eller utan valsedlar insändes till konsistorium. I Visby och Kalmar förekom mycket ofta, att samtliga presterskapet kallades till gemensamt möte i stifsstaden och där förrättade valet. För riksdagsafgiften låg pastoratens mantal till grund.

III.

Det sätt, hvarpå de ofrälse ståndens representation under 1700-talet historiskt utvecklat sig, förmådde icke att gent emot den växande partisplittringen garantera laga ordning vid de upprörda valakter, hvarur den sista frihetstidens ständer framgingo, eller att upprätthålla helgden af de väljande korporationernas i laga former förrättade riksdagsmannaval. De allmänna reglernas otillräcklighet och sväfvande art lemnade på hvarje punkt en mångfald af öppna frågor och den inom stiften utbildade valrätten gaf likaledes öfver allt en mängd oklara och tvistiga spörsmål. En växande mängd af valstrider, klagomål och kompetenskonflikter drogs vid hvarje riksdag inför ståndens forum, upptog deras tid och krafter, upprörde lidelserna och framkallade partidomslut, som i själfva verket vid periodens slut i hänsynslöshet kommit därhän, att egentligen all valrätt var omintetgjord och det hela en ohygglig partikamp om makten, begynnande vid valen i orterna, följande alla klagoinstanser och kulminerande i striden inom hvarje stånd — en kamp dess farligare och mer demoraliserande, som den oupphörligen rörde sig med laga former och rättens åthäfvor.

I prestståndet begynna dessa valstrider egentligen först med 1740-talet efter den stora partihvälfning, som störtade Horn och inledde den utbildade parlamentariska perioden. Ståndet sökte tills vidare hjelpa sig genom att uppmana stiftsstyrelserna att ordna valsättet i stiften. 1746 besvärades ståndet redan af 4 svåra frågor, berörande 7 medlemmars riksdagsmannarätt och härrörande dels af obestämdhet i de allmänna stadgandena, dels af stridiga meningar om stiftens valsätt. Ståndet gjorde i sitt riksdagscirculär nya trängande uppmaningar att ordna valsättet och gaf själf en del tolkningar och före-

skrifter om omstridda förhållanden,[1] hvilka ståndet förklarade sig hoppas, att stiftsstyrelserna »täcktes låta sig vara til benägen efterrättelse». Men valstriderna växte icke desto mindre. Det tycktes finnas en outtömlig möjlighet till nya frågor, förutom det att en senare riksdag ingalunda ansåg sig bunden af den föregåendes utslag i liknande fråga såsom ett giltigt prejudikat, utan ofta af partihänsyn hade en annan uppfattning. 1755 hade de deputerade till fullmakternas granskning att hemställa till ståndets afgörande åtta anmärkningar, berörande 17 personers riksdagsmannaskap (nära ¹/₃ af ståndet). Ännu pröfvade ståndet samma metod att bättra missförhållandena genom nya föreskrifter i sin riksdagsskrifvelse till domkapitlen och nya uppmaningar. Men frihetstidens sista period endast skärpte bitterheten i striden om representation. 1765 gjordes anmärkningar mot 15 personers riksdagsmannaskap. 1769 gälde det 11 personer, och ståndet tilldelade hänsynslöst rätt åt majoritetens anhängare och sträng skrapa åt sådana, som anfört klagomål, hvilka under en annan partiställning helt säkert skulle hafva godkänts. Den sista riksdagen 1771 är häftigast upprörd af dessa strider; partierna möttes jämstarka i ståndet, och det gällde, hvilket skulle kunna skaffa sig afgjord majoritet. Under flera veckor upptogs ståndets tid häraf. 14 af dem, som infunnit sig med fullmakter, och 3 därtill, som gjorde anspråk på säte i ståndet, voro föremål för häftiga debatter. Striden afgjordes genom en rad af domar, hvarigenom mösspartiet stadgade sitt välde i ståndet för hela riksdagen med elfva personers uteslutande samt ytterligare utvotering ur ståndet något senare under riksdagen af två laga fullmaktsegande och godkända representanter för Stockholms presterskap. Till belysning af dessa strider i preseståndet under frihetstidens sista epok med den egendomliga konflikten mellan olika arter af parlamentarisk lagstiftning meddelas här nedan en öfversigt af valstriderna från och med 1760 till frihetstidens slut.

Vid *1760 års riksdag* gjorde de deputerade till fullmakternas granskning anmärkning mot valen i sex stift: 1:o mot prosten Wahlborg och kyrkoherden Kloth från Göteborgs stift, hvilka båda gjorde anspråk på att repre-

[1] Se ofvan s. 37.

sentera Bohusläns division, W. såsom vald af divisionens pluralitet, Kloth af Vikornas kontrakt enligt gammal öfverenskommelse, att Elfsyssels och Vikornas presterskap alternerande skulle utse riksdagsman (se ofvan s. 60.) Båda erkändes för denna riksdagen. 2:o mot kyrkoh. Vigelius för Kemi Lappmarks prosteri och öfverhofpredikanten Grunnerus för Ålands kontrakt af Åbo stift, hvarvid fråga om kontraktets rätt att bilda egen valkrets mot bestämmelserna om stiftens representantantal och divisionsindelningens helgd. Båda erkändes, ehuru utan prejudikatverkan. 3:o mot doktor Rutström såsom fullmäktig för kapellanerna i Stockholm, hvarvid fråga om kapellanernas rätt att välja en kyrkoherde till fullmäktig, om Stockholms kapellaners rätt att bilda egen valkrets och om deras valsätt. R. uteslöts enhälligt »på grund af oriktigheter vid valet», och Stockholms kapellaner uppmanades välja en medlem af sin egen kår under pastor primarii uppsigt. 4:o mot prosten Tiburtius från Linköpings stift, hvilken infunnit sig med fullmakt af blott 16 kapellaner, af hvilka en del redan deltagit i pastorernas val enligt stiftets valordning. Anm. vidrörde samma fråga om kapellanernas rätt att välja en kyrkoherde och därjämte frågan om en del af ett stifts kapellaner kunde bilda egen valkorporation. T. intogs enhälligt i ståndet. 5:o mot kyrkoh. Lenngren såsom fullmäktig för Strängnäs' stifts kapellaner, hvarvid samma frågor som vid föregående anm. Lenngren erkändes. 6:o mot kyrkoh. Forssén såsom fullmäktig för krigspresterna i Pommern, hvarvid fråga om särskilda presterliga societeters valrätt. F. uteslöts enhälligt.[1]

1765 hemstälde de deputerade icke mindre än 12 anmärkningar. 1:o mot teol. professoren, designatus pastor i Vaksala, J. Amnell såsom ej hafvande tillträdt sitt prebendepastorat. A. godkändes af 27 r. mot 21. 2:o mot prosten Valdii fullmakt, att en designatus pastor undertecknat densamma, hvilket dock var betydelselöst såsom ej inverkande på valresultatet. 3:o mot prosten Vangells fullmakt af Linköpings stift, emedan den undertecknats af två pastorsenkor. Ståndet begärde upplysning, om dessa röster inverkat, hvarpå svarades ej fullt klart, att man ej trodde det; ståndet lät bero. 4:o mot hela valet af Vesterås stifts fullmäktige, emedan nådårspredikanter deltagit (till ett antal af 60 st.) samt på grund af valintriger. Ståndet beslöt, att ett fullständigt nytt val i Vesterås stift af alla dess 5 representanter skulle anställas, och upphäfde med 33 r. mot 17 biskop Benzelstjernas själfskrifna representationsrätt på grund af olagligheter vid valet. 5:o mot öfverhofpred. Grunnerus för Ålands kontrakt. G. erkändes äfven denna gång, dock med

[1] *Prestest:s prot.* 18, 20, 21 Okt. 1760 samt *prestesåndets enskilda handlingar* 1760—1762.

anmodan till Åbo biskop att tillse, det hädanefter ej något kontrakt ensamt deputerade fullmäktig. 6:o mot komminister Chydenius såsom fullmäktig för Österbottens kapellaner, hvarvid fråga om Österbottens kapellaner kunde bilda egen valkår. Chydenius erkändes utan prejudikatverkan för framtiden. 7:o mot lektor Rosén vid Göteborgs gymnasium, hvilken företett fullmakter af några gymnasielektorer, skolbetjente vid trivialskolan och kapellaner, hvarvid fråga om skolstatens rätt, om kapellanernas rätt att välja utom sin egen kår samt, då R. åberopat en konvention i stiftet, om giltigheten af en sådan gent emot kungl. förordning. R. uteslöts. 8:o mot prosten Wahlborg och prosten Ekström, båda fullmäktige för Bohusläns presterskap på grund af den gamla tvisten mellan Elfsyssels och Vikornas kontrakt. Prosten W. uteslöts, och konventionen 1726 bekräftades. 9:o mot kyrkoh. Krok, deputerad af några kyrkoherdar och kapellaner i Borgå stift att bevaka deras besvär, ehuru de deltagit i det gemensamma valet. 10:o mot kyrkoh. Stenius, deputerad af 2 pastorer och några kapellaner i Karelen för särskildt bevakande af deras besvär. 11:o mot komminister Carlqvist, likaledes deputerad af några kapellaner i Borgå stift — i alla tre fallen fråga om, huruvida en del af kapellankåren i ett stift egde representationsrätt, i de två förra därjämte om deras rätt att välja kyrkoherdar. Alla tre uteslötos. 12:o mot Visby stift såsom blott representeradt af en riksdagsman, hvilken anm. förföll vid upplysning, att superintendenten var på väg till riksdagen.[1]

1769 gjorde de deputerade anmärkning mot valen i Upsala stift och Stockholms stad, Linköpings, Strängnäs, Skara, Göteborgs och Åbo stift. Valstriderna berodde i många fall af den nya förordningen 1767 (hvarom nedan), hvilken kommit på många håll i skarp konflikt med de inom stiften gängse valordningarna. Af Upsala stifts riksdagsmän hade teol. adjunkten, prosten Annerstedt fullmakt för andra divisionen. Kyrkoh. Hernodius, som äfven fått röster inom div., bestred A:s val, emedan teol. professor Clewberg var konsistorii fullmäktig och enligt 1767 års regler ej två, som stodo på samma akademi- eller gymnasiestat kunde väljas. Men ståndet godkände A. under förklaring, att 1767 års regler endast stadgade förbud för val af riksdagsman ur samma konsistorie- eller gymnasiestat, då biskopen själf var närvarande(!). Hernodius, ifrig mössa och divisionens representant 1765 och 1771, förekallades, fick sträng skrapa, befriades endast af nåd från plikt och ålades återtaga sina besvär hos K. M:t samt inom en månad inlemna bevis härom i ståndet. — Vidare gjordes anmärkning mot komminister Stenbeck från Stockholm.

[1] *Prestst:s prot.* och *enskilda handlingar* 1765—1766 passim.

Stenbeck var vald af Stockholms komministrar på ett möte i Jan. Därpå hade hemställan gjorts vid prestmöte i Upsala i Febr., om stiftets kapellaner ville förena sig om Stenbeck såsom fullmäktig, hvilket de närvarande fåtaligt församlade kapellanerna gillat. Enligt 1767 års regler skulle Stockholms kapellankår ej vidare ha någon särskild valrätt utan välja tillsammans med stiftets, hvilka först på prestmöte egde att besluta, om något val skulle ega rum. Men nu anmärktes, att Stockholms kapellaner handlat på egen hand och betraktat sig (17 pers.) såsom en kår jämställd och till hälften berättigad mot stiftets (160 pers.) Prosten Acrelius utfor häftigt i ståndet mot stockholmskapellanerna därför, »at de räknat en stiftets capellan som 1/8-del mot en Stockholms kapellan, gifvandes dermed en oerhörd imposition på medborgare» (!). Förgäfves sökte mössorna Serenius, Kröger m. fl. göra gällande, att Stockholms kapellaner ej kunnat handla på annat sätt, då de icke kallades till stiftets möten, och att i alla händelser Stenbecks fullmakt nu kunde anses giltig, då 1767 års regler upphäfts. St. utvoterades med 38 r. mot 16. — I Linköpings stift hade valet i Vestanstångs division utfallit så, att prosten Livin och prosten Meurling fått lika många röster hvar af de väljande kyrkoherdarne, men enligt stiftets valordning hade domkapitlet äfven beräknat de kapellaners röster, som afgifvits tillsammans med pastorernas och på denna grund utfärdat fullmakt för Livin. M. besvärade sig ej, men i hans ställe en af valmännen, prosten Ekman, först hos kons. och sedan hos K. M. på den grund, att 1767 års valregler (tydligt nog) ej medgåfvo, att kapellanerna röstade tillsamman med kyrkoherdarne. K. M. remitterade besvären till prestesståndet, som godkände Livin. Ekman frikallades väl från ifrågasatt plikt, men skulle af Cons. Lincop. erhålla en skrapa för sina obefogade klagomål (!). — I Skara stift var för en div. vald prosten Anders Victorin, men valet bestreds af prosten Lidin, emedan dels en vice pastor fått rösta, dels några af de afgifna rösterna varit alternativa, dels Victorin själf först afsagt sig. Men häremot framhölls för ståndet, att V. egde pluralitet, äfven om en röst afdrogs för vice pastorn, att de alternativa rösterna egentligen blott varit motiverade röster på V., emedan de varit så affattade, att emedan N. N. är sjuk och ej kan bevista riksdagen alltså röstas på V., samt att V. visserligen först tvekat för det knappa underhållet, men att detta hjälpts därmed, att arfvodet ökats. Ståndet godkände enhälligt V. — För en annan division af samma stift var vald doktor Carl Vilhelm Victorin. Valet bestreds, emedan en mängd alternativa röster lydt på prosten Vennerbom, hvilken äfven haft div:s majoritet, men då Vennerbom afsagt sig, hade de utan nytt val beräknats för Victorin; dessutom hade emot 1767 års regler

icke röstats på en och samma dag i kontrakten, ej häller särskild divisionsdeputation fungerat, utan valakterna öppnats i kons. Valet förkastades, och ståndet infordrade protokoll från kons. i Skara. Vid nytt val valdes sedan C. V. Victorin ånyo. — I Strängnäs stift hade kapellanerna med stor pluralitet förklarat sig ej vilja välja egen representant, utan uppdragit bevakandet af sina besvär åt biskopen; endast några få hade röstat på komminister Ljunglöf. Biskop Serenius hade emellertid i ett circ. förklarat, att han ej ville åtaga sig mödan att bevaka kapellanernas besvär och låtit utfärda fullmakt för L., som kringsändts och fått några underskrifter. Ståndet kasserade L:s fullmakt och beslöt, att biskop och stiftsdeputerade skulle åtaga sig kapellanernas besvär. Då Serenius envist vägrade gifva några upplysningar, lät ståndet inhemta konsistorii förklaring, hvem som utfärdat och kringsändt fullmakten för L. Serenius fann godt att frivilligt lemna ståndet under föregifvande af sjukdom, tydligen mot något löfte, att saken ej vidare skulle vidröras. Ståndet befalde dock i en skrifvelse Strängnäs kons. att förehålla biskopen hvad han felat. — I Åbo stift hade Ålands presterskap liksom föregående två riksdagar valt prosten Grunnerus. Men denna gång uteslöt ståndet G. med underkännande af alla skäl för Ålands särskilda representationsrätt och med stöd af 1767 års regler. — Inom samma stift var komminister Chydenius vald af Österbottens kapellaner och därjämte befullmäktigad af en del kapellaner från nedre delen af stiftet. Någon gemensam synod enligt 1767 års stadfästelse hade ej kunnat hållas, men kons. kontraktsvis inhemtat kapellanernas yttranden. Därvid hade af stiftets kapellaner 45 ej yttrat sig, 60 lemnat sina angelägenheter åt stiftets biskop, 84 röstat på egen fullmäktig, däraf 62 på Chydenius. C. åberopade, att majoriteten af dem som yttrat sig förklarat sig för underhåll af egen fullmäktig, och majoriteten af dessa åter röstat på C. Men ståndet fann, att de som ej alls yttrat sig måste anses hafva röstat emot val af egen fullmäktig, och att majoriteten af stiftets kapellaner således varit emot val. C. sökte då göra gällande, att Österbottens presterskap utgjorde en särskild korporation inom stiftet med egna privilegier och egna synoder, att 1767 års regler ej upphäft den valrätt Österbottens kapellaner förut haft, då den förklarar, att där division förut valt egen riksdagsman, må detta fortfarande ske. C. uteslöts ur ståndet för denna och följande riksdag (!). — För Göteborgs stift hade mot praxis och 1767 års regler infunnit sig fyra deputerade i stället för 3. Det berodde däraf, att Hallands presterskap, som enligt öfverenskommelse denna gång skulle underhålla biskopen och låta sin valrätt hvila, med åberopande af en äldre k. resol., som tillförsäkrade det valrätt, ändock afsändt egen representant. Man åberopade

därjämte, att 1767 års regler nu upphäfts, och ståndet erkände alla 4 såsom lagliga representanter. — Såsom fullmäktig för samma stifts komministrar hade infunnit sig kom. Bundy med fullmakt af 14 kapellaner. Men stiftets kapellaner voro 62, och de vota, som afgifvits, hade ej inkommit till kons. på samma gång eller tillräckligt tidigt. B. uteslöts. — Såsom ytterligare bevis på ståndets godtyckliga sätt förtjänar nämnas, att Stockholms presterskap, som enl. 1767 års regler valt blott 2, nu sedan reglerna voro upphäfda inbjöds att sända ytterligare två riksdagsmän. Ibland godkändes den förbindande kraften af 1767 års regler för den innevarande riksdagens sammansättning, ibland ansåg man sig ej bunden af dem.[1]

Vid *1771 års riksdag* gjorde de deputerade vid sitt första sammanträde en provisorisk granskning af fullmakterna för att urskilja dem, som »utan påtaglig gensägelse voro klanderfria», i och för talmansvalets förrättande. Alla riksdagsmän godkändes provisoriskt utom 17, hvaraf 3 infunnit sig och kräfde plats, utan att kunna förete någon fullmakt. Inom ståndet uppkom häftig tvist, huruvida de, som hade stridiga fullmakter skulle deltaga i talmansvalet; den afgjordes den 19 Juni så, att alla som voro försedda med fullmakter, äfven om de voro omstridda, skulle få deltaga, men de som saknade fullmakt icke. Med 34 r. mot 33 segrade därpå biskop Forssenius i Skara vid talmansvalet. Därpå uppstodo häftiga strider, hvilka skulle få vara med och afdöma de stridiga valen. Den 26 Juni föreslogs slutligen att antingen öfverlemna afgörandet af fullmakterna åt en kommitté af 6 personer eller företaga en omständlig granskning i ståndet, men ståndet kunde ej enas om, hvilka skulle få vara med om att votera om detta alternativ. Den 27 Juni kom man ändtligen så långt, att ståndet beslöt votering, huruvida alla, som deltagit i talmansvalet, skulle afgöra om fullmakterna. 33 röster stannade mot 33. Den 28 beslöts enhälligt, att de fullmakter »hvarvid redan är tilräcklig redo» genast skulle företagas, och utan votering gillades teol. lektor Rogberg från Vexiö, hvars fullmakt ifrågasattes därföre, att biskopen var närvarande och ståndet förut i 1767 års reglor fastställt, att ej ytterligare en, som stod på samma gymnasiestat, fick komma jämte biskopen. För öfrigt återremitterades alla öfriga omstridda fall till de deputerade, hvilka skulle inkomma med särskildt betänkande öfver hvarje mål, vid hvars afgörande endast de hvilkas rätt i detta mål var ifrågasatt, skulle aflägsna sig. Den 3 Juli bör-

[1] Valstriderna drogo ut från 22 April ända till 11 Maj. Se *prestst:s prot.* och de vidlyftiga handlingarna, delvis tryckta, i *prestst:s enskilda handlingar* 1769—1770.

jade målen inkomma. Det första gällde kom. Sandberg, som hade fullmakt af 30 kapellaner i Skara stift. Stiftet egde emellertid 117, och ehuru domk. circ. ej kommit alla till handa, ej häller däri angifvits, huruvida direkt val skulle ske eller föregående omröstning de quæstione an och flere af ovisshet häröfver afhållit sig från att rösta samt slutligen ledningen af komministrarnes val från prostarnes sida varit sådan, att flera af okunnighet om tid och rum ej kunnat infinna sig, beslöt ståndet Sandbergs uteslutande med 36 r. mot 29. — S. dag föredrogs de deputerades betänkande om komministervalet i Strängnäs stift. Både Strand och Ljung hade nått 36 röster hvar, men bland rösterna för Strand var en afgifven af en designatus capellan, som bort uteslutas i analogi med designati pastores enl. 1759 års ordning i Strängnäs stift; vidare hade en komminister, som redan afgifvit röst, förklarat densamma ogiltig och röstat på Strand och ytterligare en annan först efter valdagen röstat på Strand. Domk. gaf fullmakt åt Strand. K. M. befalde domk. gifva fullmakt åt Ljung. Ståndet uteslöt nu med 33 r. mot 30 Ljung och förklarade Strand för laglig ledamot (!). Den 5 Juli behandlades de deputerades betänkande om prosten Stricker. Han var vald af Blekinge presterskap, ehuru det redan deltagit i Lunds stifts allmänna val, och utan konsistorii hörande, emedan Blekinge presterskap, som utgjorde 3 kontrakt, ansåg sig berättigadt hålla egen fullmäktig och endast deltagit i det allmänna valet med förklaring, att om ingen valdes af Blekinge presterskap ämnade det själf utse en egen representant. Ståndet uteslöt Stricker med 33 r. mot 30. — Följande dag behandlades valet för Norrköpings division af Linköpings stift. Prosten Breding hade fullmakt grundad på 27 vota, men kyrkoh. Lindorff bestred Bredings val på grund af flera oegentligheter, såsom att flera, som redan insändt röstsedel, ändrat vota på valdagen genom ny valsedel och bref, att designati röstat, att somliga insändt röstsedel först efter valdagen. Lindorff, som fått 19 röster, ansåg sig vid granskning af rösternas rättmätighet vara den lagligen valde. En utredning af de många invecklade spörsmål och motsägande uppgifter, som i massor af handlingar framlades, var omöjlig, och ståndet beslöt med 33 r. mot 29 ett bref till Linköpings kons. att anställa nytt val. — S. d. behandlades äfven den gamla frågan om Ålands presterskaps egen valrätt. Kyrkoh. Backman hade fullmakt därifrån. Denna gång godkändes valet, och Åland skulle för framtiden få välja egen representant. — Den gamla striden mellan Vikornas och Elfsyssels kontrakt var äfven nu före. Prosten Jeurling hade fullmakt såsom vald af div:s pluralitet, kyrkoh. Kloth gjorde anspråk på fullmakt såsom vald af Vikornas kontrakt, som denna gång hade turen. Ståndet kasserade Jeurlings val med 31 r. mot 29 och anbefalde i skrifvelse

till Göteborgs domk. anställande af nytt val för Bohusläns presterskap, hvarvid en kyrkoherde ur Vikornas kontrakt skulle väljas. — Den 8 Juli uteslöts utan votering kom. Rossander från Kalmar stift, hvilken på eget bevåg rest omkring och samlat några namn för egen räkning af sina medbröder; men kons. hade hvarken brytt sig om att inhemta kapellanernas mening, ej häller ville det utfärda fullmakt åt R. på grund af de röster han samlat, utan anstälde i stället fiskalisk aktion mot R. Ståndet påbjöd i bref till Kalmar kons. att inställa åtalet mot R., ehuru det erkände hans fel och misstag. — Ändtligen den 9 Juli behandlades den sista frågan rörande valet i Vesterås. Därvid hade åberopats en mängd formfel för och emot, hvarpå pluraliteten berodde till tre rum bland stiftets 5 deputerade. Sådana omstridda förhållanden voro, att somliga röstat med öppna, andra med slutna sedlar, att en del designati pastores hade röstat, att somliga insändt sina sedlar direkt till kons. i stället för att aflemna dem vid kontraktssammankomsterna. Ståndet gillade såsom riksdagsmän prostarne Acrelius, Brander och kyrkoh. Sundius, men uteslöt prostarne Isak och Olof Lindbom samt kyrkoh. Diurman. — Genom en rad af afgöranden hade ståndet skilt ifrån sig elfva medlemmar och däremot fäst vid sig en del andra med fullmakter af omtvistadt värde, tämligen efter behag. Något senare angreps Stockholms pastorers val, ehuru lemnadt utan anmärkning af de deputerade, genom memorial af prosten Sundelius. Stockholms prester hade enligt flerfaldiga föregående exempel och ståndets egen uppmaning vid föregående riksdag valt 4 representanter. Nu påstods med oriktigt citat af 1727 års konvention, att Stockholms pastorer endast egde att välja två representanter, och ståndet afgjorde till och med, hvilka af de 4 skulle kvarstå och hvilka uteslutas. Genom 32 r. mot 20 utstöttes ur ståndet kyrkoh. Celsius och Stenbeck den 17 Aug. 1771 (!). På sådant sätt skapades mössornas pluralitet vid 1771 års riksdag.[1]

* * *

[1] Jemf. *prestest:s prot.* samt de synnerligen omfångsrika delvis tryckta handlingarna bland *prestest:s enskilda handlingar*, i synnerhet *protokollen för de deputerades till fullmakternas granskning sammanträden* från 15 Juni till 5 Juli och ytterligare 9 Aug. och 18 Okt. 1771.

Samtidigt med den växande oredan gingo äfven försöken att råda bot därpå. Inom alla ofrälse stånd gjorde sig under frihetstidens sista period starka tendenser gällande att skapa en likformig, detaljerad representativ lagstiftning genom särskilda vallagar för de olika stånden, hvilka voro afsedda att utgöra både en sammanfattning af de spridda allmänna valbestämmelserna, supplerade i detalj efter den erfarenhet, som den sista tiden lemnat, och därjämte en kodifikation af den gällande sedvanerätten. Det är ett försök att alldeles undantränga den lokala valpraxis, som hittills uppmuntrats, för att i stället sätta endast allmänna likformiga bestämmelser och göra slut på de eviga konflikterna mellan olika rättsnormer.

Af största intresse både genom sin omfattning och sitt innehåll är den stora vallag för borgarståndet, hvarpå under flera riksdagar arbetats ända till dess den blef färdig och antogs af ståndet den 19 Okt. 1771.[1] Revolutionen afbröt dess långsamma passage genom de andra stånden för att blifva en K. M:s förordning, som skulle upphäfva alla regler, som förut ländt till efterrättelse. Tillsammans bilda dessa stora vallagsprojekt otvifvelaktigt de mest utvecklade exempel på representativ lagstiftning för det gamla ståndssamhället öfverhufvud.

Redan vid 1760—1762 års riksdag började arbetet på valsättets ordnande, då presteståndet den 22 Jan. 1762 utsåg deputerade att »reglera hvad som hörer till bättre ordning vid Riksdagsfullmäktiges väljande och antagande». De deputerade fattade sin uppgift så, att de närmast skulle föreslå bestämmelser emot de missförhållanden, som vid de senaste riksdagarne framträdt, och utarbetade ett vidlyftigt betänkande, som grupperade sig kring tre hufvudfrågor: kapellanernas valrätt med dit hörande invecklade spörsmål, konsistorieassessorers, som icke voro kyrkoherdar, valbarhet och antalet af stiftens representanter. Beträffande den sista frågan hemstälde deputerade endast, att ståndet skulle stadfästa 1727 års konvention, men för de båda föregående ansågo de nödigt, att ståndet sökte de andra ståndens

[1] Finns i samtida tryck under titel: »Kungl. Maj:s nådiga Stadga och Förordning, huru hädanefter med Riksdagsmäns väljande i Stockholm samt öfrige Städerne i Riket kommer at förhållas. Gifwen Stockholm i Rådkammaren» etc.

bifall till utfärdande af en kungl. förordning, hvartill deputerade författat ett projekt.[1] Det var således ännu icke fråga om att samla alla valbestämmelser i en stor vallag, utan blott att fortgå på den förra vägen att öka och förtydliga de allmänna bestämmelserna och för öfrigt lemna åt stiften själfva att sörja för valsättet. Men det är dock betecknande, att presteståndet själf nu börjar ifrågasätta att fortbilda de allmänna föreskrifterna genom kungl. förordningar, ej blott genom ståndsriksdagens beslut. Som tiden emellertid ansågs för kort att inhemta de öfrigaståndens utlåtande, nöjde sig ståndet såsom förut med att inskärpa, hvad de deputerade föreslagit, af egen myndighet genom riksdagscirculär till konsistorierna.[2]

Vid den följande riksdagen hemstäldes genast i början af de deputerade till fullmakternas granskning, »att den vid förflutna riksdag af presteståndet projecterade förnyade stadgan om Riksdagsmannaval måtte vid närvarande Riksens Ständers sammankomst med det första, som görligen ske kan, genomgå Högv. presteståndets närmare granskning och öfverseende samt sedan till undvikande af all obehagelig oreda för framtiden läggas under samteliga de öfriga resp. Ståndens ögon och derå begäras deras bifall och samtycke». Ståndet tillsatte ett utskott af en ledamot från hvarje stift för att sammanträda och »utarbeta hvad till Riksdagsmannavalens reglering kan vara nödigt för Ståndet at genom Lag få stadgat». Det var en tämligen obegränsad fullmakt, enligt hvilken de deputerade utarbetade ett förslag, som oförändradt antogs af ståndet den 8 Sept. 1766, och på riksens ständers anhållan utfärdades såsom *K. M:s nådiga Stadfästelse uppå åtskillige af Preståndet författade Reglor til vinnande af mera redighet och ordning vid Riksdagsmäns*

[1] »Högw. presteståndets Deputerades utlåtande öfver de mål rörande presterskapets riksdagsmannaval, som denna Riksdag i Högw. Ståndet förevarit» och »project till K. M:s nådiga förklaring öfver Kongl. Förordningen af den 16 Nov. 1727 och Kongl. Brefvet till samteliga Consistorierne af den 15 Dec. 1741 rörande Presterskapets Riksdagsmannaval. Gifven Stockholm» etc. Bland *prestest:s enskilda handlingar* 1760—1762.

[2] *Prestest:s prot.* 17 Juni 1762.

väljande i bemälte Stånd samt at sedan försätta detsamma vid Riksdagarne uti erforderlig activitet, den 31 Mars 1767.[1]

Denna valordning fastslår antalet af presterskapets riksdagsmän i enlighet med 1727 års konvention blott med den ändring, att representantantalet för Upsala stift fixeras till 5 och för Stockholms till 2. Det sålunda faststälda antalet får hädanefter hvarken minskas eller öfverskridas, och däri inräknas de, »som för consistorierne utnämnas». Såsom ståndets förste notarie erkännes ej längre Upsala konsistorienotarie, utan stiften skola i tur och ordning anskaffa förste notarie. Valrätt tillkommer endast kyrkoherdar och valbarhet likaså med uttryckligt tillägg, att den valde måste, då valet anställes, verkligen hafva tillträdt sitt pastorat. När biskopen infinner sig vid riksdag, får ej därjämte väljas någon annan medlem af konsistorierne eller någon, som stod på samma akademi- eller gymnasiestat. Icke valbare äro dessutom de, som äro fullmäktige vid riksens ständers bank eller annat ständernas verk och skyldiga redovisning inför stånden, samt de, som själfve voro födda adelsmän eller för sina barn emottagit adlig värdighet. I fall biskopen eller superintendenten ej själf kan infinna sig vid riksdag, bör detta tillkännages redan i det circulär till stiftets presterskap, som meddelar konungens kallelse och utsätter viss dag för valet i stiften. I biskopens ställe väljes i sådant fall af stiftets kyrkoherdar till konsistoriefullmäktig någon bland stiftets pastorer inom eller utom konsistorierna.

Valen ega rum på utsatt dag i kontrakten och förrättas muntligen eller med slutna sedlar. Alla närvarande teckna sina namn under valprotokollet. Den, som är hindrad att personligen inställa sig, kan insända sitt votum skriftligen för att i kontraktisternas närvaro uppbrytas. Försummar han detta, eger han sedan ingen talan. I de stift, hvarest presterskapet samfäldt väljer alla stiftets riksdagsmän, infinna sig kontraktsdeputerade på uti valcirculäret bestämd dag i konsistorium med kontraktens voteringslistor för att fastställa stiftets besvär och närvara vid valresultatets bestämmande. I de stift, där divisioner voro inrättade, skola kontraktsdeputerade från divisionen

[1] *Modée VIII*, 597.

samlas på en bekvämt belägen ort inom densamma, för att uppbryta vallängderna och uppsätta fullmakter, hvilka jämte valprotokollen circulera i divisionen till underskrift. I de vidsträckta divisionerna uti Åbo och Hernösands stift ega kontraktsdeputerade att å kontraktens vägnar underskrifva både fullmakt och besvär. Borgå stift, som ånyo ålägges att välja 2 riksdagsmän, får vid nästa prestmöte själf bestämma det bekvämaste sättet för sig att välja och underhålla sina riksdagsmän. Vid valet till konsistoriefullmäktig öppnas alla vallistorna på en gång i fullsutet konsistorium och konsistorium utfärdar fullmakt.

Kapellanerna ega frihet att välja en fullmäktig för hvarje stift. Stockholms kapellaner förena sig med Upsala stifts om en riksdagsman. Valbar är endast kapellan, som verkligen tillträdt embetet. Huruvida val skall ske, bestämmes af samtliga (!) kapellaner vid närmaste synod före riksdagen. Valen ske på kontraktssammanträden.

Valens frihet garanteras mot allt embetsmannainflytande därigenom, att tvister om rätt riksdagsman hädanefter endast böra pröfvas af ståndet och ej annorstädes (vare sig af konsistorium eller K. M.), och den, som inblandar sig i presterskapets val eller öfverläggningar eller söker att värfva röster, förklaras förfallen till 1000 dalers s. m. vite, vid hvars utkräfvande ståndet eger rätt att anmoda landshöfdingeembetena om biträde.

Tydligen afsåg denna vallag att utgöra en fullständig ersättning för alla föregående valbestämmelser, vare sig allmänna eller speciela för ett visst stift, och i detta syfte upptagas detaljbestämmelser om valsättet, hemtade ur den skiftande praxis, ehuru formerna reducerats till två allmänna valsätt. Dock är fortfarande en viss frihet lemnad stiftets myndigheter, som synas ega att välja mellan divisions- eller samfälda stiftsval, muntlig och skriftlig votering och fortfarande eger reglerandet af underhållets storlek och fördelning. Öfverhufvud taget är 1767 års vallag såsom en sammanfattning af det resultat, som vunnits genom frihetstidens rika utveckling af valregler för preståndet, ett förtjänstfullt arbete med korta och klara föreskrifter. Men arbetet bar ett utpräglade drag af partitendens, som omintetgjorde dess bestånd. Förordningen var ett verk af mösspartiet.

med dess i viss mening demokratiska och antibyråkratiska tendens. Detta framträder särskildt i en del bestämmelser, som drabba stiftstyrelserna och det högre presterskapet. Dit hör, att om biskopen är vid riksdag ingen annan consistorialis eller medlem af samma akademi- eller gymnasiestat, äfven om han därjämte är pastor, är valbar — en inskränkning i konsistoriemedlemmars rätt, som icke hade något stöd vare sig i lag eller praxis. Ännu tydligare framträder samma tendens i bestämmelsen, att när biskopen ej reser till riksdag, en pastor väljes till »stiftets samfälde fullmäktig» utan inskränkning till consistoriales, som både R. O. och häfd fordrade.[1] Härigenom försvann hvarje sken af, att stiftsstyrelsen såsom sådan var representerad; det var till och med en tydlig minskning i kompetens till riksdagsmannaskapet för en pastor, om han var medlem af domkapitlet, då han förlorade valbarhet, så fort biskopen besökte riksdag. Äfven mot biskoparnes självskrifvenhet vände sig partihatet i förening med ömhet om ståndets renhet i det stadgande, som uteslöt sådana prester, som voro födda adelsmän eller för sina barn emottagit adlig sköld. Icke mindre än ärkebiskopen, 7 biskopar och 3 teologie doktorer drabbades häraf. Samma ovilja mot byråkratiskt inflytande i förening med parti-

[1] I ståndet angreps äfven denna bestämmelse häftigt af prof. Amnell, som anförde, att »så nödvändigt, som pastorats innehafvande i stiftet och inom divisionen går in i idén af en riksdagsman, hvilken pastores i stiftet af egna medel kunna välja samt i sitt namn och å sina vägnar till riksdag affärda, så litet synes å andra sidan idén af innehafvande pastorat utgöra något constitutivum af en eligible consistorii fullmäktig, hvilken, om han än tillika vore pastor, dock icke nu såsom pastor i stiftet eller någon dess division, utan såsom bisittare i stiftets consistorio i händelse af biskopens frånvaro från riksdag väljes och utnämnes; så att, om han ock ej vore pastor, skulle han ändock kunna förtjäna och vinna sitt stifts förtroende och kallelse til det slags fullmäktigskapet». Men det herskande partiet försvarade nyheten såsom en förbättring af R. O. »Som casus flerstädes är — heter det i det extr. prot., hvari preseståndet begärde de andra ofrälse ståndens stöd för sin valordning — då Biskopen icke sjelf kan resa, at antingen ingen eller en enda är i Consistorio, som pastorat hafver (en qualification, som K. förordn. 1741 förskrifver), så skulle presterskapet förlora deras efter R. O. tilständiga rätt at välja Consistorii fullmägtig af consistorii adjungerade ledamöter af pastores, om annorlunda skedde, än denna författning medgifver, hvilken derföre med presterskapets vahlrättighet är lämpeligast at förena».

syften dikterade bestämmelserna om Stockholms presterskap, som representerade starka hatt- eller hofsympatier och dessutom utgjordes af ett konsistorium. Dess representationsrätt inskränktes till två riksdagsmäns väljande i stället för 3 à 4; præses' själfskrifvenhet var alldeles förbigången, och dess kapellaner, som förut bildat egen valkrets, hänvisades att rösta tillsamman med stiftets, hvaraf de blott utgjorde en bråkdel.

Det var därföre ingalunda märkvärdigt, att den nya valordningen mötte starkt motstånd hos hattpartiet, och att adeln gjorde sig till representant härför, i synnerhet som angreppet mot de adliga presterna retade. Adeln gjorde flera anmärkningar och förklarade fastställandet af ett maximeantal samt bestämmelserna om hvarje pastors valbarhet till konsistoriefullmäktig och de adlades uteslutande för stridande dels mot R. O., dels mot adelsprivilegierna. Striden blef het. Preståndet sökte och vann de andra ofrälse ståndens hjälp. Adelns försök att hindra expeditionen gick om intet, och mössornas valordning blef stadfäst.

Den följande riksdagen med andra partiförhållanden upphäfde genast i början 1767 års vallag.[1] Men vid fullmaktsstriderna hade behofvet af en ny vallag framträdt mer tvingande än någonsin. Vid riksdagens slut framlades därföre ett nytt förslag till valordning, utarbetadt af doktor Celsius. Denna gång gjorde sig den åsigten gällande, att ståndet kunde härom besluta såsom sitt economicum. »Denna sak — förklarade biskop Benzelstjerna — vore så mycket mer et ståndets oeconomicum, som deruti inlöpa omständigheter, hvilka icke en gång ståndet lärer vilja decidera utan öfverlämnat til hvarje stifts egen öfverenskommelse såsom stiftens oeconomiska ärender; och för öfrigt om någon hand skulle utom ståndet läggas vid dess författningar om ordning i presterskapets riksdagsmannavahl, så borde sådant hälst til K. M:s höga stadfästelse böra anmälas.» Detta blef äfven ståndets beslut, och preståndet fastställde af egen maktfullkomlighet en *ny vallag den 30 Jan. 1770*, som

---

[1] *Prestest:s prot.* 21 April; *ständernas skrifvelse till K. M.* 5 Maj och *K. M:s kungörelse om upphäfvandet af 1767 års stadfästelse* 11 Maj 1769.

det efter adelns mönster 1762 vid riddarhusordningens stadfästelse anmälde till K. M:s bekräftelse.[1]

Äfven 1770 års valordning[2] afsåg att utgöra en fullständig vallag, liksom 1767 års och var i hufvudsak blott en reviderad upplaga af sin föregångare. Men den är skapad af det motsatta partiet och bär därföre flera drag af opposition mot de åsigter, som ligga till grund för mössornas försök att bestämma ståndets sammansättning. Förslaget begränsar valrätt och valbarhet till biskopar, superintendenter samt kyrkoherdar och capellaner, hvilka verkligen vid församlingar tjäna, då valet sker. Det framhålles särskildt, att biskopar och superintendenter, »såsom af Oss sielfve i Nåder kallade», icke få uteblifva utan tillstånd samt icke behöfva någon enskild fullmakt. Uteblifver biskopen, »bör en consistoriefullmäktig af stiftet genom val utses». Denna bestämmelse torde beteckna en återgång till R. O:s ståndpunkt genom utelemnandet af 1767 års föreskrift, att en pastor äfven utom konsistorium kunde väljas. Förslaget inskränkte äfven förbudet att jämte biskopen välja en consistorialis till de stift, som blott välja två representanter. Stiftsstyrelsens representationsrätt är således vida bättre garanterad, äfven om fortfarande innehafvandet af pastorat är vilkor för konsistoriemedlemmars aktiva och passiva valrätt. Upphäfvandet af de adliga presternas uteslutande från ståndet tryggade ytterligare det högre presterskapets representation.

Beträffande antalet af stiftens medlemmar återgick 1770 års vallag till mer öfverensstämmelse med R. O., i det att 1727 års konvention stadfästes med tillägg, att »deräst något stift skulle vilja nytja den i R. O. presterskapet förvarade rättighet att afgifva flere personer, än dem 1727 års förening inneholler, kan sådant icke förmenas». Men behofvet af stadga fram-

[1] Denna uppfattning af ståndets makt väckte nu häftig opposition af det undertryckta partiet. Dompr. Wåhlin ansåg målet fordra samtliga respective medståndens yttrande och lät trycka sin kritik, hvarigenom frågan om giltigheten af preseståndets egna beslut om dess sammansättning och valformer drogs under allmänhetens och valmännens pröfning. Den diskuterades äfven ifrigt på valmöten i stiften 1771. Se *Utdrag ur Synodal-protokollet* den 14 Febr. 1771 i Upsala stift.

[2] Finnes i concept bland *prestest:s enskilda Handlingar* 1769—1770.

kallade dock det tillägget, att i sådant fall hvarje stift, som önskar tillökning i sitt representantantal, på första prestmöte efter nu öfverståndna riksdag ordentligen därom fattar beslut för framtiden, hvarom protokoll insändes till ståndets arkiv, och må sedan ingen tillökning af antalet ske. Redan häraf framträder, att 1770 års vallag skarpare framhållit stiftens rätt att deltaga i valsättets ordnande. Den nämner uttryckligen, att prestmöte i stiftet eger bestämma om divisions- eller stiftsval skall ega rum i öfverensstämmelse med de två alternativ, som vallagen liksom 1767 års fastställt. »Uti hvad således på prestmötet är afgjordt driste sig ingen at någon egenvillig ändring föreslå eller i verket ställa, så länge ett således fattat beslut icke igenom någon sednare samt lika laglig åtgärd blifvit häfvit».

Stockholms stads konsistorium väljer »efter förra vanligheten»; dess kapellaner återfå rätten att bilda egen valkår. Beträffande kapellanernas valsätt upphäfves den orimliga bestämmelsen 1767, att de samtligen skulle besluta de quæstione an på en föregående synod, och lämpliga föreskrifter gifvas ändtligen, hvilka beteckna ett afgjordt företräde. Kapellanerna skola af prostarne sammankallas på särskild valdag och i en enda omröstning förklara, om de vilja hålla egen riksdagsman eller ej, hvarvid i det förra fallet den, som de önska till representant, direkt nämnes. De, som ej rösta alls, anses hafva röstat emot underhåll af egen fullmäktig. Valprotokollen insändas till konsistorium, som uträknar valets resultat.

Otvifvelaktigt är 1770 års vallagsförslag ett förtjänstfullt framsteg. På samma gång det smyger sig närmare R. O:s bud och mer varsamt vidrör den fria lagstifning, som fortfarande kunde och behöfde finnas i de särskilda stiften, har det frigjort sig från de tydliga partistadganden, som fördärfvat mösspartiets valordning. Det hör med till de många sträfvanden till bättre och fullkomligare former, som trots eller snarare såsom reaktion mot den växande oredan framträder vid frihetstidens sista riksdagar. Förslaget blef emellertid aldrig lag. Det var afsedt att vinna kraft af presterskapets egen myndighet, som ju upprepade gånger i riksdagsskrifvelserna afgjort frågor rörande sitt valsätt. Men erfarenheten hade visat, att huru mäktigt än ståndet var gent emot de särskilda stiftens presterskap, hade det

dock svårt att framtvinga efterlefnad för sina beslut utan K. M:s sanktion, åtminstone utan ideliga förmaningar och upprepanden. Ståndet nöjde sig därföre med att i sitt riksdagscirculär (§ 16) omtala, att en ny vallag inom kort var att vänta. Men K. M. tog icke samma hänsyn till presteståndets anspråk att vara en själfständig beslutande kår öfver sina angelägenheter, som till ridderskapets och adelns, och någon stadfästelse kom ej. Mössorna, som beherskade ståndet vid 1771 års riksdag, kräfde ingen efterräkning för, att ett beslut, som de ogillat, ej vunnit den hänsyn, hvarpå ståndet gjorde anspråk. Men äfven 1771 års riksdag uppgaf icke tanken på att vinna reda i ståndets sammansättning och utsåg deputerade till att föreslå »ett reglemente för Rikets presterskap vid dess riksdagsmannaval».[1] Något förslag hann dock icke framläggas, innan 1772 års revolution gjorde slut på alla sträfvanden att utveckla och förbättra valsättet. Frihetstiden stannade midt uppe i en rik, mångskiftande och egendomlig parlamentarisk rättsutveckling, hvars drifvande krafter, det politiska intresset, partikampen och riksdagens oerhörda betydelse, med ens upphörde att verka.

[1] Se »vallista den 18 Nov. 1771» bland *presterst:s enskilda Handlingar* 1771—1772.

IV.

De efter frihetstiden följande perioderna af ståndsriksdagens historia innebära mindre af intresse för utvecklingen af ståndens sammansättning. Öfverhufvud taget har man kvarstått vid de resultat, som vunnits under frihetstiden, men så småningom befriade från de egendomligheter, som den förut i frihet växande lokala sedvanerätten framkallat, och utförda i detalj där så behöfts. Utvecklingen gick allt mer till genomförandet af likformighet och enkelhet genom af staten gifven lagstiftning. Särskildt för prestesåndet betecknar den sista perioden af ståndsriksdagens tillvaro den lokala sedvanerättens försvinnande för allmänna normer.

1772 års R. F. (§ 39) förklarade alla »ifrån år 1680 till närvarande tid såsom grundlag ansedda stadgar afskaffade och förkastade». Därmed måste naturligtvis 1723 års R. O. anses upphäfd. Men ståndens sammansättning var däri endast till sina grunddrag bestämd. Det fanns en hel mängd speciella kungliga stadgar och ståndsresolutioner samt häfdvunnen praxis, som visserligen på basis af R. O., men dock själfständigt och fullständigt samt delvis på ett med dess ordalag föga förenligt sätt ordnat de särskilda ståndens valsätt. Fråga kunde blifva, om dessa normer skulle anses upphäfda, såsom till viss grad egande sin förutsättning i R. O. Naturligtvis blir genom återgång till 1600-talets statsrättsliga förhållanden i princip konungens kallelsebref härvid afgörande. Gustaf III förklarade i *riksdagskallelsen den 9 Sept. 1778,* att ridderskapet och adeln har att ställa sig 1626 års riddarhusordning till efterrättelse; af preseståndet kallades *samtliga præsides »jemte så många af hvarje stift, som vanligen pläga kallas,* och ifrån de öfriga stånden så många som öfligit varit». Konungen begagnade således R. F:s ord om upphäfvandet af förut såsom grundlag ansedda stadgar

till att omintetgöra 1762 års riddarhusordning, men lemnade de ofrälse ståndens sammansättning, sådan den under frihetstiden utvecklat sig, orubbad.

I presteståndets valsätt har ingen förändring skett under tiden 1772—1810 genom allmän föreskrift. Man stannade vid den obestämdhet både i de gällande normernas egen innebörd och rörande deras förbindande kraft, som vidlådde de förordningar och ståndsbeslut, hvilka reglerade den representativa rätten. De stora försöken till kodifikation och komplettering af denna lagstiftning, som utmärkt frihetstidens sista riksdagar, upptogos ej vidare. Den enda vinsten utöfver frihetstidens bestämmelser för presteståndet var, att de kungliga kallelsebrefven afgjorde frågan om pastor primarii självskrifvenhet, i det han hädanefter kallades särskildt liksom biskoparne. De valordningar, som funnos i stiften, blefvo i sin fulla kraft, och de myndigheter, som haft denna art af lagstiftning om hand, erkändes fortfarande ega densamma. Men äfven inom de väljande korporationerna var intresset borta och därmed drifkraften till en mer betydande utveckling. Först i periodens slut återkommer detsamma i någon mån.[1] Endast här och där förekomma en del förändringar eller närmare bestämmelser af valsätt och underhåll, hvilka emellertid hänga ihop med liknande företeelser under följande period, den sista af ståndsriksdagens tillvaro.

1810 års R. O. gaf en ny allmän lagstiftning för de ofrälse stånden. För presteståndet föreskref dess 13:de paragraf samma antal representanter för stiftens kyrkoherdar, som 1727 års konvention, blott med den förklaring att Stockholms pastorer valde två, Upsala stifts 5 riksdagsmän. Men i detta antal fingo ej längre biskoparne och pastor primarius inberäknas, utan kallades därutöfver, hvarigenom ståndet i självfva verket fick en icke obetydlig och synnerligen välbehöflig förstärkning af arbetskraft. Stiften tvungos härigenom anordna val af ytterligare en riksdagsman, hvilket förryckte den divisionsindelning,

[1] Såsom tecken härtill kan nämnas utarbetandet af den stora vallagen för Linköpings stift 1793 och den begynnande opposition, som vid 1797 års synod framträdde mot konsistorii egenmäktiga ändring 1778 af stiftets faststälda valsätt.

som flerstädes fanns. Därmed följde äfven ökad underhållsbörda, men i regel afstodo biskoparne frivilligt eller efter påstötning sin förra andel i riksdagspenningarna, emedan de icke längre ingingo i stiftens föreskrifna valda representantantal. Särskild fullmäktig för konsistorium i biskopens ställe vid dennes förhinder finnes ej längre omtalad. Detta konsistoriefullmäktigens bortfallande löste en af de svårare frågorna i den äldre valrätten. Komministrarne i hvarje stift och Stockholms stad tillerkändes såsom förut rätt att, om de önskade, välja en representant af sin egen kår. Ståndet utsåg sjelf sekreterare, notarie och öfrig kanslibetjening. Den själfskrifvenhet, som Upsala stifts konsistorienotarie förut egt enligt 1727 års beslut, finnes icke omnämnd.[1]

En bestämd vinst och förenkling af valsättet gaf R. O. (§ 23) genom den bestämmelsen, att fullmakterna för presteståndet endast skulle underskrifvas af biskop och konsistorium, hvarigenom konsistorierna erkändes såsom valförrättare, äfven där enligt den lokala valrätten särskild divisionsdeputation fanns inrättad.

Utom dessa allmänna föreskrifter hänvisade R. O. uttryckligen till den förut brukliga lagstiftningen i orterna rörande valsättets detaljer. Det heter i § 13, att hvarje stift väljer »på sätt dess presterskap inom sig öfverenskommer,» och § 12 föreskrifver, att de olika ståndsordningarna böra vara författade i öfverensstämmelse med grundlagarna. Äfven underhållets bestämmande och fördelning till utgörande förblef de lokala myndigheternas ensak. R. O. (§ 17, mom. 2) inskränkte sig till att föreskrifva anständigt och tillräckligt underhåll, som jämte reskostnad skulle bestämmas före valet och utgå af dem, som voro berättigade att välja.

Ännu under den sista perioden af ståndsriksdagens historia eger således den kompletterande valrätt, som stiftades i orterna, sin erkända kraft, men väsentligen arbetar den öfverallt att afskaffa alla mellanformer från den tidigare utvecklingen och att i stället genomföra likformiga samfälda stiftsval. Typ härför blef det enkla skemat af val inom kontrakten, hvarest de

[1] Redan 1789 beslöt ståndet, att första notarie skulle kunna väljas af hvilket stift som hälst.

röstande kyrkoherdarne med slutna sedlar valde på alla stiftets riksdagsmän bland dess kyrkoherdar utan inskränkning; valprotokollen insändes till konsistorium, där valets utgång faststäldes. Denna utveckling befordrades genom förhöjningen af stiftens representantantal, hvilken tvang till en ändring af divisionsindelningen, som uppfordrade att taga hela institutionen i skärskådande. Divisionsvalen förlorade äfven därigenom sin naturliga grund, att den gamla besvärsrätten, bevakandet af en viss orts klagomål och önskningar, miste sin betydelse. Det nya formulär till fullmakt, som R. O. § 22 föreskref, löd endast på fullmäktigskap för ett visst stift till att deltaga uti de i ståndet förekommande rådslag och beslut. Förpligtelsen att särskildt vårda sig om valmännens angelägenheter hade bortfallit. Men öfvergången från divisionsval till gemensamma stiftsval är långsam, ty det gamla åskådningssättet är dock på flera håll djupt rotadt. I Skara stift hade divisionsindelningen fallit redan 1794, i Upsala skedde det först 1843, i Linköping 1820, i Strängnäs 1810, i Vexiö 1810, i Göteborgs stift 1859. I Hernösands stift kvarstod divisionsindelningen ännu 1866. I det närmaste var med smärre modifikationer samma valsätt herskande öfverallt vid periodens slut.

Kapellanerna brukade sällan sin valrätt. Domkapitlen synas på flera ställen ej ens hafva inhemtat deras yttranden. Vanligen skedde valen så, att domkapitlen först läto anställa votering, om val skulle förrättas, hvarefter sådant anordnades i kontrakten. Såsom anmärkningsvärdt kan påpekas, att val af komministrarne tämligen allmänt förekommo till 1844, 1847 och 1859 års riksmöten; 1865 däremot, då den stora frågan om hela ståndets tillvaro skulle afgöras, röstade de nästan enhälligt mot afsändandet af egna riksdagsmän.

Regleringen af underhållsbördan framträder såsom det väljande stiftsprästerskapets hufvudsakliga verksamhet denna period. Öfverhufvud växer dagtraktamentet och därmed utgiftens storlek under tiden 1772—1866. Det var en nödvändig följd af penningvärdets fall och ökade lefnadsbehof, men äfven af den föregående korruptionens upphörande. Stegringen af dagtraktamentet sker olika hastigt i olika stift, men så småningom blir det arfvode, som bestods riksdagens revisorer, 6

rdr r. m., allmän regel för underhållet af preståndets riksdagsmän från alla stift. Därjämte sträfvade utvecklingen att vinna en jämnare fördelningsgrund än den gamla efter pastoratens hemmantal, och särskilda pastoratstaxor, uppgjorda efter taxeringsmäns värdering eller annan norm, införas och jämkas ständigt. Afgiften öfvergår dessutom tämligen allmänt till en årlig skatt, i det att presterskapet för att slippa att med ens erlägga den dryga afgiften de år, då riksdag hölls, beslöt att med vexlande beräkning af riksdagarnes längd och talrikhet fördela den afgift, som härtill behöfdes, lika på hvarje år. Det genomgående i denna fråga liksom beträffande valsättet är, att den föregående tidens mångskiftande former försvinna, och att man stannar vid en fast, likformig och enkel lagstiftning.

De förändringar, som hvarje särskildt stifts valformer och sätt att underhålla sina riksdagsmän under tiden 1772—1866 undergingo, voro i hufvuddrag följande:

I *Upsala stift* vågade domkapitlet vid de första riksdagsmannavalen efter revolutionen i sitt circ. 16 Sept. 1778 af egen myndighet åsidosätta det valsätt, som 1771 års prestmöte beslutit, och anbefalde prostarne att på lämplig dag hemma hos sig eller å tjänlig ort i kontraktet anställa val med iakttagande af den vanliga praxis: »hvar class eller division utser inom sig sin riksdagsman utan deltagande i de öfriga classernas val». Valprotokollen insändas till kons., som besörjer fullmakternas kringsändande till underskrift. Härmed hade domkapitlet i det närmaste återställt det valsätt, som brukades 1764, d. v. s. rena divisionsval. Redan i valcirculäret den 8 April 1786 förklaras den nya valmetoden »grundad på förut vid sådana tillfällen vanlig praxi». Först vid 1797 års prestmöte uppträdde en svag opposition mot konsistorii egenmäktiga ändring af 1771 års valsätt, men nedtystades snart.[1]

Då 1810 års R. O. fastställde stiftets representantantal till 5 utom ärkebiskopen, men ny riksdagskallelse kom så hastigt efter R. O:s antagande, att divisionsindelningen i stiftet ej hann ändras, bestämde kons. i circ. 8 Juni 1810, att hvarje division såsom förut väljer sin riksdagsman, och att »dessutom vid samma val hela stiftets presterskap samfält och utan att vara bundet inom någon division väljer den femte riksdagsmannen». Vid prestmöte i Febr. 1812 indelades stiftet i 5 divisioner eller classer, af hvilka Gestrike-

[1] Memorial af prosten Insulin; *prot. vid prästemötet i Upsala* den 3, 4, o. 5 Julii 1797, § 28.

Helsinglands presterskap fortfarande bildade en; men de nya divisionerna blefvo blott valbarhetsdistrikt, då valsättet bestämdes så, att »hvar och en kyrkoherde voterar på 5 kyrkoherdar, en utur hvardera af de 5 divisioner, uti hvilka Erkestiftet nu blifvit indelt». Först vid prestmöte 1832 yrkades fritt och gemensamt stiftsval, men föll för att återuppväckas vid prestmöte 1843, då ändtligen hela divisionsindelningen afskaffades med det undantag, att alltid en riksdagsman valdes från Göteborgs län »såsom af bestämda lokalförhållanden påkalladt». Därmed var den långsamma utvecklingsprocessen till rena stifsval med någon modifikation färdig. Valsättet undergick ingen vidare förändring.

Riksdagspenningarna ordnades 1832 såsom ständig, årlig skatt. Dagtraktamentet bestämdes till 3 rdr 16 sk. b. utom reskostnad; med beräkning af 6 månaders riksdag hvart femte år erhölls en summa, som fördelades till $^1/_5$ för hvarje år. Såsom grund för dess utgörande lades medeltalet af de 10 sista årens taxeringsvärde på pastoratsinkomsterna, och i öfverenstämmelse härmed skulle hvart 5:te år ny taxa utarbetas. Senare höjdes det årliga bidraget liksom dagtraktamentet.

I *Linköpings stift* bestämde 1793 års stadga valformerna i öfverensstämmelse med bruket under frihetstiden, till dess 1810 års R. O. föreskref, att konsistorium, ej divisionsdeputationerna, undertecknar fullmakterna, och antalet sattes till 5 riksdagsmän. Detta föranledde kons. 1810 att såsom tillfällig inrättning påbjuda, att utom de vanliga divisionsvalen hvarje pastor skulle rösta på en riksdagsman bland hela stiftets pastorer, och att kontraktsprotokollen öfver detta val samt divisionsprotokollen med bilagor för de andra valen skulle insändas till kons. Först på prestmöte 1820 ordnades stiftets valsätt på nya grunder i öfverensstämmelse med R. O:s bud. Divisionerna upphäfdes, och ven. clerus beslöt, att »stiftets fem riksdagsmän fritt väljas på det sätt, att hvar och en väljande voterar på fem pastorer, hvilka han pröfvar till denna befattning tjenligast vara, utan afseende på om de äro från samma ort eller ifrån särskilda trakter af stiftet». Vid samma tillfälle väcktes fråga om kapellanernas afskiljande från deltagande i pastorernas riksdagsmannaval, »emedan någon rättighet att deltaga icke genom nu gällande grundlagar synes vara dem lemnad och äfven i flera afseenden är mindre lämplig.» Prestmötet beslöt inhemta komministrarnes yttranden. Dessa yttranden inkommo följande år till en kommitté, som sammanträdt i Linköping i Febr. för att därjämte reglera en del frågor om riksdagsafgiften. Komministrarne hade uttalat delade meningar, och kommittén ansåg, att frågan borde hemställas till ständerna, men domkapitlet hade ingen tvekan,

och dess valcirc. den 2 Okt. 1822 förklarade, att »pastorerna numer ensamma välja och underhålla 5 riksdagsmän». Därmed var den egendomliga sammansättningen af valkåren i Linköpings stift upphäfd och därjämte allmänna stiftsval införda. För att komplettera bestämmelserna om det nya valsättet utfärdade konsistorium i circ. 18 April 1821 en del föreskrifter, »hämtade dels ur den i vissa delar af vörd. presterskapet oförändrade valstadgan af 12 Sept. 1793, dels ur presterskapets comités protokoll». De bildade i själfva verket en hel ny valordning i 5 §§, som endast innebar val i kontrakten med slutna sedlar och valprotokollens insändande till kons. Någon vidare utveckling var ej möjlig.

För riksdagsafgiften uppgjordes 1821 nya grunder, i det att en kommitté af kontraktsdeputerade på grund af personlig kännedom uppgjorde en särskild taxering af hvarje pastorats inkomster och i öfverensstämmelse härmed en tariff, efter hvilken riksdagspenningarna skulle fördelas. 1843 års prestmöte faststälde en årlig afgift af ett kvartal för bördans lättande. Biskopens särskilda bidrag borttogs först 1821.

I *Skara stift* beslöt presterskapet på prestmöte 1794, att hvarje kyrkoherde hädanefter skulle rösta på stiftets alla riksdagsmän »utan afseende på de förr brukelige divisioner och län», hvarmed den egendomliga formen af divisionsval bortföll. Deputerade af kontrakten skulle dock fortfarande sammanträda i Skara på viss dag för att fastställa valets utgång och underskrifva fullmakterna. Men äfven denna sista egendomlighet försvann, då R. O. 1810 föreskref kons. såsom valledare. De deputerade blefvo endast vitnen. Så småningom bortföll äfven detta bruk och ersattes med att kontraktens valprotokoll insändes utan sedlar eller vitnen till kons. liksom i andra stift.

1833 års prestmöte införde en klassifikation af pastoraten, något jämkad 1859, för riksdagsafgiftens utgörande. Pastoraten delades i 6 klasser efter taxering, hvilka hvar utgjorde en bestämd kvot af hela afgiften.

I *Strängnäs stift* afskaffades divisionerna aldrig genom formligt prestmötesbeslut, utan konsistorium förklarade i circ. 9 Juni 1810 med anledning af, att antalet riksdagsmän höjts till 4, »med lag och redan gjorda öfverenskommelser förenligast, att hvar suffragant nu bör rösta på 4 kyrkoherdar ifrån stiftet utan afseende på de förra divisionerna, dock så, att ibland dessa 4 af Nerikes presterskap en och Södermanlands presterskap 2 hrr pastores ovilkorligen kallas». Därjämte sammanfattades de äldre föreskrifterna om valsättet i flera §§ tämligen oförändrade. Efter 1822 hänvisades till föregående circulär, utan att föreskrifterna i detalj upprepas. Någon särskild hänsyn till divisionerna togs ej vidare i praxis.

1831 års prestmöte ändrade grunden för riksdagsafgiften så, att taxeringsmän faststälde ett visst nummertal å hvarje pastorat, hvarefter afgiften fördelades, revideradt 1847. Dagtr. var 1778 43 sk. 6 r., 1792 1 rdr 16 sk., 1809 2 rdr 16 sk. b., 1828 3 rdr b., 1859 6 rdr r. m. jämte särskild reskostnad.

I *Vexiö stift* upphäfdes divisionerna 1810 genom konsistorii circ. 12 Juni, som föreskref, att »hvarje pastor röstar på tre utan afseende på länen». Kontraktsfullmäktige skulle fortfarande infinna sig i Vexiö såsom vitnen. I circ. 9 Sept. 1828 sammanfattas valsättet i flera §§. Det blir oförändradt till 1866.

1836 års prestmöte beslöt, att en särskild taxa skulle uträknas för hvarje pastorat efter inhemtade upplysningar om dess inkomster, afgifna i form af svar på 10 i ett formulär faststälda frågor. I sammanhang härmed förvandlades afgiften till årlig, så att dagtr. och reskostnad för stiftets fullmäktige under 1 års riksdag skulle upptagas med 1/5 årligen. Biskopen synes hela tiden åtnjutit lika underhåll med öfriga stiftets deputerade.

I *Hernösands stift* föreskref domkapitlet 11 Juni 1810 såsom provisorisk åtgärd med anledning af att stiftet numera skulle välja tre riksdagsmän, att utom den representant hvarje division valde ytterligare alla pastorer i stiftet gemensamt röstade på en tredje. 1812 års prestmöte beslöt att dela stiftet i 3 divisioner (norra, mellersta och södra), hvilka såsom förut valde hvar inom sig. 1839 jämkades indelningen något, men divisionsvalen fortforo för öfrigt till 1866.

Prestmöte i Piteå 1842 lade pastoratens taxeringsöre till grund för riksdagsafgiften i stället för mantalet.

I *Göteborgs stift* föranledde 1810 års R. O. ingen ändring, då stiftet redan var deladt i 3 divisioner, hvilka nu, utan att endera divisionens valrätt behöfde hvila, inom sig både valde och underhöllo hvar sin riksdagsman. 1836 väcktes på prestmöte förslag om en genomgripande förändring, så att gemensamt stiftsval skulle införas och gemensam kassa bildas med lika beskattning af hvarje pastorat efter lika norm. Men Hallands presterskap förkastade båda delarne och medgaf endast, att lika dagtraktamente skulle tillerkännas stiftets 3 riksdagsmän. Prestmötets beslut blef i öfverensstämmelse härmed, men öfverklagades hos K. M., som dock efter förnyadt inhemtande af konsistorii och presterskapets utlåtande lät bero vid det fattade beslutet.[1] Först 1859 beslöt prestmöte upphäfvande af de vanliga divisionerna, så att hvarje pastor röstar på 3 riksdagsmän utan afseende på länen.

[1] *Kungl. resolution* 16 April 1839.

Samtidigt härmed delades pastoraten i 5 klasser efter deras inkomster, hvarom uppgift gafs af hvarje pastor och jämfördes med senaste bevillningstaxering. Hvarje klass bidrog efter viss proportion till underhållet.

De *öfriga stiften* (utom de finska, hvilka 1809 skildes från Sverige) undergingo inga anmärkningsvärda förändringar beträffande valsättet, då rena stiftsval redan voro införda därstädes. Blott beträffande *Visby* stift är att framhålla det egendomliga beslutet vid 1822 års prestmöte den 10 Dec., som fastställde en valordning i 10 §§, enligt hvilken pastorernas röster vid riksdagsmannaval hädanefter skulle beräknas »till lika belopp med hvarje pastorats fulla hemmantal efter gamla skattläggningen».[1] 1859 upphäfdes dock denna valmetod, och stiftet återgick till lika personlig rösträtt för alla pastorer.

Riksdagsafgiften var däremot föremål för ständig reglering. I *Vesterås stift* omarbetades 1763 års taxa på prestmöte 1824, och 1842 fastställdes en årlig kontingent till ett belopp af ett kvartal efter 1824 års taxa. I *Lunds stift* lades till grund för riksdagsafgiften hvarje 100 d. s. m. uti en faststäld pastoratstaxa, hvilken oupphörligt jämkades. I *Karlstads stift* utgick afgiften efter pastoratens fördelning i 5 klasser för enkehjälpens utgörande ända till 1828, då pastoratens till allmän bevillning taxerade löneinkomster blef grund på det sätt, att tariffen hvarje gång skulle bestämmas efter mediet af de 6 sista årens bevillning. 1831 års prestmöte beslöt med beräkning af 8 månaders riksdag hvart 5:te år, att en femtedel af den så uppkommande summan skulle erläggas årligen. I *Visby* och möjligen äfven *Kalmar stift* låg den gamla beräkningsgrunden efter pastoratens mantal oförändradt till grund.

Såsom exempel på, hur tryckande denna beskattning var för den relativt fåtaliga valmanskår, hvarur det gamla presteståndet framgick, kan förtjäna nämnas, att kostnaden för Lunds stifts pastorer vid 1809—1810 års riksdag uppgick till 7,581 rdr 16 sk. b., för Visby vid 1859—60 års riksdag 4,856 rdr, för Hernösands vid samma riksdag 6,634 rdr, för Göteborgs 1862—63 9,650 rdr och 1865—66 6,086 rdr o. s. v. Med upphörandet af ståndsriksdagen bortföll denna dryga skattebörda.

* * *

[1] 1822 års valordning är tryckt i *Visby stifts tidningar*.

Genom bestämmelserna i 1810 års R. O., som borttogo den särskilda konsistorierepresentant, hvilken hittills valts i biskopens ställe, försvann det sista spår, som åtminstone skenbart funnits kvar af den äldre uppfattningen från 1600-talet, att preståndet utgjorde en representation af den kyrkliga förvaltningen. Denna förvaltningssynpunkt vid ståndets sammansättning hade under 1700-talet mer och mer fått maka åt sig för synpunkten af de privata ståndsintressenas representation, som nu efter bortfallandet af den sista resten af 1600-talets normer framstod i sin fulla renhet.

Men denna senare synpunkt af privilegierade samhällsstånds representation fick i sin tur maka åt sig för en ny uppfattning af stånden vid riksdag såsom företrädande naturliga klasser och samhällsintressen. Preståndet började uppfattas såsom det politiska uttrycket för samhällets upplysningsintressen, lärdomen, undervisningen, konsten, och en begynnelse till ståndets omdaning efter en dylik uppfattning ligger i den utvidgning af det gamla preståndet, som beslöts vid 1823 års riksdag, då universiteten i Upsala och Lund ålades att hvar välja en professor af de verldsliga fakulteterna dock med rätt att utse två dylika riksdagsmän, och vetenskapsakademien att utse två ofrälse civila ledamöter. Förslaget till denna förändring utgick medvetet från en sådan ny uppfattning af preståndets representativa karaktär och syftade äfven längre än hvad som blef rikets ständers beslut. Det ville äfven bereda rum åt en representant för de fria konsternas akademi samt en verldslig lektor af hvart konsistorium i de fyra största stiften.[1] Samma betraktelsesätt går ofta igen i senare anföranden och skrifter och torde kanske i längden hafva i högre grad än hvad som blef fallet omformat preståndet till ytterligare en ny skapelse, om en vidare utveckling varit ståndet beskärd.

Denna nya utveckling är otvifvelaktigt en generel företeelse, som sammanhänger med ståndsförfattningens förfall inom samhället för öfrigt. Inom de öfriga ofrälse stånden spåras omdaningsprocessen skarpare och tydligare. En närmare be-

[1] Ledamoten af Konstitutionsutskottet, friherre Ehrenheims förslag vid 1818 års riksdag.

traktelse af borgarståndets utveckling skulle visa, att i dess äldre sammansättning, sådan som 1600-talets kallelsebref afsett densamma, förvaltningshänsyn spelat den dominerande rolen, men att denna hänsyn under 1700-talet fått vika för intresset af ståndets renhet, dess privilegiers och dess åskådningssätts representerande, till dess att det nittonde århundradet äfven här medfört ytterligare en förändring i uppfattningen, som så småningom, men grundligt och fullständigt omdanat ståndet till en målsman för landets stadsmannanäringar, dess handel och industri. Till och med en undersökning af bondeståndets utveckling torde lemna samma resultat, ehuru visserligen förvaltningssynpunkten vid dess sammansättning under 1600-talet icke spelat en så dominerande rol som vid de andra ofrälse ståndens. Under 1700-talet blir äfven här omsorgen om ståndets renhet förherskande för att under 1800-talet lemna rum för en ny uppfattning af det ofrälse jordbrukareintressets representation.

På sådant sätt hafva ständigt nya idéer och åskådningssätt legat bakom såsom den drifvande kraften till den gamla ståndsriksdagens utveckling och gestaltat dess sammansättning på olika sätt under olika tider. Den har alltid varit afsedd att utgöra en sammanfattning af de krafter, som funnos organiserade i det svenska samhället, men syftet och synpunkterna hafva vexlat. I begynnelsen har denna sammanfattning väsentligen afsett att stödja och befordra statens verksamhet, och det har då äfven varit staten, som bestämt normerna för dess sammansättning efter sina behof. Under de två senare seklen af ståndsriksdagens tillvaro har den åsyftat att begränsa statens makt, att förfäkta och mot densamma göra gällande de privata samhällsintressenas, privilegierade stånds eller naturliga klassers. Under denna tid har det hufvudsakligen varit de väljande själfva, som reglerat sammansättning och valsätt, och först från denna uppfattning har intresset kommit till den rikare formutveckling, som det varit denna undersöknings syfte att klargöra i den mån den rör preseståndet.

OM

NATURSAMMANHANG

OCH

FRIHET

SYSTEMATISKA STUDIER

AF

VITALIS NORSTRÖM

INNEHÅLL:

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1895

Förord.

Jag anser mig böra med några ord redogöra för denna boks tillkomstsätt. Hon är nämligen icke, såsom vanligen är fallet, skrifven efter en från början uppgjord och sedan stadigt fasthållen plan — om ett och samma ämne och i en och samma form — utan hon utgör en sammanställning af tre från början fristående afhandlingar. Dessa afhandlingar, hvilka utgöra min boks tre afdelningar, skrefvos: den första om **Naturalismen i vår tids filosofi** *vintern 1892, den andra om* **Frihetens möjlighet och väsen** *sommaren 1892, den tredje om* **Frihetsbegreppets ställning och betydelse inom filosofiens system** *sommaren 1893. Det är dessa afhandlingar, som här framläggas, men sammanarbetade till en bok, som i rätlinigt framryckande sammanhang behandlar ett och samma ämne. Möjligheten till en sådan sammanarbetning och sammansmältning, som företagits under sistförflutna vår och sommar och som medfört längre partiers icke blott omarbetning, utan också nyskrifning, förelåg dels i ämnenas begreppsangränsning, dels i afhandlingarnas oafbrutna subjektiva utvecklingssammanhang. Den första har gifvit anledning och eggelse till den andra, och den andra har framkallat den tredje. Framställningen om* **Naturalismen i vår tids filosofi** *gafs först såsom*

en kort serie **populära föreläsningar** *vid Göteborgs högskola och är här bibehållen i nästan oförändradt skick. Det var det i denna framställnings sista del skizzerade förhållandet mellan naturvetenskaperna och filosofien i våra dagar, som gaf mig impuls till att söka systematiskt och ingående klara dessa vetenskapers grundväsentligt olika typ och form och att söka ett objektivt fäste för denna motsats i motsatsen mellan natursammanhanget och frihetssammanhanget i verlden. Jag ämnade till den ändan utföra en grundlig undersökning om frihetsbegreppet — icke historisk, men systematiskt resonnerande och förutsättande begreppets historia — och började skrifva en utförlig plan för mitt arbete. Men denna planritning växte vid utförandet öfver sin natur såsom sådan och svälde ut till en tämligen fyllig öfversigt öfver ämnet. Det utförliga arbetet kom, af vissa privata skäl, icke till stånd, utan fick planritningen stå för det hela. Det är nu denna sista, som icke blott ligger till grund för, utan som väsentligen utgör den andra afdelningen af min bok.*

Från denna andra afdelning fördes jag öfver till den tredje undersökningen af det skäl, att den personlighetens filosofi, hvilken jag omfattar, icke kom fullt klart fram i den mellersta undersökningen, och att jag kände behof af att se och framställa frihetsbegreppet i det fulla ljuset af denna filosofiska åskådning.

Hvad som i min tanke berättigat mig till att sammanföra dessa tre framställningar under en och samma titel har alltså varit, jag upprepar det, dels ämnenas objektiva likhet, som medgifvit deras bearbetning ur gemensamma synpunkter, dels mitt eget lifliga medvetande om en inre utvecklingsserie, som hållit jemna steg med deras utarbetande.

Om **Naturalismen i vår tids filosofi** *vill jag speciellt framhålla, att jag, vid den mera detaljerade framställningen af vissa fakta och teorier, här och der gjort tämligen betydande lån både af innehåll och ordalag ur några vetenskapliga skrifter, som jag i texten antingen icke alls eller också ofullständigt citerat. Dessa*

arbeten äro följande: **Wundt's Logik, Dilthey's Einleitung in die Geisteswissenschaften, Otto Liebmann's Die Klimax der Theorieen** *samt* **Høffding's** *och* **Rein's Psykologier.**

Jag anser mig kunna försvara detta tillvägagångssätt dels med min framställnings ursprungliga populära syfte, dels med den oförnekliga sjelfständigheten i det stora hela också hos denna del af mitt arbete, en sjelfständighet, som i de efterföljande delarne utan inskränkning gäller såväl om det hela som om detaljerna. Det är icke brist på sjelfständighet, som man rimligtvis kan lägga mitt arbete till last. Men detsamma lider i stället af en annan brist, som jag djupt känner och beklagar, nämligen det helas alltför knappa utförande, hvartill företrädesvis hör den nästan fullständiga frånvaron af ingående historiska utredningar. Dock kan jag i denna punkt försvara mig med nödvändigheten, som ej annorlunda medgifvit. Denna nödvändighet har helt enkelt legat deri, att mina i öfrigt af min föreläsningsskyldighet i anspråk tagna krafter icke varit tillräckliga för att inom den tid, då jag ansett mig böra se ett i det yttre föreliggande resultat af mitt tankearbete, åstadkomma något mera, än hvad här bjudes.

Göteborg i september 1895.

Vitalis Norström.

I.

Naturalismen i vår tids filosofi.

Det moderna medvetandet har af kristendomen lärt sig att uppdraga en skarp gräns mellan *menniskan* och *naturen*. En sådan gräns var främmande för antikens åskådning. För de gamle betydde *natur* det väsentliga och oföränderliga hos ett föremål eller enheten af allt sådant i hela den gifna erfarenheten, men den sammanföll för dem icke med den dunkla sfär, dit menniskan faktiskt är försatt, der hon har vilkoren för sitt lif gifna, men öfver hvilken hon känner sig höjd genom sitt medvetande och sin frihet, sitt lifs moraliska och religiösa innehåll. Lika visst emellertid som den kristna reflektionen har gjort en sådan skarp åtskilnad mellan menniskan och naturen, lika säkert är det, att vetenskapen icke enstämmigt godkänt densamma, än mindre alltjemt utgått från densamma, såsom en för sig principielt bestämmande synpunkt. Jag tänker härvid naturligen i främsta rummet på filosofien, den enda vetenskap, som haft till uppgift att på allmänna erfarenhets- och förståndsgrunder afgöra öfver förhållandet mellan menniskan och de s. k. rena naturvarelserna. Filosofien har, under nyare tider, långa perioder igenom varit beherskad af tendensen att hemta sina förklaringsgrunder ur den yttre erfarenheten och tillämpa dem äfven på menniskan. Och detta är enligt min åsigt det mest karakteristiska draget hos den naturalistiska filosofien, att den förlägger all kunskaps källa till den yttre erfarenheten eller

att den fattar den vetenskapliga klarheten under formen af yttre föremåls påtaglighet och naturlighet. Gent emot menniskan blir då vetenskapens uppgift att utreda hennes förhållanden till de öfriga naturföremålen, att ställa henne på sin rätta plats inom naturen eller, der vetenskapens metod är genetisk, att rätt infoga henne såsom länk i naturens utvecklingskedja. Detta är den positiva sidan i uppgiften, som går hand i hand med den negativa, d. v. s. med försöket att nedbringa det specifikt menskliga hos menniskan till naturföremålets mått, eller att bortförklara det egendomligt menskliga. Detta är gemensamt för all naturalism, den antika såväl som den moderna. De nästan i oändlighet skiftande nyanserna af den naturalistiska verldsåsigten bero sedan gifvetvis på för det första huru långt åsigterna utföras i sin riktning, d. v. s. på graden af deras inre följdriktighet, och för det andra på det område eller den sida hos naturen, hvarifrån man hemtar sina förklaringsgrunder och allmänna synpunkter. De särskilda formerna af naturalistisk filosofi sammanhänga alltså noga med ståndpunkten i naturuppfattning. Och det är en klar sak, att ingen faktor kan djupare och varaktigare inverka på naturuppfattningen än naturvetenskapen. Derför blir filosofiens ställning till naturvetenskapen af afgörande vigt vid bestämmandet af de riktningar inom henne, hvilka sammanfattas under namnet *naturalism*. I många fall äro de naturalistiska åskådningarna inom filosofien ingenting annat än naturbetraktelser, som framvuxit från någon speciel gren af naturforskningen och svält ut öfver de empiriska gränserna för all sådan. I andra fall åter äro väl de naturalistiska filosofemerna äkta barn af den till universel verldsförklaring trängtande filosofiska anden, hvars kännetecken det är att redan från början tumla sig fritt inom den obegränsade rymd, som heter mensklig erfarenhet öfver hufvud. Men de äro då i alla fall barn, som filosofien har i sin förening med naturvetenskapen. Detta gäller om den moderna naturalismen inom filosofien i alldeles bestämd motsats mot den antika formen deraf, som var naturalistisk, icke genom inverkan från naturvetenskaperna, utan af en vetenskaplig omogenhet och oförmåga, som framför allt röjde sig i bristande skärpa i analysen och i en utan reflektion antagen likställighet mellan menniskan

och naturen. Under antiken rönte filosofien knappast några befruktande inflytelser från någon annan vetenskap — om jag undantar matematiken, företrädesvis geometrien. Filosofien var då det hela, som inneslöt de öfriga vetenskapernas frön. De hafva på det hela taget fått en sjelfständig tillvaro först genom att bryta sig lös från henne. Annorlunda under den moderna tiden, då de särskilda naturvetenskaperna, hvartill jag räknar matematiken såsom vetenskapen om vissa allmännaste former hos naturföreteelserna, stadigt stå för sig sjelfva — med strängt begränsade områden, starkt utbildade vetenskapliga metoder och med lysande resultat. Derför är naturalismen i filosofien under nyare tider i stigande grad att betrakta såsom uttryck för naturvetenskapernas direkta inverkan på verldsåskådningsståndpunkten. Deraf följer, att, då jag nu ämnar söka gifva en framställning af naturalismen i vår tids filosofi, det måste vara min första omsorg att i den moderna naturvetenskapens problemställning, förfaringssätt och vunna resultater söka fäste för den egendomliga form, som utmärker denna vår tids filosofiska naturalism till skilnad från andra tiders. Jag måste derföre något ingå på denna moderna naturvetenskaps art och i de sidor och riktningar, som der kunna röja sig, söka ursprunget till den moderna filosofiska naturalismens egendomliga beskaffenhet och väsentliga former.

Det finnes ett område inom menniskans själslif, der hennes medvetande antar karakteren af subjektivt godtycke och upplösande vänder sig mot den yttre åskådningens fasta gestalter och hela den gifna verklighetens lagbundna verld. Detta område vidtager der, hvarest den troget afbildande föreställningsreproduktionen aflöses af fantasiens formförändrande verksamhet. Om föreställningsreproduktionen endast förflyttar de verkliga yttre föremålen, med deras sidor, egenskaper och förhållanden, från det s. k. verkliga yttre rummet och den s. k. verkliga yttre tiden, in uti föreställningsbilderna af rum och tid och tack vare minnet kan göra detta med bevarande af påtaglig likhet med det yttre, som reproduceras, så förstör fantasien åter denna likhet med det yttre. Den reproducerande eller kopierande föreställningsförmågan yttrar sig i bilder, som återgifva det yttres form, medan fantasien i sina bilder söker återgifva

— icke det yttre, utan medvetandets eget inre tillstånd. Det är det nya och egendomliga med fantasibilden, att han väl är sammansatt af verklighetselementer, af spillror af sönderbrutna varseblifningar och erinringar, men att dessa såsom sådana icke hafva något intresse för den fantiserande, utan endast för så vidt de låta honom deri finna något annat, som alls icke omedelbart ligger der. I denna mening kunna fantasibilderna sägas vara symboliska. Fantasiföreställningarna äro uttryck för subjektets tillstånd, behof, intressen och önskningar och sammansätta, objektive sedda, en efter en sådan subjektiv måttstock mer eller mindre våldsamt omdanad bild af verkligheten. Denna symboliserande och efter subjektiva grunder danande fantasiverksamhet har en utomordentlig omfattning i de flesta menniskors lif och har i slägtets historia spelat en oerhörd roll. Jag har icke att här ingå på betydelsen af fantasiens subjektiva omformning och omtydning af det gifna i och för menniskans utveckling till högre medvetenhetsgrader och kunskapsformer. Utan i detta sammanhang har jag endast att konstatera, att fantasiens bildverld utgör en stark och bestämd motsats mot erfarenhetens faktiska verld, sådan denna genom sensationen för åskådning och erinring är gifven. De stå till hvarandra i den motsats, som man brukar framhålla genom att sätta subjektiva hugskott gent emot den objektiva sanningen. Den objektiva sanningen hos ett yttre erfarenhetsföremål röjer sig i dess konstanta förhållande såväl till andra sådana föremål som till det uppfattande medvetandet.' Hvad särskildt angår naturföremålens konstans i förhållande till menniskans medvetande, så finna vi, att naturföremålet tvingar sig på den normala uppfattningen och deri liksom ingraverar sina konturer och afmålar sina egenskaper. Medvetandet synes med andra ord stå liksom passivt gent emot de yttre objekterna, och detsamma får lof att taga emot dem sådana de äro utan att godtyckligt kunna ändra något vid dem. En normal menniska måste uppfatta t. ex. ett träd på ett visst gifvet sätt — i likhet med andra normala menniskor — och kan icke efter egen önskan se t. ex. dess blad än gröna, än blå, än hvita, dess stam än täckt af bark, än af hud. På samma sätt med erinringen af ett träd, medan deremot fantasibilden träd visserligen måste

hemta sitt hufvudsakliga stoff från verkliga träd, men deremot i anseende till delarnes gestaltning, sammansättning och qvalificering lemnar godtycket mycket stort spelrum.

All naturvetenskap har sin psykologiska anledning i uppfattningen af motsatsen mellan fantasiens subjektiva bildverld och erfarenhetens yttre, objektiva verld. Till jemförelse vill jag här i förbigående nämna, att filosofien leder sitt ursprung från en helt annan psykologisk motsättning än den nu angifna, om också denna stundom kan spela in såsom driffjeder till filosoferande. Filosofen drifves icke såsom naturvetenskapsmannen i främsta rummet af behofvet att konstatera hvad som är yttre erfarenhet och verklighet och följaktligen att befria detta verkliga från osanna subjektiva tillsatser, utan han stannar inför sjelfva den yttre verklighetens osamstämmighet med förståndets fordringar, och hans uppgift blir att tänka en verklighet, yttre eller inre, som står i samklang med hans förstånd. Derför betyder objektivitet inom filosofien tänkandets egen allmängiltiga och nödvändiga karakter, och derför blir det verkliga för filosofen i första hand — jemte hvad det är för öfrigt — det tänkta eller begreppet sjelft, hvilket griper öfver såväl fantasiens godtyckliga skapelser, som den yttre erfarenhetens i konstant motsats mot medvetandet stående föremål. Naturvetenskapen och filosofien uppställa alltså olika fordringar på sanning, i det att de se densamma på olika sätt. Inom den förra vetenskapen är en uppfattning sann, hvilken väl motsvarar en yttre verklighet. Inom den senare är en uppfattning sann, om hon är ett klart uttryck af förståndet. Filosofen kan derför icke nöja sig med den omedelbart gifna verkligheten såsom den sanna och objektiva, om densamma visar sig vara motsägande för förståndet, utan skjuter då bakom denna företeelsens verld en väsendets verld. Naturforskaren deremot förutsätter den yttre verkligheten såsom sann och objektiv, antager, att menniskan kan hafva en häremot svarande uppfattning och syftar aldrig ut öfver densamma. Att bevisa något betyder derför inom naturvetenskapen att uppvisa något såsom led i den yttre verklighet, inom hvilken den rör sig och hvilken den vill rensa från alla af subjektet i densamma inlagda föreställningssätt. Frågar man nu vidare, hur det går

till att uppvisa något såsom yttre faktisk verklighet eller såsom egenskap, sida eller lag hos en sådan verklighet, så måste svaret blifva: det är antingen senterandets eller åskådliggörandets väg, hvilken leder derhän. Naturvetenskaperna sönderfalla i två stora hufvudgrupper, som tydligt kunna skiljas, om de också här och der omärkbart flyta öfver i hvarandra och taga hjelp och stöd af hvarandra. Dessa grupper äro de *empiriskt-deskriptiva* och de *matematiskt-demonstrativa*. Denna indelning grundar sig på motsatsen mellan den qvalitativa och den qvantitativa sidan i erfarenheten, i hvars ställe man ock kan sätta erfarenhetens innehåll och form. Den qvalitativa sidan eller innehållet i erfarenheten, det är sensationerna, den qvantitativa eller formela sidan, det är de allmänna former, i hvilka sensationerna sammanslutas till åskådningar. Af dessa former vill jag här upptaga tre, nämligen rummet, tiden och rörelsen. De empiriskt-deskriptiva naturvetenskaperna, såsom t. ex. mineralogien, botaniken, anatomien, äro jemförelsevis konkreta. De utsöndra hvar och en speciela partier af den gifna erfarenheten, hvilka partier de upptaga i deras åskådliga och faktiska form och hvilka de undersöka väsentligen från synpunkten af hvarderas egendomliga innehåll. Inom dessa vetenskaper spela sådana egenskaper som färg, lukt, smak, hårdhet, glatthet sin stora och betydelsefulla roll. När den empiriskt-deskriptiva typen är rent utbildad, såsom t. ex. inom den klassificerande botaniken, består hela den vetenskapliga fortgången i att utsäga sådana qvaliteter om de föremål, som tillhöra vetenskapens område, hvarmed då dessa föremåls klassifikation går hand i hand. Ofvanför de rent deskriptiva klassifikationsvetenskaperna ligger en klass, der qvaliteten hos forskningens objekt ännu starkt träder fram, men der dock abstraktionen gått längre. Dessa igenkännas derpå, att de icke uttaga grupper af naturföremål för sin undersökning, hvilka i sin åskådliga form ställas mot andra grupper — såsom t. ex. växter i motsats mot djur — utan undersöka totaliteten af naturföremål från speciela sidor. Dit höra t. ex. kemien och fysiken. Det finnes intet naturföremål, som är helt fjärmadt från kemistens eller fysikerns forskning. Deraf framgår dessa vetenskapers större omfattning i jemförelse med t. ex. den deskriptiva bo-

taniken eller zoologien. Men den experimentela fysiken och kemien tillhöra dock ännu den empiriska gruppen af naturvetenskaper, ty ingen af dem höjer sig till att uteslutande för sig fixera en sida hos naturen, som ingår i alla naturföremål och således är fullt generel. Kropparnes allmänna fysiska egenskaper, såsom t. ex. soliditet, kohæsion, repulsion, utgöra väl intet till omfattningen begränsadt ämne för uppmärksamhet och forskning och grunda väl intet specialiseradt forskningsområde inom naturen, alldenstund dessa egenskaper tillkomma alla naturföremål öfver hufvud. Man skulle kanske på grund häraf vilja påstå, att fysiken, som talar om dem, verkligen har höjt sig till att isolera fullt generela naturformer. Men så är det dock icke, ty den experimentela fysikens egentliga innehåll utgöres icke af några abstrakta satser om kropparnas allmänna fysiska egenskaper, vunna genom borttänkande af hvarje speciel grupp af sådana. Tvärtom är det de särskilda fenomen, som hänföras till särskilda kraftkällor, såsom värmet, ljuset, ljudet, magnetismen, elektriciteten, hvilka fysiken handlar om, dervidlag endast förutsättande kropparnes allmänna fysiska egenskaper såsom gifna och begagnande sig af dessa förutsättningar vid undersökningarnas utförande. Fysiken hvilar på ett allmänt matematiskt-mekaniskt underlag, bestående i expressioner för kroppslighetens allmänna form, men får icke sin egendomlighet genom sina från annat håll hemtade formelementer, utan genom den tillämpning, hvilken den gör utaf dessa på qvalitativt bestämda fenomen. Detta kan uttryckas så, att det i fysiken är fråga om krafter och kraftverkningar af specifikt slag. Väl har man funnit, hurusom krafterna i naturen öfvergå i hvarandra, så att en viss mängd af en kraft enligt en konstant lag omsättes i en viss mängd af en annan, och denna senare, under vissa gifna betingelser och i ett bestämdt mått, återgår till den förra, men denna sats om krafternas enhet och vexelbestämdhet är till sin användning inom fysiken afgjordt begränsad till vissa empiriskt iakttagna fakta, utanför hvilka satsen der icke eger någon giltighet, och har der ingalunda karakteren af en fullt generel princip, ur hvilken fysikens alla satser härledas genom demonstration. Inom fysiken fasthålles alltid i det hela motsatsen mellan qvalitativt skilda krafter, och

derför förutsättes alltid vid hvarje fysisk undersökning kännedom om en mångfald empiriska betingelser för hvarje fenomen, som undersökes, enär hvarje fenomen antingen är af akustisk, magnetisk, elektrisk natur o. s. v. Derför är fysiken en empirisk vetenskap med ett matematiskt-mekaniskt underlag. Så förhåller det sig äfven med den experimentela kemien, som aldrig kan abstrahera från ämnen, som till qvaliteten skilja sig från hvarandra och hvilka derför måste empiriskt konstateras. Den åsigt, som förklarar de kemiska elementernas qvalitativa olikhet för ett gäckande sken, som endast beror på hurudan gestalt de i ett element förenade materiela delarne hafva, på deras ömsesidiga läge och antal, måste nämligen reduceras till en hypotes, som väl kan hämta stöd af vissa kemiska företeelser, såsom t. ex. af den bekanta *isomerien*, d. v. s. det förhållandet att två af samma ämnen i samma proportion sammansatta kroppar förete olika egenskaper, och äfven af andra kemiska förhållanden, hvilka jag vill i korthet beröra i annat sammanhang, då jag ämnar närmare gå in på den atomistiska hypotesen. Men denna hypotes må dock i det hela snarare stämplas såsom uttryck för en viss allmän, om ock närmast med kemien sammanhängande, naturåskådning än såsom den vetenskapliga princip, ur hvilken kemien härleder sina speciela satser.

Från alla till arten skilda krafter och ämnen abstrahera matematiken och den rena teoretiska mekaniken, de mest förståndsmässiga naturvetenskaperna. Jag kallar dem naturvetenskaper dels derför att de handla om naturens allmännaste former, rummet, tiden och rörelsen, dels derför att de utgå från naturvetenskapernas allmänna förutsättning för sina satsers beskaffenhet och giltighet, nämligen att de, till sitt innehåll, låta åskåda sig och kunna bekräftas af erfarenheten, d. v. s. motsvaras af åskådade verkligheter. Till och med den rena matematiken upptar i sitt system ingen sats, som icke låter konstruera sig i den inre åskådningen, hvilken är den form af erfarenhet, som matematiken har att göra med, under det att de lägre naturvetenskaperna tillika och öfvervägande stå i omedelbart beroende af sensationen och den yttre varseblifningen. Här är tydligen alldeles omöjligt att ingå på den svåra och i våra dagar mycket omhandlade frågan om förståndets

och erfarenhetens förhållande till hvarandra inom matematiken — om vissheten der är empirisk i den mening, att den är vunnen genom sammanstämmande erfarenheter eller rationel i den mening, att förståndets egen natur går i borgen för dess satser och är enda vehikel för fortgång derinom. Jag kan här endast antyda min åsigt, som är den, att i båda dessa påståenden, ställda i skarp motsättning mot hvarandra, ligger en påtaglig öfverdrift. Det är nämligen felaktigt att strängt söndra erfarenheten från förståndet och säga om den förra, att den blott är en summa af med sinnena iakttagna, isolerade fakta, och om det senare, att det framträder i ett system af uppfattningar, absolute producerade af medvetandets egen inre förmåga. Emellan den rena senterade och passiva erfarenheten, som blott är en abstraktion, och det rena aktiva förståndet, som också är en abstraktion, ligger den verkliga erfarenheten, som visserligen såsom all sådan är sammansatt af yttre, empiriska momenter, men som dock är genomdragen af sammanbindande förståndselementer och derför på samma gång empirisk och förståndsmässig. Den mest förståndsenliga sidan hos denna erfarenhet är nu matematikens och mekanikens föremål, nämligen verklighetens abstraktaste former. Jag vill om dessa vetenskaper säga, att de grunda sina satser hvarken på jemförelsevis ren iakttagelse af yttre fakta, såsom t. ex. botaniken, zoologien, men äfven fysiken och kemien, ej heller på jemförelsevis ren förståndsanvändning, såsom t. ex. logiken, utan på förståndsmässig åskådning och detta icke blott så, att de sakna all mening och allt innehåll utan åskådningen, utan äfven så, att deras satsers sanning ytterst hvilar på åskådning. Matematiken utgår nämligen från vissa åskådningens grundfakta, som intet förstånd kan bevisa. Dessa grundfakta äro de enkla, icke vidare upplösbara elementer, som vetenskapen sedan kombinerar och om hvilka kombinationer den utsäger sina härledda satser. Dessa grundfakta måste matematiken nöja sig med att fastställa genom definitioner, egnade att i hvarje normalt medvetande framkalla likartade åskådningsbilder. Definitionerna på t. ex. punkten och den räta linien hvila uteslutande på bilder i den inre åskådningen, äro så att säga beskrifningar deraf och kunna alldeles icke produceras genom förståndsbevis.

Men när de i åskådningen liggande förutsättningarna äro gifna, då kan förståndet kombinera dem och draga slutsatser ur dem. I sista hand måste likväl dessa slutsatsers sanning betingas af de förutsatta åskådningsbildernas kunskapsvärde eller, egentligare uttryckt, af kunskapsvärdet hos de definitionsomdömen öfver sina elementära beståndsdelar, hvarifrån matematiken ständigt utgår och hvilka ständigt der komma till användning. Ännu afgjordare hvilar mekaniken på åskådningen såsom grundval. Mekaniken förutsätter nämligen icke blott fakta, hemtade ur erfarenheten, utan rent af lagar, som icke hafva någon annan grund. Exempelvis den lagen, att alla rörelsekrafter i naturen tendera att verka i den räta liniens riktning. Eller tröghetslagen, som bland annat säger, att en i rörelse försatt kropp så länge fortsätter att röra sig, tills hans rörelse upphäfves af en motverkande kropp. Eller den satsen, att summan af aktuel och potentiel rörelseenergi i naturen alltid är den samma, hvarmed står i nära sammanhang, att ingen materia kan uppkomma eller förgås. Alla dessa för mekaniken oundgängliga antaganden hafva empiriskt ursprung, bildande de betingelser, under hvilka ensamt en mekanisk beräkning är möjlig, men med hvilkas riktighet också dessa beräkningar stå eller falla. Alltnog: matematiken och mekaniken hvila på empiriska förutsättningar i den mening, att deras sanning beror på dessa förutsättningars sanning. Dessa empiriska förutsättningar sammangå i en hos alla medvetna varelser i erfarenheten konstant åskådning af rum, tid och rörelse, i hvilken åskådning deras elementer äro innehållna och deras begrepp kunna konstrueras. Dock må man akta sig för att uppfatta bundenheten vid en sådan åskådning såsom en vetenskaplig olägenhet. Tvärtom bringar åskådningen de abstrakta naturvetenskaperna fördelen af en utmärkt kontroll och bekräftelse. De abstrakta naturvetenskapernas resultater kunna på empirisk väg i dubbel måtto kontrolleras och bekräftas. Först ur den synpunkten, om de låta forma sig till klara bilder i den inre åskådningen. Vidare ur den synpunkten, om de kunna tilllämpas på den yttre erfarenheten. Man tänke i senare afseendet blott på astronomiska förutbestämmelser af sol- och månförmörkelser och på matematiskt-mekaniska konstruktioners

utförbarhet i det yttre — vid byggnads- och maskinarbeten o. d. Genom en sådan tillämpning tar den matematiskt-mekaniska sanningen så att säga kroppslig gestalt, och om den dermed också icke vinner något i ett ökadt inre kunskapsvärde, så låter det dock icke förneka sig, att den vinner det subjektiva företrädet af en ökad visshet.

Dessa nu i yttersta korthet karakteriserade grupper af naturvetenskaper, den empiriskt-deskriptiva gruppen, hvilken har en rent utbildad form i botaniken, zoologien, biologien, anatomien m. fl. å ena sidan, och å den andra den matematiskt-mekaniska gruppen, mellan hvilka öfvergången bildas af hvad jag skulle vilja kalla de dynamiska vetenskaperna, kemien och fysiken, utgöra nu olika utgångspunkter för en betraktelse, som sväller ut öfver gränserna för hvarje särskild naturvetenskap och för hvarje klass af sådana och vidgar sig till en allmän naturbetraktelse. Man kan nämligen försöka att se — och man har försökt det — icke blott ett särskildt område inom naturen, utan hela naturen med biologens, fysikerns eller mekanikerns öga. Och man behöfver icke stanna vid de biologiska, fysikaliska eller rent mekaniska principernas genomförande inom naturen, utan man kan utsträcka deras användning till all möjlig erfarenhet och inom deras åtkomst söka rycka äfven menniskan och hennes personlighetslif, hvartill också samhällslifvet hör. Man vidgar då sin naturåskådning till en verldsåskådning, sin naturvetenskap till filosofi. Och ingen tänker gerna i våra dagar lågt om sådana försök att förklara hela tillvaron ur förklaringsgrunder, hemtade från naturvetenskaperna, äfven om man är medveten om uppgiftens inre omöjlighet. Ty för det första finnes intet föremål för mensklig kunskap, som icke vänder en sida mot naturen, hvilken sida följaktligen är tillgänglig för empirisk forskning och förklaring. För det andra: den naturvetenskapliga formen af sanning är långt lättare tillgänglig och långt mera egnad att sprida klarhet öfver verlden för flertalet menniskor än den filosofiska, som är betydligt mera svåråtkomlig. Naturvetenskapen är utan tvifvel i vår tid, då densamma nått en så hög utveckling, det verksammaste medlet af vetenskaplig natur till att sprida allmän upplysning. Enhvar kan lära sig att skilja en nattens ljugande spökbild från en

bestämd sinnesuppfattning på en klar dag. Naturvetenskapens sanning — det är den yttre verklighetens sanning, åskådningens och iakttagelsens sanning. Gentemot denna klara sanning står en hel här af mörkrets barn, af inbillningar, fördomar, spökrädsla, hvilka alla sammanhållas af okunnighetens starka band. Det är sannerligen ingen ringa sak att få sin föreställningskrets rensad från fantasiens hugskott och sin verld upplyst af det ljus, som kommer från kunskapen om naturliga orsaker, hvilka ersatt och trädt i stället för dessa dämoniska dubbelgångare af det egna jaget, som inbillningen sköt bakom hvarje naturföreteelse, menniskorna till skräck, omdömet till förmörkelse och handlingskraften till förlamning. Mytologiernas, sagans och romantikens tidehvarf te sig enligt en psykologisk lag för ett tillbakaskådande öga i en lockande dager. Menniskorna söka alltid guldåldern i det förgångna, liksom den äldre gerna ser tillbaka på sin ungdom såsom en lyckligare period, i det att han tröttnat förlägga sina lifvet och verlden uppförgyllande illusioner i framtidens riktning och i stället kastar dem tillbaka på det förflutna, i hvilket läge de ej egga till fåfängligt, rastlöst sträfvande. Men det estetiska värdet hos fornåldern må icke locka oss att förgäta, hvilket grymt förtryck de personliknande spökbilders falska hierarki öfvat mot menskligheten, hvarmed fantasien befolkat naturen för att förklara åskan, jordbäfningen, öfversvämningen, farsoten, ja, snart sagdt hvarje naturföreteelse, men hvilka den också frammanat, utan märkbart behof af att finna upp orsaker till naturliga händelser, än för egennyttiga syften, än blott af en inneboende yr och godtycklig bilddrift. Om naturvetenskapen ses ur den synpunkten, att den är egnad upplösa osunda och fantastiska naturuppfattningar och i stället låter oss komma till kunskap om och inre frihet i förhållande till den verkliga, yttre verldens föremål, krafter och lagar, då framträder den — ur denna psykologiska synpunkt — i sitt vackraste ljus. Detta psykologiska värde väger i min tanke tyngre än det sammanlagda värdet af alla de praktiska fördelar, vår materiela kultur af densamma skördat. Det är också om det förra värdet ensamt jag här har anledning att tala, då det är fråga om hurudan den moderna naturvetenskapen ter sig såsom naturalism, som

är en form af filosofi, af verldsåskådningslära. Det är då verklighetssinnet, som söker finna sig till rätta i den gifna faktiska verlden sådan den är och försmår att omdikta henne efter menskliga önskningar och intressen, efter hopp och fruktan, jag prisar hos naturvetenskapen äfven då den föder af sig en naturalistisk verldsåskådning, hvilken jag på intet vis kan biträda, utan hvilken jag — i kraft af mitt sanningsbegär och mitt moraliska och religiösa medvetande — vill i mon af min ringa, men yttersta förmåga bekämpa. Det är oförnekligt, att naturalismen förkastar alla personliga och inre realiteter, som den icke kan omsätta i yttre, handgripliga och varseblifleliga värden. Detta är i enlighet med dess uppfattning af sanning och objektivitet. Men det är lika sannt, att den med sitt mått på sanning och objektivitet befriar vårt medvetande från en mängd skenvärden och derför inom dess område utför ett välgörande rensningsarbete. Denna psykologiska synpunkt må icke förgätas, när man vill bedöma naturvetenskapens och den naturvetenskapliga verldsåskådningens betydelse i det stora hela.

Jag har i det föregående visat, att den kunskapskälla, som vi kalla erfarenheten, förgrenar sig i rent faktisk sinnesiakttagelse och i förståndsmässig åskådning. På sinnesiakttagelser bygger den rena empirien, på den förståndsmässiga åskådningen de abstrakta och demonstrativa naturvetenskaperna. Om man vill skaffa sig en sammanhängande och universel naturuppfattning med utgångspunkten tagen från naturvetenskaperna, så kan man hemta sina förklaringsgrunder och dermed hela sin syn på naturen antingen från den rena empirien eller från den matematiska mekaniken, förstärkt af kemien och fysiken. I vetenskapens historia framträder den mekaniska naturbetraktelsen såsom en vetenskapligt hel, för forskningen fruktbar och positiv ståndpunkt, långt före den rent empiriska, som först i vårt århundrade mäktat sammanfatta naturföreteelserna under en gemensam synpunkt, medan den förut knappast hade att uppvisa annat än skeptiska och negativa resultat. En ändring till det bättre inträdde härutinnan först genom biologiens uppblomstring under vårt århundrade — förnämligast genom *Darwins* epokgörande undersökningar om arternas uppkomst, hvarigenom alla olika former i den organiska naturen kommo

att ställas under utvecklingens gemensamma vy, hvilken *Spencer* utsträckt så vidt, att den kommit att omfatta alla föremål i hela den gifna erfarenheten, således äfven de oorganiska och »öfverorganiska». Den moderna empirien i sin mest egendomliga form, det är utvecklingsläran. Jag anser mig emellertid böra spara redogörelsen för densamma, tills jag skildrat hennes äldre syster, af hvilken hon lånat så många drag, och som hon alltjemt stödjer sig på. Jag öfvergår alltså nu till en kort framställning af den mekaniska naturåsigten, sådan denna genomgår den moderna naturforskningens mest skilda områden, sammanhållande alla forskningsgrenar med sin fasta benstomme, och sådan den öppet träder i dagen inom de filosofiska skolor, som stå under naturvetenskapens fälttecken.

En icke ringa svårighet möter mellertid min framställning i form af mitt ämnes skiftande natur. Men hur mångfaldiga riktningarna än må vara inom den mekaniska verldsåsigten, så är det dock ingalunda omöjligt att fixera konstanta grundtankar hos vår tids naturvetenskap. Vilkoret för att lyckas häri är företrädesvis blott att vara rättvis och försigtig, så att man undviker att framställa ensidigheter och öfverdrifter hos enskilde män såsom karakteristiska för ett helt tidehvarf och undflyr konstruktioner under form af objektiva slutsatser och förklaringar.

Mot slutet af medeltiden och i början af den moderna tiden började vetenskapen lösgöra sig från undersökningen af alltings yttersta grunder, från sina metafysiska driffjedrar och mottaga impulser från samhällets praktiska ändamål, från handeln, industrien, medicinen. Uppfinningsandan hos det arbetsamma tredje ståndet, som förenade handtverksmässig utbildning med djupsinne och eftertanke, skapade åt den experimentela, mätande och vägande vetenskapen hjelpmedel af högsta vigt. Så frigjorde sig den säkra positiva naturkunskapen på ett allt bestämdare sätt från den andliga bildningens organism, hvilken hette filosofi och hvilken, såsom verldsåskådningsståndpunkt öfver hufvud, hade hemtat sin näring från alla menniskans psykiska krafter utan undantag, känslan och fantasien ej mindre än förståndet. Naturvetenskapen differentierar sig från den psykiska organismens totala sammanhang och bortstöter allt flera af de förutsättningar, som äro förenade med detta sam-

manhang. Dess principer förenklas och dess uppgift inskränkes till att undersöka den yttre åskådningens objekter. Dock arbetade ännu det 16:de århundradets naturvetenskap med fantasier om psykiska faktorer såsom ingripande i naturförloppet. *Galilei* och *Cartesius* hade ännu att kämpa med de från medeltiden qvarlefvande fantastiska naturorsakerna, mot s. k. qvalitates occultæ, som dock långt före dem hade begynt få vika för naturliga och kända orsaker. Redan studiet af kemien, sådant det representeras af *Paracelsus,* begagnar sig af den kemiska analysens deskriptiva metod för att på denna väg söka framtränga till de verkliga faktorer, af hvilka materien består. Han skiljer mellan tre slags grundkroppar eller elementer: det som brinner, Sulphur, det som uppgår i rök och sublimeras, Mercurius, och hvad som qvarblifver såsom oförbrännelig aska, Sal. Detta var ett försök att komma till resultat på experimentel väg. Denna tanke att använda förbränningsprocessen för att skilja materiens beståndsdelar åt var åtminstone att på experimentel väg närma sig de kemiska elementerna, hvilka man förut, utgående från den grofva varseblifningen, naivt benämt jord, luft, eld och vatten, utan att söka sönderdela dessa mångfaldigt sammansatta kroppar i deras komponenter, om man också skjutit bakom fyrtalet hypotetiska förklaringar af mer eller mindre vågad natur och med mer eller mindre fäste i metafysiska spekulationer (den gamla fysikens förtätning och förtunning af ett och samma grundämne, Platos geometriska konstruktion, Aristoteles' antagna ursprungliga motsats mellan det tunga och det lätta o. s. v.). Just förbränningsprocessen, från hvilken Paracelsus utgick, skulle sedan förhjelpa *Lavoisier* till hans qvantitativa forskningsmetod. Mellertid lade naturligtvis Paracelsus ännu ingalunda säkra grundvalar åt kemien (han qvarstod *i det hela* ännu på den Aristoteliska elementlärans ståndpunkt). Innan det lyckades för kemien att få hvila på sådana, blef mekaniken genom *Galilei* en exakt vetenskap. Med afseende på detta Galilei's verk har *Lagrange* framhållit, att upptäckten af Jupiters drabanter, af Venusphaserna och solfläckarna blott erfordrat teleskopet och fliten, under det att endast en utomordentlig ande förmått afslöja de naturliga lagarne för före-

teelser, hvilka man ständigt haft framför sina ögon, men dittills icke kunnat förklara. De enkla, men bestämda föreställningar, som Galilei tog till utgångspunkt, förutsatte rörelseprocessens sönderläggande i abstrakta komponenter och möjliggjorde genom sjelfva enkelheten i sina inbördes förhållanden, att rörelserna underordnades under matematiken. Den Galilei'ska lagen om kropparnes tröghet sönderbröt hela den äldre naturåskådningen, som hade antagit, att en rörelse blott på det vilkor kan vidmakthållas, att rörelseorsaken fortfarande verkar, hvadan man alltid måste söka en likformigt verkande orsak till den likformigt fortgående rörelsen. Denna äldre teori, hvilken tycktes hemta stöd deraf, att kroppar, som genom stöt satts i rörelse, sjelfmant syntes återgå till hvila, öppnade dörren för antagandet af psykiska väsen såsom orsaker till vissa konstant fortgående rörelser inom naturen, såsom t. ex. himlakropparnes. Nu visade Galilei's princip, hvilken orsaken till rörelsens fortgång var, nämligen nödvändigheten för en kropp att framhärda i sitt rörelsetillstånd. Enligt denna nödvändighet genomlöper en kropp hvarje följande del af sin bana, blott emedan han passerat den föregående. Å andra sidan innebar Galilei's tröghetslag, och detta väl närmast, att en kropp är i hvila, tills den af en annan kropp sättes i rörelse. Hvarje rörelse af en kropp förutsätter således alltid en annan kropps rörelse. Det finnes inga andliga krafter, som omedelbart, d. v. s. utan kroppslig förmedling, kunna röra kroppar eller bringa dem till hvila — hvarken efter plan och ändamål eller af nyck. Naturvetenskapernas vetenskapliga giltighet förutsätter just detta: att kropp alltid endast af kropp sättes i rörelse.

Mekanikens första användning på ett inveckladt system af fakta riktade sig på massornas väldiga rörelser i verldsrymden. Så uppstod den coelesta mekaniken, som möjliggjordes genom matematikens framsteg i analytisk geometri och differentialkalkyl. Genom teorien om gravitationen underordnades de i rymden kretsande stjernornas rörelser det mekaniska betraktelsesättet. Dermed förlorade såväl den fantasirika antika naturuppfattningens stjernandar, som Aristoles' gudomlighet, som rörde verlden vid periferien, sin aktuela betydelse för den exakta vetenskapen.

Den betydelsefulla förändring i vyn öfver den himmelska verlden, som försiggått under moderna tider, knyter sig företrädesvis till namnen på den coelesta mekanikens stormän, *Copernicus, Kepler* och *Newton*. Copernicus stälde solen i verldens midt — kanske med impuls från Pythagoréernas och andre grekiske tänkares föredöme. De tre Keplerska lagarna angåfvo figuren och talförhållandena för de kring solen kretsande planeternas rörelser, d. v. s. för deras banor och omloppshastighet. Newton sökte förklaringen till dessa så till sin form bestämda rörelser. Och han sökte förklaringen i två faktorer; den första faktorn är en stöt, som planeterna fått i riktning af en tangent till deras n. v. banor, den andra faktorn är gravitationen. På detta sätt kan krökningen af planetbanorna förklaras.

Genom Copernicus', Keplers och Newtons teorier kan totaliteten af de coelesta fenomenen liknas vid en enda mekanism eller vid verket på ett oerhördt ur, under det att man förut låtit andliga väsen verka himlakropparnes mekaniskt sammanhangslösa rörelser. Och medlet att nå detta resultat var endast att bringa å bane en söndrande analys och en trogen beskrifning af de söndrade faktorerna och sedan att bringa dessa faktorer i förbindelse med matematiken. Men ännu Kepler och Newton höllo i vissa punkter fast vid öfvernaturliga förklaringsgrunder. Så ansåg sig Newton t. ex. i behof af en sådan för att förklara den stöt, hvarigenom en planet med en viss hastighet instyrts på sin n. v. omloppsbana. Vidare påstår han, att denna fullkomliga sammanfogning af solar, planeter och kometer blott har kunnat framgå ur ett vist och mäktigt väsendes rådslut och makt. Newton menar, att planeterna och kometerna numera visserligen gå i sina banor efter tyngdlagen, men att man måste antaga gudomligheten såsom orsak till dessa banors regelbundna läge och till planeternas första instyrande på dem. Sedan har emellertid *Kants* och *Laplace's* mekaniska kosmogoni brukat vändas mot denna Newtons inblandning af supranaturalistiska faktorer i naturförklaringen. De enkla förutsättningarna för denna kosmogoniska åsikt, enligt hvilken verldsbyggnaden och planetrörelsen uppstått på mekanisk väg, äro materiens båda grundkrafter, attraktion och repulsion, och hennes kaotiska urtillstånd såsom en verldsdimma med elementer

af olika täthet, hvarur den ordnade kosmos steg för steg lagbundet utvecklat sig.

Men den mekaniska naturförklaringen inom den moderna vetenskapen har icke slagit sig till ro inom astronomien: hon har äfven gjort sitt intåg i kemien och fysiken. I den moderna kemien har hon uppträdt under form af den sedan *Daltons* dagar allt skarpare utbildade kemiska atomistiken. Det är fyra allmänna fakta i experimentalkemien, för hvilka denna teori förmår lemna ytterst plausibla förklaringar, och hvilka alltså tjena henne till stöd. Dessa äro de kemiska eqvivalenterna, de multipla proportionernas erfarenhetslag, den s. k. isomerien och allotropien. Det hypotetiska underlaget för denna teori är, att hvarje varsebliflelig kropp utgöres af ett aggregat af små osynliga, icke vidare delbara kroppar, atomer, och att fenomenet af qvalitativ förändring hos fysiska ting uteslutande betingas af de der små, i sig konstanta och oföränderliga atomernas platsvexling, rörelser, föreningar och skilsmessor. Nu är det en allsidigt bestyrkt erfarenhetslag inom kemien, att ämnena städse förbinda sig med hvarandra efter konstanta vigtförhållanden, såsom t. ex. i vattnet ständigt 8 vigtdelar syre äro förenade med en vigtdel väte, i svafvelvätegas 16 vigtdelar svafvel med en vigtdel väte. Dessa s. k. eqvivalenter förklaras lättast medelst det antagandet, att den kemiska föreningen mellan två elementer icke är något annat än en genom affinitet verkad sammangruppering och hoplagring af deras atomer, hvilka atomer till hvarandra stå i samma vigtförhållanden, enligt hvilka elementerna, såsom erfarenheten visar, förena sig, så att t. ex. en syreatom är 8 gånger och en svafvelatom 16 gånger så tung som en väteatom.

Om man nu ej tar någon anstöt af den mystiska s. k. affinitetskraften, som drifver atomerna tillsammans, så har den atomistiska hypotesen den stora fördelen att verkligen förklara hvad den skulle förklara och att der ej tillgripes en förklaringsgrund, som ej kan omsättas i en för åskådningen klar och fattlig bild.

Den atomistiska hypotesen hemtar också stöd af den Daltonska lagen om de multipla proportionerna. Dalton fann på experimentel väg, att om två elementer förena sig i en gradserie enligt flera olika vigtförhållanden till flera qvalitativt

skilda ämnen, dessa föreningar försiggå i enlighet med eqvivalenternas multipler. Så förhålla sig de relativa vigtqvanta hos svafvel och syre i svaflets tre syrsättningsgrader successive såsom 16 : 8, 16 : 16 och 16 : 24, d. v. s. de i syrsättningsgraderna innehållna syremängderna stå i proportionen 1 : 2 : 3. Äfven denna omständighet låter väl förklara sig ur den atomistiska hypotesen, i det att man antager, att i andra fallet städse en svafvelatom förenar sig med dubbelt så många syreatomer som i första fallet och att i tredje fallet en svafvelatom förenar sig med tre gånger så många syreatomer som i första. Och så generelt.

Hit hör också *isomeriens* fenomen, d. v. s. den omständigheten, att det finnes ämnen af alldeles samma kemiska sammansättning, som det oaktadt äro qvalitativt olika, såsom t. ex. socker, stärkelse och träfiberämne, som äro fullt heterogena till sina empiriska egenskaper, men som dock på samma sätt innehålla samma vigtdelar af elementerna kol, väte och syre. Detta förklaras helt enkelt deraf, att i sådana fall anordningen och grupperingen af atomerna är varierande. Och samma förklaringsgrund kan användas för *allotropiens* ännu egendomligare företeelse, bestående deri, att ett och samma element uppträder än i en form och qvalitet, än i en annan, t. ex. samma kolstoff än såsom ljusdiamantkristall, än såsom grå grafit m. m.

Den atomistiska hypotesen öppnar den möjlighet, vid hvilken all på frukter rik naturforskning är bunden, nämligen att kunna lägga åskådliga fakta och förhållanden till grund för det som undandrager sig all åskådning. De klara föreställningarna om antal, vigt, rörelse, hastighet, afstånd, som bildas genom iakttagelse af de stora, synliga kropparne och som bekräftas vid studiet af massorna i verldsrymden, begagnas äfven då, när sinnena måste ersättas af föreställningen. Det är atomistikens innebörd att på de inre osynliga delarne af en kropp öfverföra de figur-, vigt- och rörelseförhållanden, som vi med våra sinnen iakttaga hos densamma, betraktad såsom yttre erfarenhetsföremål. Denna öfverföring sker visserligen medelst föreställningen och det dertill den formförändrande föreställning, som vi kalla inbillningskraft eller fantasi. Vi reproducera ej endast den yttre verklighetens erfarenhetsrörelse, då vi tala om den i kroppens inre försiggående

molekylära processen, utan vi begagna oss äfven af en i högsta grad förminskande fantasi. Men längre än till en sådan, ända ned till åskådlighetens tröskel drifven förminskning tages heller icke fantasiverksamheten i anspråk. I atomistiken uppträda alltså allenast klara och åskådliga faktorer, lånade från den med sinnena gripbara verkligheten. Det är detta, som skänker densamma en fruktbärande användning och dermed också hemortsrätt inom vetenskapen.

Innan jag lemnar atomistiken, såsom den påtagliga tillämpningen af mekanikens principer på kemiens föremål, vill jag blott tillägga, att densamma också bestyrkes af den på experimentel väg vunna satsen om materiens oförstörbarhet, som framför allt kemistens våg hjelpt att bringa i dagen. Vår kemiska erfarenhet visar oss, att, i vexlingen af de kemiska föreningarna och upplösningarna, ingen materia uppkommer och ingen förgås. Detta är en grundlag inom den moderna naturforskningen, som har sitt komplement i dess andra grundlag, den om kraftens bibehållelse vid samma qvantum eller, om man vill vidga begreppet kraft till begreppet energi, deri innefattande äfven lägets energi, den potentiela energien eller spännkraften, i lagen om energiens bibehållelse vid samma verkningsförmåga. Dessa två lagar[1] innehålla det lika och gemensamma i alla speciela naturlagar, som utan denna gemensamma innebörd skulle slå öfver i ren oberäknelighet och tillfällighet. Upplösningen af lagarne om materiens och kraftens bibehållelse vid samma mått skulle upplösa allt kausalt sammanhang i naturen, hvilket sammanhang tydligen beror derpå, att ett senare naturtillstånd på ett konstant sätt följer på ett föregående, så att ett efterföljande derur kan beräknas och förutsägas. Men ett sådant förutsägande vore tydligen alldeles meningslöst, om nya krafter och ämnen kunde uppträda eller också försvinna i degeln, på vågen, i maskinen, utan att detta uppträdande eller försvinnande kunde utletas såsom grundadt i föregående naturtillstånd och naturförlopp. Nu menar jag att, för materiens vidkommande, atombegreppet väl motsvarar lagen om dess oföränderliga qvantum,

[1] Utan tvifvel kan man med all rätt ock — med t. ex. *Spencer* — låta lagen om materiens konstans uppgå i lagen om kraftens, ty denna senare är dock princip för den förra, och endast tala om *en* grundlag inom naturen.

ity att detsamma just är begreppet om något fast och konstant hos tinget, som fortvarar under all egenskapsvexling, d. v. s. i och under alla de relationer, hvari det undan för undan träder till andra ting.

Inom fysiken har tillämpningen af mekaniska synpunkter förberedts genom upplösning af den gamla aristoteliska uppfattningen af kraften såsom en idéel faktor, hvilken verkade efter i henne inneboende ändamål. *Energi* var för Aristoteles omedelbart *entelеki*, emedan han fattade energien i det närmaste sammanhang med konkreta naturfenomen, framför allt med de organiska varelserna. Så uppstod uppfattningen af kraften såsom en qvalitativt differentierad, mystiskt färgad lifskraft, hvilken lifskraft på intet sätt skarpt hölls i sär från de krafter, som verka inom den oorganiska naturen. Den mekaniska fysiken uppstod derigenom, att kraftens qvantitet skildes från de konkreta naturföreteelserna. Hvarje maskin visar en mätbar drifkraft, hvars qvantum är skildt från den form, i hvilken kraften uppträder. Maskiner, drifna af elektricitet, ånga, vattenkraft presentera den rörande faktorn i olika form, men äro jemförliga med afseende på mängden af arbete, som de kunna utföra. Alla krafter hafva en gemensam sida i sin mängd eller sitt mått, hur olika de för öfrigt må vara. Men de hafva icke blott en gemensam sida, med afseende på hvilken de kunna jemföras med hvarandra, i det att de kunna sägas prestera mera eller mindre arbete, utan de kunna äfven realt öfvergå i hvarandra enligt en bestämd lag, som lyder så: ingen energi i naturen uppkommer och ingen förgås, utan dess summa är alltid densamma. Vid kemisk förening kan värme uppstå. Men alldeles lika mycket värme, som uppstår vid föreningen, försvinner der, när föreningen upplöses. Har nu detta värme absolut uppkommit och absolut försvunnit? Nej, det uppstod såsom eqvivalent för den elastiska kraft, som höll de kroppsliga delarne isär före föreningen, och det återfår sin eqvivalent i den spännkraft, hvarmed delarne, efter föreningens upplösning, hållas söndrade från hvarandra. Den kraft, hvarmed en sten faller till marken, beror på höjden, hvarifrån den fallit. Men dess höjd åter beror på den kraft, hvarmed den slungats upp. När stenen i sitt fall hejdas af jorden, synes

kraft gå förlorad, men så är icke fallet: den omsättes endast i värme. Omvändt kan värme framkalla mekanisk rörelse, såsom vi se i en ångmaskin, som drifver ett lokomotiv. Och upprepade, städse bekräftade försök hafva visat, att det qvantum energi, som försvinner under en form får sin bestämda eqvivalent under en annan form, så att samma qvantum af samma art energi kan återställas.

Vid ordet *energi*, som i detta sammanhang brukar användas i stället för det mångtydiga ordet *kraft*, må man emellertid icke blott tänka på den lefvande, aktuela energien, som åstadkommer ett bestämdt resultat i utfördt arbete, utan äfven på hvad *Wundt* kallar lägets energi, den potentiela energien. Om jag spänner en bågsträng, så har icke min ansträngning gått förlorad, utan har sin eqvivalent i läget af bågsträngens delar, som representerar ett sparadt arbete, som kan frigöras och användas. Den spända strängen representerar en större energi än den slappa. Det är alltså summan af aktuel och potentiel energi i erfarenheten såsom ett helt betraktad, som ständigt förblir densamma.

För att nu denna lag skall hafva någon mening, så måste man kunna bedöma det utförda arbetets storlek. Man måste kunna bestämma, att, vid kraftförvandlingen, den ena kraften verkligen är den andras eqvivalent. Detta går nu så till, att man i rörelsen eger en enhet eller ett mått för alla krafter, hvilket medför, att hvarje kraftanvändning kan omsättas i en viss rörelsesumma. Inom naturen uppenbarar sig ett genomgående kausalt sammanhang derigenom, att den ena naturkraften efter den andra upplöses i rörelse, som är det medium, hvari hvarje krafts qvantitiva sida, dess storlek eller mått framträder och låter beräkna sig, och derigenom att rörelsen underordnas under den omfattande lagen, att hvarje verkan är effekt af en föregående lika stor orsak och hvarje verkan orsak till en annan lika stor effekt. Denna så formulerade lag innehåller det abstrakta uttrycket för lagen om energiens bibehållelse eller konstans. Tillsammans med lagen om materiens konstans utsöndra de det konstanta i förändringarne i naturen och erbjuda derigenom en fast utgångspunkt icke blott för speciela grenar af naturforskningen, utan äfven för bildandet af en

åskådning, som går utanför hvarje enskildt naturområdes gränser och sträcker sig till ett försök att omfatta all gifven erfarenhet.

När jag nu mellertid i sammanhang med den moderna naturforskningen talar om en verldsåskådning, finner jag det vara min oeftergifliga skyldighet att i rättvisans namn tillägga, att det ingalunda är något betecknande drag för den exakta naturforskningen i våra dagar att vilja vara en sådan åskådning. Väl ha på hennes initiativ och med hennes hjelpmedel verldsåskådningsläror uppbyggts och väl hvilar den vidt utbredda, populärt obestämda och vaga s. k. naturvetenskapliga verldsåskådningen på henne. Men sjelf vill icke naturvetenskapen såsom sådan något mer än hålla sitt eget forskningsområde rent från främmande inblandning och sin egen metod blank och skarp som en nyslipad dolk. Det är för densamma ett lifsvilkor att från detta sitt forskningsområde förvisa alla inverkande faktorer, som af fantasien bildats efter analogien med andekroppsliga varelser, som antagas gestalta naturförloppet efter sitt eget fria skön. Men naturvetenskapen stannar icke vid att afvisa hvarje försök till animistisk naturförklaring. Utan den kan heller icke godkänna några från menniskans förnuftiga medvetande lånade idéer såsom egande hemul inom naturförklaringen. Godhet, kärlek, rättvisa, straff, synd, nåd o. d. begrepp få alldeles icke spela in i naturforskningen. Detta är ett gammalt väl kändt förhållande, vid hvilket naturvetenskapen i våra dagar mellertid icke stannar. Den tar ett ytterligare steg i den antydda riktningen, i det att densamma äfven söker aflägsna alla andliga begrepp, som först kommit till bruk inom filosofien och de öfriga psykiska vetenskaperna, och detta oaktadt de nämnda begreppen endast hafva en fullt profan betydelse. Ingen äkta naturforskare af den moderna skolan vill medge begreppen *idé, ändamål, substans* någon användning inom naturvetenskapen. Ja, man går så långt åt detta håll, att t. o. m. begreppen *materia, atom, kraft* der endast få användas i en strängt begränsad och modifierad betydelse. Hufvudregeln härvidlag är, att endast de föreställningar, som kunna fattas på åskådningens väg, hafva reel betydelse inom naturvetenskapen. Derför hafva t. ex. föreställningarna *antal, rörelse,*

figur, vigt derinom en fullt god klang, medan åter begreppen atom och kraft endast få betraktas såsom pädagogiska och kunskapsteoretiska hjelpmedel att på kropparnes icke åskådliga inre öfverflytta de egenskaper och förhållanden, som med sinnena iakttagas hos de yttre tingen. Man missförstår groft våra dagars mekaniska naturförklaring, om man föreställer sig, att hon vill tillskrifva sina atomer och krafter självständig verklighet. Hon har i detta fall alldeles emanciperat sig från de gamla atomisterna, från de franske encyklopedisterna och från den tyska materialismen under 50- och 60-talen, sådan denna företräddes af *Moleschott* och *Büchner.* Dessa utgåfvo den kraftbestämda materien för det enda verkliga och sökte derur förklara det organiska lifvet och menniskans förnuft, som icke fingo lof att öfverskjuta sin förklaringsgrunds mått, om de icke skulle förklaras för tomma hjernspöken. De samvetsgranne, positive forskarne i våra dagar förmena sig alldeles icke kunna med sin atomistiska teori afslöja naturens inre väsen, utan acceptera endast atomen såsom en formel eller en symbol, hvarmed de komma till praktiska resultat, d. v. s. till konstruktioner, som stämma öfverens med erfarenheten och till förutsägelser om framtida naturförlopp, som verkligen slå in. Den moderna naturvetenskapen har alltigenom en praktisk och opportunistisk prägel, men alldeles ingen metafysisk. På samma sätt är man böjd för att alldeles lemna ur sigte all fråga om kraftens realitet och söker i allmänhet att begagna detta begrepp så litet som möjligt, ersättande detsamma med formler af rent foronomisk natur. Träffande yttrar sig *Fechner* i sin skrift om den fysikaliska och filosofiska atomläran på följande sätt om kraften: »kraft är i fysiken ingenting annat än ett hjelputtryck för framställning af lagarne om jemnvigt och rörelse, och hvarje klar uppfattning af den fysiska kraften för tillbaka derpå. Vi tala om lagarne för kraften. Dock om vi närmare se på saken, är det endast fråga om lagar för jemnvigt och rörelse, hvilka gälla då en kropp står gent emot en annan. Att solen och jorden utöfva attraktionskraft på hvarandra betyder ingenting annat än: solen och jorden bestämma sin rörelse enligt en viss lag efter hvarandra. Af kraften känner fysiken endast lagen och kan endast genom lagen karak-

terisera densamma. Allt hvad fysikern härleder ur kraften är blott en härledning ur lagar medelst hjelpordet kraft, hvaremot han icke omvändt kan återföra lagens begrepp på kraftens». Så långt Fechner. Om vi nu i stället för lagen sätta en viss matematisk formel för rörelseriktning och hastighet, såsom vi utan tvifvel i de flesta fall hafva rättighet till, då inse vi genast, att det åtminstone aldrig kan bli fråga om att tillerkänna kraften betydelsen af någon sjelfständig realitet inom naturvetenskapen.

Utanför de konstaterade sinnesiakttagelserna eller fakta finnes i naturvetenskapen egentligen blott ett enda element, som har en fullt erkänd ställning der, och det är just *lagen* eller det — merendels matematiska — uttrycket för relationen mellan fakta eller inom en viss grupp af fakta. Hvarför använder då naturvetenskapsmannen i alla fall sådana begrepp som atom och kraft, då de smaka honom illa i munnen såsom egande en filosofisk bismak? Svaret härpå måste blifva: derföre att han icke kan undvara dem. All vetenskap måste nämligen foga sig efter den menskliga kunskapens och det menskliga kunskapsmeddelandets form. Men denna form är omdömet. Det finnes ingen mensklig kunskap, som icke måste kläda sig i omdömets form. Der måste alltid finnas något som bestämmes och något som bestämmer, d. v. s. subjekt och predikat. Det visar sig vidare ganska snart, att förhållandet mellan subjekt och predikat i det vetenskapliga omdömet icke kan vara af samma utomordentligt lösa struktur som i dessa empiriska varseblifningsomdömen: nu springer en hund förbi på gatan, denna mat smakar mig förträffligt. Det måste m. a. o. i hvarje vetenskapligt omdöme alltid finnas något logiskt kitt mellan subjekt och predikat, som höjer varaktigheten i sammanhanget mellan dem öfver stundens sensation. Denna sammanbindningskraft ligger nu, enligt sakens natur, i subjektet eller substantivet. Det ligger i den predikativa beståndsdelen i omdömet eller adjektivet att bli lagdt till, hänfördt till subjektet. Hvarför nu just den bestämningen hänföres till subjektet och icke den motsatta måste — i det sanna omdömet — bero på subjektets natur och väsen. Denna prioritet hos subjektet i omdömet väcker den oundvikliga föreställningen om substans,

d. v. s. af något, som uppbär och ligger till grund för alla vetenskapens predikat. Men substansen är substans icke blott ur den synpunkten, att hon så att säga ligger under predikaten såsom den grund, på hvilken de hvila. Hon är det också derför, att under omdömesverksamheten i henne ligger en afgörelse, öfver hvilka predikat, som kunna förenas och hvilka som icke kunna förenas med henne. Denna decision öfver omdömesverksamhetens riktning, som måste tänkas ligga i hvarje subjekt, om det skall vara subjekt, kan kallas kausalitet eller sägas utgöra en form deraf. Dessa begrepp, *substantialitet* och *kausalitet*, äro nu former af kunskapsteoretisk och logisk natur, som uppstå på samma gång som omdömet, d. v. s. på samma gång som hvarje mensklig tankeverksamhet, allt menskligt kunskapsarbete, och som blifva allt mera bestämdt utpräglade, i samma mon som omdömet är klart och vetenskapligt. Efter dessa former måste allt kunskapsinnehåll gifvetvis rätta sig, enär det är omöjligt att hafva kunskap utan att fälla omdömen och omöjligt att fälla omdömen af en något så när klar och bestämd typ utan att tänka en substans, som eger en kauserande kraft. Man får icke glömma, att allmänt kunskapsteoretiska förutsättningar finnas, hvilka äro produkter af subjektets organisation, och hvilka ligga till grund för alla vetenskapers möjlighet. Den som vill hålla sig au niveau med sin samtids vetenskaplighet måste veta att skilja vetenskapens kunskapsteoretiskt-logiska formelementer från dess reala och objektiva beståndsdelar. Äfven naturvetenskapen har i våra dagar underkastats genomgripande kunskapsteoretiska undersökningar, hvarur framgått såsom resultat åtskillnad mellan vårt sätt att döma om naturföreteelserna och det hos dem senterade innehållet. Jag vill väl icke påstå, att man ännu på alla eller ens alla vigtigare punkter lyckats genomföra denna distinktion, men så mycket är säkert, som att tendensen dertill är gifven och att den utförts i icke ringa mon. I öfverensstämmelse härmed fattar man nu begreppen atom och kraft såsom kunskapsteoretiska vilkor för vårt dömande om naturföreteelserna, men man aktar sig för att med t. ex. den tyska materialismen vid århundradets midt påstå att den s. k. yttre verlden verkligen i och för sig tagen består af atomer med vidhängande

krafter. I atomen går det gamla filosofiska begreppet substans igen, i kraften det yngre begreppet kausalitet. Atomen eller, om vi heldre vilja säga, materien är den hypostaserade tankeform, hvilken lägges till grund för naturvetenskapens predikater, eller om hvilken naturvetenskapen utsäger sina predikater. Kraften är den hypostaserade tankeform, i hvilken materiens sammanhang med sina egenskaper tänkes, hvilket sammanhang, om det uttages för sig och ställes oberoende af den substantiela och substantiviska materien, heter lag.

Den moderne naturforskaren känner sig stå inför en mångfald sensations- och varseblifningsdata. Sin vetenskapliga uppgift fattar han såsom liggande deri, att han skall förutbestämma och förutsäga, hvilka erfarenhetsdata som under gifna betingelser skola inträda, men som ännu icke inträdt. Hans uppgift är att förutsäga hvad som kommer att erfaras. Ledtråden härvidlag är för honom gifven i de faktiska erfarenheter, hvilka han så att säga redan har på hand. Men det går ingalunda att omedelbart från de yttre, grofva, påtagliga och obearbetade erfarenheterna sluta sig till efter dem uppträdande fenomen. De måste först förallmänligas genom en jemförande abstraktion, sublimeras och förinnerligas. De måste m. a. o. först underkastas en förståndsbearbetning, som har den dubbla verkan att ikläda dem förståndets omdömeskategorier och att på kropparnes icke erfarbara inre öfverföra de varseblifleliga yttre, s. k. verkliga kropparnes klart fattliga egenskaper såsom antal, vigt, rörelse m. m. På detta sätt uppstår en hypotetisk atomverld med inneboende krafter af attraktion och repulsion. Om man nu från de yttre grofva erfarenheterna sluter sig till hypotesen om ett sådant med sinnena icke fattbart inre hos kropparne, så kan man, enligt hvad erfarenheten visar, sedan med tillhjelp af denna hypotes komma fram till de förutbestämmelser af kommande naturförlopp man önskar. Denna mekaniska hypotes, der kraften och materien spela en hufvudroll, hjelper fram till upptäckten af ett kausalt sammanhang i naturen. Och det är just dit naturvetenskapen vill komma. Det är just dess ideala mål att kunna sammanbinda orsaker och verkningar med ett oupplösligt band och att sträcka ut detta band till hvarje föremål och händelse i erfarenheten, så att hvarje

kommande fas i verldsutvecklingen såväl i det stora hela som till hvarje detalj låter förutsäga sig endast och allenast på grund af kännedomen om tingens n. v. mekaniska förhållanden.

Genom den skildring af de matematiskt-mekaniska naturvetenskapernas uppgift, metod och allmänna resultat, som jag gifvit i det föregående, har den ram blifvit fastslagen, inom hvilken naturalismen i enskilda drag utför sin verldsmålning. Sin konkreta utfyllnad hemtar naturalismen från de empiriskt-deskriptiva naturvetenskaperna, medan dess formelementer tagas hufvudsakligen från matematiken, mekaniken, fysiken och kemien. Inom den naturalistiska åskådningen i våra dagar stå alltså dessa vetenskapsgrupper i samma intima förhållande till hvarandra, i hvilket innehållet öfver hufvud står till formen. Nu kan ej nekas, att en verklig innehålls- eller artmotsats ofta röjt sig mellan filosofiska ståndpunkter, som öfvervägande stödt sig på matematiken, tillämpande dess demonstrativa metod, och andra filosofiska ståndpunkter, som stått i närmare förhållande till de empiriska vetenskapernas induktiva förfaringssätt. I icke ringa mon kan den djupa differensen, till anda och resultat, mellan *Platonismen* och *Aristotelismen* på detta sätt förklaras. Så äfven motsatsen mellan *Cartesius* och *Bacon.* Men härmed kan jag icke nu uppehålla mig, då min uppgift är att skildra naturalismen, för hvilken ett närgående förhållande till de empiriska naturvetenskaperna är väsentligt och karakteristiskt. Filosofiens historia visar till öfverflöd, att denna vetenskaps anslutning till matematiken och dess metod, långt ifrån att föra henne i naturalismens armar, tvärtom varit ett af de säkraste medlen till att framkalla en supranaturalistisk och rationel åskådning af verlden i det hela, om den också tenderat till att inom naturfilosofien leda uppmärksamheten på öfvervägande mekaniska orsaker. Så stannade *Platos* geometriskt skolade ande vid idén såsom den sanna verkligheten, så grundlade den matematiska metodens store förkämpar och tillämpare, *Cartesius, Spinoza, Leibnitz* metafysiska systemer med en starkt rationel och, om jag undantar Spinoza, supranaturalistisk prägel. Och detta oaktadt hafva Cartesius och Leibnitz inom naturförklaringens speciela område varit afgjorda mekanister, hållande t. ex. ett djur endast för en högst komplicerad,

död mekanism, bredvid hvilken mekaniska tendens de lika afgjordt häfdat själens substantialitet och odödlighet och verldens skapelse af ett allvist och allsmäktigt förnuft. Men ett sådant förbund mellan matematisk metod och mekanisk naturförklaring å ena sidan och rationel metafysik å den andra eger icke rum i våra dagar, som i stället förete skådespelet af de under matematikens fälttecken till en kompakt enhet sammanslutna naturvetenskaperna contra de psykiska vetenskaperna eller de s. k. Geisteswissenschaften. Det är detta man måste bestämdt fasthålla, att *alla* naturvetenskapliga elementer förenat sig med hvarandra och ur sig framfödt en total åskådning, nämligen den moderna naturalismen, hvilken, som sagdt, får sin allmänt vetenskapliga form eller inramning gifven genom de abstrakta naturvetenskaperna och sitt innehåll från de konkreta. Det allmänna uttrycket för denna form är den mekaniska kausallagen, som uppbäres af de tvenne pelarne, materiens och kraftens bibehållelse vid samma qvantitet, och hvilken kan formuleras så: hvarje naturföreteelse är en rörelsekomplex, som är verkan af en föregående lika stor rörelsekomplex såsom orsak och hvilken i sin ordning är orsak till en qvantitativt lika rörelsekomplex såsom verkan. Denna kausallag drager genom allt hvad som är, händer och sker i naturen, den vetenskapliga nödvändighetens kedja, der ingen länk fattas och ingen har en tillfällig plats. Deri ligga ock den vetenskapliga uppgiften och metoden gifna, uppgiften att subjektive klargöra detta sammanhang med afseende på hvarje särskild företeelse och metoden att af de genom erfarenheten bekanta qvantitets- och rörelseförhållandena beräkna dem som ännu icke kunna erfaras. Lösen för vetenskapen blir alltså: fortgå medelst matematisk bevisning från empiriska förutsättningar! De empiriska förutsättningarna, som bestå i kända, konstaterade och ordnade fakta, måste naturligtvis vara till hands, innan deduktionen kan börja. Det är nu de empiriska vetenskapernas uppgift att tillhandahålla dem åt de deduktiva. Och detta arbete med att samla, beskrifva och ordna fakta blir utan tvifvel den långt öfvervägande delen af naturvetenskapens uppgift. Det är ett gammalt kändt förhållande, att vetenskapen samlar och på ett yttre sätt systematiserar långt mera material, än densamma för-

mår att härleda ur sina högsta grundsatser och på det sättet förklara eller, om man heldre vill, verificera. Derför måste också den naturalistiska verldsåsigten i våra dagar, hvars utmärkande drag det är att i allt lita till naturvetenskapen, nöja sig med att ösa den långt större delen af sina satser ur de empiriska vetenskapernas förråd på ordnade fakta, då den icke får mottaga dem såsom slutsatser, dragna ur kausalitetslagen.

Här möter mig nu uppgiften att redogöra för den moderna empirien såsom den filosofiska naturalismens i qvantitativt afseende vigtigaste kunskapskälla, hvilken redogörelse skall motsvara min framställning af de abstrakta naturvetenskapernas till densamma lemnade bidrag. Jag måste dock bedja om öfverseende dermed, att jag härvidlag måste stanna vid ytterst knapphändiga antydningar, ity att det är af vigt att så snart som möjligt få öfvergå till att sätta den moderna naturkunskapen i en specielt filosofisk belysning och i denna belysning se efter, hur naturkunskapen ställer sig till de filosofiska frågorna om medvetandet, förnuftet och gudomligheten. Jag nöjer mig derför med att uttaga den mest karakteristiska företeelsen i den moderna empirien, nämligen biologien — oaktadt jag också borde något tala om biologiens motstycke, geologien — och lemna några upplysningar om biologiens metod och filosofiskt användbara resultat.

Biologiens metod innesluter, i likhet med hvarje deskriptiv naturvetenskap, tvenne elementer, ett abstrakt och ett konkret. Det abstrakta elementet är de allmänna, förut omtalade naturlagarne om materiens och kraftens konstans. Biologien använder dessa lagar för att verificera på induktiv väg funna fakta genom att visa dem vara specialfall af de allmänna grundsatserna och på detta sätt bevisa dem. När man subordinerar biologiens föremål, organismen, under de nämnda allmänna naturlagarne, så betraktas organismen såsom en sig sjelf reglerande mekanism eller såsom ett inom sig slutet system af stoff- och kraftvexling, såsom vi kunna iakttaga det hos konstgjorda maskiner. Med stoffvexlingen går nu kraftförvandlingen hand i hand. Här komma alltså kemiens och fysikens läror till omedelbar användning, i det att organismen uteslutande betraktas såsom ett område, der kemiska föreningar och upplösningar uppträda och der

värme, ljus, mekanisk rörelse, elektricitet, magnetism öfvergå i hvarandra. För den moderna fysiologien ter sig organismen under bilden af en utomordentligt invecklad vexelverkan af allmänna kemiska och fysiska ämnen och krafter, kvilken vexelverkan står under lagen om energiens och materiens konstans. »För allt hvad som uppstår och försvinner i organismen», säger *Hoffding*, »må man söka fysiska och kemiska eqvivalenter antingen i eller utanför organismen. Det organiska lifvet indrages dermed i naturens stora kretslopp. Under ljusets inflytande försiggår, t. ex. i växtcellerna, ombildningen af oorganiska ämnen till mera sammansatta organiska. Det sålunda samlade organiska materialet förbrukas genom och under växtens och djurets funktioner. Stoffvexlingen är beroende af energiens konstans och af stoffvexlingen — eller ämnesomsättningen — är åter de organiska väsendenas verksamhet beroende». En organism blir alltså strängt naturvetenskapligt förklarad, när man kan visa, af hvilka ämnen han består, af hvilka krafter dessa beherskas samt huru ämnena omsättas och krafterna öfvergå i hvarandra.

Men metoden att vetenskapligt undersöka det organiska lifvet består icke endast i tillämpningen af sådana jemförelsevis abstrakta naturvetenskapliga synpunkter derpå. Man måste också konstatera och beskrifva lifvets fakta både med och utan möjlighet till att öfversätta dem i kemiens och fysikens abstrakta språk. Detta är den konkreta sidan i metoden, som lemnar materiel åt den fysikaliskt-kemiska förklaringen af lifvet, men ock samlar och ordnar fakta, hvilka man på vetenskapens nuvarande ståndpunkt icke kan förklara såsom nödvändiga momenter i systemet af kemiska och fysikaliska förändringar. Denna konkreta sida i metoden är experimentel analys af lifvets funktioner. Dermed har man att förstå hvarje fritt ingrepp i lifsförloppet, som medför påvisliga förändringar deri. I de flesta fall medför ett sådant ingrepp, att delarnes sammanhang ändras genom mekaniskt våld, i det att man än rent af borttager enskilda organer, än gör dem tillgängliga för instrumentela påverkningar af olika slag. Det vanligaste hjelpmedlet för funktionsanalysen är vivisektionen, utan att dock vara det enda. Till biologiens undersökningsmetod höra, utom

en på konstig väg framkallad qvantitativ funktionsändring, t. ex. då en nervrot retas för att framkalla häftiga muskelsammandragningar, och rent upphäfvande af en funktion, då ett organ borttages, också sådant som intoxikationer eller kemiska inverkningar på organismen, t. ex. genom gifter m. m.

Genom sin funktionsanalys och sina derpå bygda induktioner konstaterar biologen hvad som är faktiskt gifvet hos organismen och höjer det till empirisk allmängiltighet. Det så vunna resultatet söker han sedan verificera, d. v. s. höja till matematiskt-rationel allmängiltighet, genom att härleda det ur lagarne om materiens och kraftens konstans. Samstämmighet mellan på experimentel väg vunna resultat och slutsatser dragna ur naturens högsta lagar, betecknar idealet af naturvetenskaplig och empirisk sanning. Det är det medvetna mål, dit den moderna empirien sträfvar, medan den också samtidigt erkänner, att detta mål aldrig på någon gifven tidpunkt kan vinnas mer än tillnärmelsevis.

Fråga vi nu: hvilket är det allmänna resultat, som den moderna biologien på nu angifna väg anser sig hafva vunnit? så måste svaret blifva: det är *utvecklingslagen.* Utvecklingslagen, som blifvit förberedd genom *Agassiz'* paläontologiska forskningar och funnit ett epokgörande uttryck i *Darwins* teori, har icke afseende endast på individens utveckling, hvilken var den enda, som traditionen bland de äldre naturvetenskapsmännen erkände, utan äfven på artens utveckling. Denna lag säger, att alla organiska väsen ursprungligen hafva uppstått derigenom, att enkla former af likartad beskaffenhet hafva skiljt sig från, eller, som man brukar uttrycka det, differentierat sig från hvarandra, och att denna differentieringsprocess alltjemt fortgått och fortgår i och under individernas utveckling. Den Darwin'ska teorien sönderlägger utvecklingslagen i två specielare lagar: ärftlighetslagen och afpassningslagen. Emellan dessa båda fördelas utvecklingsproblemen på det sätt, att på ärftlighetslagen återföras alla processer, som äro underkastade en konstant upprepning, på afpassningslagen åter alla företeelser, i hvilka regeln om konstant upprepning har undantag. Ärftlighetslagen har derför hufvudsakligen till uppgift att göra den individuela utvecklingen, d. v. s. utvecklingen inom arten, begriplig, medan

afpassningslagen skall förklara den generela, d. v. s. arternas öfvergång i hvarandra. Emellertid få dessa principer icke tänkas verka utan all förbindelse med hvarandra. Endast i förbindelse med hvarandra kunna de förklara utvecklingen. Ärftligheten upprepar sig nämligen icke monotont från generation till generation, utan i densamma framträda ock hufvuddragen i den generela utvecklingen. Organismerna ärfva nämligen icke blott redan för länge sedan eller, om man vill, från början konstanta egenskaper hos arten, utan äfven egenskaper, som ursprungligen voro produkter af en tillfällig individens afpassning efter omgifningen, men som slutligen blifvit konstanta artkännemärken. Icke blott en relativt fast grundfond af artegenskaper ärfves, utan äfven tillfälligt förvärfvade egenskaper af ursprungligen individuel natur, hvilka genom arf blifva artmärken. Afpassningen åter har ett momentant förlopp och kan derför endast yttra sig i förändringar, som individerna undergå under sin utveckling. Men ett befästande och hopande af sådana förändringar kunna endast med tillhjelp af ärftlighetslagen begripas. Med andra ord: ärftlighet utan afpassning skulle endast konservera arttypen, medan åter afpassning utan ärftlighet blott skulle förändra arten. I förra fallet skulle organismernas individuela differenser och arternas derpå grundade öfvergång i hvarandra blifva oförklarliga, i senare fallet skulle all artkarakter upplösas i gränslös individuel vexling. Derför måste båda principerna samverka på det sätt, att, medan afpassningen leder till förändringar i artens egenskaper, verkar ärftligheten, att de på en gång timade förändringarna för långa tider bevaras och befästas.

Vi kunna alldeles förbigå all utredning af det Darwin'ska begreppet ärftlighet, som, åtminstone enligt *Wundt's* åsigt, är högst oklart och problematiskt, egentligen blott ett sväfvande mellan två motsatta åsigter, af hvilka den ena gör återkomsten af samma egenskaper hos organismerna beroende på närvaron af samma yttre omständigheter, och af hvilka den andra förklarar ärftligheten genom en frigörelse af latenta krafter, som från föräldrarne öfvergå på afkomman och derför hafva sin urkälla hos stamföräldrarne till hvarje art. Afpassningen har han deremot klarare bestämt. Derinom kunna tre

en på kor
t. ex. då
sammandr
ett organ
miska in
Gen
tioner k
organism
så vunn
matema
lagarne
mellan
dragna
vetens
dit de
erkän
vinna

dern
mås
som
gar
afs
so
ut
n
f
r

olika former skiljas: en mekanisk, en kem
Den mekaniska afpassningen består deri,
och organerna växa, deras delar forma och
der inflytelse af de spänningar växandet
inverkan af yttre krafter, som draga och tr
nar t. ex. växandet hos växten af rent mek
tydligaste spår i cellernas och väfnadernas s
också t. ex. ljus och tyngdkraft gifva åt väx
en riktning, som tydligt bestämmer deras
kemiska afpassningen beträffar, så veta vi all
växternas och djurens tillväxt är utaf deras n
förändrad näring medför tydliga variationer, s
acklimatisation. De funktionela afpassningsfen
lika deri, att utöfringen af vissa fysiologiska
verkar på kroppens bygnad i det hela och på an
Och detta antingen så, att inverkan begränsa
viduel organism eller också sträcker sig till en
sådana, som stå i vexelverkan med hvarandra. E
på det förra slaget erbjuda öfningen af ett organ
drar dess utbildning, och underlåtandet af öfning,
dess utbildning. Svårare att förklara är den in
organismerna genom funktionel afpassning utöfv
andra. Hvad beror det nämligen på, att insekte
mor, som insekterna uppsöka, synbarligen rätta sig
andra, i det att formen på insekternas mundelar
på blommornas organer äro lämpade för hvarand
djurens färger stämma med deras omgifning, ja, at
och färg stundom troget synas härma omgifninge
ett djur liknar ett blad eller en trädgren? Darwi
klara dessa och liknande företeelser genom två för
först genom antagandet af en obegränsad föränd
individerna, för det andra genom en kamp fö
hvilken endast tillåt sådana varieteter att fortle
egenskaper bäst passade för lifvets, d. v. s. för nä
fortplantningens vilkor. Så t. ex. förklarar han fä
hos vissa blommor efter deras nytta för växtens
morna hafva nämligen utvecklat färgen och lukten
tidsåldrar åt ett visst håll, nämligen så, att dessa

ssa insekter till blommorna, hvilka insekter
ornas frömjöl från en växtindivid till en
äro behjelpliga vid deras fortplantning.
gsintresse har utrustat t. ex. tuppen med
lejonhanen med man — allt med resultat,
fva en starkare attraktion på det motsatta

emellertid akta sig för att tro, att Darwin
naturen liggande ändamål såsom verksam
smernas utveckling. Detta vore att alldeles
hela den moderna biologiens ståndpunkt, en-
vets befordran icke är en i naturen verksam
utan en följd af bakifrån verkande, blinda och
yttre och i denna mening tillfälliga orsaker,
sammanfattas under namn af *det naturliga ur-*
ampen för tillvaron. Enligt denna teori uppstår
nliga eller för lifvet tjenliga genom en tillfällig-
r konstant genom arf. Det icke-ändamålsenliga
gen gå under i kampen för tillvaron. Det natur-
är ett såll, som släpper igenom allt hvad som icke
för lifvets utveckling. Sålunda: enligt den Dar-
gten uppstår och fortlefver det ändamålsenliga, utan
ålet är verksam orsak eller utan att organismerna
ot anlag att fortskrida från lägre till högre ståndpunkt.
om läran om den funktionela afpassningen och det
urvalet i kampen för tillvaron röjer Darwins teori på
ydigt sätt sin mekaniska tendens. Lifvet formar icke,
onom, sin utveckling efter inneboende slumrande anlag,
er påtagliga kausala rörelsekrafter, som från det lefvandes
ing bearbeta detsamma. Det är det egendomliga för den
na biologien, att densamma förklarar lifvets skiftande
ter ur dess omgifning. Och utan tvifvel är detta sätt
ripa verket an ett bevis på vetenskaplig hållning. Ty
tal om en lifskraft och om slumrande anlag, som hafva
källa i denna lifskraft, är och förblir otillbörligt inom em-
en, en blott och bar tillflykt för okunnigheten. Till sist
det endast mekanisk rörelse, kemiska och fysiska krafter,
arom, inom naturvetenskapen, något med klarhet kan sägas.

Derför är det en afgjordt vetenskaplig tendens att ur dem förklara lifvet — i den mening och till det omfång, som en naturvetenskaplig förklaring är möjlig. Och så vidt jag kan se, håller sig Darwinismen stricte innanför denna möjlighet, i det att densamma hvarken ger en mer eller mindre äfventyrlig teori för lifvets uppkomst eller för dess fortvarande förmåga till att bestå och utveckla sig. Darwinismen söker icke lifvets orsak, utan endast hvad man bör kalla de kausala vilkor, hvilka ligga i de lefvande varelsernas omgifning och som variera och differentiera detsamma. Och der dessa kausala vilkor äro fullt bestämdt och vetenskapligt fattade, der äro de också matematiskt fattade eller der äro de till riktning och hastighet bestämda mekaniska rörelser. Väl står den af Darwin grundlagda moderna biologien ännu långt ifrån att kunna verificera sina empiriska data genom att uppvisa dem såsom mekaniska rörelser af ett visst mått, men jag vågar beteckna det såsom denna biologis mål att söka lifvets kausala vilkor i en omgifning af mekaniska rörelser.

Vi öfvergå nu till de filosofiska slutsatser, som samtiden har trott sig kunna draga ur den mekaniska naturåsigten, sådan denna hufvudsakligen sammansättes af den matematiska mekanikens, kemiens, fysikens och biologiens elementer. Jag vill emellertid icke uppehålla mig vid den filosofiska vy öfver naturen och hela den sinliga erfarenheten, som filosoferande naturalister, såsom t. ex. Herbert Spencer, konstruerat med påstådd anslutning till och beroende af naturvetenskapens resultater. Herbert Spencers utvecklingslära, som vidgar den Darwin'ska utvecklingslagen till universalitet, d. v. s. till att omfatta icke blott organismerna, utan äfven det oorganiska, menniskooch samhällslifvet, och utblåser allt konkret innehåll ur utvecklingens kausala betingelser, så att de blifva tomma skal, med ursprung hvarken från mekaniken eller biologien, hvarken från de abstrakta eller de konkreta naturvetenskaperna, utan från en formalistisk och subjektiv reflektion, denna utvecklingslära anser jag icke hafva någon oumbärlig upplysning att lemna om naturen och naturförloppet. När jag skall framställa naturalismen i våra dagar, då är det min skyldighet att hålla mig till densamma i dess bästa och mest representativa

form. Och denna form är naturvetenskaperna sjelfva, men inga filosofemer öfver dem af mer eller mindre godtycklig beskaffenhet. Häremot hjelper ej den invändningen, att naturvetenskaperna äro fackvetenskaper, som hvarken hvar för sig eller alla tillsammans kunna lemna en i händerna någon enhetlig naturåsigt, som omfattar och genomtränger *alla* naturens områden, utan att man, för att få en sådan, måste vända sig till en komparativ och samlande filosofisk naturbetraktelse, stödd på naturvetenskaperna. Ty det är icke sant, att naturvetenskaperna i våra dagar blott representera skilda fack med blott och bar områdesangränsning, utan de hafva inre gemensamma principer, som sammanhålla dem till verklig enhet i uppgift och metod. Alla naturvetenskaper i våra dagar beherskas af hvad jag vill kalla *rörelsernas matematik,* hvarur med all rätt kan uttagas en gemensam mekanisk naturåskådning, omisskännelig för hvar och en, som har ögon och öron öppna. Denna i naturvetenskaperna sjelfva lefvande mekaniska anda och åskådning kallar jag för den rätta naturalistiska åsigten om naturen, äfven om den ännu har brister i systematiskt afseende. Bredvid densamma, sådan jag i det föregående öfversigtligt skildrat den, bör, enligt min åsigt, en Spencers ytterst hypotetiska och sjelfgjorda systematik ej få jembördig plats. Vill man hafva ordentligt reda på den moderna mekaniska naturåsigten, då vände man sig till de filosofiskt bildade naturforskarne och de djupt i naturvetenskaperna invigde filosoferna i Tyskland, en *Helmholtz,* en *Du Bois-Reymond,* en *Wundt,* för att blott nämna de yppersta namnen. Enligt min mening är detta det ojemförligt tryggaste.

De konseqvenser af den mekaniska naturåsigten, hvarom jag i det följande vill tala, hafva afseende på menniskan. Det är nämligen en bekant sak, att denna åsigt icke slagit sig till ro inom naturen, utan velat blifva tillämpad äfven på menniskan. Det är tre s. k. tillämpningar af den moderna naturåsigten på menniskan, hvarmed denna ovedersägligen lemnar naturvetenskapens botten och går öfver till verldsåskådningslära eller filosofi. Dessa gå ut på dels *medvetandet och förnimmelsen,* dels *den fria viljan och det sedliga lifvet,* dels *det religiösa medvetandet och Gud.* I dessa tre punkter har näm-

ligen våra dagars naturkunskap gått öfver i naturalistisk filosofi och ur sig framfödt tre egendomliga filosofiska företeelser, nämligen den *fysiologiska psykologien,*[1] *utilitarismen* och *agnosticismen.*

Nu först till den fysiologiska psykologien! Vår tids psykologiska forskning har sin djupaste egendomlighet deri, att den sätter själslifvets företeelser under samma synpunkt som naturens. Dess sträfvan går med andra ord ut på att i den menskliga tankens och det menskliga språkets medium afbilda det mekaniskt-kausala sammanhanget mellan de psykiska fakta, som äro lika många psykiska processer. Hvarje orsak har på denna ståndpunkt karakteren af att vara en föregående, qvantitativt bestämd rörelse. Själslifvet faller då innanför den utvexling af rörelseformer, som är naturen sjelf, sådan hon företer sig för en abstrakt-mekanisk betraktelse. De orsaker, som bestämma detsamma, blifva då, jag upprepar det, inga andra än molekylära rörelser, hvilka, om de vore fullständigt kända, såsom de kanske en gång blifva i framtiden, kunde underkastas en matematisk beräkning. Om betraktelsen så att säga förtätas eller konkrescerar, så framträder naturen från fysikalisk synpunkt och visar sig såsom en kraftförvandlingsprocess, hvars högsta lag är, att kraftens totalsumma hvarken kan ökas eller minskas, och att det enda föränderliga är kraftens former, i det att ett qvantum kraft, som på en punkt skenbart försvinner, dyker upp på en annan under en ny gestalt. Om naturbetraktelsen än ytterligare förtätas, så blir synpunkten biologisk och naturen framträder under schemat af ett kontinuerligt helt af utvecklingsformer, stående under lagarne för ärftlighet och afpassning. I båda dessa senare fall blir ock uppfattningen af själslifvet svarande mot den totala naturåskådningen, så att detsamma, från fysikalisk synpunkt, blir en genomgångspunkt i kraftförvandlingsprocessen och, från biologisk, en ståndpunkt innanför naturens utveckling. Men i båda dessa senare fall, d. v. s. vare sig själslifvet sättes innanför den fysikaliska kraftförvandlings- eller den biologiska utvecklingsserien, är det alltid

[1] Jag syftar här med uttrycket »fysiologisk psykologi» på den företeelse, som annars går under namnet *psykofysisk monism* eller *parallelteori.*

underordnadt under den mekaniska kausalitetens grundlag. Endast de rörelseformer, som uppträda i själens omgifning, anlitas såsom förklaringsgrunder för allt hvad menniskan känner, tänker och vill. Hvad som psykologien på detta sätt aflägsnar såsom icke dugligt till att förklara det psykiska sammanhanget, det är ändamålet och friheten. Det är nämligen icke möjligt att mellan rörelseform och rörelseform infoga någon orsak af annat slag, såsom t. ex. en fri akt af en för förnuftiga ändamål verksam vilja, ty detta skulle vara att upphäfva den mekaniska kausalitetens lag: energiens totalbelopp skulle tydligen då ökas och äfvenledes skulle de materiela elementerna nödgas till andra och annorlunda riktade rörelser, än som följer ur de mekaniska faktorerna. Den moderna psykologien är afgjordt antiteleologisk och deterministisk, enär den söker alla sina orsaker i bakifrån — a tergo — verkande, blindt nödvändiga naturkrafter. Af samma skäl är den ock fysiologisk, enär den specifika form, hvari naturfaktorerna uppträda och verka på själslifvet, är nervrörelse. Härom skall jag snart närmare yttra mig.

Af denna den moderna psykologiens starkt framträdande fysiologiska läggning må man dock icke sluta till, att den skulle sitta fast i den gamla naiva materialismen, hvilken betraktar det psykiska antingen såsom en verkan af eller en egenskap hos den organiserade materien, fullkomligt likartad med andra fysiologiska företeelser, såsom t. ex. afsöndringen, muskelrörelsen, värmealstringen. Väl har den fysiologiska psykologien i våra dagar samma psykologiska utgångspunkter och fasthänger vid samma mekaniskt-kausala betraktelsesätt som materialismen. De psykologiska förutsättningarna för båda äro: dels den observationen, att våra föreställningar om den yttre verldens föremål hafva en relativt stor konstans och säkerhet i jemförelse med vår inre erfarenhets subjektiva bildverld, dels iakttagelsen af det beroende, som binder vårt andliga lif vid kroppsliga vilkor. Men man är nu för tiden tillräckligt försigtig i sin analys för att icke, såsom *Vogt* gjorde, förklara tankarne såsom en afsöndring ur hjernan, såsom gallan är en afsöndring ur lefvern eller urinen ur njurarne. Till en sådan slutsats kommer man icke ur sina förutsättningar. Det är icke materialismens teori, som främst representerar nutidens

sträfvan att gestalta naturvetenskapens resultater till ett filosofiskt system. Tvärtom söka de mest kände uppbärarne af detta sistnämnda sträfvande, såsom *F. A. Lange*, nykantianismens grundläggare, *Herbert Spencer, Häckel, Bain, Maudsley, Ribot, Høffding* m. fl. undvika materialismens ytterlighet och erkänna dess försök att härleda det psykiska ur det fysiska såsom förfeladt. Till samma åsigt bekänna sig hela den nykantiska skolan och positivisterna i Tyskland, dessutom de store, lika väl på naturvetenskapens, som filosofiens fält bevandrade forskarne Wilhelm Wundt, Helmholtz och Dubois-Reymondt jemte snart sagdt alla mera aktade forskare och vetenskapsmän i Tyskland. Alla dessa erkänna, för att begagna den finske psykologen och filosofen *Reins* ord, att »det psykiska lifvet i grunden är något annat än nervprocessen i hjernan och att dessa bilda två grupper af företeelser, af hvilka den ena icke sammanfaller med den andra». Men denna öfvervägande negativa, mot materialismen riktade öfverensstämmelse är dock alldeles för mager för att grunda en gemensam psykologisk åskådning hos de moderna tänkarne. Dock har man en viss rätt att tala om en sådan gemensamhet, ty väsentliga och positiva likheter kunna verkligen — i all olikhet och vexling — uppletas. Jag vill, med ett icke sällan begagnadt uttryck, kalla denna i våra dagar inom psykologien herskande åskådning för *monism*. Den är monism, emedan den ställer själslifvet under naturens kausala vy och sålunda inom psykologien använder naturvetenskapernas förklaringsprinciper. »Den moderna vetenskapen», säger *Ribot*, »sträfvar till en enhetlig doktrin, monismen; den betraktar yttringarna af det psykiska lifvet blott såsom ett fall, det högsta och mest sammansatta fallet af lifsverksamheten». Om nu lifsverksamheten, d. v. s. alla organiska processer, låta upplösa sig i enklare fysikaliskt-kemiska, och dessa i än enklare mekaniska processer, då framträder häri den allmänna möjligheten af en monistisk verldsförklaring, utförd med naturvetenskapens hjelpmedel. Men monismen är hvad den är endast genom att underordna det psykiska under det naturligas allmänna begrepp, men icke genom att sätta likhetstecken mellan andligt och kroppsligt. »Men deremot», säger *Rein*, »ställer monismen de båda grupperna af företeelser, de

andliga och de kroppsliga, såsom inbördes motsvariga eller parallela med hvarandra. Hvarje psykisk företeelse, förnimmelse, känsla eller viljeyttring, har sin fullkomliga motsvarighet i en hjernans akt, och hvarje hjernans akt sin motsvarighet i en psykisk företeelse. Öfver hufvud äro, enligt desse tänkares åsigt, »själ» och »kropp», det psykiska och det fysiska, såvidt de utgöra föremål för en möjlig erfarenhet, icke några reela ting. Det reela är oss till sitt väsen obekant, men det fysiska och det psykiska bilda olika sidor, olika faser eller »aspekter» af det reela. De psykiska fakta bilda den inre, subjektiva, de fysiska den yttre, objektiva aspekten deraf».

Våra dagars monism har brutit med den gamla åskådningen af själen såsom en substans. Själen är blott ett tillvarelsesätt hos och af det varande, liksom alldeles detsamma gäller om allt hvad vi kalla materia. Läran om de psykiska och fysiska företeelsernas parallelism brukar uttryckas under den bekanta bilden att »de förhålla sig till hvarandra såsom den konvexa och den konkava sidan af samma sferiska yta.» Men trots den nära samhörighet, som denna bild synes angifva, stå dessa båda områden skarpt skilda gent emot hvarandra. Hvarje öfvergång från det ena området till det andra är omöjligt, enär det strider mot lagen om energiens bestånd, på hvilken ytterst lagen om materiens konstans kan återföras. »De utveckla sig», säger *Høffding*, »hvart efter sina lagar samtidigt med hvarandra, så att till hvarje fenomen inom medvetandets verld finnes ett motsvarande innanför materiens, och omvändt. De paralleler, som kunna framdragas, hänvisa på ett sådant förhållande. Både parallelismen och proportionaliteten mellan medvetandets och hjernans verksamhet peka på en till grund liggande identitet. Den skilnad, som återstår trots all öfverensstämmelse, nödgar till det antagandet, att en och samma princip har funnit sitt uttryck i dubbel form. Vi hafva icke rätt till att sätta själ och kropp såsom två olika substanser i inbördes vexelverkan. Men vi föras till att uppfatta den materiela vexelverkan mellan de elementer, hvaraf hjernan och nervsystemet bestå, såsom en yttre form för den inre ideela enheten i medvetandet. Hvad vi i vår inre erfarenhet äro medvetna om såsom tanke, känsla och beslut har alltså inom den

materiela verlden sin representation i vissa materiela processer i hjernan, hvilka såsom sådana falla under lagen om energiens konstans, medan denna lag icke kan användas på förhållandet mellan hjernans och medvetandets processer. Det är som om ett och samma innehåll vore uttryckt på två språk».

Huru långt dessa tvenne serier, den andliga och den kroppsliga, sträcka sig, veta vi enligt monismens försigtigare målsmän ännu icke bestämdt. Endast erfarenheten kan möjligen en gång komma att säga oss det. Isynnerhet möter det vanskligheter att fastställa medvetenhets- eller själslifvets gränser nedåt. En del af de nutida monisterna antaga verkligen *alla materiela ting*, således äfven de oorganiska, vara besjälade och lifegande. Så anser t. ex. *Häckel* kristallisationen i mineralriket vara ett slags lifsverksamhet; ja, redan de materiela urbeståndsdelarne, atomerna, skola enligt hans åsigt förete vissa tillstymmelser till medvetande. Andra åter nöja sig med att låta själsverksamheten taga sin början hos de enklaste organismerna, medan åter andra inskränka densamma till de med hjerna försedda. Om man fullföljer serierna uppåt, så träffa vi deremot i våra dagar på en nästan fullständig enighet, i det att alla, äfven de högsta och ädlaste, andliga lifsyttringar antagas vara knutna till vissa nervprocesser. Erfarenheten synes sålunda gifva vid handen, att hvarje yttring af medvetande motsvaras af ett fysiskt förlopp, men att det fysiska nedåt sträcker sig längre än det psykiska. Dock påstår man det vara principielt omöjligt att fixera någon gränslinie för medvetandets gradserie, hvarför den allmänna möjligheten är gifven, att medvetenhetslifvet kan sträcka sig nedåt i oändligt fina förtoningar, hvilka löpa jemsides med den kroppsliga serien ända till dess slut, äfven om de ännu af oss icke kunna iakttagas.

Samma typ anses råda hos de enklaste och de högsta former af medvetande. »Så högt», säger Høffding härom, »som den ideala verlden af tankar och känslor synes höjd öfver de enkla, ögonblickliga förnimmelserna, råder dock samma princip i båda. Endast utvecklingsgraden är olika, icke byggnadsplanen eller byggnadsmaterialet». Det är sålunda omöjligt att draga en skarp gräns mellan ett lägre, sinligt och ett högre, förnuftigt innehåll i själslifvet. Just denna innehållets identitet

deri, som upplöser alla artskilnader i rena gradskilnader och vill låta en Plato's eller Leibniz' högsta tankar, en Mozart's och Haydn's ideala stämningar endast vara högre pinnar på samma stege, hvars nedersta pinnar äro t. ex. en bläckfisks hunger eller en grodas kärleksdrift, denna kontinuitet synes medgifva själslifvets utsträckning till snart sagdt hur enkelt bygda varelser som helst, äfven de rent oorganiska. I så fall blir parallelismen fullständig.

Fasthålles nu denna parallelismens ståndpunkt, så synes företrädet framför materialismen mycket bestämdt, och detta både med afseende på form och innehåll. Hvad formen beträffar, var materialismen dogmatisk, i det att densamma på god tro fixerade materien såsom en substantiel eller sjelfständig verklighet med vissa ursprungliga egenskaper, hvarur sedan de gifna föremålen i erfarenheten skulle förklaras. På denna väg uppstod en metafysik, icke en bit bättre med afseende på kritisk sofring af sina premisser än de för konstruktion och okritiskt förfarande mest utskrikna idealistiska system. Den moderna, strängt naturvetenskapliga skolan vill deremot gå till väga, icke dogmatiskt-metafysiskt, utan kritiskt-positivistiskt. Den söker med andra ord att strängt hålla sig till erfarenheten och bygga endast derpå, utan att vidhänga densamma några, som man säger, af vårt tänkande godtyckligt bildade antaganden. Denna skola vill gerna icke tala om några andra vetenskapliga begrepp än fakta och lagar för fakta och har speciell stor motvilja mot allt hvad som heter substans. Hypoteser kan den admittera, försåvidt de bekräftas på det sätt, att slutsatser, dragna ur dem, föregripa verkliga erfarenheter. Äfven företrädet till innehållet synes stort. Materialisterna buro våld på de psykiska företeelserna och gjorde icke rättvisa åt deras egendomliga art. Men icke blott deras psykologi, utan äfven deras kunskapslära blef ett missfoster. Psykologiens hufvudfel var, att förnimmelsen för dem *endast* blef nervrörelse utan att tillerkännas någon andlig sida. Kunskapsteorien utgick från den falska förutsättning, som härrör ända från den grekiska filosofiens barndomsdagar, nämligen att kunskap, d. v. s. medveten och sann uppfattning, betydde endast och allenast en sorts afspegling i »själen» af en yttre, objektiv verld. Våra dagars monister åter, eller, som jag skulle vilja kalla dem, de positivistiske monisterna

äro på det klara med själsföreteelsernas egendomliga art och skaplynne och ställa dem, åtminstone till principen, såsom jembördiga med de fysiska fenomenen. Förnimmelse är för dem något annat än nervrörelse, nämligen ett nervrörelsen åtföljande, derur ej förklarligt fenomen, en »Begleiterscheinung», »phénomène concordant» dertill. Äfvenledes hafva de brutit med åsigten om den yttre verlden såsom en objektiv verklighet, hvilken medvetandet endast behöfver afspegla för att sitta inne med den högsta sanningen. Derhän hafva de kommit genom fysiologiska undersökningar, som å ena sidan ådagalägga, att hvarje försök att förklara förnimmandet genom att jemföra det med fotografering, kopiering eller afspegling o. d. är ett tal utan mening, och å den andra, att den objektiva motsvarigheten till våra förnimmelser är långt mera begränsad, än man i allmänhet tror. Jag syftar på läran om sinnesförnimmelsernas subjektivitet, som säger, att det objektiva i våra sinnesförnimmelser endast är vågrörelser i ett visst medium, men alldeles icke alla dessa qvaliteter, som för oss äro præsenta. T. ex. ljud är endast en följd af luftvågor, men tonernas qvalitativt bestämda beskaffenhet kan icke förklaras utan vår andliga konstitution, som genomdrager hörselförnimmelserna med ett subjektivt element. På detta sätt ersätta monisterna materialismens godtrogna realism med en fenomenlära, som står i öfverensstämmelse med naturvetenskapens n. v. ståndpunkt.

Jag har i det föregående framhållit den samtida naturalistiska filosofiens framsteg öfver den gamla, vetenskapligt öfvervunna materialismen. Jag fortgår nu till att säga: dessa framsteg lofva mera, än de vid närmare påseende visa sig hålla. Den fysiologiska psykologien eller psykofysiska parallelteorien i våra dagar visar sig nämligen lika oförmögen, som den materialistiska läran på 50-talet, att gifva vetenskapens form åt någon mensklig egenart eller åt menniskans förnuftiga väsen. Väl ställa monisterna principielt det psykiska såsom jembördigt med det fysiska, men denna principiela ståndpunkt drifver dem icke till en förklaring, utan till en bortförklaring af menniskans moraliska och religiösa medvetande, sådana dessa enligt erfarenheten föreligga. Skälen härtill äro två: för det första att äfven det psykiska uteslutande ställes under synpunkten af

kausalitet, för det andra, att de fysiska förklaringsgrunderna inom psykologien få en afgjord öfvervigt öfver de psykiska. Af båda dessa skäl framgå såsom slutsatser dels att menniskans högre natur blott är en sammansatt form af enkla empiriska elementer, dels att någon verklig sjelfständighet och frihet icke kan tillerkännas menniskan i hennes handlande. Vi skola taga dessa saker i något närmare betraktande.

Det kausala sammanhanget betecknas ofta i våra dagar såsom det enda vetenskapliga. Att begripa något sättes såsom liktydigt med att fatta dess orsak, d. v. s. att fatta det såsom verkan af en orsak. Men orsaken är ett föregående tillstånd i tiden och verkan ett efterföljande. Följaktligen måste den vetenskapliga förklaringens uppgift blifva att rycka tillbaka i det förgångna och på det viset förlänga kedjan af orsaker. Denna tillbakalöpande orsaksutveckling upptager den naturalistiska filosofien från den mekaniska naturåsigten, som bakom hvarje företeelse skjuter en till sin storlek och riktning bestämd rörelse såsom dess eqvivalenta orsak. Lagen om orsak och verkan, återspeglad och fattbar i rörelsens reflekterande medium, är den abstrakta naturkausaliteten, som äfven tillämpas inom psykologien. Men kausallagen får ingen fruktbar användning inom psykologien, förrän densamma riktas och utbildas med ett element, hemtadt från den empiriska naturforskningen, företrädesvis biologien. Detta element ligger i den observation, man tror sig, med starka stöd från de mest skilda erfarenhetsområden, hafva gjort, nämligen att gången från orsak till verkan sammanfaller med gången från enklare till sammansattare former. Orsaken är det jemförelsevis enkla, verkan är det jemförelsevis sammansatta. Derför betingas den vetenskapliga undersökningen, som vill finna orsaken till det gifna, deraf att det gifna upplöses i sina enkla komponenter, och derför blir denna undersökning en fortgående förenkling. Vetenskapen söker orsaker, orsakerna äro föregående naturtillstånd, de föregående naturtillstånden äro enkla former. Så fattar också den fysiologiska eller empiriska psykologien sin uppgift. Det finnes ingen känsla, ingen viljeyttring, och intet begrepp, som icke med nödvändighet följer ur föregående medvetna eller omedvetna psykiska akter och tillstånd. På grund af den omgif-

vande verldens faktiska tillstånd och mina egna fysiska och psykiska antecedentia är jag, med sammanfallande natur- och tankenödvändighet, i detta ögonblick just sådan jag är och icke annorlunda. Och jag är i morgon en produkt af dessa samma betingelser, som verka nu i dag, plus dem, som fylla ut tiden från nu och till i morgon. Att på en enda punkt genombryta denna kedja af betingelser och säga: jag är något annat än hvad de göra mig till, det är att genomklippa en tråd, hvarpå en kula fritt hänger, och säga: kulan faller icke. Något absolut nytt inträder aldrig i mitt lif; allt är det gamla under nya former. Och formerna kunna enligt den abstrakt-mekaniska kausallagen vexla huru som helst, blott de qvantitativt uppväga hvarandra. Orsakslagen frågar blott efter jemvigt mellan orsak och verkan. Blott vigttungan visar, att vågen är i jemvigt, är det för densamma likgiltigt hvad som kastas i vågskålarne. Den allmänna orsakslagen är absolut likgiltig för hvarje progression i naturförloppet, för hvarje ordnande af naturformerna såsom högre och lägre. Men den genom utvecklingsläran kondenserade kausalitetslagen gör till den abstrakta det tillägget, att orsakerna äro relativt enkla och verkningarna relativt sammansatta. Derigenom vinner man utöfver det man har förut — nämligen sammanhang i vexlingen — fortgång deri från »lägre» ståndpunkt till »högre».

Nu till det andra momentet, som framhölls vid den empiriska psykologien, nämligen att den öfvervägande anlitar fysiska förklaringsgrunder, så att den påstådda parallelismen mellan det fysiska och det psykiska derigenom sättes i fara. Rein yttrar härom följande ord, hvilka jag här in extenso återger, emedan jag är ur stånd att mera träffande uttrycka den sak, som är i fråga: »Lärda af naturvetenskaperna att härleda sammansatta fenomener ur enklare komponenter, lägga de positivistiske tänkarne vid sin verldsförklaring till grund möjligast enkla urelementer, ur hvilkas sammansättning de för oss gifna fenomenerna skola följa. De förklara sålunda det högre ur det lägre och det relativt lägre ur det aldra lägsta. Det är till materiens enkla beståndsdelar och de mekaniska naturlagarne de härvid slutligen återgå. I denna förklaring inbegripas äfven medvetandet och dess fakta. Visserligen säges icke medvetandet

hafva förklaringsgrunden till sjelfva sin tillvaro öfver hufvud i det materiela, efter som man en gång i princip erkänt det för en särskild sida i det varande, lika elementär och ohärledbar som materien. Men vid förklaringen af det psykiska lifvets empiriska framträdande, dess faktiskt gifna art och beskaffenhet, griper man ständigt tillbaka till de fysiska förklaringsgrunderna såsom de enda vetenskapligt berättigade. Man uppsöker ständigt de fysiologiska betingelserna, och om man i nervsystemets byggnad och funktioner uppvisat regelbundna föregåenden till de psykiska tillstånden anser man sig hafva förklarat de senare på det enda sätt, hvarpå de vetenskapligt kunna förklaras. Om man också icke yrkar något orsaksförhållande mellan fysiskt och psykiskt, betraktade såsom realia i sig, eftersom man erkänner sig ingenting veta om dem i detta afseende, är man dock benägen anse det fysiska, empiriskt betraktadt, såsom orsaksmoment till det psykiska, d. v. s. att själsfenomenerna rätta sig efter de fysiologiska fenomenerna, men icke tvärtom. Det är ej svårt att förstå denna benägenhet. Erfarenheten visar, att en samstämmighet åtminstone i allmänna drag eger rum mellan de båda grupperna af företeelser. Vill man icke anse samstämmigheten tillfällig och afstå från all vetenskaplig förklaring, så återstår endast att förklara den antingen ur någon öfver båda företeelsegrupperna stående gemensam grund eller ock ur företeelsegruppernas inbördes förhållande. Men en förklaring ur en för båda gemensam grund skulle vara en metafysisk förklaring, hvartill man frånsagt sig all befogenhet, i det man förklarat hvarje metafysik omöjlig. Alltså återstår blott den andra utvägen, nämligen att hänvisa till företeelsegruppernas inbördes förhållande: samstämmigheten skall bero deraf, att den ena klassens fakta betingar den andra. Detta innefattar visserligen möjligheten, såväl att de psykiska fakta betinga de fysiska som tvärtom. Men från tillgripandet af den förra utvägen hindras man genom det naturvetenskapliga åskådningssättets och intressets öfvervigt öfver det rent psykologiska. De fysiska fenomenerna, inberäknadt rörelserna af hjernans molekyler, bilda, menar man, ett inom sig noga sammanhängande, af mekaniska lagar beherskadt helt, der hvarje faktum i föregående fysiska fakta har

sin tillräckliga orsak. De psykiska fakta åter, såsom korresponderande med de förra, äro funktioner af dessa och således indirekt jemväl beroende af de mekaniska lagarna samt ur dessa förklarliga. Deremot skola de fysiska fakta icke på samma sätt vara beroende af eller utgöra funktioner till de psykiska, emedan de förra då ej vore strängt inom sig sammanhängande, enär samtligheten af psykiska fakta icke bildar ett sammanhängande helt på samma sätt som de fysiska. T. ex. uppkomsten af en ny individuel själ är icke en direkt verkan af föregående, empiriskt uppvisbara psykiska orsaker (själ uppkommer ej af själ); det tyckes då ligga nära till hands att tänka de materiela vilkor, hvilka äro för handen vid den nya individuela själens uppkomst såsom dess tillräckliga orsak. Emedan kausalserien inom de fysiska fenomenerna bildar ett strängt sammanhang, hvilket ej låter sig uppvisa om de psykiska, har den moderna, naturalistiskt och positivistiskt stämda tankeriktningen ansett sig ega tillräckliga motiv att heldre tänka sig det fysiska såsom orsak till det psykiska, än tvärtom. Följaktligen gäller för den moderna positivismen den materiela tillvaron, om icke såsom *ett* med det sant varande, så dock såsom det primära fenomenet eller den egentliga symbolen af det sant varande. Det materiela är den empiriska realiteten par préférence, medan själen är den osjelfständiga baksidan af samma realitet. Ty själsfenomenen stå i sammanhang med och förklaras ur hvarandra endast så långt detta medgifves af deras korrespondens mot de fysiska fenomenerna. Själen är nervlifvets sjelflösa dubbelgångare, dess hela lif en återspegling af den för hjernan gällande mekaniska ordningen. Och då man sålunda förklarat det psykiska lifvet såsom en sjelflös afspegling af hjernans lif, har man ej blott förnekat hvarje inverkan af detsamma på det kroppsliga lifvet: man har äfven nekat, att de psykiska fakta inom sig stå i kausalförhållande eller att vissa sådana förorsaka andra. Det är då icke t. ex. vissheten om att en kär förhoppning svikit, som framkallar sorg, utan det är medelbart det fysiska tillstånd, som afspeglas i förhoppningen, och omedelbart det fysiska tillstånd, som deraf var en följd, som vållade sorgen. Ty om hvarje psykiskt tillstånd är blotta afspeglingen af ett fysiskt, så är också följden

af psykiska tillstånd blott en afspegling af fysiska tillstånds följd. Ett enskildt psykiskt tillstånd har då icke sin grund i föregående psykiska tillstånd, lika litet som den omständigheten, att molnet *nu* antager formen af ett torn, har sin grund deri, att det *förut* hade formen af ett berg, emedan tvärtom hela den serie former molnet antager har sin orsak i vinden». De fysiska fenomenen följa *af* hvarandra, de psykiska endast *efter* hvarandra.

Det fullständiga uttrycket för medvetandets beroende af fysiska processer ger Spencer, som indrager själslifvet i den allmänna kraftförvandlingsprocessen. Han frågar sig, huruvida själsakterna jemväl qvantitativt korrespondera med förändringarna i den nervösa centralapparaten eller m. a. o. om dessa nervförändringar hafva sin eqvivalent, d. v. s. sitt jemt motsvarande belopp, i de åtföljande psykiska förändringarna »på samma sätt som ett visst qvantum värme är eqvivalent till ett visst qvantum rörelse». På denna fråga svarar han ja, men anser denna eqvivalent på vetenskapens nuvarande ståndpunkt oåtkomlig, då vi ännu ej lärt oss mäta proportionen i anseende till styrka mellan retningen af nervernas ändapparater och retningen i hjernan. Emellertid antar han en sådan qvantitativ jemvigt mellan själs- och kroppsföreteelserna, hvarigenom lagen om energiens förvandlingar i en serie af hvarandra qvantitativt motvägande former inflyttas på själslifvets område och upphöjes äfven till dess grundlag. Sensationerna t. ex. af tryck, rörelse, ljus, ljud måste betraktas såsom former, hvilka antagits af de fysiskt-kemiska krafter, som genom inverkan på sinnena framkallat samma sensationer, hvarvid sensationens intensitet är eqvivalent mot den framkallande fysiskt-kemiska kraftens. Å andra sidan är en känsla, t. ex. af smärta, eqvivalent mot en densamma åtföljande muskelsammandragning eller annan kroppsrörelse. »Den metamorfosens lag», säger Spencer, »som gäller de fysiska krafterna emellan, gäller lika säkert mellan dem och de intellektuela. Dessa det ovetbaras uppenbarelsesätt eller modi, som vi kalla värme, ljus, kemisk frändskap o. s. v. kunna icke blott öfvergå i hvarandra, utan lika lätt i dessa det ovetbaras andra modi, dem vi särskilja såsom sensationer, sinnesrörelser och tankar». Härmed är tydligen öfvergången

från nervakt till själslif utsagd såsom ett specialfall af den allmänna, i universum såsom mekanisk och molekylär rörelse sig yttrande kraftens öfvergång från en form till en annan.

Det är klart, att en sådan verldsåsigt icke kan medgifva någon viljefrihet åt menniskan. Enligt densamma måste hvarje mensklig handling ega karakteren af potentiel nervenergies frigörelse och omsättning i aktuel nerv- och muskelrörelse. Det enda, som skiljer det högre viljelifvet från en fysisk rörelsegrupp hvilken som helst, är, utom dess högst komplicerade beskaffenhet, medvetandets åtföljande bifenomen (eller »epifenomen» som det blifvit kalladt). Hvarje viljeakt är medveten reflexrörelse och ingenting annat. Med reflexrörelse förstås en påverkning på en inåt gående nervtråd, som föres till ett inre centrum, en nervknut, och derifrån åter utlöser en impuls, som genom en utåt gående nervtråd sätter en muskel eller ett annat organ, t. ex. en körtel i rörelse. Detta skema öfver en enkel reflexrörelse kan kompliceras på mångfaldigt sätt, derigenom att en nervknut i regeln icke blott sänder utåt gående trådar till de organer, som skola sättas i rörelse, utan från densamma också utgå trådar inåt och uppåt till andra centra. Nervcentra mottaga alltså impulser från flera sidor, impulser, som dels kunna förstärka, dels hämma hvarandra. De periferiska intrycken omsättas icke ögonblickligt och impulsivt och i den form de vid periferien omedelbart ega i yttre rörelse, utan de undergå mångfaldig sammansättning, ökning och minskning i hjernans centrala apparater, innan de derifrån släppas ut till muskelmekanismerna och sätta dem i rörelse. Denna centrala bearbetning af intrycken är mera invecklad i samma mån nervstrukturen är rikt utbildad och medvetenhetslifvet står högt. Ur detta fysiska förlopp förklara nu monisterna viljelifvets företeelser. Vår öfvertygelse om att vi kunna handla fritt eller efter öfverläggning träffa vårt val mellan olika handlingsmöjligheter har sin enda objektiva anledning deri, att nervcentra utöfva ett hejdande inflytande på den från pereferien kommande impulsen, i det att nervprocessen försiggår långsammare i hjerna och ryggmärg, än då den går genom de periferiska nerverna. Detta hejdande möjliggör, att impulsen, innan den fortplantas vidare, kan ändras genom andra impulsers inflytande. Häraf uppstår skenet af öfverläggning och val.

»Alla menskliga handlingar», säger *F. A. Lange*, som tillhör samma moderna riktning, »följa, naturvetenskapligt sedt, icke af »tankar,» men af muskelrörelser. Dessa utlösas genom nervverksamhet, denna stammar från hjernfunktionerna, och dessa äro fullständigt bestämda genom hjernans struktur, ledningsbanorna, stoffomsättningens atomrörelser o. s. v. Man bör göra klart för sig, att lagen om kraftens bestånd icke kan lida något undantag i hjernans inre utan att blifva fullständigt meningslös, och man bör kunna höja sig till den slutsats, att all menniskornas diktan och traktan, de enskildas såväl som folkens, väl kunde gå för sig så som nu sker, utan att hos någon af dessa individer uppstode något sådant som tanke, känsla o. s. v.»

Jag anför ett likartadt yttrande af *Bain:*[1] »Då landtmannen om morgonen går ut att plöja sin åker, står han under inflytande af en vilja, och till denna vilja hör ett visst medvetande. Men det är icke medvetandet i sig sjelft, som gör det för honom möjligt att stanna vid sin plog. En betydlig tillgång på muskel- och nervenergie, härrörande ytterst från hans väl smälta föda och sunda andhämtning är den verkliga orsaken till denna muskelansträngning. Det är i våra dagar vanligt att jemföra ett lefvande djur med en ångmaskin i afseende å källan till rörelsekraften. Hvad kolet genom sin förbränning är för maskinen, är födan och den inandade luften för den lefvande organismen. Det åtföljande medvetandet om använd kraft är icke mera orsak till denna kraft än ljusskenet, hvilket kastas af maskinens ugn, är källan till de åstadkomna rörelserna».

Enligt denna moderna psykologi är vår vilja alltså ingenting annat än ett löf, som drifver för vinden, och hela vår personlighet ingenting annat än en *medveten automat.*

Den naturalistiska verldsåsigtens etiska teori är *utilitarismen.* Utilitarismen är en morallära utan viljefrihet, ansvarighet, samvete och ånger. Den är helt enkelt teorin om de komplicerade rörelser medvetna varelser företaga för att befordra sitt eget och sin arts lif. Såsom den utilitaristiska etikens grundläggare nämna vi *Bentham* och *John Stuart Mill,* såsom dess mest kända namn anföra vi *Herbert Spencer,* som i allt

[1] Citeradt, såsom flerestädes, efter Rein's Psykologi (sidd. 21 f.).

väsentligt hör till Mills skola, fastän han i vissa enskilda punkter polemiserar mot denne.

En väf består af trådar, ett hus af stockar och bräder. Enligt Spencer liknar menniskan dem båda deruti, att hon är en komposition, ett *unum compositionis*, icke ett *unum naturæ*. Kommer någon och frågar efter kompositören och komponenterna, så svarar Spencer: den förre är oss fullständigt obekant, de senare äro de fysiska krafter och ämnen, som efter jemvigtens lag i vexlande gestalter genomlöpa universi förvandlingsprocess, åtföljda af de flyktiga bilder eller afspeglingar, som vi kalla förnimmelser. Dessa senare verka intet, de blott mottaga och återgifva. Den grund, hvarpå spegelbilderna uppträda, är för oss fullständigt dunkel. Vi känna endast, att en serie af sådana bilder uppträder, hvilka bilder icke stå i orsaksförhållande sinsemellan, utan till innehåll och sammanhang förorsakas af de fysiska komponenterna. Det är en grupp af sådana komponenter, hållna i tillfällig rörlig jemvikt och beledsagade af en grupp dem återgifvande förnimmelsebilder, som vi kalla jaget eller personligheten. Jaget är för Spencer blott en ram, inom hvilken en mångfald företeelser uppträder och sammanfattas. Hvad taflan föreställer angår icke ramen, som deri alldeles icke har någon del. Företeelserna efterträda hvarandra inom personlighetens ram enligt lagar, som för densamma äro helt yttre och främmande. Hvad blir då af hvad vi bruka kalla det egentligt personliga innehållet i lifvet, och som är ett ord utan all mening, om man icke får antaga ett inre oupplösligt centrum hos menniskan, hvarifrån absolut inifrån bestämda impulser utgå? Jag menar sådant som pligt, heder, samvete, kärlek, godhet, hänförelse, inspiration. Jo, alla dessa namn finnas qvar i den naturalistiska etiken, men deras betydelse är fullständigt förändrad. De lefva der uteslutande på njutningens och den dermed hand i hand gående nyttans gunst och nåd. De äro psykiska funktioner, som menniskan eftersträfvar, när hon kommit långt i utveckling och fått insigt i deras höga njutningsvärde. Men till sitt väsen äro de endast yttringar af naturens attraktiva och repulsiva krafter, upptagna af medvetandets kamera.

Bakom denna summa af fysiska och psykiska företeelser, hvilka tillsammans bilda den komplex af relationer, som vi kalla verlden, står, enligt den moderna *agnostiska* åsigten, det ovetbara. Vi veta, *att* det finnes något annat än detta relativa, men icke i minsta mon *hvad* det är. Genom sjelfva arten af vår kunskap, som alltid oscillerar mellan subjekt och objekt, äro vi uteslutna från allt vetande om det obetingade, det absoluta. Metafysik är sålunda principielt omöjlig. Om denna åsigt förena sig alla s. k. moderna riktningar i samtidens tänkande, nykantianer och positivister, evolutionister och associationspsykologer. Och, märk väl, detta utdömande af metafysiken såsom vetenskap träffar lika väl den materialistiska metafysiken som den idealistiska. Spencer förnekar lika energiskt, att vi kunna framtränga till materiens och kraftens väsen, som till medvetandets. Båda äro former af ett och samma obekanta, hvars region vi aldrig kunna närma oss ens. Vi kunna blott studera fenomenernas orsakskedja, men den hand, som håller fast denna kedja, är för oss genom sjelfva naturen af vår kunskapsförmåga fördold.

Jag har framhållit naturvetenskapens studium såsom ett ypperligt medel att befria vårt sinne från osunda fantasterier. Jag måste nu fortgå till att tillägga: tillämpas det naturvetenskapliga åskådningssättet ensidigt på det menskliga lifvet, så att det får totalt uttränga de psykiska vetenskapernas anda och metod, då ser jag i detta åskådningssätt en oerhördt mäktig fiende till hela vår kultur, till vår oförvillade uppfattning af verlden och menniskorna, till vår sedliga utveckling och till vår lycka. Bibringa menniskorna på fullt allvar den öfvertygelse, att deras jag blott är en från olika håll sammanströmmande mångfald af ämnen, krafter och bilder utan väsentlig och oförgänglig enhet, att deras vilja blott är en valplats för stridande tendenser, af hvilka den starkaste naturnödvändigt måste segra, att de stå fullkomligt maktlösa mot ärfda anlag för sinnessjukdom, brott, liderlighet, att deras menniskokärlek är en förfinad egoism, deras samvete en känsla af fruktan för straff, att konsten icke eger någon urbild och tron ingen himmel, att staten är ett bolag för materiel fördel och fosterlandskärleken blott en blodig skugga från militarismens råa, ännu

icke flyktade tidehvarf, gör det, och lifvets källor skola vara fullständigt förgiftade! Lyckligtvis står en sådan öfvertygelse på längre afstånd från en vanlig sund, naiv och populär verldsåskådning än den mest frivågna metafysiks luftbilder. Men om denna sida af saken är icke här fråga. Här hafva vi endast att syssla med den naturalistiska filosofiens vetenskapliga värde eller ovärde, icke med densamma såsom en lycko- eller förderfbringande lifs- och kulturmakt. Ställer man nu synpunkten på detta sätt och frågar: hvilket sannings- eller kunskapsvärde har den naturvetenskapliga verldsåsigten i våra dagar? då måste jag medgifva, att svaret ej är lika lätt som i förra fallet. Hvarken den gamla metafysiken eller den teologiska apologetiken torde nämligen kunna få bugt med densamma. De hålla hårdt fast i lifvets ideala värden och äro ständigt beredda till försvar och anfall i deras tjenst, och det är deras ära. Men i båda fallen torde de draga det kortare strået. Ty de lida af det svåra felet att vilja förhålla motståndaren hans rätt och att söka sätta sig fast i ohållbara positioner. Det är icke möjligt i våra dagar att förneka naturens orsakssammanhang, uppenbaradt i energiens och materiens bestånd och i utvecklingens stora lag. Detta kausala sammanhang måste genomföras på alla områden, äfven själs- och samhällslifvets, så långt möjligt är. Det är heller icke möjligt att häfda frihetens sak på det sättet, att man i den kausala kedjan inskjuter öfverempiriska länkar. Den empiriska kausaliteten är gränslös och är genomgående nödvändig och det finnes intet föremål för mensklig erfarenhet, som icke faller under den synpunkten. När forskningen har bemäktigat sig ett föremål, hvilket tänkes såsom orsak till en företeelse, då fattas detsamma såsom nödvändigt, d. v. s. såsom i sin ordning verkan af en föregående orsak. Det är icke möjligt att tänka sig fritt verkande krafter eller viljor *inom* ett kausalt sammanhang. Tillfällighet och valfrihet äro fullkomligt främmande för all exakt empirisk vetenskap. Den empiriska forskningen har endast att göra med föregåenden, som göra det efterföljande naturnödvändigt. Der detta icke lyckas, stöter densamma på hämmande hinder, som snart undanrödjas, på gränser, som snart utflyttas. Den gamla metafysiken och teologien ända in i närvarande tider ha velat

och vilja fasthålla samma kausala betraktelsesätt, som de empiriska vetenskaperna, men här och der i den kausala kedjan statuera afbrott i den empiriska fortgången och öfverempirisk inverkan derpå. De hafva sökt slå mynt af de exakta vetenskapernas tidsbegränsning och, då dessa för tillfället icke hafva kunnat förklara en företeelse ur dess föregåenden, hafva de sagt: »se här är en absolut gräns för naturforskningen, längre än hit kan den aldrig komma, här vidtaga öfver allt naturförlopp höjda, transscendenta orsaker». Men gång på gång har denna förutsägelse blifvit bragt på skam, gång på gång har detta vapen vridits dem ur händerna. Den empiriska forskningen har gått stadigt framåt och eröfrat position på position från metafysiken och teologien. Och det skall alltjemt fortgå på samma sätt, så länge de vilja sätta sig fast i en ställning, som icke tillhör dem, och förmena de empiriska vetenskaperna att löpa sin lina fullt ut. Må de draga sig tillbaka inom sitt rätta område och hålla sig till sina egna synpunkter och metoder!

Filosofiens första och angelägnaste omsorg i våra dagar är att rena sig från naturvetenskapens förutsättningar och ställa sig på egen mark. Medlet för en sådan rening är kunskapsteoretiska och logiska undersökningar, genom hvilka det visar sig, att naturvetenskapernas kausala betraktelsesätt är en hypotetisk och försåvidt också subjektiv form för vetenskaplig nödvändighet, ett sätt, på hvilket vi för oss sönderlägga erfarenheten för att i detalj göra oss densamma begriplig, men ingalunda det enda, än mindre det mest förutsättningslösa betraktelsesättet. Vi måste tänka oss verkligheten såsom sönderlagd i momenter, som falla före och efter hvarandra och betinga hvarandra. Men vi måste än mer tänka oss verkligheten såsom ett helt. Bredvid, nej, icke bredvid, utan öfver *kausalitetens* tankeform står *substantialitetens.* Ett föremål är icke blott en företeelse, ett moment i förändringens schema, en orsak eller en verkan, ett föregående eller ett efterföljande. Innan det kan vara detta, måste det vara en enhet, som har en mångfald af egenskaper, ett logiskt subjekt. Tanken på ett logiskt subjekt med dess bestämningar är ursprungligare än tanken på grund och följd, orsak och verkan. Empirien upplöser verkligheten

i företeelser, som följa på hvarandra och framkalla hvarandra. Af dessa företeelser äro alla lika väsentliga och nödvändiga: den ena är, emedan den andra var. Men verkligheten visar oss icke blott eller ens företrädesvis bilden af företeelser, som betinga hvarandra i tidens riktning. Den visar oss ej blott bilden af extension, utan ock af koncentration. Hvarje föremål är hvad det är genom att hafva egenskaper. Fenomenerna gruppera sig kring en central kärna, de utsträcka sig således ej blott efter hvarandra. Ur denna substantialitetens synpunkt ter sig det ena fenomenet såsom väsentligare än det andra, allteftersom det är mer eller mindre centralt. Genom att se tingen från synpunkten af deras centrum, d. v. s. den enhet, som *har* egenskaper, men sjelf icke *är* en sådan, får man ett mått att mäta dem med såsom väsentligare och oväsentligare, högre och lägre, och dermed är den naturvetenskapliga eller naturalistiska betraktelsen af dem genombruten. Och detta genombrott, jag upprepar det, är endast möjligt genom att strängt och afgjordt tillämpa en annan synpunkt, ett annat betraktelsesätt på erfarenheten, än kausalitetens, nämligen substantialitetens. Och till en sådan synpunkt föra oss endast kunskapsteoretiska och logiska studier fram. Der och endast der är den *vetenskapliga* räddningen från naturalismens lifsödeläggelse att söka. Man skall pröfva naturvetenskapernas kunskapsteoretiska förutsättningar och lägga i dagen, att dessa ytterst äro långods från kunskapsförmågan, men ingalunda gripna ur en præsumerad oberoende och yttre verklighet. Man skall vidare ådagalägga, att det finnes en ursprunglig tankeform, af hvilken naturvetenskapens form är härledd. På den vägen skall det visa sig, att det icke går att förklara menniskan ur verlden, utan att verlden måste förklaras ur menniskan och, i sista hand, ur den obetingade och obegränsade personligheten. Så skall det visa sig, att tanken icke kan stanna vid fenomener, som framkalla hvarandra i tidsföljd och alla äro jemnhöga, utan att densamma med nödvändighet måste fortskrida till substantiela centra i tillvaron, och ytterst till ett enda sådant, från hvilket fenomenerna äro på längre eller kortare afstånd och hvarigenom de kunna bestämmas såsom väsentligare eller oväsentligare. I detta centrala betraktelse-

sätt af erfarenheten har filosofien en bestämd och af vår kunskapförmågas egen natur fastständ uppgift. Filosofien lefver allså. Om hennes resultat har jag icke ännu att yttra mig. Jag vill här endast antyda den egendomliga form, hon har antagit i våra dagar, genom att säga: filosofien fortlefver såsom kritisk undersökning af de empiriska vetenskapernas kunskapsteoretiska och logiska formelementer. Men dervid hvarken behöfver eller kan hon stanna. Sedan hon fastställt sin form genom en sådan kritik, har hon att dermed sammanbinda innehållet i menniskans moraliska och religiösa medvetande. På den vägen skall hon blifva hvad hon förr velat vara: vetenskapen om det gudomliga. Endast att utförandet då skall stämma bättre med afsigten, än förr varit fallet.

II.

Om frihetens möjlighet och väsen.

Vetenskapens uppgift är att samla erfarenhetens mångfald i tänkandets grundform, som är *samstämmighet.* Ju mera positivt man fattar samstämmigheten, desto mindre framträder densamma såsom en blott förenlighet och desto mera såsom helhet eller systematiskhet. I filosofien är en sådan positiv uppfattning af vetenskapens mål så mycket strängare fordrad, som krafvet på helhet der icke blott utgår från den formela vetenskapligheten öfver hufvud, utan äfven från universaliteten hos dess föremål, hvilket är erfarenheten utan all inskränkning till omfattningen eller erfarenheten såsom ett enda helt. Deraf framgår, att man inom den filosofiska vetenskapen och dithörande undersökningar är specielt uppfordrad att lägga vigt vid den systematiska formen. *Deri ligger, noga sedt, sjelfva bevisningen.* Filosofien löser sin uppgift genom sjelfva systematiseringen af sitt innehåll. Det finnes utan tvifvel också något annat, som skall utföras inom filosofien, än systematiseringen, nämligen konstaterandet af hvad som är faktiskt gifvet, men dermed *löses* icke filosofiens uppgift, utan *ställes* den endast. Med den rent yttre, i naiv bemärkelse objektiva fakticiteten har filosofien omedelbart ingenting att skaffa. Med sin egen hand tager hon icke upp det faktiska sådant det föreligger såsom ett råämne, utan tager emot detsamma af de andra vetenskaperna i den förädlade form, hvari deras bearbetning har

bragt detsamma. I den ställningen — då hon mottager det faktiska från de öfriga vetenskaperna eller från kulturen öfver hufvud — är filosofien ännu blott en verldsåskådning i betydelse af ett föreställningssätt, som sitter inne med en universel synpunkt. Hon är då kulturen i sammandrag och öfversigt. I verldsåskådningens bassin utmynna alla kulturens strömdrag, och rikedomen i kulturelementernas tillströmning till denna bassin har afgörande vigt för filosofien, hvilken, såsom vetenskap, skall uppstiga derur och näras deraf. Men filosofien växer icke fram såsom vetenskap, förrän olika verldsåskådningar framträdt ur kulturarbetet och börjat bryta sig mot hvarandra. Och det förhåller sig nu så, att erfarenheten ur flera olika synpunkter tenderar att sammangå till ett helt. T. ex. ur synpunkten af natur eller person, objekt eller subjekt. När olika verldsåskådningar föreligga, inom hvilka det gifna såsom ett helt framträder i olika belysning, då inställer sig otillfredsställelse vid att lugnt slå sig till ro vid en af dem och behof af att klargöra deras förhållande till hvarandra. Då uppträder filosofien, icke såsom en verldsåskådning, utan såsom en verldsåskådningslära eller verldsåskådningsvetenskap. Det som närmast och egentligast föreligger såsom faktiskt gifvet för filosofien är skilda och dermed också motsatta verldsåskådningar, hvilka kulturen öfverräcker henne till den behandling, som heter systematisering, d. v. s. bringande till samstämmighet. Den erfarenhet, filosofien har att konstatera, utgöres af verldsåskådningar, och den bevisning, hon har att åstadkomma, ligger i att systematiskt förena verldsåskådningar, d. v. s. att till samstämmighet bringa de motsatta synpunkter, ur hvilka erfarenhetens mångfald visar tendens till att sammangå till ett helt.

Hvad här nu antydts om filosofiens allmänna uppgift och metod vill tjena till att ställa i rätt dager uppgiften för och metoden i en filosofisk undersökning om friheten. Man har dervid — om nämligen undersökningen skall utföras fullständigt och i detalj, hvilket emellertid icke på något sätt ingår i min närvarande afsigt — att utgå från motsatta åskådningar om friheten, börjande med den punkt, hvarest dessa åskådningar kommunicera med de speciela vetenskapernas resultater. I dessa åskådningar har man att jaka allt positivt, bemödande

sig att låta dem hvar och en löpa sin lina ut, så långt den räcker. Dervid är det nödigt att så mycket som möjligt söka hålla synpunkterna rena och göra en fullständig tillämpning af dem. Dermed är det förberedande arbetet undangjordt. Fattas så i sigte en sådan betraktelse af åskådningarna, som först jemför dem med hvarandra och sedan tager jemförelsepunkterna till synpunkter för deras ordnande, så är uppgiften för en fullständig och ingående framställning af frihetens möjlighet och väsen enligt min åsigt rätt ständ. Ett sådant ordnande innebär, att åskådningarna förbindas med hvarandra genom att fattas såsom (utvecklings)grader och sidor af ett och detsamma, nämligen tanken, som är det hela, inom hvilket de sättas och hvaraf de få sin ordning bestämd. Tanken uppträder nämligen först såsom motsatta åskådningars indelnings- eller jemförelsegrund, sedan — vid ett intensivare tankearbete — såsom mått för deras gradering och till sist såsom det hela, af hvilket åskådningarna äro sidor. Der tankeverksamhet är, der lösas motsägelser och der förenas motsatser. Att vara verksam såsom tänkande betyder just att förena motsatser såsom arter under ett slägte, såsom grader med ett gemensamt mått och såsom sidor af ett och samma hela. Just denna sammanbindande eller syntetiserande verksamhet är bevisning i egentlig bemärkelse.

Om jag nu ställer mig inför problemet om friheten och erkänner detsamma vara ett filosofiskt problem, då måste jag också medgifva, att det framträder på något ställe inom ramen för en verldsåskådning. Det går icke att i tillfredsställande omfattning, d. v. s. verkligt filosofiskt, behandla frihetsproblemet, lika litet som någon annan filosofisk fråga, om man icke tager upp detsamma sådant det föreligger i en totalvy öfver erfarenheten. Ja, i sjelfva verket måste problemet framträda inom motsatta vyer af sådan omfattning, hvilka bryta sig mot hvarandra, för att förståndet deraf skall eggas till verksamhet. Man måste, med andra ord, se problemet ur universela synpunkter, som i viss mån äro motsatta. *Hvilka* dessa synpunkter äro och *huru* de uppstå — det blir ytterst erfarenhetens sak att afgöra, och det kan aldrig inom filosofien i egentlig mening ledas i bevis, enär synpunkterna hafva naturen af fakticitet. Erfarenhetens universela kategorier och synpunkter framföras af den

vetenskapliga kulturens utvecklingsström och aflastas i filosofiens sköte såsom det material, på hvilket hon har att sätta sin form. Till den allmänna kulturutvecklingen hör nu gifvetvis filosofien sjelf, nämligen såsom *historia* betraktad. Det är närmast till sin egen historia, som den systematiska filosofien har att adressera sig, när det för henne gäller att välja synpunkter för ett problems behandling. Ett lyckligt val af sådana synpunkter betingas framför allt och närmast af insigt i filosofiens historia och hennes resultater och har till kriterium den fullständighet, hvilken de medgifva åt problemets lösning.

Den här bestämmande verldsåskådningsmotsatsen anser jag böra utgå från begreppen *det yttre* och *det inre*. Erfarenhetens mångfald tenderar tydligen till att sammansluta sig till det yttres eller naturens enhet, hvarmed jag här förstår den empiriska kausalitetens form, och hvarje enskildt verkligt till att presentera sig såsom ett yttre föremål eller naturföremål, hvilket jag, hvart och ett, igenkänner derpå, att det står i empiriskt-kausala förhållanden till andra föremål och i dessa förhållanden har all sin begripliga bestämdhet gifven. Friheten bör då till att börja med betraktas inom naturalismens ram, hvarvid man har att tillse, hvad der blir af densamma. Naturligen har man att dervid i främsta rummet tänka på den moderna naturalismen eller den s. k. naturvetenskapliga verldsåskådningen i våra dagar, emedan alla andra former af naturalism kunna betraktas såsom på det hela taget historiskt öfvervunna ståndpunkter, hvilket, ur aktualitetens synpunkt, alldeles icke kan sägas om den moderna naturalismen, som tvärtom, med växande styrka och ökadt bifall, gör anspråk på att vara det sammanfattande uttrycket för den vetenskapliga forskningens resultater. En sådan undersökning af den moderna naturalismen sammanfaller faktiskt med en pröfning af frihetens möjlighet ur *en* och den mest primära synpunkt. Är naturalismen nämligen den fullständiga verldsåsigten, så att ingen möjlighet finnes till en fas i verldens betraktande, som öfverskrider naturalismens begränsning, då, det kan sägas på förhand, är friheten i hvarje mening absolute negerad. Visar det sig åter, att naturalismen pekar ut öfver sig själf — på det inre såsom utgångspunkt för en annan verldsåskådning — då framträder

frågan om frihetens möjlighet ur en *annan* synpunkt. Naturalismens öfvervinnelse sammanfaller tydligen icke med ett fullständigt häfdande af frihetens möjlighet. Men det är min bestämda öfvertygelse, att den första sida, problemet om friheten, i våra dagar åtminstone, vänder mot tänkaren, just sammanfaller med frågan om naturalismens fullständighet som verldsåsigt. Jag sluter detta deraf, att frihetsbegreppet i fall af sådan fullständighet konsekvent upphäfves i hvarenda historiskt gifven form, huru litet af dess egendomlighet än der har fått plats. I en konsekvent naturalism faller nämligen all verksamhetsgrund afgjordt utanför det verksamma väsendet sjelft. All verksamhetsgrund blir der en yttre orsak, hvilken skiljer sig från verkan, såsom ett yttre föremål skiljer sig från ett annat. När verkan är satt, så är orsaken alldeles främmande för densamma. Men en sådan uppfattning af verksamhetens grund upphäfver på ett kardinalt sätt *all* möjlighet till frihetens antagande.

När det emellertid genom propädevtiska och analytiska undersökningar visat sig, att den kausala synpunktens ensidiga tillämpning bär våldsam hand på erfarenheten, som faktiskt icke blott utsträcker sig i kausalitetens serie, utan också samlar och koncentrerar sig i det inres substantialitetsform, der orsak och verkan falla inom samma väsen, då framträder uppgiften att undersöka, hvad som är det inre eller substantiela eller väsendet i verlden, och att sedan tillse, huru frihetsbegreppet låter förena sig med svaret på den frågan eller, rättare, att tillse, om någon och, i så fall, hvilken form af frihet, som är möjlig inom den af en viss väsensuppfattning bestämda verldsåsigten. Man kommer då in på en metafysisk betraktelse af frihetens möjlighet.

Sedan man genom propädevtiska undersökningar — hufvudsakligen kunskapsteoretiska och logiska — nått en fast punkt, der den empiriska betingningsseriens ström har blifvit hejdad och liksom vänd i sitt lopp, så att orsaken icke längre ständigt jagar verkan framför sig, utan verkan så att säga vänder sig om mot orsaken och, noga sedt, visar sig vara den på visst sätt förändrade orsaken sjelf, då har man fått syn på en annan erfarenhetsform än den empiriskt-kausula. Då

presenterar sig det erfarna såsom ett helt, der orsak och verkan sammanfalla i verksamheten, eller der de båda ingå såsom sidor. Det skall då visa sig, att erfarenhetens hela mångfald äfven ur denna synpunkt tenderar till att sammangå till ett enda helt. Gör man så allvar af denna tendens till att tänka erfarenhetens mångfald ur väsendets eller det helas synpunkt, så skall det i stigande grad blifva klart, huru starkt den verldsuppfattning, till hvilken man på den vägen kommer, divergerar från den kausala. Det bestämdaste uttrycket för denna motsats vinnes genom att säga, att erfarenheten icke på allvar kan tänkas ur det helas synpunkt, utan att motsatsen mellan orsak och verkan mer och mer borttänkes ända till dess, att ren identitet dem emellan framträder, ty för den verksamma tankens sammansmältningsarbete står alltid såsom yttersta mål identiteten. Detta emedan tanken till sitt *begrepp* är identitet.

Tankens begrepp af identitet upphäfves ingalunda af det verksamma tänkandets diskursivitet, hvilket är en egenskap, som vidlåder tänkandet, för så vidt det stannar nedanför sitt begrepp. Åskådningen är icke till skilnad från tänkandet intuitiv, och tänkandet är icke till skilnad från åskådningen diskursivt. Tvärtom har åskådningen — såsom rumlig — diskretionens och — såsom tidlig — diskursivitetens form och är endast intuitiv i och med sin relativa tankebestämdhet. Och tänkandet är endast i sin bundenhet vid åskådningen diskret och diskursivt.

Med den *rena* identiteten är ingalunda att förstå en *alltigenom och i hvarje mening* tom och abstrakt sådan. Man måste noga begränsa den betydelse, som bestämningen *abstrakt* eger. All abstrakthet hänför sig strängt och uteslutande till det verksamma tänkande subjektet, karakteriserande dess förhållande under sitt tänkande och detta tänkandes resultat. När ett begrepp säges vara abstrakt, beskrifver man dermed dess psykologiska genesis och den bestämdhet det alltjemt eger, försåvidt det alltid är moment i en sådan genesis och derur icke kan uttagas. Abstraktheten hänför sig till den faktiska motsatsen mellan olika medvetenhetsgrader och uttrycker det lika faktiska vilkoret för den högre medvetenhetsgradens aktualisation. Denna bestämning berör tankeinnehållet, men icke tankeföremålet.

Den utsäger, att det verksamma tänkandet icke är fullständigt bestämdt eller är ett helt genom sitt tankeinnehåll eller genom sitt begrepp. Deremot upphäfver den icke på något sätt tankeföremålets fullständiga bestämdhet såsom ett verkligt. Det verkliga tankeföremålets bestämdhet skjuter öfver det verksamma tänkandets begrepp. Vore detta icke fallet, så kunde intet begrepp sägas vara abstrakt. Först i och genom detta öfverskott eger tankeföremålet konkretion och dermed objektivitet och verklighet. Men då nu *verklighet*, såsom senare med all tydlighet skall framhållas, sjelf är en tankebestämning (en *kategori)* och delar allting annats lott att sakna *hvarje* mening och betydelse, om densamma icke får fattas såsom en förnimmelse (allt som har någon mening är försåvidt förnimmelse) och en fullt bestämd, fixerad och konstant sådan, om den icke får fattas såsom tanke, så måste den nämda skilnaden mellan abstrakt och konkret ytterst återföras på tänkandet och tanken sjelfva, d. v. s. beteckna en derinom fallande motsats. Om motsatsen skall kunna fasthållas, så måste tanken å ena sidan kunna fattas såsom ett tankeföremål, som är fullständigt bestämdt eller är ett helt, medan den å den andra blott är ett abstrakt begrepp om tankeföremålet eller en dit hänförlig form. Det måste finnas en skilnad mellan den sanna och verkliga tanken, som är det hela, och det abstrakta begreppet, som är det helas form. Men såsom sann och verklig är tanken *väsende* och såsom väsendets motsats är det abstrakta begreppet såsom sådant *fenomen*. Motsatsen mellan konkret och abstrakt hänvisar ytterst på motsatsen mellan väsende och fenomen.

Tankeformen, som i sista hand är identitet, är icke tom, emedan den är väsendets form. Det innehåll, som subjektive och till sin omedelbara form går under i abstraktionsprocessen, står dock objektive och reelt qvar inom tankens form. Det verksamma tänkandets bundenhet vid abstraktionens betingelse upphäfver icke väsendets genomgående tankebestämdhet, utan utflyttar endast väsendets närmare bestämdhet och innehåll, dermed sjelfva dess verklighet och tillvaro utanför hvarje funktion af det verksamma förståndet och betecknar de inskränkande vilkor, under hvilka endast det verksamma tänkandet kan närma sig fullständig bestämdhet, d. v. s. det sätt, på

hvilket och den grad, i hvilken den identiska tanken kan vinna innehållsbestämdhet, vinna innehållsbestämdhet utan att uppge sin identitet eller, hvilket dermed är likabetydande, sig sjelf.

Tanken går ut öfver motsatser i många grader af motsatsöfvervinnelse. Men utan identitetens mål skulle denna fortgång sakna all fast riktningspunkt. Denna riktningspunkt kan icke ytterst sökas i blott och bar samstämmighet, som ingenting annat är än ofullgången identitet. Öfver den ofullgångna identiteten står den rena och fullkomliga. Men der nu tankens mål är att identifiera orsak och verkan, der söker han också att upphäfva all verksamhet, eller, egentligare uttryckt, att tänka verklighet utan verksamhet. I den verldsvy, som är ett väsensbegrepp i strängaste betydelse, har alltså verksamheten ingen plats. Men der verksamhet icke finnes, der saknar ock frihet all mening. Metafysiken synes sålunda göra både verksamheten och friheten omöjliga genom att sätta dem nedanför tanken.

I den verldsuppfattning, som utgår från det inre såsom det hela eller väsendet, och der tankens formela fordringar äro strängt tillgodosedda, der är tendensen gifven att sätta allt mångfaldigt såsom identiskt. Men lika sant, som detta är, lika tydligt är det också, att denna tendens betecknar en sträfvan mot en evig uppgift, en uppgift, som väl ligger i vårt tänkandes riktning, men hvilken dock måste anses befinna sig på ett oändligt afstånd från hvarje i tiden förverkligad vetenskaplig ståndpunkt. De faktiska vetenskapliga ståndpunkterna äro, med andra ord, aldrig några fullt rena tankeståndpunkter. Väl skall inom filosofien i egentlig bemärkelse väsendet vara tänkt och derför också vara tanke, och väl är väsendet det hela i filosofien, så att bredvid detsamma egentligen intet får rum der, men hos väsendet och bredvid väsendet finnes dock alltid något yttre qvar såsom yttre i något afseende. Tanken kan omfatta det yttre såsom dess indelningsgrund, ordna det såsom dess mått och införlifva det med sig såsom sidor. Men allt yttre kan aldrig uppvisas såsom bestämda former af tanken, och äfven formerna hos tanken falla, försåvidt de äro flera, alltid i någon mån isär såsom yttre för eller motsatta mot hvarandra och dermed också såsom yttre för och motsatta mot tanken sjelf. Derför kommer den

filosofiska väsensuppfattningen eller den verldsåsigt, som har det inre — »die Innerlichkeit» — till utgångspunkt, alltid att hafva jemte sig och begränsas af den empiriskt-kausala naturalismen, som har sin utgångspunkt i det yttre. Den filosofiska väsensuppfattningen eller den metafysiska verldsåsigten kan visserligen uppvisas vara den högre i förhållande till den kausala, emedan hon är formelt fullkomligare, men i sitt nödvändiga förhållande till denna senare har hon sin bestämda inskränkning gifven, så att säga, *utåt*. Detta nödvändiga förhållande innebär nämligen, att icke allt, som ingår i erfarenheten, i henne är tänkt med någon egentlighet.

Genom psykologiska, kunskapsteoretiska och logiska studier kan man visserligen allt klarare lära sig att inse den kausala verldsbetraktelsens otillräcklighet och bristfullhet och få allt bestämdare hänvisningar på den metafysiska verldsbetraktelsen såsom det, hvilket i dess ställe kräfves. Men att fullständigt substituera den senare för den förra — det är något, som visserligen alltid fordras af tanken, men som dock utgör en på hvarje empirisk tidpunkt olöslig uppgift.

Men den metafysiska väsensbetraktelsen har icke blott en — låt vara ständigt flyttbar — gräns *utåt*, utan också *inåt*. Gränsen inåt följer af gränsen utåt. Det yttre vägrar icke endast att fullständigt låta inflytta sig inom den metafysiska tankens råmärken. Äfven det, som kan der intagas, behåller till en del sin »Äusserlichkeit», under form af motsats inom sig och mot tanken. Det tänkta har karakteren af mångfaldiga tankeformer, som träda i ett visst yttre förhållande till hvarandra, iklädande sig drägten af rums-, tids- och verksamhetsanalogier. Endast genom en sådan inklädnad blifva formerna hvar för sig fattliga och från hvarandra skiljbara. Om nu metafysikens innehåll, hvilket sagts vara tankeformer, i en viss mening blifver fattligt och klart endast under det vilkor, att det sätter sig fast i åskådningens söndrande media, men motsättning kännetecknar det som *icke* är tänkt, så ser det ut, som om innehållets klarhet eller aktualitet skulle vara osamstämmig med formens renhet. Så kan dock icke vara förhållandet. Ty formens renhet är, från en sida sedd, intet annat än klarhet, och icke kan klarhet upphäfva klarhet. Den som tänker liknar

icke en, som springer omkring i ett mörkt rum med en tänd lykta i sin hand: när han befinner sig i det ena hörnet, så är der ljust, men när han kommer till ett annat hörn i rummet, så upplyses visserligen det, men det förra faller i samma dunkel som före ljusets närvaro derstädes. Riktningarna på innehåll och form i tänkandet få icke i hvarje mening upphäfva hvarandra, om det skall vara möjligt att vinna ett verkligt framsteg deri. Att de heller icke så göra, framgår deraf, att en högre ståndpunkt i formelt afseende icke kan vara fattigare på klart innehåll än en lägre. Jemför man en till större formel fullkomlighet fortskridande tankeutvecklings etapper med hvarandra, så skall man finna, att den högre fullkomligheten i hvarje fall ligger i tankens ökade makt att klart fatta sitt innehåll utan motsats mellan dess momenter och i helhetens form. Större samstämmighet är större klarhet, och större klarhet är rikare aktuelt innehåll. Med formens höjning ökas tankens aktuela innehåll. Formens renhet och det aktuela innehållets rikedom i tänkandet äro direkt proportionela mot hvarandra. Derom bär menniskans hela andliga, framför allt vetenskapliga utveckling vittnesbörd. Utan att formen är fixerad i en viss renhet, skulle denna utveckling löpa ut i ett oändligt antal divergerande riktningar, och de der ingående tankarna, som hörde hemma på ett och samma ställe och som utgingo från en och samma punkt, skulle, då de fullföljdes, gå isär, så att de snart fullständigt tappade bort hvarandra. Utan att tankeinnehållet ökades med formens tilltagande renhet, skulle ingen tankeföljd kunna blifva annat än en gränslös vexling innanför det tänkande medvetandet, men aldrig något framsteg eller någon utveckling.

Men form och innehåll stå dock otvifvelaktigt i en viss motsats mot hvarandra, om nämligen innehåll tages, icke i sträng betydelse af *tanke*-innehåll, utan i betydelse af tanke-*föremål* eller objekt. Ju större massor af objekter, som det menskliga tänkandet har hopade framför sig, desto svårare ställer sig dess koncentrerings- och identifieringsuppgift. Ju mera mättade de verldsåskådningar äro på innehåll, hvilka den filosofiska tanken har att sammanarbeta till ett helt, desto svårare blir detta hans arbete, d. v. s. desto svårare är det att

här tillgodose formens fordringar. Och denna motsats mellan riktningen på form och riktningen på innehåll eger naturligen icke rum endast då, så att säga, när uppgiften ställes och filosoferandet skall taga sin början. Ty gifvet är, att någon fix gräns mellan ett verldsåskådningsmaterial såsom objekt eller declarandum och filosofien sjelf såsom declaratio alldeles icke finnes — lika litet som det någonsin finnes en fix gräns mellan subjekt och objekt, så att det ena aldrig i något afseende med rätta kan sägas vara det andra. Derför eger ock denna motsats mellan riktningarna på form och innehåll rum *inom* filosofin sjelf, så långt som nämligen der alltid finnes ett innehåll, som icke är ett rent tankeinnehåll, utan öfvervägande tankeföremål och tankematerial och dermed ock tankeuppgift. Om allt tankeföremål, som icke är tankeinnehåll i egentlig mening, gäller, att det eger åskådningens objektivitet och klarhet, för hvilken det är väsentligt, att *ett* framträder i motsats mot *annat*. Är derför tänkaren angelägen om att pröfva sina krafter på rika uppgifter och att klart fatta sina uppgifter i sigte, så måste han synnerligen beflita sig om en sönderläggande erfarenhetsanalys, hvilken analys ju utgör vilkor för all tankeverksamhet. Men derför att den analytiska åskådningsklarheten kräfver söndringens form, hvari *ett* sättes bestämdt genom att *icke* sättas såsom *annat*, så får man icke glömma, att för tänkandet vinner *något* bestämdhet endast genom att *annat* fattas såsom varande detsamma. Icke derigenom, att uppmärksamheten drages från en tanke till en annan, tänkes den senare tanken, utan derigenom endast tänkes han, att den förra tanken fattas i den senare. Tänkandet är, formelt och subjektivt sedt, syntes. Filosofiens metod har derför två sidor: dels den abstraherande analysen, som söker att utprägla tankeföremålen till klar form i åskådningens söndrande media, dels den koncentrerande syntesen, som söker sammanarbeta till ett helt de i åskådningen liggande motsatserna, som äro klara just så långt som de äro motsatta. Dessa sidor åtfölja hvarandra på hvarje punkt i tankeverksamheten. Den abstraherande analysen är vilkor för den sammanskådande tankeverksamheten, i det att hon öfverräcker den senare hennes genom abstraktionen frigjorda uppgifter. Men i den uppgifter lösande

tankeverksamheten, i sin renhet fattad, finnes endast en riktning: från det abstrakta till det konkreta, från form till innehåll, från det skildas mångfald till det helas enhet. Men huru långt man än går från det abstrakta och till det konkreta, från form till innehåll, så kommer dock på sådan väg aldrig till aktualitet allt innehåll, utan i en viss mening endast form. Formen är form i en viss relation allena; i en annan åter är han innehåll. Det samma måste tydligen också gälla om innehållet. Hvarje på en viss tidpunkt gifven väsenstanke blir alltid form i förhållande till en möjlig konkretare uppfattning af väsendet. Väsenstankens utveckling består visserligen deri, att han alltjemt i sig indrager erfarenhetselementer och omsätter dem i sidor hos sig och på detta sätt vinner ökadt innehåll. Men hvarje aktuelt tankeinnehåll är fattigare än det möjliga. Då det nu är i sin ställning till erfarenheten såsom yttre, som tanken har ett möjligt innehåll, eller m. a. o., då det yttre är tankens möjliga innehåll, så kan tanken aldrig komma öfver en relativ innehållsfattigdom, så länge ett yttre står emot honom. I *denna* mening är tänkandets fortgång ständigt en fortgång från form till form. Vänd mot formelt lägre och faktiskt gifna ståndpunkter, är hvarje förefintlig filosofisk åsigt relativt innehållsrik; vänd mot formelt högre, faktiskt gifna eller blott möjliga ståndpunkter är hon relativt innehållsfattig. Men all form, hvilken det brister på innehåll, innebär fordran på innehåll och, naturligen, på innehåll af ett visst bestämdt slag — allt efter formens natur. Denna fordran kan aldrig tillfredsställas med mindre än att det yttre kan på något sätt förbindas med väsendet. Motsatsen mellan det yttre och det inre kan sublimeras, ända till dess att den endast står kvar såsom motsats mellan innehåll och form i tänkandet. Men detta är dock alltid en bestämd motsats. Att öfvervinna denna motsats mellan innehåll och form blir då en uppgift för tanken, som följer ur hans egen natur eller som blott är en speciel yttring af hans enande natur.

På en förbindelse mellan innehåll och form, det yttre och det inre, som också utgör en enhet af fenomenologiskt-kausal och metafysiskt-substantiel verldsbetraktelse, beror äfven frihetens möjlighet, enär den samma icke är gifven i någon af de

nämnda verldsåsigterna, ensidigt för sig tagen. Närmare bestämd, ligger denna möjlighet deri, att kausalserien i verlden kan tänkas vara determinerad af väsendet eller deri, att kausalserien når sin fullständiga bestämdhet och verklighet endast genom väsensbegreppet. Det är då härvidlag aldra först gifvet, att det strider mot väsendets begrepp att determinera kausalserien såsom sjelf utgörande en deri ingående orsak. Väsendet är väsende genom sin substantialitetsform, som är en annan än kausalitetens. I sin substantialitetsform är väsendet tanke och kan således icke vara en blott *causa efficiens*[1] till och i det yttre, om det icke i sitt förhållande dertill skall upphäfva sig sjelft. När man har fastställt filosofiens form i dess renhet, så måste man också fasthålla densamma vid sina försök att vinna ett rikt innehåll deråt. Fortgången från tänkandets rena form till dess innehåll måste syfta till att prägla innehållet med formen eller till att genomdraga det med tänkandets formelementer. När man kommit upp på tankens bergspets, får man icke skynda sig hufvudstupa ned igen för att åter så fort som möjligt få tillfälle att fylla sina lungor med mindre tunn luft, utan att alls se sig om deruppe. Då har ju klättrandet varit fåfängt. Innehållet i tänkandet måste te sig annorlunda före och efter formens fastställande. Det måste vara sammanhang dem emellan i den mening, att formen är grund till innehållet, såsom en tanke är grund till en annan. Att kunna fatta väsendet såsom grund för erfarenhetens kausalserie eller de hvarandra framkallande förändringarna i verlden såsom följd i tänkandet — det är derför enligt min åsigt *conditio sine qua non* för frihetsproblemets lösning. Detta emedan endast häri ligger någon möjlighet att förbinda de motsatta verldsåsigter, hvilka jag i det föregående stält emot hvarandra och af hvilka ingen,

---

[1] Alla orsaker äro *causæ efficientes* (et antecedentes). Det finnes icke ett slags orsaker, som heta *causæ efficientes*, och ett annat slags, som heta *causæ finales*. Det finnes icke två jemsides stående slag af orsaker, utan endast två aspekter af *orsaken*. Ändamålet är ingen särskild form af orsak, utan en rationel sida hos orsaken öfver hufvud. När orsakens begrepp ordentligt genomtänkes, så kommer man fram till ändamålet såsom immanent deri. Men när ändamålet *blott* fattas såsom orsak, d. v. s. sjelfva *ratio* derifrån borttänkes, så fattas det också såsom causa efficiens.

om de fattas skarpt söndrade från hvarandra, admitterar frihetsbegreppet. Ur den kausala verldsåsigten måste man upptaga förändringarna, ur den metafysiska grunden dertill. I kombinationen mellan dessa ligger frihetens enda möjlighet.

Den filosofiska väsenstanken intager flere olika ställningar till erfarenhetens data. Den mest tankeenliga ställningen är den, då erfarenheten betraktas såsom ett helt af samstämmiga tankeformer och dermed också på samma gång af samstämmiga sidor hos väsendet. Erfarenheten ter sig såsom ett sådant helt, om man på densamma strängt tillämpar vetenskapens formela fordringar. Då fattas väsendet uteslutande såsom tanke och då bortses öfvervägande från *hvad* som i tanken tänkes. Det visar sig emellertid, att en sådan vetenskaplig ståndpunkt, som denna, är otillfredsställande, emedan den utesluter möjligheten af ett rikt innehåll. Det rent aktuela tankeinnehållet är der naturligen större än i formelt lägre uppfattningar, men det relativt potentiela innehållet är der synnerligen fattigt. Med det relativt potentiela innehållet förstår jag alla erfarenhetselementer, som icke äro fattade såsom tankeformer eller väsenssidor, men hvilka hos sig röja tankebestämdhet på det sätt, att tankebestämningar framträda hos dem såsom grunder för hvad de äro och blifva. Om sålunda erfarenhetens elementer också icke stå i det aldra intimaste förhållande till väsenstanken, så kunna de likväl faktiskt deraf vara bestämda, om också på ett sätt, som i jemförelse med den formelt högsta tankebestämdheten måste betecknas såsom potentialitet. Och potentialitetsgraderna äro i sjelfva verket oändligt många, emedan de kontinuerligt öfvergå i hvarandra. Om den systematiska filosofien skall vara annat än ett rent formschema, annat än en riktningspunkt, som ingen reel tankeutveckling kan närma sig, så får man icke inom filosofien förkasta de i någon mon och mer eller mindre formlösa uppfattningarna, utan så fort någon väsensbestämdhet röjer sig hos dem, måste de betraktas såsom innehåll i fiosofien. Endast på detta vilkor kan filosofien verkligen vara vetenskapen om hela erfarenheten. Endast på detta sätt kan den motsats öfvervinnas, som fordran på formrenhet sätter mellan det inre och det yttre, mellan form och innehåll i vetenskapen och hvilken hotar filosofiens universalitet med undergång. Det är

ingen fråga om, att icke en ren väsenstanke är den sig utvecklande filosofiens mål, och det är alldeles ingen fråga om, att icke den rena väsenstanken, just på grund af sin form, också till sitt begrepp eller i sig måste förutsättas vara en fullständigt bestämd tanke. Den genomförda formrenheten hos en tanke innebär nämligen helhet eller samstämmighet med alla andra tankar. Formel fullkomlighet syftar till konkretion. Man måste fasthålla den fordran på väsenstanken, att den är tanken om ett fullt konkret väsende. Det subjektiva förverkligandet af denna fordran blir dock ständigt endast approximativt. Man måste alltjemt upprepa försöken att rena väsenstanken äfven ur den synpunkt, att man derigenom också strängt taget fullständigar dess aktuela innehåll. Deri ligger, noga taget, filosofiens hela uppgift. I sträng bemärkelse äro nämligen alla filosofiens undersökningar förberedande i förhållande till väsenstanken. Men hvarje gifven ståndpunkt af jemförelsevis formelt rent tänkande för dock ständigt ut öfver sig sjelf (om också till sist blott för att återvända i den rena tanken). Han för ut öfver sig sjelf och till undersökningar, som innehålla den så kallade verldsförklaringen, och hvilka från det yttre upptaga bestämningar, som tillhöra väsendet. Verldsförklaringens betydelse ligger innerst i förståndets behof att fortgå till en reelare uppfattning af väsendet. Sjelfva verldsförklaringen får nämligen icke vara annat än en determination af väsensbegreppet, om hon skall falla inom filosofien sjelf. Från den mera exklusivt formela väsensbetraktelsen skiljer sig verldsförklaringen på det sätt, att hon icke fordrar sträng samstämmighet mellan väsendets sidor, hvilka få framträda i vissa gifna, söndrande åskådningsmedia och der taga en mer eller mindre åskådlig gestalt. Derför blir verldsförklaringen ett system af åskådningselementer, satta i sammanhang med och ordnade efter väsenstanken såsom princip. Från den i omedelbar mening propädevtiska verldsbetraktelsen, som direkt förbereder väsensbegreppets aktualitet, skiljer sig åter verldsförklaringen på det sätt, att den förra tager upp sina synpunkter direkt ur kulturutvecklingen i afsigt att sammanarbeta dem till ett logiskt helt, som just utgör uppfattningen af väsendet, medan deremot verldsförklaringen icke får använda andra syn-

ı, som äro metafysiskt förarbetade, d. v. s. syn-

väsentligen i tvenne åskådningsmedia, som tän-
lform, samstämmigheten, framträder och bryter
h rummet. Det filosofiska tänkandet kommer i
den och rummet, om erfarenheten såsom ett helt,
ekt, åskådas rumligt eller tidligt, d. v. s. om alla
momenter sättas i rums- eller tidsåskådningen,
synpunkter skola erhålla sin filosofiska förklaring.
g nämligen, att erfarenhetens mångfald sammangår
i både rum och tid, och att sålunda denna mång-
a former af helhet vänder sidor åt den filosofiska
ı. Det hela i rummet presenterar sig såsom full-
enom begränsning eller uteslutning. Hvarje moment
är hvad det är genom sina gränser mot omgifvande
och det hela sjelft har sin bestämdhet gifven endast
ıst genom systemet af sina momenters begränsningar.
bestämningar, som omedelbart framträda hos den i
och det inre rummet åskådade erfarenheten, är det
omfånget och dermed den logiska indelningsgrunden.
ripa det gifna, när det ses ur denna synpunkt, det är
la detsamma och att fullfölja indelningen deraf uppåt
ıåt i dess finaste förgreningar. All indelning hänför sig
område såsom dividendum, och allt område är en modi-
ı af rumsåskådningen. Derför förutsätter all indelning
kådningen. Å andra sidan röjer indelningen af det i
et varande en begynnande förståndets bearbetning deraf,
n förståndsverksamhet närmast regleras af tänkandets be-
ningslag *(principium exclusi tertii)*. Denna begränsningslag
genting annat än tänkandets grundform, samstämmigheten,
npad på det i rummet gifna.

Här går jag emellertid, efter dessa antydningar, genast
i verlden såsom ett helt i rummet eller såsom det fysiska
versum, endast upptagande, på ett faktiskt och fenomenolo-
kt sätt, de tankebestämningar, som röja sig hos det i rum-
t varande, men förbigående den utvecklingsfas hos dessa
stämningar, som resultera ur deras metafysiska bearbetning.
vad som här närmast intresserar mig, det är nämligen de

tankebestämningar, som framträda hos erfarenhetens mångfald, när denna ses såsom helt i *tiden*.

Det som är i tiden är hvad det är genom sina kausala relationer. Membra relata i tiden äro föregående och efterföljande tidsdelar; membra relata hos det i tiden varande äro orsaker och verkningar. Om man blott ser på tiden såsom en formel åskådning, så finner man der endast tidsdelar, som succedera hvarandra. Men då framträder tiden endast för den abstraherande analysen, hvilken icke betraktar tiden såsom ett helt i någon egentlig mening. I mera egentlig mening fattas tiden såsom ett helt, när hon ses tillsammans med tidsinnehållet. Då blir hvarje moment i tiden hvad det är genom sina orsaker och sina verkningar, och verlden såsom ett enda tidligt helt får sin bestämdhet gifven genom sina momenters kausala relationer eller genom att vara en serie af hvarandra betingande orsaker och verkningar. Om jag icke är det redan genom mitt ämnes natur, så är jag dock med visshet *här* vid denna blott öfversigtliga framställning alldeles fritagen från all närmare redogörelse för tidens bestämningar, sådana dessa angifvas af fenomenologien och psykologien, för dess förhållande till rummet m. m. Jag har här derför endast tagit upp hvad jag ansett mig oundgängligen behöfva af sådana bestämningar för att kunna påpeka, att erfarenheten genom vissa tankebestämningar framträder på ett strängare sätt såsom ett helt i tiden än genom dessa mera yttre bestämningar. De tankebestämningar, som framträda hos det tidliga hela, och hvarigenom detta får en mera sammanhängande form, äro grunden och följden. Om jag ser på tiden ur psykologisk synpunkt, så finner jag, att densamma utgör ett helt af föregående och efterföljande momenter. Det hela antager en bestämdare form, om det ses fenomenologiskt, i hvilket fall det framträder såsom en serie af orsaker och verkningar. Men allra afgjordast sammansluter sig erfarenheten till ett helt i tiden, om orsakerna och verkningarna kunna uppfattas logiskt, d. v. s. såsom grunder och följder. Förhållandet mellan grund och följd är den modifikation af tänkandets grundform, som uppstår, då samstämmigheten sättes i tiden eller såsom förbindelse mellan momenter i tiden. Härledandet af följder ur grunder

är den förståndsverksamhet, som riktar sig på de kausala förändringarna i tiden, hvilken verksamhet närmast regleras af tänkandets följdlag *(principium rationis sufficientis)*.

Förhållandet mellan grund och följd har en empirisk och en rationel sida. Den empiriska sidan röjer sig deri, att grunden alltid i någon mening måste fattas såsom orsak och följden alltid i någon mening såsom verkan. Emedan orsaken alltid i någon mening är föregående och verkan efterföljande, så måste också detsamma gälla om grunden och följden. Visserligen äro grunden och följden tankar, och visserligen ligger i förhållandet mellan dessa tankar såsom sådana endast det, att den ena måste tänkas i och med den andra. Detta är den rationela sidan i förhållandet eller sjelfva den logiska konsekvensen, men dermed är dess betydelse icke uttömd i anseende till sin egendomlighet. Det ligger nämligen i förhållandet mellan grund och följd icke blott det, att de involvera hvarandra eller äro samstämmiga i positiv bemärkelse. Deri ligger icke blott samstämmighet i tänkandet, utan ock en viss riktning deri: riktningen *från* grund och *till* följd. Utom den rent logiska bestämdheten, som är samstämmighet, ligger också deri en psykologisk och fenomenologisk bestämdhet. Ur rent logisk synpunkt kan icke finnas något skäl att fixera en tanke såsom grund och en annan såsom följd. Logiskt sedt, kan grunden lika väl vara följd och följden grund, ty *tanke*förhållandet är endast det, att den ena tanken måste tänkas i och med det, att den andra tänkes. För att en riktning i tankeförhållandet skall kunna fixeras — och dermed en skilnad mellan grunden och följden såsom sådana — måste de inflyttas i tidsformen. I förhållandet mellan grund och följd ingår alltid, det inses genast, en föreställning om tankarnes psykologiska genesis. I anseende till den psykologiska aktualiteten är alltid grundtanken föregående och följdtanken efterföljande. Grunden är den tanke, som måste vara aktualiserad, innan följden kan blifva aktuel. I denna psykologiska och subjektiva mening är förhållandet mellan grund och följd alltid tillika ett förhållande mellan ett föregående och ett efterföljande. Men vid en utförd empiriskt-kausal betraktelse måste alltid den subjektiva och psykologiska synpunkten te sig såsom beroende af

den objektiva och reala. Ser man erfarenheten blott såsom en mångfald af förändringar och tillämpar strängt denna synpunkt på henne, så måste alltid hvarje föreställnings- och tankeförlopp sättas såsom ytterst beroende af det yttres förändringar, enär det yttre är det primära vid den empiriskt-kausala verldsuppfattningen, som icke kan följdriktigt genomföras utan att blifva mekanisk. Det är under den gjorda förutsättningen det yttres förändringar, som måste anses kausera förändringarna inom medvetandet. Har man derför inom medvetandet en serie af föregående och efterföljande momenter, som aflösa hvarandra, så måste grunden till deras framträdande och inbördes ordning sökas utanför medvetandet och i det yttres förändringar och relationerna dem emellan. Den subjektiva och psykologiska synpunkten visar alltid utöfver sig — på en objektiv och fenomenologisk. Inom empirien — och dit hör den propädevtiska psykologien utan allt tvifvel — måste man alltid stanna vid det yttre såsom grund. Men bland föregående, yttre och i denna mening objektiva förändringar äro orsakerna att söka, och bland efterföljande, yttre och i denna mening objektiva förändringar verkningarna. Bindes förhållandet mellan grunden och följden vid förhållandet mellan det föregående och det efterföljande, så bindes det ock i sin mån vid förhållandet mellan orsak och verkan. Här påstås naturligtvis ingalunda det orimliga, att dessa förhållanden mellan det föregående och det efterföljande, mellan orsak och verkan, mellan grund och följd ur hvarje gifven och faktisk synpunkt i hvarje fall skola kunna inses såsom fullt motsvariga mot hvarandra. Utan här påstås endast, att, om man analyserar grundens och följdens begrepp, man alltid skall i grundens upptäcka det föregåendes och orsakens bestämdhet och i följdens det efterföljandes och verkans, samt att i hvarje enskildt fall, om det undersökes, det alltid skall visa sig, att en viss tanke, som tänkes sässom grund, alltid i *något* afseende är förenad med föreställningen om en orsak eller en real yttre förändring, hvilken i *samma* afseende alltid föreställes såsom föregående i förhållande till verkan, en annan real yttre förändring. I något afseende och ur samma alltjämt fasthållna synpunkt kan alltid motsvarighet visas ega rum mellan tankarne grund och följd,

de reala och objektiva föreställningarna, orsak och verkan, de formela och subjektiva föreställningarna, det föregående och det efterföljande. Och denna motsvarighet är väsentlig för förhållandet mellan grunden och följden. Den är lika väsentlig, som objektet är för den verksamma tanken öfver hufvud. Den logiska konsekvensen eger nämligen ingen användning annat än på de kausala förändringarna i tiden. Tänker jag nämligen erfarenheten uteslutande ur rummets synpunkt såsom ett helt af till hvarandra gränsande rumsdelar och delar i rummet, så finner jag der ingen annan logisk operation tillämplig än indelningen. Der finnes, af brist på all förändring och verksamhet, ingen möjlighet att anbringa den logiska konsekvensens synpunkt. Tänker jag åter erfarenheten såsom rent tankeinnehåll, så består densamma af idel identiska former, som involvera hvarandra, huru de än tagas och innehålla hvarandra i hvarje afseende. Men inom ett sådant identiskt tankeinnehåll är grunden icke längre grund och följden icke längre följd, emedan, då de involvera hvarandra i *hvarje* riktning, *all* bestämd riktning der är upphäfd. Endast om erfarenheten sammansluter sig, subjektive, ur tidens och, objektive, ur förändringens synpunkt, är det möjligt att finna någon användning för tänkandets följdlag. Det ur följdlagen slutledande tänkandet står alltid inför kausala förändringar i tiden såsom sitt objekt och material, hvarpå det arbetar för att höja orsakerna och verkningarna till grund- och följdtankar. Liksom en konstnär sitter inne med idealet och vill ge det gestalt i marmorn, så sitter det verksamma tänkandet inne med samstämmighetens grundform och vill derefter forma de kausala förändringarna i tiden. Och liksom den färdiga marmorbilden alltid stannar nedanför idealets mått, så lyckas det verksamma tänkandet heller aldrig att genomtänka de kausala förändringarna ända till full samstämmighet. Den relativa samstämmighet mellan förändringarna, som härflyter ur tankeverksamheten, det är förhållandet mellan grund och följd.

Förhåller det sig nu så, att väsendet till sitt begrepp är tanke, och har denna tanke såsom moment i tänkandets verksamhet, alltid ett potentielt innehåll, som, ur en synpunkt, ter sig såsom en kausal serie, då måste relationen dem emellan

vara den, att väsendet framträder såsom grund till kausalserien såsom följd. Emedan förhållandet mellan grund och följd är en tankeform — och den enda här tillämpliga — så kan och måste väsendet tänkas såsom grund till kausalserien. Alla andra relationer än tankerelationer måste nämligen här vara uteslutna. Och ju egentligare väsendet fattas såsom tanke, i desto egentligare mening är det också grund till erfarenhetens kausala förändringar.

Om man ser verlden med den moderne empiriske forskarens ögon, så ter hon sig så som en Heraklitisk vexling, som regleras af konstanta lagar. Det stora framsteget öfver Heraklit ligger i det noggranna empiriska och analytiska konstaterandet af de lagar eller mått, hvilka den grekiske naturfilosofen på ett ytterst godtyckligt och okritiskt sätt hade ponerat och faststält. Åt dessa lagar söker empirien sjelf gifva en systematisk anordning, i det att den vill härleda dem alla ur en gemensam princip, nämligen lagen om energins qvantitativa konstans i mångfalden af förändringar i naturen. Genom analys af denna lag om energiens qvantitativa konstans föres man fram till en allmännare lag såsom förutsättning för denna. Man får syn på denna förutsättning, om man tager i betraktande, att energiens qvantum endast är mätbart i sina effekter, och att alla energieffekter eller förändringar äro mängder af rörelse. Derför äro alla energiformers omsättning i rörelse eller en beräkning af deras qvantum efter en rörelseenhet såsom mått ett oundgängligt vilkor för all tillämpning af energiprincipen. Men en sådan beräkning är tydligen endast möjlig under den förutsättning, att rörelsen står i ett konstant förhållande till energien. Det minsta, som ligger i ett sådant kontant förhållande, är utan tvifvel, att en rörelse icke kan framkallas af någon annan orsak än fysisk energi, eller, om man heller vill, af effekten af fysisk energi, d. v. s. af en annan rörelse. Energiprincipen fordrar ovilkorligen, att rörelse endast framkallas af rörelse, hvilket är *en* sida af den bekanta s. k. *tröghetslagen.* Om denna energiprincipens förutsättning uttryckes allmännare, så lyder den: hvarje empirisk förändring förutsätter en annan empirisk förändring såsom sin orsak. Detta är den moderna empiriens högsta formela grundsats, hvarmed

lagen om energiens qvantitativa konstans står eller faller. För vårt nuvarande ändamål är det likgiltigt att veta, om förändring till sin omfattning alldeles sammanfaller med rörelse, så att *empirisk* utan vidare också är blott och bart *mekanisk*, eller om förändringens begrepp skjuter utanför rörelsens. Allt sammanhang mellan förändringarna i verlden, som bestämmes ur synpunkten af energiens oförminskade och oförökade mängd hos de i förändring stadda företeelserna, är dock tydligen mekaniskt. Alla förändringar, som tänkas reglerade af energiprincipen, äro för så vidt qvantitativt fattade och ingenting annat än mekaniska rörelser. Visserligen kunna förändringarna tänkas ega en empirisk sida, från hvilken de icke visa sig vara blotta mekaniska rörelser. De äro dock alltid detta, jemte hvad de för öfrigt möjligen kunna vara, och äro enbart detta, för så vidt de tänkas falla under energiprincipen. Just derför måste man om förändringarna i den empiriska forskningen göra gällande, att hvilken af dem som helst eller hvilken företeelse i tiden som helst måste hafva sin orsak i en föregående tidsföreteelse, enär detta gäller om hvarje rörelse öfver hufvud såsom stående under lagen om qvantitativ jemnvigt mellan orsak och verkan *(causa æquat effectum)*. Följaktligen måste hvarje empirisk företeelse betingas af ett oändligt antal empiriska orsaker. Den empiriska kausalserien i verlden måste fattas som obegränsad a parte ante. Stötte man här på en gräns, så kunde denna endast ligga i en orsak, som sjelf icke vore verkan och då heller icke förändring eller företeelse i tiden, utan öfverempirisk. Men då kunde förändring framkallas af annat än förändring, rörelse af annat än rörelse, hvilket förhållande alldeles skulle upplösa det kausala sammanhanget i den empiriska erfarenheten. Emedan hvarje förändring alltid från en synpunkt är rörelse, och rörelse alltid representerar en viss mängd energi, så skulle följden deraf, att förändringar inom erfarenhetens verld framkallades af öfverempiriska orsaker, blifva den, att energiens mängd här och där i verlden kunde absolute ökas eller minskas. I så fall skulle aldrig en mekaniker eller fysiker kunna med säkerhet beräkna en kommande förändring ur empiriska data, ty att energien på detta sätt ökades eller minskades, det måste betyda, att en ökning eller minskning icke skulle

stå i något konstant förhållande till af honom kända och känbara orsaker. De af honom kända naturorsakerna skulle vid en öfverempirisk förändring antingen vara helt och hållet suspenderade eller också af den öfverempiriska orsaken modifierade. Genom det förra antagandet skulle man våldsamt upphäfva naturorsakernas karaktär af orsaker och godtyckligt afhugga erfarenhetens sammanhang. I senare fallet skulle man antaga en sidoinverkan på den empiriska kausalserien, som principielt skulle omöjliggöra all exakt naturforskning.

Jag vill såsom resultat af detta nu senast förda resonnement fastslå, att den empiriska kausalserien är gränslös, och att den empiriske forskaren har ett oändligt fält att röra sig inom, der han aldrig kan komma till andra orsaker än empiriska, d. v. s. sådana, som i sin ordning äro verkningar, och att han, såsom empiriker, är fullt berättigad att förneka alla orsaker, som suspendera eller i ringaste mån modifiera de empiriska orsakerna, detta i namn af den empiriska vetenskapens faktiska verklighet, hvars möjlighet i annat fall på ett radikalt sätt skulle upphäfvas. Under den empiriska betraktelsens räckvidd faller allt, som ingår i tiden och är underkastadt förändring, äfven menniskans förnuftiga lif. Allt, som ingår i tiden, förutsätter ett oändligt antal föregående förändringar såsom sina orsaker. Under denna allmänna lag måste hänföras allt, som ingår i menniskans erfarenhet, ty allting i menniskans erfarenhet ingår i tiden. Undantager man ett enda faktum i erfarenheten från ett obegränsadt beroende af i tiden föregående orsaker, då upphäfver man principielt möjligheten af all empirisk vetenskap. Den empiriska kausaliteten är en synpunkt, ur hvilken erfarenhetens mångfald kan ses såsom ett enda helt, och den empiriskt-kausala uppfattningen kan vidgas till en verldsuppfattning.

Enheten i den empiriska verldsåsigten utgöres af bandet mellan orsak och verkan. När detta band strängt åtdrages, och kausaliteten uttryckes i fullt nödvändiga och allmängiltiga satser, då fattas den gifna verkligheten såsom ett helt af hvarandra i bestämd riktning och med bestämd hastighet framkallande rörelseformer. Hvad som då begripes om verkligheten, det är endast extensiva och qvantitativa relationer. En em-

piri, som inskränker sig till att undersöka det verkliga, endast fattadt såsom en mångfald af rörelseformer, och som endast har till resultat bestämda satser om rörelseformernas riktning och hastighet, är ingenting annat än rent matematisk eller teoretisk mekanik. Matematiken tillämpas der helt enkelt på rörelseåskådningen, som genom en sådan tillämpning får sina momenter förlagda i en kausal serie, der hvarje moments förhållande till andra uttryckes i ett bestämdt tal och betecknas genom en bestämd figur. Det som genom tal uttryckes och genom figur betecknas är momenternas hastighet och riktning.

I en konkretare form framträder den empiriska verldsåsigten, om matematiken tillämpas på ett rikare åskådningsmaterial än det rent mekaniska, nämligen det fysiska och kemiska. De hvarandra kauserande momenterna i verkligheten te sig då icke blott såsom rörelseformer, utan ock såsom krafter och ämnen, hvilka öfvergå i hvarandra. Hvarje företeelse i erfarenheten betraktas inom den på fysiken och kemien stödda verldsåskådningen såsom led i en kraftförvandlingsprocess. Den matematiskt-mekaniska kausaliteten, som innebär, att en på visst sätt riktad rörelsemängd har till verkan en annan på visst sätt riktad, bestämd rörelsemängd, framträder, då den tillämpas på krafter och ämnen, såsom lagen om energiens konstans, hvaraf materiens blott är en sida.

Försåvidt krafterna och kraftverkningarna låta betrakta sig såsom rörelser, äro de matematiskt-mekaniskt bestämbara. Genom att tillämpas derpå lägges intet nytt rent vetenskapligt moment till den matematiska mekanikens innehåll. Det nya ligger endast i dessa satsers uppträdande i förening med andra och rikare åskådningselementer, hvilka derigenom få form af vetenskaplig ordning och sammanhang. Genom att bringa fysiken-kemiens ponerade åskådningselementer — krafter, atomer, molekyler — i förbindelse med den matematiska mekanikens abstrakta naturlagar vinner man en empirisk verldsuppfattning, som på en gång har en bestämd abstrakt-vetenskaplig hållning och tillräcklig konkretion för att te sig såsom en uppfattning af verlden i det hela.

Men den empiriska verldsuppfattningen har i våra dagar antagit en ännu konkretare gestalt än den, i hvilken verlden ter

sig såsom ett helt af kraftförvandlingar enligt lagen om energiens konstans. Det är den moderna biologien, som släpper till materialet för vinnande af en sådan förtätad verldsvy. Det moment, som här kommer till, är *progressionen* eller *utvecklingen*. Samma sak kan ock uttryckas så, att det moment, som utgör det nya i den företrädesvis på biologien stödda verldsuppfattningen, ligger i den observation, man tror sig, med starka stöd från skilda erfarenhets- och lifsområden, hafva gjort, nämligen att gången från orsak och till verkan i naturen sammanfaller med gången från enklare till sammansattare former, hvilken gång man vill kalla *utveckling*. Enligt den mera abstrakt fattade kausallagen få naturens former vexla huru som helst, blott att de qvantitativt uppväga hvarandra. Den abstrakta kausallagen frågar blott efter jemnvigt mellan de hvarandra framkallande rörelserna och de i hvarandra öfvergående krafterna. Mekaniken säger blott: på en rörelsemängd, som framträder under vissa yttre förhållanden, följer konstant en annan lika stor, som framträder under vissa yttre förhållanden, och fysiken-kemien: en specifik kraftform aflöses af en annan specifik kraftform, som är dess qvantitativa eqvivalent. Den abstrakta naturlagen är absolut likgiltig för hvarje progression i naturförloppet, för hvarje ordnande af naturens företeelser såsom högre och lägre. Men den genom biologiska studier kondenserade kausallagen gör till den abstrakta det tillägg, att orsakerna äro relativt enkla och verkningarna relativt sammansatta. Dermed anser man sig vinna fortgång från lägre till högre ståndpunkt i förändringen. Om nu emellertid den moderna empirien icke skall fördela sina slutsatser på premisser af olika ursprung och på det sättet råka in i ovetenskaplig dualism, så måste den biologiska utvecklingslärans satser kunna framställas såsom slutsatser, dragna ur lagen om energiens konstans. Att detta hittills endast i ringa omfattning lyckats och att utvecklingsläran sålunda ännu i det hela måste betraktas såsom på sin höjd utgörande ett sammanfattande uttryck för en mängd likformiga erfarenheter och icke såsom en deduktiv användning på lifvets företeelser af empiriens högsta principer, det är en sak för sig, som icke hör hit. Hvad som för det närvarande ändamålet är af vigt, det är endast att till de

yttersta konturerna teckna de olika formerna af den moderna empiriens kausala teori, hvarvid jag för öfrigt hänvisar till min nyss gifna framställning under rubrik »*Naturalismen i vår tids filosofi*», som kompletterar de nyss gjorda antydningarna. Det lika och gemensamma i alla dessa former är likställandet af vetenskaplig ordning och sammanhang med det kausala förhållandet. Det differerande är det åskådningsmaterial, hvari kausaliteten gifver sig tillkänna eller framträder såsom form, och hvilket åskådningsmaterial är fattigare eller rikare.

Om man vill kritiskt pröfva det empiriska föreställningssättets vetenskapliga värde och i sammanhang dermed tillse, om detta föreställningssätt eger en fullt universel karakter och dermed kan sägas utgöra den tillräckliga verldsåsigten, så erbjuder sig en anledning härtill i detta föreställningssätts likställande af vetenskaplig form med kausalitet. Kausalitet är det förhållande mellan företeelser i tiden, att den ena uppträder efter den andra efter en allmän lag, d. v. s. så, att den ena företeelsen, verkan, konstant framträder på ett visst sätt, sedan den föregående, orsaken, framträdt på ett visst bestämdt sätt. En kritisk punkt hos det empiriska föreställningssättet — och just den, på hvilken jag här vill fästa uppmärksamheten — är nu en så fattad kausalitets likställande med vetenskaplig form öfver hufvud. Jag vill söka framhålla, att empirien sjelf icke kan hålla fast vid ett sådant likställande, utan att densamma, vid en närmare undersökning, med sin egen vetenskapliga form måste förstå något väsentligt annat än empirisk kausalitet.

Det lider intet tvifvel, att ju den bas, på hvilken empirien i sin konkretaste gestalt anser sig stödja sina satser, är ren iakttagelse af företeelsers ofta inträffade upprepning efter hvarandra eller kausalitet i den strängt empiriska bemärkelse, i hvilken *Hume* tog densamma, då han deremot vände sin kritik, och att i ett sådant antagande ligger en relativt hög grad af berättigande. På grundvalen af en sådan samlande iakttagelse tror man sig aktualisera begrepp, men, gifvetvis, begrepp, som erkännas endast vara kollektivnamn på strängt isärfallande erfarenhetsföremål och deras egenskaper. Men det lider lika litet något tvifvel, att empirien, i samma mon hon blifver abstrakt och matematisk, förändrar den inre betydelsen

af den kausalitet, som uppbär och sammanbinder hennes satser. Om man ser naturen ur fysiskt-kemisk synpunkt, så finner man naturföreteelserna uppträda såsom specifika krafter eller kraftkomplexer — af elektrisk, magnetisk, akustisk, kemisk o. s. v. natur — hvilkas inbördes relationer väl endast äro empiriskt fattbara, så länge deras specifika fysiska eller kemiska karakter fasthålles, men hvilka röja en logisk bestämdhet, om man, bortseende från deras specifika karakter, betraktar dem rent qvantitativt eller såsom hvardera endast utgörande och representerande en viss rörelsemängd. Rörelseqvanta uttryckas i tal, och talens förhållanden äro logiska: inom matematiken medföra gifna premisser *nödvändiga* följder. Derigenom nu, att bestämda fysiska och kemiska fenomener utgöra ständiga följeslagare till bestämda rörelseqvanta och tal, få dessa fenomener sin ordning genom dem gifven, ehuru förhållandet mellan fenomenerna, när de endast ses konkret och qvalitativt, blott är rent empiriskt. I naturens matematiskt-mekaniska eller qvantitativa bestämdhet uppenbarar sig en kausalitet, som väl alltid är bunden vid fenomenernas följande på eller efter hvarandra i tiden, men der, i och med nödvändigheten i förbindelsen mellan orsak och verkan, kausaliteten får en förändrad betydelse. Det visar sig nämligen, att sjelfva objektiviteten i kausalförhållandet vid den rent empiriska kausaliteten ligger i företeelsers många gånger upprepade inträffande efter hvarandra, af hvilket inträffande den subjektiva uppfattningen ter sig såsom en blott och bar afspegling. Men vid den logiska kausaliteten i den matematiskt-mekaniska naturuppfattningen frigör sig objektiviteten från ordningen i faktas framträdande i tiden och öfverflyttas på den tänkande uppfattningen. Väl är den matematiskt-mekaniskt tänkande naturbetraktaren bunden vid hvarandra i tiden efterträdande fakta, men, märk väl, han betraktar dem icke såsom begripna *derför,* att de konstant upprepa sin succession, utan det är just denna succession han vill söka lära förstå. Den abstrakta naturbetraktelsen är bunden vid faktas konstanta succession i tiden, emedan dessa äro densammas objekt och material eller utgöra det psykologiskt-fenomenologiska vilkoret för att en sådan betraktelse skall kunna ega rum. Vid den relativt konkreta

och rent empiriska naturbetraktelsen sammanfaller kausalitetens egen verklighet eller objektivitet med iakttagelsen af en sådan succession, vid den abstrakta med *grunder* för densamma. Om dessa grunder — såsom hvilka jag exempelvis här vill framhålla talen och figurerna — gäller det, att de visserligen också uppträda i tidsföljd, men att de göra detta, sedda ur subjektiv, ej ur objektiv synpunkt. För den rena empirien är fenomenernas tidsföljd — det att uppträda *före* och *efter* hvarandra i bestämd ordning — sjelfva objektiviteten och verkligheten af deras kausalitet. Orsaken har der intet annat realt sammanhang med verkan än det att vara ett konstant föregående i förhållande dertill. I den matematiska naturbetraktelsen nedsättes tidsföljden från att vara ett realt sammanhang mellan fakta till ett subjektivt mellan föreställningar om fakta, medan det reala sammanhanget framträder i den nödvändighet, som förbinder det ena faktums form med det andras. Det blir då endast den psykologiska föreställningsförbindelsen, som får en empirisk karakter, medan deremot den reala förbindelsen mellan fakta får en rationel.

Om man analyserar empiriens form, så befinnes densamma vara kausalitet. Kausalitetens väsen framträder först och lägst endast i de kausala momenternas inbördes tidsläge. Ju närmare emellertid den erfarenhet, som undersökes, bringas matematiken, desto mera framträder det kausala förhållandets väsen såsom liggande i erfarenhetsmomenternas reala samhörighet, oberoende af deras angränsning i tiden, och desto mera ter sig angränsningen i tiden såsom en blott förbindelse mellan psykiska fenomener, som icke har något med erfarenhetens realitet att skaffa, utan endast med vilkoren för denna realitets subjektiva aktualisation. Erfarenhetens realitet visar sig då ligga i momenternas tankesamhörighet eller deri, att det ena måste tänkas i och med det, att det andra tänkes. På fullt allvar och vid verkligt eftersinnande borde ingen påstå, att t. ex. beräknandet af ett algebraiskt X endast och allenast stöder sig derpå, att hvad X är konstant framträder för medvetandet såsom ett *posterius* i tiden, sedan beräkningens på förhand kända faktorer framträdt såsom ett *prius*. Utan hvar och en borde inse, att tidsföljden endast är form för beräkningens subjek-

tiva genesis, men icke har något att skaffa med realiteten af de elementer, som ingå i beräkningen. X är hvad det är, d. v. s. står i bestämda relationer till andra storheter, oberoende af sättet för min beräkning deraf.

I den från konkretare till abstraktare ståndpunkt fortskridande empirien märkes, hurusom begreppet af realitet alltjemt flyttas från erfarenhetens empiriska förhållanden och till dess logiska. Erfarenhetens matematiska förhållanden sitta inne med tankenödvändighetens valör. I denna nödvändighet ligger deras verklighet, såsom *Kant* om all erfarenhet visat. Men karakteren af tankenödvändighet kan endast tillkomma erfarenhetens förhållanden, försåvidt de äro tankar. Erfarenhetens förhållanden — och dermed erfarenheten sjelf — ega alltså sin karakter af verklighet derigenom, att de äro tankar. Genom att rikta uppmärksamheten på den logiska karakteren hos de matematiska och matematiskt-mekaniska begreppen samt den dermed samhöriga lagen om energiens konstans genombryter man den rent empiriska forskningens form och tvingas att medgifva, att vetenskaplig form är något annat än ren empirisk kausalitet. Allt kommer här an på, om man medgifver den logiska karakteren hos erfarenhetsvetenskapens högsta principer. Striden mellan empirism och rationalism i våra dagar har denna logiska karakter till sitt egentliga föremål. Denna karakter antogs af Kant såsom ett *factum a quo,* på hvilket faktum hela resultatet af hans kritiska undersökning af kunskapsförmågan hänger, och såsom hvilket resultat kan betecknas just det, att erfarenheten eger sin objektivitet genom vetenskapliga principers logiska nödvändighet. Men denna nödvändighet har i nyaste tider blifvit bestridd på ett sätt och i en mening, som vill låta t. ex. matematikens slutsatser — och alla dess öfriga satser för resten — ytterst stödja sin giltighet på sinnesiakttagelser af ständigt upprepade likformigheter hos fakta i rum och tid. Man mäter figurer och man räknar tal, d. v. s. man mäter och räknar föremål, hos hvilka figur- och talförhållanden röja sig, och alla det matematiska tänkandets abstrakta operationer sägas ingenting annat vara än på erfarenhetsväg funna abbreviationer eller genvägar för ett detaljeradt mätande och räknande af föremål. Resultatet af det matema-

tiska arbetet blir då af samma natur, som när man — inom den systematiska botaniken — räknar växternas ståndare och sammanför växterna i klasser efter antalet ståndare, eller som när man — inom kemien — förenar vissa vigtsdelar af en elementär kropp med vissa vigtsdelar af en annan elementär kropp och genom den kemiska kraftens obegripliga, men konstanta verksamhet får fram en ny, men sammansatt kropp. Allt deduktivt förfarande fattas af den rena empirismen endast såsom ett hypotetiskt utsträckande af en på induktiv väg funnen och derigenom sannolik lag till fakta, som ännu icke äro empiriskt undersökta i det afseende, lagen betecknar. All deduktion blir på detta sätt endast ett föregripande af erfarenhetsanalysen, som bringar in en hypotetisk ordning i vetandets rike och styr den vetenskapliga forskningens gång i bestämda banor.

För att komma till rätta med den empiristiska åsigten om vetenskapens form kräfvas ingående undersökningar af psykologisk, kunskapsteoretisk och logisk natur, som jag här naturligen icke ämnar utföra. Här kan jag endast antyda min åsigt, som är den, att empirismens djupaste fel ligger i, eller kanske rättare, nära sammanhänger med dess uppfattning af induktionens form — såsom en utkristallisation af allmänna satsers, »lagars», giltighet ur enskilda och faktiska observationer. Enligt hvad jag kan se, så faller motsatsen mellan induktivt och deduktivt förfaringssätt icke inom logiken, enär *hvarje* vetenskaplig operation förutsätter aktualiteten af allmänna satser såsom sina utgångspunkter — ingen vetenskap har sin utgångspunkt i enskilda iakttagelser — och eger betydelsen af dessa allmänna satsers närmare determination. Induktionen är en psykologisk akt, som är ett empiriskt antecedens till den vetenskapliga undersökningen, hvilken till sitt verkliga väsen alltid är deduktion och ingenting annat än deduktion. All vetenskapligt styrkt sanning stöder sig på allmänna satser. Den s. k. induktionen utgör endast sättet för dessa satsers empiriska aktualisation och hör under psykologien.

Jag förutsätter den logiska valören hos erfarenhetsvetenskapernas principer, hvarmed jag förstår deras tankenödvändighet, och anser med Kant, att erfarenhetens objektivitet och

denna tankenödvändighet äro vexelbegrepp. Denna tankenödvändighet framträder deri, att den ena principen eller den ena tanken icke kan tänkas utan den andra. Den ligger deri, att matematikens, mekanikens och den mera abstrakta fysikens och kemiens satser involvera hvarandra, eller deri, att en nödvändig fortgång från den ena till den andra derinom röjer sig. Man kan också uttrycka samma sak så, att en rationel eller logisk kausalitet eger rum mellan erfarenhetsbegreppen, för hvilken kausalitet det är realiter likgiltigt, i hvilken tidsföljd begreppen blifva aktuela för ett eller flera subjekt. Begreppet af denna kausalitet ligger då tydligen i de kausala momenternas nödvändiga samhörighet: om det ena tänkes, så måste det andra, direkt eller indirekt, tänkas. Analyseras de empiriska vetenskaperna, så visar sig deras form frigöra sig från den blott och bart empiriska kausaliteten i mon af ståndpunktens vetenskaplighet ända till dess, att denna empiriska kausalitet blir helt och hållet tillfällig i förhållande till erfarenhetens objektivitet. Utsöndras empiriens rent vetenskapliga formelementer från den åskådningsmångfald, som de sammanbinda, så visa de sig bestå i en mångfald af nödvändiga tankar, som involvera hvarandra och som icke kunna tänkas utan hvarandra. Dessa tankar äro dels af ett mera specielt slag, såsom matematiska, mekaniska o. a. begrepp, dels logiska former af generel beskaffenhet. I den mon erfarenhetens verklighet och objektivitet bindes vid dessa tankar eller i den mon dessa begripas såsom det verkliga och objektiva i erfarenheten och, i följd deraf, ett erfarenhetsföremål finnes vara verkligt genom sina matematiska, mekaniska, logiska, öfverhufvudtaget formelt nödvändiga relationer och icke genom den blotta iakttagelsen af likformigheten i dess relationer till andra föremål i rum och tid, så måste den empiriska verkligheten te sig såsom sekundär. Men när man fattar den sanna verkligheten såsom en tankeform och låter den empiriska verkligheten, just derför, att hon icke är en tankeform, vara sekundär eller lida någon brist på verklighet, då har man i och med detsamma bestämt den empiriska verkligheten till att vara fenomen eller till att vara ett föreställningssätt, som är en gradform af tanke. I den mon det blir klart, att erfarenhetens väsen afslöjas genom

tänkande, och att detta afslöjande *genom* tänkande endast under den förutsättning är möjligt, att erfarenhetens väsen *består i* tanke, i samma mon framstår den omedelbart gifna, icke tänkta erfarenhetens fenomenela karakter. Erfarenhetens fenomenalitet är endast baksidan af dess väsensbestämdhet såsom tankeform. Samma vetenskapliga operationer, som utsöndra erfarenhetens formelementer såsom dess väsen, låta erfarenhetens innehåll te sig såsom fenomen. Vetenskapens principer äro erfarenhetens väsen och verklighet. Det i erfarenheten, som icke står i logisk förbindelse med dessa principer, är det icke-tänkta. Detta skiljer sig icke från tanken genom att vara något *annat* sant verkligt än tanken. Utan det skiljer sig från tanken såsom en grad skiljer sig från sitt mått. Det empiriska fattas på detta sätt såsom det ofullständigt tänkta eller det *relativt icke* tänkta. Det blir då ett föreställningssätt om tanken och verkligheten.

De konkretare empiriska vetenskaperna stödja sina satser på oförmedlad empirisk kausalitet. Ju bestämdare emellertid de empiriska vetenskapernas vetenskaplighet utbildas, desto mera träder i denna empiriska kausalitets ställe logisk samhörighet mellan tankar, och desto mera nedsättes den empiriska kausaliteten till en psykologisk form för tankarnes subjektiva aktualisation. Logiskt samhöriga tankar stå i en helt annan relation till hvarandra än kausala momenter i tiden. Det yttres form är der upphäfd i och med det, att tankarna icke kunna tänkas utan hvarandra, d. v. s. derigenom att de med nödvändighet ingå i hvarandra, hvilket ingående alldeles icke gäller om de kausala momenterna i tiden, hvilka blott följa efter hvarandra, men i sitt följande falla helt utom hvarandra. Derigenom, att de empiriska vetenskapernas vetenskaplighet utbildas, framkommer alltså en annan form af vetenskaplighet och verklighet än det yttres. Genom en formel stegring af den empiriska forskningen kommer det inre till synes såsom verklighetens sanna form. Man kan sålunda från det yttre såsom utgångspunkt genom tänkande deröfver eller deraf bana sig väg till det inre. Det inre föreligger i den empiriska forskningens och i derpå riktade kunskapsteoretiska och logiska undersökningars resultat — såsom en mångfald af i hvarandra ingående tankar. Den empiriska forskningen behöfver endast

besinna sig på sig sjelf och iakttaga hvad den i sina högsta former gör för att komma fram till ett sådant inre såsom sin egen och erfarenhetens sanna verklighet. Detta inre är erfarenhetens sanna verklighet, för så vidt den empiriska forskningen innehåller sann kunskap om erfarenheten. Och denna vetenskapliga sjelfbesinning och sjelfiakttagelse föreligga i kunskapslärans och logikens undersökningar om empiriens form. Kunskapsläran och logiken bevisa, ur faktum af den empiriska vetenskapen, att en mångfald af tankar, som ingå i hvarandra eller hvilka — genom sin nödvändighet — ega formen af »Innerlichkeit» är det sant verkliga i erfarenheten.

Den rent okritiska naturalismen ser i det yttres kausalitet erfarenhetens universela form. Af denna form fattas vetenskapens såsom en reflex eller en afspegling. I våra dagar brukar man mellertid på visst håll inom det naturalistiska lägret, iakttagande en viss försigtighet, uttrycka förhållandet mellan det yttre och det inre — till hvilket senare ju vetenskapen hör — så, att det inre är en »Begleiterscheinung», ett »epifenomen», som »korresponderar» med det yttre, en serie »medvetenhetsfenomener», som löper parallelt med serien af yttre kausala förändringar. I hvilken af dessa vändningar emellertid naturalismen framträder, förfelar densamma afgjordt grundtanken i Kants kunskapsteoretiska kritik, som utan tvifvel är identitet mellan vetenskapens rena och nödvändiga begrepp och grundsatser och erfarenhetens form. Den i Kants skola fostrade, kritiskt-naturvetenskapliga verldsåsigten kommer fram till och håller fast vid en fond af tankar såsom bildande och utgörande det objektiva i både medvetande och verklighet. Dermed är tydligen det inre gifvet till sin form, som är nödvändig samhörighet, samstämmighet och, ytterst, identitet. Den rena Kantiska tankens eller kategoriens grundbestämning är enhet, och hvarje speciel form deraf är en form af enhet. Nu ligger uppenbarligen i begreppet af en enhet samstämmighet och, ytterst, identitet. Men den rena Kantiska tankens sekundära bestämning är att vara syntetiserande, för hvars möjlighet förutsättes motsats och motsatsöfvervinnelse. Det inre i Kants kunskapsteoretiska verldsåsigt är en mångfald af samstämmiga och nödvändiga, men formela och abstrakta tankar, hvilka ut-

göra det objektiva i erfarenheten, men hvilka hafva emot sig det yttre, innehållet, hvars momenter genom tankarne sammanbindas och sålunda deraf nås, men hvilket yttre dock är något positivt annat än tanke, ett särskildt element i verkligheten bredvid tanken. Kants utgångspunkt är icke *vare sig* det inre *eller* det yttre, utan det är *både* det inre *och* det yttre. Så förhåller det sig ock med den naturvetenskapligt stämda, af Kants kriticism starkt påverkade tankeriktningen i våra dagar, som egentligen hör hemma i Tyskland (medan England är stamhållet för den mer eller mindre af kunskapsteoretisk kritik obesvärade naturalismen och realismen): tanken fattas endast såsom ett formelement. Väl icke blott såsom form för uppfattningen, utan ock lika väsentligt såsom form för verkligheten, men dock alltid såsom abstrakt form. Det yttre afklädes alla vetenskapliga predikat, hvilka öfverföras på det inre eller formen, men det står dock alltid qvar såsom ett oeftergifligt vilkor för att det inre — i och med motsatsen deremot — skall få någon fattlig betydelse. Kant sjelf gick längst i förtunningen af det yttre, som hos honom nedsjönk till en blott tankegräns eller till något, som alldeles icke på något sätt i och för sig kunde af medvetandet fasthållas, fastän det visserligen *præsumerades* ega positiv realitet. I den af Kants kritiska kunskapsteori påverkade naturvetenskapliga tankeriktningen i våra dagar fattas det yttre verkligen mera positivt: såsom otvifvelaktigt reala kroppar och rörelser hos dem, hvilka kroppars och rörelsers realitet icke blott ligger deri, att densamma icke kan upplösas i tankebestämningar, utan hvilka äro verkliga, emedan de äro verksamma eller emedan de åstadkomma verkningar, för hvilket verkande äfven medvetandet i vissa afseenden är material. Med afseende på den yttre erfarenhetens qvalitativa innehåll är för öfrigt den kritiskt-naturvetenskapliga verldsåsigten en långt förd fenomenlära.

Huru litet positivt emellertid man fattar det yttres realitet, så är dock visst, att man icke kommer till en afgörande brytning med empiriens kausala vyer och synpunkter, förrän det yttres realitet såsom sådan blifvit fullständigt negerad, och tanken blifvit fattad såsom *hela* verkligheten. Det är för en reelt filosofisk ståndpunkt icke nog med, att man fixerar tanken så-

som det inre i den kausala verkligheten och att man i verksamheten ser en samverkan mellan inre och yttre agentier, der aktiviteten förlägges än på den ena och än på den andra sidan. Man måste fortgå till att — med *Hegel* — fatta tanken såsom det hela och på ett lika afgjordt sätt taga det inre till utgångspunkt, som den okritiska naturalismen dertill tager det yttre. Ett sådant kraf framväxer direkt ur analysen af den gifna erfarenheten, som ger vid handen, att den vetenskapliga sanningen och den dermed sammanfallande objektiva verkligheten ligger i en mångfald logiskt förbundna tankar, i erfarenhetsvetenskapernas högsta begrepp och grundsatser. Det är den stora kritiska grundtanken i den moderna analysen af erfarenheten, att den vetenskapliga sanningen utgör grunden för erfarenhetens verklighet och objektivitet, och att detta förhållande mellan sanning och verklighet är ett oeftergifligt vilkor för vetenskapens egen möjlighet. Det är just såsom sådant vilkor eller, för att tala med Kant, ur *transscendental* synpunkt detta förhållande ledes i bevis. Men eger nu ett sådant förhållande rum, då måste man upphöra att fördela verkligheten i arter, det inre och det yttre, tanken och dess deremot motsatta föremål och att fatta den negativitet, som i följd af det inres primära karakter måste sägas vidlåda det yttre, såsom ett *annat vara*. Är tanken satt såsom all verklighets grund, så är ock all verklighet indragen i tanken, och då kan intet yttre sägas vara i sanning verkligt eller vara ett med tanken jembördigt element i verkligheten. Gör man allvar deraf, att tanken är grund till all verklighet, då följer deraf, att verkligheten sjelf i sin sanning är tanke och ingenting annat. Det yttres negativitet måste då betyda grad af tanke, men kan icke få betydelsen af en annan slags verklighet än tanken. Det yttre är det i olika grad tankebestämda fenomenet.

Verkligheten är en mångfald logiskt förbundna tankar, vetenskapernas principer. Den logiska förbindelsen är nödvändig samhörighet och deraf följande ömsesidig genomträngning. Logiken ger vid handen, att formen för tankars förbindelse med hvarandra är *omdömet*. Omdömet är verkligen logiskt i samma mon, som det innebär en närgående förbindelse mellan tankar. Den närmaste förbindelse, som är tänkbar — utan att

innebära identitet — är den, då det logiska subjektet innehåller sitt predikat såsom en sida hos sig, så att all den bestämdhet, som ligger i predikatets begrepp, utsäges om subjektet. Ren och ogrumlad framträder en sådan förbindelse i det kategoriska omdömet, som, strängt taget, är det enda rent logiska, medan deremot i de hypotetiska och disjunktiva formerna empiriska elementer, elementer i tids- och rumsåskådningarna, blanda sig med den logiska urformen, samstämmighet, och differentiera dem till särskilda former. Om en mångfald tankar äro förbundna med hvarandra i det kategoriska omdömets form, så måste detta innebära, att de förbindas med hvarandra eller äro samstämmiga med hvarandra derför, att de ingå såsom sidor hos en och samma tanke, som är deras gemensamma logiska subjekt. Den rent logiska formen hos tankarne förutsätter ett för alla gemensamt logiskt subjekt. Om man utgår derifrån, att en tillräckligt långt förd analys af erfarenheten utmynnar i en mångfald logiskt förbundna — d. v. s. med nödvändighet samhöriga — tankar, så följer emellertid icke deraf, att dessa tankars förbindelse är omedelbart gifven under form af sidor, som ingå hos ett och samma logiska subjekt. Så är heller ingalunda förhållandet, enär empiriens abstrakta principer väl förete tankenödvändighet, så att man — t. ex. inom matematiken — kan med full logisk konseqvens fortskrida från en sats till en annan, och så, att upphäfvandet af en följdsats upprifvande vänder sig mot andra satser, som äro dess grunder, men den inom matematiken rådande nödvändigheten är likväl af endast hypotetisk eller relativ natur. Detta ligger deri, att den matematiska nödvändigheten väsentligen och tillika består i förbindelse mellan en mångfald åskådningselementer i rum och tid. Den matematiska nödvändigheten är bunden vid relationer mellan för åskådningen faktiskt gifna företeelser, och den matematiska tanken är väsentligen form för dessa företeelsers syntes. Derför äro också, strängt taget, alla matematiska omdömen af det hypotetiska slaget: det ena matematiska begreppet är nödvändigt *under förutsättning af* det andras nödvändighet, men de matematiska begreppen hafva icke sin nödvändighet kategoriskt gifven genom att alla hänföra sig, såsom sidor, till ett och samma begrepp, som är deras identiska

subjekt. De äro logiskt-hypotetiska, medan den konkreta empiriens äro empiriskt-kausala.

Vänder man emellertid sin undersökning till det hypotetiska tankeförhållandet, sådant det föreligger i det hypotetiska omdömet, så skall man finna, hurusom i detta förhållande ingå två momenter, ett empiriskt och ett logiskt. Jag anser det empiriska momentet i det hypotetiska omdömet vara förhållandet mellan orsak och verkan öfver hufvud och det logiska eller rationela nödvändig samhörighet mellan orsak och verkan. I sin förening utgöra dessa båda för det hypotetiska omdömet konstitutiva momenter förhållandet mellan *grund* och *följd*. Förhållandet mellan grund och följd är icke rent logiskt, utan en användning eller tillämpning af den rent logiska formen, som är nödvändig samhörighet, samstämmighet, ytterst identitet, på företeelser, gifna i kausalt sammanhang. Förhållandet mellan grund och följd är en sida, hvarifrån fenomenet visar sig vara tankebestämdt, och slår sålunda en brygga mellan tanken och fenomenet, men ett rent förhållande mellan tankar är det icke. Lika litet är begränsningsförhållandet, sådant det fastställes af den s. k. tredje tankelagen, ett rent tankeförhållande, utan endast en närmare determination eller en utprägling af de empiriska vilkoren för grund- och följdförhållandets användbarhet.

Jag tillåter mig här att, i en längre digression, belysa min uppfattning af det logiska begränsningsförhållandet och andra dermed i samband stående former af logisk och metodisk natur med att anföra ett resonemang, som jag vid ett föregående tillfälle fört, och hvilket, om det än icke är fullständigt sammanarbetadt med den närvarande framställningen, dock med säkerhet dermed stämmer och bör bidraga att klargöra min ståndpunkt. Det har följande innehåll:

Den tredje tankelagen är till sitt tankeinnehåll ett korollarium till den andra. Om tänkandet är sjelfverksamt, så måste det gifva sig sjelf sin riktning. Den högre sidan i sjelfverksamheten, det är icke verksamheten, utan sjelfständigheten. Men från sjelfständigheten i verksamheten kan bestämmandet af riktning icke skiljas. Om a tänkes, så måste b tänkas. Lagen är icke blott denna: om något, t. ex. a, tänkes, så måste

något annat, t. ex. b eller c eller d eller hvilken annan tanke som helst också tänkas. I tänkandets sjelfverksamhet ligger icke blott det obestämda, att tänkandet sätter sig sjelf i rörelse eller att tankeverksamheten icke har yttre orsak, d. v. s. deri ligger icke endast, att tanke följer på tanke, och blott på tanke, utan också väsentligen, att en viss bestämd tanke (följden) följer på en annan bestämd tanke (grunden). Momenterna i tänkandets utveckling kallas det ena *grund* och det andra *följd* för att beteckna, att ordningen i utvecklingen är bestämd. I denna bestämdhet ligger den inre grunden till tankeverksamheten och hvarje tankes fullständighet, som med densamma är omedelbart gifven. I den tredje tankelagen bindes nu denna fullständighet eller helhet vid uteslutning af den kontradiktoriska motsatsen, d. v. s. vid begränsning. Begränsning är ingen ny sida hos tanken, som kommer till de sidor, samstämmighet och sjelfverksamhet, som i de två första lagarne betraktas såsom reglerande tankeverksamheten. Det är i stället en form hos erfarenhetsmaterialet, som tänkandet upptager från detsamma. När rummet och det i rummet varande skola tänkas, så kan tänkandets fullständighet och individualitet endast uppträda under form af begränsning. Tänkandet ikläder sig i denna relation det inre rummets bild, och dess ordning antager gestalten af en riktning i rummet med dess nota characteristica: att gå åt ett håll, som utesluter ett annat. Men genom denna bild skiner tänkandets rena fullständighet.

Då nu tänkandet för att kunna tänka den i en viss åskådningsform föreliggande erfarenheten måste fastbinda sin individualitet och dermed följande fullständighet vid begränsning, stannar det inför ofullständigt öfvervunna motsatser. Dessa motsatser heta arter. Det som tänkes i och hos arter är icke arternas mångfald, utan deras indelningsgrund. Indelningsgrund är tanken, då han icke är grund till en annan tanke såsom följd, utan allenast grund till ett system af tankebegränsningar. Indelningen är tänkandets lägsta form, den form, der det öfvervägande bestämmes genom relation till oförmedlade motsatser. Den stödjer sig omedelbart på tredje tankelagen, som egentligen blott innehåller det empiriska vilkoret för den andras tillämplighet. Detta vilkor heter, som vi veta,

begränsning, och begränsningens empiriska synpunkt återfinnes öfverallt i den traderade formela logiken. Den uppträder i begreppsläran under form af begrepps bestämdhet i anseende till omfång eller sfer och af begrepps förhållande till hvarandra såsom antingen subordinerade eller koordinerade. I omdömesläran inkommer begränsningssynpunkten under form af omdömets qvantitet, hvarpå subalternationsslutet helt och hållet är bygdt, och hvarmed äfven andra omdömesslut laborera. De logiska slutledningarna bruka betraktas såsom grundade på subsumtioner af mera omfångsfattiga eller begränsade begrepp under mera omfångsrika eller omfattande, och i vetenskapens formlära, läran om det logiska systemet, spelar indelningen sin betydelsefulla roll. Emellertid må ingen föreställa sig, att denna begränsningssynpunkt har något att göra med tankarna såsom sådana. Tankar äro aldrig subordinerade och koordinerade, och tankeutveckling vinnes aldrig genom subalternation och subsumtion. Qvantitet är en alldeles omöjlig bestämning hos den rent qvalitativa tanken. De s. k. klassbegreppen äro ingalunda tankar annat än i afseende på sin gemensamma indelningsgrund, men alldeles icke i sin specifikation, mångfald och motsättning. Arter kunde endast då vara tankar, om de såsom sådana *följde* ur sin indelningsgrund, men i så fall vore motsatsens form inflyttad i tanken genom att motsatta derur framginge, något, som de naturligen icke kunde, om de icke ursprungligen derinom funnes. Det är erfarenheten, som har formen af klassifikation, icke tanken, men erfarenheten har denna form *genom* tanken, som sammansluter erfarenhetens diskreta mångfald såsom indelningsgrund eller såsom utgörande en flerhet af sådana. Lika litet som indelning är en form *hos* tanken — i den mening, att tanken sjelf skulle vara indelad — lika litet äro subalternation och subsumtion immanenta former hos tankeutvecklingen. Att tillämpa hvad som gäller om *alla* på *några* och att subsumera en art under ett slägte, en underart under arten och dymedelst under slägtet, det betyder icke att fortgå i tänkande, ty det betyder icke *någon* fortgång, utan tvärtom tillbakagång, om det skall hafva någon mening alls. Den riktning, min uppmärksamhet inslår, när den vänder sig från *alla* till *några* eller från *slägte* till *art*, är en från tanken till erfarenheten åter-

gående riktning. Men detta betyder icke tankeutveckling, som går från tanke till tanke, utan tvärtom tänkandets — relativa — upphörande. När jag med tänkandets hjelp förenat erfarenhetsmomenter i ett slägte, så har jag dessa momenter allesammans upptagna i slägtet, så långt jag lyckats förena dem med ett tankeband, och det är en ren orimlighet, om jag i ett visst afseende tror mig kunna *tänka* något mera om en viss grupp af dessa momenter, d. v. s. en viss art, än jag tänker om honom i och med hans slägtbestämdhet. Så snart något tänkes om individer och klasser, så är detta tänkta eo ipso en generisk bestämdhet. Allt tänkande går med nödvändighet från *några* till *alla*, från *art* till *slägte* i *den* mening, att det går från omedelbart gifna motsatser till deras enhet och samstämmighet. Om uppmärksamheten också går åt motsatt håll, vill detta blott säga, att den subjektiva tankeutvecklingen icke är oafbruten, emedan den samma icke är förnimmelselifvets enda form. Det finnes derinom icke blott tankeverksamhet, utan också det mera passiva förnimmande, som väsentligen har sin betydelse i att vara icke en utveckling *inom* och *af* tänkande, utan en utveckling *till* tänkande. Detta relativt passiva förnimmande har sina gifna utgångspunkter inom erfarenheten och, närmare bestämdt, i det enskilda och individuela, som i erfarenheten omedelbart har formen af mångfald och olikhet. Från dessa utgångspunkter sträfvar det att höja sig mot tänkandet såsom sitt mål. Att med sin uppmärksamhet stiga ner från ett vunnet slägtbegrepp, hvilket är begrepp, så långt som det är indelningsgrund, till de arter och individer, som höra derunder, det innebär icke blott att momentant upphöra med sin tankeverksamhets fortgång och återgå till relativt omedelbara åskådningar och förutsättningar af yttre och inre slag, utan äfven att förbereda nya tankar. Dessa nya tankar fogas sedan såsom tillägg till den redan förut tänkta slägtbestämdheten. Att gå från slägte till art sammanfaller med att återvända till erfarenhetens omedelbara form och har sin enda logiska betydelse deri, att de nya erfarenhetsmomenter, som nu komma till medvetande, egga till nya och mera intensiva akter af tankekoncentration, hvarigenom nytt innehåll blir tänkt, d. v. s. hvarigenom slägtbestämdheten vinner i konkretion.

Man vinner ökad begreppsinsigt eller ökadt vetande om det enskilda endast genom att öka det allmännas aktuelt fattade bestämdhet och innehåll. Och medlet att öka denna det allmännas bestämdhet utgöres af allt jemt upprepade analyser af det enskilda. Indelningen eger nu sin betydelse såsom det omedelbara resultatet af dessa analyser: den fixerar det allmänna i motsats mot det enskilda och ställer derigenom tänkandets grundproblem eller fastslår dess väsentliga uppgift: att öfvervinna denna motsats genom att tänka det enskilda i det allmänna eller att fatta det enskilda såsom bestämning hos det allmänna. Men längre än dit når heller icke indelningen fram, i det att hon alldeles icke lemnar några bidrag till lösningen af det stälda problemet. Indelningen är icke det syntetiska och progressiva tänkandets form, såsom *Plato* antog. Indelningen betecknar tvärtom den form, som detta senare tänkande sträfvar att öfvervinna och frigöra sig från, i det att detsamma innefattar det enskilda *i* det allmänna, dermed låtande *innehållets* synpunkt, vid bestämmandet af begreppen, efterträda *omfångets*.

Det syntetiska tänkandets progression från det allmänna eller formen, som är den relativt klara och tydliga, men abstrakta bestämdheten hos kunskapsföremålet, till det enskilda, till innehållet, som är kunskapsföremålet sjelft in concreto och som, sådant det föreligger omedelbart gifvet, alltid är relativt dunkelt och otydligt, denna progression har alltid visat sig vara förknippad med stora svårigheter att förstå och förklara. Tänkandet kan icke nöja sig med att fixera det allmänna ur alla tillgängliga synpunkter, att nyansera det i alla dess förgreningar och låta det enskilda vinna formel ordning och sammanhang genom att indelas efter det allmänna såsom indelningsgrund eller en mångfald af sinsemellan förbundna sådana. Det allmänna är såsom sådant overkligt, det är en *essentia*, som i sig saknar *existentia*. Allt verkligt är enskildt och individuelt. Då nu tänkandet icke kan nöja sig med formela operationer, som resultera i verklighetslösa abstraktioner, då, med andra ord, dess framskridande icke kan innebära en riktning från det gifna enskilda och verkliga till allmänna begrepp, hvilka just i sin allmänhet och abstrakthet sakna verklighet, emedan

de sakna existens, så måste det fastställas såsom en *conditio sine qua non* för tänkandets möjlighet — försåvidt nämligen tänkandet skall vara *vetande* eller innebära kunskap — att det allmänna kan tänkas såsom enskildt. Eller: att det kan vinna realitet derigenom, att det enskilda på något sätt kan tänkas såsom dess bestämdhet.

Häri ligger nu sjelfva svårigheten. Det vetenskapliga sammanhanget mellan den abstrakta formen och det konkreta innehållet ligger deri, att den abstrakta formen är kunskapsgrund till det konkreta innehållet såsom följd i kunskapen. Men nu är, å andra sidan, formen något i sig osjelfständigt och något som endast är till hos och i och genom det konkreta. Detta har man uttryckt så, att det konkreta föremålet är realgrund till formen, som är en följd af eller bestämning hos föremålet. Råder alltså i kunskapen en omvänd ordning mot den som råder i verkligheten? Huru kan då kunskapen handla om det verkliga, huru kan kunskapens form då vara verklighetens? Kunna de abstrakta kunskapsgrunderna väl hafva någon realitet i sig, om de icke äro realgrunder? Äro den menskliga kunskapen och vetenskapen hänvisade till en illusorisk progression, som ständigt rör sig mellan det verkligas ovetbarhet såsom konkret och individuelt och det abstrakta begreppets overklighet, och till en utvecklingsordning, i hvilken intet finnes af verklighetens reala nexus? Svårigheten är denna: å ena sidan synes omöjligt att kunna härleda det konkreta ur det abstrakta och å den andra betecknar gången från det abstrakta, kunskapsgrunden, och till det konkreta, det i kunskapen härledda, tänkandets naturliga och enda möjliga riktning och framsteg. Om tänkandet skall kunna verkligen skrida framåt och ega någon utveckling, måste det ega en inre sjelfständighet, som röjer sig i makt till sjelfrörelse och sjelfutvidgning och måste det tänkta såsom sådant få en alldeles ny, ur erfarenheten oförklarlig form. Men denna sjelfständighet aktualiseras på intet annat sätt än derigenom, att det abstrakta successivt blir konkret och det generela successivt individuelt.

Denna knut kan icke lösas på annan väg än derigenom, att det visas, hurusom det abstrakta och generela, formen, i

någon mening och grad de facto i erfarenheten eger realitet och real prioritet framför det omedelbart konkreta och individuela, framför innehållet. I någon mening måste kunskapsgrunden visas vara realgrund, om tänkandets utvecklingsordning skall kunna sammanfalla med verklighetens inre sammanhang och tänkandet alltså kunna fattas såsom grund till någon kunskap. Det abstrakta visar sig också alldeles bestämdt, enligt en ojäfaktig erfarenhet, ega real betydelse ur en synpunkt, nämligen i det praktiska lifvet eller viljelifvet. Det uppträder der, under form af motiv eller bevekelsegrund, såsom real orsak till i det yttre konstaterade förändringar. Menniskans vilja sättes i rörelse och framträder såsom orsak, drifven af bestämningsgrunder, som äro begrepp, föreställningar, åskådningar och dylika teoretiska bestämningar af mer eller mindre allmän beskaffenhet. Såsom bestämningsgrund för viljan uppträder det abstrakta, inom hvars sfer äfven kunskapsgrunden faller, såsom något realt eller såsom verklig orsak till nya bestämningar hos det konkreta eller till detta såsom real följd, d. v. s. verkan i vissa hänseenden.

Kunskapsgrunden kan alltså vara tillika real, *om* den är ett sådant abstractum, hvilket, såsom bestämningsgrund åt viljan, framdrifver handlingar, som ombilda den gifna konkreta erfarenhetsverlden efter sin, d. v. s. efter begreppets, måttstock. Genom den ideela serien af grunder och följder i kunskapen, der denna serie innebär en verklig tankeutveckling, skiner verklighetens egen immanenta ordning under form af den medvetna och fria viljeverksamhetens fortgående aktualisation. Tänkandets sjelfrealisation i serien af grunder och följder stöder sig på och utgör endast en abstrakt sida af viljans sjelfrealisation i handlingarna. Först så har tänkandet en sannskyldig utveckling, der något i förhållande till erfarenheten *nytt* kommer till stånd, hvilket nya framträder dels såsom en utbildning af det allmänna till något relativt enskildt och individuelt och dels såsom en form hos det omedelbart gifna enskilda, som det i sig alldeles saknar och uteslutande får ur begreppet.

Den allmänna *möjligheten* af det abstrakta begreppets kausalitet i kunskapen är gifven i och med *verkligheten* af en

sådan kausalitet i viljan. Om denna kunskapsmöjlighet skall höjas till verklighet, det beror på, om de allmänna principer, ur hvilka tänkandet söker härleda sina närmare bestämningar och sina innehållsrikare kunskaper, äro faktiskt bestämmande motiv för viljan och dess verksamhet, det beror på kunskapsgrundernas aktuela realitet såsom den gifna erfarenheten ombildande makter af viljenatur. Det abstraktas realitet är ytterst dess successiva aktualitet i handlingens verld.

Efter denna långa utvikning återupptar jag nu den afklippta framställningens tråd.

Om man noga utdestillerar det logiska elementet ur de hypotetiska, empiriskt-kausala och disjunktiva förhållandena, så får man qvar tankesamstämmighet, ytterst identitet, som är det logiska grundförhållandet eller den rena logiska grundformen. Samstämmighet mellan tankar uttryckes rent endast i det kategoriska omdömet. Tankar fattas såsom fullt samstämmiga med hvarandra, när de begripas såsom sidor, hvilka ingå hos samma tanke, som är deras gemensamma logiska subjekt. Om man nu sammanfattar alla gifna tankar i deras form af hypotetisk nödvändighet, i hvilken form de framträda såsom involverande hvarandra i vissa gifna riktningar eller såsom ett system af grunder och följder, och abstraherar från alla åskådningselementer, som trycka sin prägel på deras inbördes förhållande, nämligen tidssuccessionen och begränsningen mot hvarandra inom samma sfer eller omfångsbestämdheten, då skall sammanhanget mellan tankarne te sig såsom förhållandet mellan ett helt och dess sidor. För verkligheten af ett sådant universelt sammanhang mellan tankar förutsättes, att det finnes en tanke af den fundamentala och universela natur, att han uppbär de öfriga såsom deras gemensamma subjekt och eger allt deras innehåll såsom sitt eget. Den strängt logiska formen för tankars immanens i hvarandra är deras koncentration kring en och samma tanke såsom sin kärna eller, utan bild, att en tanke är alla andra tankars enhet eller är ett helt, som innehåller dem alla.

På detta sätt framväxer ur analysen af de empiriska vetenskapernas form tanken på undersökningar, utförda efter ett strängare logiskt schema, än det, som ligger till grund för de

empiriska undersökningarna sjelfva. Sådana undersökningar hafva till omedelbart föremål och innehåll hvarken företeelser i tidsföljd eller tankar, som förhålla sig till hvarandra såsom grunder och följder eller såsom indelningsgrunder och indelningslemmar, utan de utgå från en tanke såsom ett strängt helt och hafva att utreda dess bestämningar såsom sidor hos detta hela. Denna form för undersökningar och deras utförande vill jag kalla den *logiska substantialitetens* i motsats mot den *kausalitets*form, som kännetecknar empiriens undersökningar.

Under medeltiden och länge derefter var den empiriska forskningens syn på sitt föremål densamma inspirerad af filosofien — respektive teologien — som utgjorde den vetenskapliga totalorganismen, ur hvars gemenskap de särskilda empiriska vetenskaperna bröto sig lös först i mån af ett starkt framträdande af sådana individens och samhällets yttre lefnadsbehof, som föranledde till naturundersökningar, hvilkas resultat voro praktiskt värdefulla eller nyttiga. Så länge empiriens beroende af filosofien varade, var det begreppet af substantiel verklighet, som der spelade hufvudrollen. Man utgick från fixa och sjelfständiga logiska subjekter — från de fyra »enkla» elementerna, från krafter, som förestäldes vara skarpt skilda åt till väsen och verkningssätt och som ofta personifierades, från arter och slägten af organismer, som ansågos söndrade genom ursprungliga och oöfverstigliga skrankor. Det organiska ansågs ega få eller inga beröringspunkter med det oorganiska, det menskliga med de lägre existensformerna. Allt som skedde inom organismen tillskrefs en hemlighetsfull »lifskraft», såsom orsak, och den fysiologiska lifsprocessen hos menniskan fattades i öfvervägande grad såsom en yttring af »själen». Hela naturåskådningen var antropocentrisk, och naturens företeelser fixerades såsom sjelfständiga enheter i analogi med den personliga enheten hos menniskan. I öfverensstämmelse härmed sattes vetenskapens uppgift i angifvandet och ordnandet af de egenskaper, som ansågos tillhöra hvarje substantielt centrum eller hvarje reel enhet inom naturen. Den moderna naturforskningen tenderar med bestämdhet till att upplösa de substantiela centra inom naturen eller åtminstone till att så långt möjligt är förtunna dem. De naturföreteelserna objektive differentierande och

individualiserande qvaliteterna förkastas såsom »*qvalitates occultæ*», och med dem försvinna sådana föreställningar som »lifskraft», »lifsandar» (spiritus animales), själ o. s. v. ur naturbetraktelsen, som icke längre tillskrifver dem någon verksam roll inom naturen. Inom naturforskningen reduceras hvarje qvalitativt färgad och individuel naturföreteelse till en qvantitativ och extensiv form, en form af gestalt och rörelse. Det nya i den moderna empirien ligger deri, att alla yttre fakta underordnas under vissa stora, gemensamma synpunkter, ur hvilka de förlora sin individuela gestaltning, framträdande än såsom till riktning och hastighet bestämda rörelser, än såsom olika skepnader af en och samma sig på mångahanda sätt manifesterande kraft, än såsom ståndpunkter inom en utveckling, som fortskrider genom sammansättning af relativt enkla elementer. Om alla företeelser i erfarenheten göres gällande, att de — mer eller mindre — framträda ur dessa gemensamma synpunkter och ur dem låta bestämma sig. Dermed utskjutas individuel egendomlighet, qvalitativ differens och fantastisk personifikation ur vetenskapen, och dermed nedbryter densamma skrankorna mellan naturens »riken» och mellan det »lägre» och det »högre». Det formela uttrycket för denna moderna ståndpunkt är, att vetenskapens föremål och innehåll är relationer mellan fakta, men icke faktiska väsen, bland hvilka relationer det kausala förhållandet är den vigtigaste och mest omfattande. Den moderna empirien sönderbryter fullständigt verlden, sådan hon — i individuela »väsen» och öfver hvarandra höjda »riken» — är gifven för den omedelbara populära uppfattningen. Fragmenterna af denna sönderbrutna verld äro alltigenom homogena, nämligen blott qvantitativt och extensivt skilda atomer och krafter, hvilka icke ega något inre eller någon substantialitet, utan hvilkas bestämdhet endast utgöres af konstanta ömsesidiga relationer, hvilka uttryckas i s. k. lagar. Af denna objektets beskaffenhet bestämmes den moderna naturvetenskapens uppgift och metod helt och hållet. Hvad metoden angår, så måste den, i följd häraf, blifva, i de mera konkreta formerna af empiri, fortgång enligt orsakslagen och, i de abstraktare, enligt lagen om grund och följd.

Filosofien tar deremot principielt *väsendet* till sin utgångspunkt och sitt föremål. Väsendet är till sin form det logiska subjektet. Den filosofiska vetenskapens uppgift är att utreda det logiska subjektets bestämningar, och den filosofiska metoden utgör fortgång från tanke till tanke enligt samstämmighetens lag. Filosofien har sin reala anknytningspunkt till naturvetenskapen i de atomer och krafter, hvilka den senare endast ser ur relationens synpunkt. Filosofien låter icke dessa atomer och krafter gälla för blotta »fakta», hvilkas »lagar», d. v. s. ömsesidiga konstanta relationer, empirien inskränker sig till att undersöka, utan hon utgår derifrån, att de verkligen ega ett inre och i något afseende äro sjelfbestämda. Om empirien gör fullt allvar af sin egendomliga ståndpunkt genom att se bort från erfarenhetsföremålens substantiela halt, från deras form af att vara för sig bestående logiska subjekter med egendomliga, det inre uttryckande egenskaper och skarpt fattar i sigte, att dess enda uppgift ligger i att fastställa deras relationer, så har filosofien tvärt om att lägga all vigt vid att ur sitt innehåll söka utmönstra alla relationer och strängt hålla sig till den substantiela synpunkten. Af denna synpunkts stränga tillämpning blir en följd, att filosofien icke kan nöja sig med att utgå från flera substantiela centra, utan måste tendera till att framställa hela sitt innehåll såsom ingående hos ett enda logiskt subjekt. Utgår nämligen filosofien från flera logiska subjekter med lika ursprunglighet, så kunna de filosofiska predikaten icke undgå att framträda i en relativ form eller såsom relationer mellan dessa subjekter.

Det gäller sålunda om empiriens och filosofiens uppgifter och metoder, att de äro skarpt motsatta. Detta förhållande utesluter dock icke en kontinuerlig öfvergång inom vetenskapen från empirisk till filosofisk och från filosofisk till empirisk synpunkt. Föreningsbandet mellan båda ligger i den logiska formen af tankars nödvändighet. Ju längre empirien aflägsnar sig från den deskriptiva typen och från den empiriska *lex causalitatis* såsom högsta princip, desto starkare framträder der mellan dess momenter logisk samhörighet. Denna samhörighet är väl endast gifven i omfångets och tidsförloppets former såsom förbindelse mellan hvarandra begränsande tankar, d. v. s.

slägten och arter, och hvarandra kauserande tankar, d. v. s. grunder och följder. Men man behöfver endast använda logikens rationela destilleringsapparat för att derur extrahera filosofiens form, samstämmigheten, skild från de åskådningselementer, som förorena densamma i empirien. På samma sätt kan det stränga, filosofiska tänkandet fortskrida från den substantialitetens vy, som utgör dess innersta egendomlighet och urtyp, till upptagande af empiriska synpunkter. Det empiriska visar sig nämligen i sin indelbarhet och kausalitet ega tankebestämdhet, hvilken tankebestämdhet kan vinna utbildning genom förbindelse med det filosofiska tänkandet. En sådan förbindelse åvägabringas och genomföres derigenom, att de empiriska momenterna indelas efter predikater, utsagda om filosofiens logiska subjekt, såsom indelningsgrunder, och att dessa momenters kausala sammanhang tänkes determineradt af den filosofiska väsenstanken. Det är en sådan bearbetning och omgestaltning af de empiriska åskådningselementerna förmedelst filosofiskt tänkande, som man brukar kalla eller åtminstone *bör* kalla *verldsförklaring*.

Såväl den kausala, som den substantiela verldsuppfattningen hafva den gifna erfarenheten till sitt föremål. Hvarje erfarenhetsföremål kan ses ur båda dessa synpunkter. Den kausala verldsåskådningen, som direkt resulterar ur den empiriska forskningen, har alldeles afgjordt icke något annat föremål än den gifna erfarenheten i tid och rum. Men ej heller den substantiela väsensbetraktelsen kan i det hela komma ut deröfver. Den kan höja sig deröfver i uppfattningens form, men alldeles icke i anseende till dess individuela innehåll. Filosofien har att erkänna sin begränsning till den transscendens i uppfattningen, hvilken endast till formen och syftningen actu höjer sig öfver totaliteten af den empiriska åskådningens objekter, den gifna verlden i tid och rum, upp till väsendets verld såsom varande något annat än allt empiriskt. Man måste, förkastande all falsk, till innehållet och individualiteten sig utsträckande transscendens, ställa sig på ståndpunkten af den immanens, som fasthåller, att alla väsenssidor på något sätt framträda för den empiriska åskådningen och uppträda i en kausal serie af empiriska förändringar, men att, å andra sidan,

hvarje empirisk företeelse kan ses såsom en väsenssida eller, åtminstone, ur väsendets synpunkt. Dessa verldsåsigter äro endast erfarenheten sjelf under olika aspekter. Väsendet är erfarenheten såsom tänkt, och den kausala mekanismen är erfarenheten såsom föreställd. Denna skilnad kan sedan skarpare fixeras derigenom, att man undersöker tankens och föreställningens förhållanden till det i erfarenheten gifna kunskapsföremålet och så lyckas ådagalägga, att hvad som konstituerar kunskapsföremålets väsen, objektiviteten, icke fördelas på den tänkande och den föreställande uppfattningen, utan helt tillkommer och har sin grund i den förra, medan den senare är objektiv endast genom tanken. Då skiljes föreställningen från tanken icke genom hvad hon är, utan genom hvad hon *icke* är, och skilnaden mellan det tänkta och det föreställda kommer då att få sitt skarpaste uttryck deri, att det fattas såsom skilnaden mellan det tänkta och det icke-tänkta. Men härmed är skilnaden mellan tanken och föreställningen fattad såsom en gradskilnad med tanken sjelf såsom graderingens grund. Rent intig kan nämligen föreställningen omöjligen vara, men då hon måste vara *tanke* för att vara *något,* måste hon vara tanke med en viss *inskränkning*. I öfverensstämmelse härmed blir också den kausala verldsaspekten en lägre form eller en grad af den substantiela.

Den empiriska verldens relativa brist på tankebestämdhet framträder som en blott och bar tänkbarhet hos densamma, medan väsendets verld kännetecknas af sin fullständiga tankebestämdhet. Att sätta den rationela och den empiriska verldsaspekten i förbindelse, närmare i den förbindelse, som tanken har med det tänkbara, och att genomföra denna förbindelse så långt som möjligt, det är verldsförklaringens uppgift.

Om denna verldsförklaring kan, i och för den rätta systematiska uppfattningen deraf, icke nog framhållas, att den till sitt begrepp ingenting annat är än väsenstankens determination, men alldeles ingen »öfvergång till ett annat slag». Den innebär öfvergången från ett fattigare till ett rikare väsensbegrepp. Att detta väsendets riktande med innehåll eller denna verldsförklaring i viss mån köpes på bekostnad af formens renhet, det utgör en svårighet, som löses derigenom, att hvarje

verldsförklaring åter i sin ordning är vehikel för det rena väsensbegreppets genesis, *hos hvilket begrepp man kan konstatera en fortgång i formrenhet, som tillika är en ökning i anseende till det aktuela innehållet, hvilken fortgång betingas af verldsförklaringens allt fullständigare genomförande.* Väsensbegreppets determination i verldsförklaringen faller nämligen ytterst under den rena metafysikens propädevtik. Inom den rena metafysiken åter fortgår en annan, egentlig och direkt, determination af väsensbegreppet eller en vidgning af dess innehåll, som är direkt proportionell mot eller, rättare, sammanfaller med formens upphöjelse till allt högre grad af renhet. Möjligheten af allt metafysiskt framsteg, dermed af metafysiken sjelf, beror på, att form och innehåll i sig eller absolute icke äro motsatta, utan att de der äro positivt samtämmiga. Det är för aktualiteten af en sådan samstämmighet som filosofins propädevtik ytterst tjenar såsom medel.

Förbindelsen mellan väsendet och den väsensbestämda, af tankebestämningar genomdragna eller ur synpunkten af tankekategorier fattliga föreställningsverlden, erfarenheten, måste tydligen vara logisk. Väsendet kan såsom tanke icke stå i andra än logiska förhållanden. Det logiska förhållande, som här öfvervägande och egentligen är tillämpligt, är förhållandet mellan grund och följd. Vore tankeförhållandet fullt rent, så skulle det i sjelfva verket upphöra att vara ett förhållande, enär erfarenheten då vore fullständigt indragen i och sammanfölle med tanken. I sin kausala gestalt står emellertid erfarenheten der alltjemt såsom ett yttre i förhållande till tanken, men hvilket yttre i sjelfva sitt empiriskt-kausala förlopp eller just som empiriskt-kausalt betraktadt röjer bestämdhet af tänkandets grundform. Sedd på detta sätt, framträder erfarenheten såsom följd af väsendet eller tanken såsom grund. Analyseras detta förhållande, så kommer genast till synes den empiriska inskränkning, som vidlåder tankeförbindelsen *grund-följd,* och som består i inklädnad i föreställningsförbindelsen *orsak-verkan.* Grunden kan icke skiljas från följden, om den icke såsom orsak motsättes mot följden såsom verkan. Derför spelar in, vid hvarje försök till verldsförklaring, en kausal analogi, som aldrig kan aflägsnas derifrån med mindre, än att sjelfva decla-

randum upphäfves såsom sådant. Om väsendet såsom tanke aldrig kan stå i andra än logiska förhållanden, så kan den föreställda erfarenhetsverlden icke undgå att i hvarje fall — äfven i förhållandet till väsendet — te sig såsom kausalt bestämd. Det är derför oundgängligen fordradt såsom förutsättning för möjligheten af hvarje förbindelse mellan väsendet och den gifna erfarenheten, d. v. s. för hvarje verldsförklaring, att väsendet tänkes såsom orsak eller såsom grund för förändringarna i den gifna erfarenheten. Detta är en förutsättning för verldsförklaringen, som psykologien och kunskapsteorien hafva att närmare utreda. Men det är å andra sidan gifvet, att låge ej i förhållandet mellan väsendet och den gifna erfarenheten något annat än detta, så skulle detta förhållande sakna all logisk karaktär, och väsendet upphäfvas såsom tanke och nedsättas till en kausal länk i föreställningsserien. Liksom det i förra fallet — då grund icke i någon mening får fattas såsom orsak — vore omöjligt att fasthålla något declarandum vid verldsförklaringen[1], så skulle det i detta senare fall — då grund ej får betyda något annat och mer än orsak — vara förspilld möda att syssla med någon sorts verldsförklaring, enär man då komme att sakna all vehikel för logisk fortgång, all förklaringsgrund. Verldsförklaringens psykologiska och kunskapsteoretiska förutsättningar förhålla sig till de logiska förutsättningarna för densamma, som möjlighet till verklighet, som declarandum till declaratio. Hvilken är då den logiska sidan i förhållandet mellan grund och följd? Det är samstämmigheten mellan grunden såsom orsak och följden såsom verkan.

---

[1] Mot all med kunskapsteori eller logik mer eller mindre förblandad metafysik måste fasthållas, att verldsförklaringen verkligen har ett från det förklarande subjektet skildt objekt, eller att den på verldens förklaring riktade, verksamma tanken har ett objekt, hvars verklighet icke sammanfaller med tankens verksamhet. Väl måste i väsendets rena begrepp subjekt och objekt på visst sätt fullständigt genomtränga hvarandra och sammanfalla till identitet: detta är vilkoret för att vi skola kunna ega en uppfattning, som är objektiv i högsta och egentligaste bemärkelse, i hvilken all »Äusserlichkeit» hos objektet är borta, och objektivitet endast betyder förnimmandets inre nödvändighet. På denna punkt måste hvad som är »för oss» sammanfalla med hvad som är »i sig», men blott för att genast åter, då verldsförklaringen från sin fasta punkt skall utföras eller, hvilket är alldeles det samma, då

Men innan jag går till det begrepp, i hvilket denna samstämmighet mellan orsak och verkan realiserar sig, vill jag se på det lägre och omedelbara förhållande, i hvilket väsendet och den gifna kausala mekanismen i verlden med nödvändighet måste fasthållas, om det förra skall kunna tänkas vara grund för den senare, förhållandet mellan orsak och verkan. *Väsendet är orsak till förändringarna i sinneverlden.* Detta är en på psykologiska och kunskapsteoretiska grunder hvilande förutsättning för all förbindelse mellan verlden sådan hon utsträcker sig i kausal följd för vår föreställning, och sådan hon samlar sig för vår tanke till ett enda helt eller till ett enda inom sig slutet väsende. Men en sådan förbindelse är vidare en oeftergiflig förutsättning för allt framsteg i sjelfva vår uppfattning af väsendet — utöfver hvarje en gång nådd, alltid relativt abstrakt ståndpunkt. Den innehåller, med andra ord, vilkoret för tänkandets lif och utveckling, hvarifrån upphöjelse från lägre till högre grad icke kan skiljas. I kraft af vårt verksamma tänkandes lif och utveckling och dermed också af utvecklingen af hela den högre menskliga kulturen måste vi uppfatta väsendet såsom orsak till förändringarna i sinneverlden. Här framträder nu begreppet af väsendet såsom *första orsak.* Detta begrepp kan till sin möjlighet pröfvas från olika utgångspunkter. Den utgångspnnkt, som först erbjuder sig, är det empiriska verldssammanhanget sjelft med dess deri inne-

---

väsendets begrepp genom tankeverksamhet skall determineras, genast åter gå i sär derifrån. Vill man låta »för oss» och »i sig» sammanfalla under hela denna determinationsverksamhet, så förfalskar man det senare genom det förra, i väsendet inflyttande såsom objektiva bestämningar de psykologiska betingelserna för vår kunskapsförmågas aktualitet.

Om det säges, att hvad som är för oss och hvad som är i sig sammanfalla i det rena väsensbegreppet, så får detta naturligen icke betyda, att den ändliga subjektiviteten fullständigt täcker den oändliga objektiviteten, utan man måste förvandla allt »för oss» till ett »för sig» för att få full ömsesidig motsvarighet. Den ändliga subjektiviteten är till fullo upptagen i den oändliga objektiviteten, men icke tvärt om. I denna mening finnes motsats mellan objekt och subjekt äfven i det rena väsensbegreppet. I det rena väsensbegreppet eller den rena metafysiken framträder denna motsats blott såsom kontradiktorisk, i verldsförklaringen eller kosmologin förtätar den sig till konträr.

burna vilkor för den empiriska forskningens möjlighet. Upphäfves verldens kausala lagbundenhet genom en första orsak till förändringarna i verlden? Råder ett »antinomiskt» förhållande mellan ett väsens kausalitet, som icke är natur, utan ytterst tanke, och kausaliteten efter naturlagar? Kant antog, att man med samma stringens kunde — indirekt — leda i bevis nödvändigheten af en »kausalitet genom frihet», d. v. s. af en kausalitet, som icke är empirisk, och af en »kausalitet efter naturlagar», och att häri låg en »antinomi», men visserligen en sådan, som genom ingående analys kunde lösas. Och utan tvifvel kan den det ock, om blott icke den öfverempiriska principen förlägges till en fix punkt i tiden, så att den empiriska orsaksseriens gränslöshet trädes för nära. Om man låter den »första orsaken» intaga en fix punkt i kausalförloppet, så måste man, om man vill göra allvar af att orsaken skall vara den *första,* godtyckligt afklippa den empiriska forskningens tråd och statuera en gräns, bortom hvilken densamma icke kan söka några orsaker. Då inträder orimligheten af empiriska fakta, som icke äro empiriskt betingade, och på den orimligheten faller naturlagen om kraftens qvantitativa konstans. Låter man åter kausalförloppet sträcka sig bortom den så kallade första orsaken, så kan väl postuleras hennes öfverempiriska karaktär, men måste hennes primära förnekas. Hon blir då icke längre den första orsaken, utan såsom sekundär, men ändå öfverempirisk, en sidoorsak, som ligger i ett annat plan än de empiriska fakta, men som modifierande inverkar på dem och upphäfver den empiriska undersökningens möjlighet med dess visshet. Man måste förena begreppet om en öfverempirisk första orsak med begreppet om alla gifna faktas gränslösa beroende af empiriska orsaker. Om kausalserien är gränslös a parte ante, så kan en första orsak dertill icke betyda annat än en sådan orsak, som är föregående i förhållande till hvarje empiriskt faktum för sig taget och till alla tillsammantagna. En sådan föreställning innehåller ingenting orimligare än föreställningen om en oändligt flyttbar gräns. I sjelfva verket ligger i en sådan föreställning ingenting annat än det, som ligger i kausalseriens gränslöshet a parte ante. Emedan serien är kausal, så måste hon bestå af orsaker, och emedan hon är

gränslös, så måste man der före hvarje orsak tänka en annan. Denna före hvarje annan orsak tänkta orsak är icke empirisk, emedan hon icke någonsin är närvarande i tiden, utan ständigt föregående. Men hon är en tanke som måste tänkas, då man gör allvar af att fixera den empiriska kausalitetens begrepp. Evighet är den positiva sidan af hvad som negativt kallas tidens gränslöshet. Hon är en rationel formbestämdhet hos tiden, som framträder i och vid hennes empiriska. Det finnes å ena sidan ingen evighet till för vår uppfattning, hvilken icke hänför sig till tidsåskådningen såsom den bakgrund, mot hvilken den framträder, men det finnes å den andra heller ingen tid, som icke röjer en evighetssida — genom sin kontinuitet eller sitt samband med alla andra tider. Här framträder samma förhållande som t. ex. med begreppen *tanke* och *föreställning* eller med begreppen *causa finalis* och *causa efficiens:* en rationel form framskjuter i och öfver det empiriskt gifna, som har ett deremot relativt motstridigt innehåll, men som derförutan icke kan tänkas. Denna form är den empiriska företeelsens inre sanning, mening och begripliga sida.

Emedan hvarje rationel form för oss är bunden vid en empirisk åskådning, så kan en yttersta grund icke fattas annorledes än såsom första orsak.

Naturforskningen fordrar endast frihet att i oändlighet få upprada sina resultater och att få dem alla erkända såsom vetenskapliga. Den som tänker öfver naturforskningen ser, att hon, sig sjelf oftast ovetande, hänger sina resultater på en tanke. Men den empiriska betingningsseriens gränslöshet upphäfves icke deraf, att hon hänger på en tanke. *Tanken kan nämligen kausera genom ett gränslöst antal betingelser.* Just i samband med gränslösheten hos kausalserien och hvarje del, som der ingår, framträder en öfverempirisk sida eller en tankebestämdhet derhos. Till denna tankebestämdhet drifves man inom naturforskningen sjelf, när det af en eller annan anledning gäller att återföra hennes grundsatser på en högsta princip eller, åtminstone, att uppvisa den yttersta, inom henne sjelf liggande förutsättningen för hennes möjlighet. Denna förutsättning är kausalseriens gränslöshet, hvilken är ett ord utan mening, om den icke får betyda en tanke, som kausalt före-

griper hvarje empiriskt faktum. En obegränsad eller oändlig kausalitet förutsätter först något obetingadt föregående, något som föregår hvarje faktum, som är eller har varit närvarande på en viss tidpunkt. Men ett sådant obetingadt föregående är icke sjelft ett faktum eller en företeelse i sinneverlden, utan hör endast till sinneverlden såsom en nödvändig och allmängiltig sida, enär sinneverlden annars alls icke kunde vara objekt för förståndsverksamhet, d. v. s. emedan den empiriska vetenskapen derförutan vore omöjlig. Men en allmängiltig och nödvändig sida hos tingen är en tanke. Vidare fordrar den oändliga kausaliteten, att tanken skall vara objektiv och vara *causa*. En oändlig eller obegränsad kausalitet är kausalitet genom tanke, men tanken måste framträda såsom en objektiv makt i erfarenheten för att kunna kausera.

Genom att fatta tanken såsom realt verksam genom och förmedelst en gränslös serie af empiriska fakta eller genom att fatta det kausala verldssammanhanget in toto såsom tanke- och väsensbestämdt träder man icke naturvetenskapernas möjlighet och rätt i någon mån för nära. Det är ingen fråga om, att väsendet skulle förorsaka partiela förändringar i verlden — vara orsak till *några* förändringar, men icke till *andra* — utan det är påstådt, att *alla* förändringar öfver hufvud hafva väsendet till orsak. Naturvetenskapen kan tryggt drifva sökandet efter sina partiela orsaker bortom hvarje bestämd tidsgräns. Intet hinder skall härvidlag för alltid stänga vägen för honom. Men så sant som detta är, lika visst är det å andra sidan, att, om han vill fixera förutsättningarna för sin egen möjlighet, han med ens drifves ut öfver alla empiriska orsaker till ett öfverempiriskt antecedens, hvaraf hela den kausala kedjan är betingad. Det förhåller sig i detta fall på samma sätt med rummet och kroppsligheten, som med tiden och förändringen: de hänvisa på oändligheten och andligheten såsom en oundviklig tanke, som är immanent i hvarje särskildt rum och i hvarje särskild kropp.

Enligt min åsigt är det alltså möjligt att fatta alla förändringar i fenomenverlden såsom verkningar af väsendet utan att rubba grundvalarne för naturvetenskapen, hvilken tvärtom, rätt besedt, innehåller bestämda hänvisningar på ett sådant

uppfattningssätt. Allt beror härvidlag å ena sidan på att man icke låter väsendet för sitt medvetande antaga någon sådan föreställningskonkrescens, som står i strid med dess form af tanke, i hvilket fall väsendet blir empiriskt fattadt och inryckt såsom ett moment i de kausala fenomenernas kedja, men med en pretention, som icke kan hållas upprätt, på att vara något annat, hvilket andra då endast kan blifva en mer eller mindre tankevidrig fantasibild; å den andra sidan kommer det an på att bestämdt häfda och framhålla naturvetenskapens och den empiriska verklighetens sammanfallande tankebestämdhet: förnekelsen af logisk nödvändighet i naturvetenskapens form och det empiriska verldssammanhanget afskär på ett kardinalt sätt all möjlighet att antaga väsendets kausalitet.

Men om nu sålunda naturvetenskapen icke kan hafva något att med rätt och skäl invända mot begreppet om väsendet såsom första orsak till förändringarna i naturen och verlden öfver hufvud, så faller det å andra sidan genast i ögonen, att orsaksbestämdhet är något, som filosofien icke utan vidare kan utsäga om väsendet. Förhållandet mellan orsak och verkan kan nämligen vara och är för sig taget ingenting annat än ett rent empiriskt förhållande mellan tidsföreteelser utan annan enhet än den, som ligger i upprepade iakttagelser af verkans inträffande efter orsaken. Orsak och verkan falla såsom fakta eller företeelser i tiden alldeles i sär, endast ofta uppträdande efter hvarandra. Om den ena inträder och der den ena är, der *måste* icke den andra *tänkas* inträda och vara. Det rent empiriska kausalförhållandet är blottadt på all logisk form. Det kan följaktligen såsom sådant icke tillskrifvas väsendet, som är tanke och som derför icke kan stå i andra än logiska förhållanden. Nu ligger det i den empiriska kausaliteten ingenting, som hindrar närvaron och framträdandet af tankebestämdhet hos den samma, hvarom de abstrakta vetenskaperna om naturen aflägga bestämdt vitnesbörd. Med ett sådant tillägg höjes den empiriska kausaliteten till logisk konseqvens eller förhållande mellan grund och följd. I den logiska konseqvensen ligger det logiska momentet, det nya, som skjuter öfver den blotta empiriska förbindelsen, samstämmigheten mellan membra relata eller deras nödvändiga, ingående

i hvarandra (formen af »Innerlichkeit»). I sådan form måste det kausala sammanhanget mellan väsendet och förändringarna i verlden vara gifvet, om det öfver hufvud skall kunna tänkas. Väsendet såsom orsak och förändringarna såsom verkan måste i något afseende visa sig vara samstämmiga med hvarandra och ingå i hvarandra. Orsak och verkan måste, med andra ord, kunna betraktas ur en synpunkt, ur hvilken de i viss mon sammanfalla.

Det begrepp, i hvilket ett sådant sammanfallande är aktuelt, är *ändamålet*. Ändamålet är enhet af orsak och verkan. I den ändamålsenliga verksamheten är orsaken en — lägre — form af verkan och verkan en — högre — form af orsaken, hvilket icke kan betyda något annat än det, att orsaken och verkan i den ändamålsenliga verksamheten äro former af ett och samma väsen, som, från en sida och i ett visst moment sedt, framträder såsom orsak och, från en annan sida och i ett annat moment sedt, framträder såsom verkan. I denna systematiska och öfversigtliga framställning kan det icke vara min afsigt att underkasta ändamålets och den ändamålsenliga verksamhetens begrepp någon ingående analys,[1] utan förutsätter jag här en i den mon nära bekantskap med det organiska och medvetna lifvet, att riktigheten af nyss framstälda allmänna satser om de nämda begreppen är insedd.

Väsendet kan, filosofiskt sedt, till den kausala mekanismen i verlden icke tänkas stå i det förhållande, att det kauserande väsendet befinner sig på ena sidan om en tidsgräns och förändringarna i denna mekanism på den andra sidan, så att båda, genom att icke vara samtidiga, äro yttre för hvarandra, d. v. s. äro två skilda föremål. Ett sådant förhållande innebär nämligen motsatsen till tankeförhållande. För att detta förhållande skall vara ett tankeförhållande fordras, att det kauserande väsendet på något sätt fattas såsom immanent i verlden och att det som genom de kausala förändringarna förverkligas i verlden röjer väsensbestämdhet. Begreppet om väsendet såsom grund till förändringarna i verlden aktualise-

---

[1] En sådan är gjord af *C. Y. Sahlin. Om det inre och yttre* ss. 26 ff. och i många andra skrifter af honom.

ras ur filosofisk synpunkt på det sätt eller under den form, att verlden eller hela den gifna erfarenheten fattas såsom ett enda föremål eller såsom ett helt, väsendet, hvilket utvecklar sig sjelft genom och i förändringarna i verlden. Väsendets kausalitet är, filosofiskt sedd, väsendets sjelfutveckling, och denna sjelfutveckling utgör högsta förklaringsgrund till allt hvad som händer och sker i verlden.

Utveckling är ett begrepp, som hänför sig till organismen och som förlorar all mening, om det flyttas utanför dess ram. I utvecklingen har det organiska lifvet sin karakteristiska form. Genom utvecklingen sammansluta sig organismens olika sidor till ett helt. Utvecklingen är bandet mellan det inre och det yttre, det aktuela och det potentiela i lifvet, mellan förmågan och dess material. Men utvecklingen innebär icke jemvigt mellan dessa olika sidor, utan alldeles afgjordt öfvervigt åt den ena sidan. I utvecklingen ligger nämligen en bestämd riktning i organismens förändringar: från det yttre och potentiela till det inre och aktuela. All utveckling innebär tillväxt i lifvet och dermed ökning af det inre och aktuela i organismen. Det inre och aktuela i organismen är icke blott utvecklingens drifkraft eller orsak, utan också dess verkan. Huru fattigt och ytligt man än må uppfatta det inre i lifvet och dermed också utvecklingen sjelf eller sjelfva progressen deri, så förnekar dock ingen utvecklingens riktning på lifvets tillväxt. Men lika visst som det nu är, att det inre åtnjuter ett afgjordt primat i utvecklingen, lika visst är det också å andra sidan, att det yttre aldrig kan tänkas bort derifrån, och att utvecklingen aldrig kan blifva annat än en relation mellan ett väsentligt inre och ett för utvecklingens möjlighet också väsentligt yttre. När man rör sig inom utvecklingens sfer, rör man sig afgjordt inom relativitetens. Formen för tänkandet af utvecklingen kan derför aldrig vara den rent logiska, hvarom jag ofvan har talat, och hvilken blifvit bestämd såsom alltigenom samstämmiga sidors ingående hos samma logiska subjekt, som är hvad det är uteslutande genom sitt eget innehåll, men icke genom relationer till ett annat, till det förra oreducerbart logiskt subjekt. Deraf följer, att utveckling icke är den form, som väsendet eger, när det strängt tänkes, utan

att denna ur strängt vetenskaplig och formel synpunkt är en relativ form. Från den empiriska forskningens utgångspunkt, det yttre, och under inverkan af dess kausala synpunkt föres man steg för steg fram till en vetenskaplig form, som afgjordt är en annan än empiriens egen. Under förutsättning nu, att vetenskapens form också är verklighetens, så föres man från den nämnda utgångspunkten också fram till fordran på en verklighet eller ett väsende, som eger en sådan form. Denna verklighet eller detta väsen ter sig då, om man ännu med ena foten står qvar på det kausala och empiriska föreställningssättets ståndpunkt, såsom en första eller ursprunglig orsak, såsom något, som står på ena sidan om en gräns och »sätter» det gifna på den andra. Ursprunglig verklighet framträder då under transscendensens form. Men vid en strängare tillämpning af just den vetenskapliga formens fordringar visar det sig omöjligt att upprätthålla en sådan gräns mellan väsendet och det gifna. När det kausala förhållandet logiseras, framträder det, reelt sedt, under form af ändamålsenlig verksamhet eller utveckling. Det gifna inflyttas då i väsendet såsom dess yttre, potentiela sida. Men den motsättning och relativitet, som trycker det sig från relativ »ytterlighet» till relativ »innerlighet» utvecklande väsendet, är endast en i viss mon tankeenlig och tankebestämd form, men ingen ren tankeform. Öfver det sig utvecklande väsendet står ett renare väsensbegrepp, hvilket nedsätter såväl den blotta första orsaken, som det sig utvecklande väsendet till fenomenalitet. Så stiger det verksamma tänkandet, med formens kriterium i sin hand, från ståndpunkt till ståndpunkt, högre och högre, och får alltjemt vidsträcktare utsigter öfver erfarenhetens verld. I den mon nu utsigtens vidd växer, försvinna detaljerna, såsom detaljer, ur åsynen. När erfarenhetens skiftande mångfald sammanföres till en totalbild, träda momenternas inre differenser tillbaka, hvilket tillbakaträdande betyder upplösning af åskådningens lägre form till förmon för tänkandets högre. Vi möta här den motsättning mellan innehåll och form i den menskliga vetenskapen, hvarom jag förut talat, och hvilken jag fattar såsom motsats mellan den aktuela formen och det potentiela innehållet deri. Ju högre tankeverksamheten står, desto bestäm-

dare afsöndras från tänkandet allt innehåll, som icke har en ren form, och ju lägre ståndpunkt den innehar, desto ymnigare ingå deri åskådningar och föreställningar, som endast från vissa sidor och synpunkter röja tankebestämdhet. Detta betyder, att det icke finnes någon inre motsats mellan form och innehåll i tänkandet sjelft, utan att motsatsen i detta afseende, strängt taget, faller mellan tänkandet och det för detsamma yttre, föreställandet, och att det tvärtom ur synpunkten af rikedom på tankeinnehåll är af afgörande betydelse, att man håller formen inom tänkandet och vetenskapen ren. Att höja formen i vetenskapen sammanfaller i sjelfva verket med att öka det aktuela innehållet deri. Den påpekade motsättningen kan endast hafva afseende på det sätt, på hvilket det verksamma tänkandet förverkligar sin uppgift, i det att detsamma med sin form upplöser det gifna erfarenhetsinnehållets omedelbara form och omsätter detta innehåll i sin egen. En sådan upplösning och omsättning eller en sådan ombildning är vilkor för det verksamma tänkandets utveckling, för dess fortskridande från abstraktare till konkretare ståndpunkt. Formen framträder i det verksamma tänkandets utveckling såsom det inre och innehållet såsom det yttre, hvilka i och under utvecklingen befrias från sin motsättning och sammansmältas med hvarandra. Häraf inses å andra sidan, att den högre vetenskapliga ståndpunkten måste stå i ständig kommunikation med de lägre. Den högre måste nämligen i sin egen utvecklings intresse upptaga innehåll ur dem. Om en filosofisk verldsåsigt vill vinna utveckling, så kan detta icke gå för sig på det sätt, att den förnämt afstänger sig mot lägre ståndpunkter, utan det kan endast ske på det vilkor, att hon betraktar sig såsom en organiserande princip för dem, d. v. s. såsom kunskapsprincip, *principium cognoscendi,* för dessa ståndpunkter, medan de kunna sägas utgöra hennes *kunskapskälla.* Derför blifva de lägre väsensuppfattningar inom filosofien, hvarom jag nyss talat, ingalunda gjorda öfverflödiga af den högsta, utan äro tvärtom nödvändiga vilkor för denna senares utveckling. En fullständigt utförd åsigt i filosofiens historia innebär relation mellan en mångfald i anseende till den vetenskapliga formen olika höga verldsåskådningar, af hvilka den högsta förhåller sig till de lägre,

som förmågan till materialet i verksamheten, och af hvilka de lägre äro, ur synpunkten af den högstas utbildning, ovilkorligen fordrade. De innehålla relativa sanningar, som utgöra vilkor för sanningens successiva aktualitet för oss.

I all utveckling ligger upphöjelse från lägre till högre grad, hvilken upphöjelse försiggår i riktningen *från* det yttre och *till* det inre eller som har form af det inres tillväxt. Det är det inre, som utvecklar sig. Denna upphöjelse kan icke fasthållas, om man endast utgår från utvecklingen, sådan hon gifver sig tillkänna inom det medvetslösa lifvet och, för att också nämna dem, hos de liflösa varelserna, som den moderna evolutionsläran också tillerkänner utveckling. Isoleras utvecklingens rent medvetslösa former från det medvetna lifvet, så försvinner utvecklingen i en gränslös vexling, emedan der icke finnes något skäl att kalla en form af lif och tillvaro högre och en annan lägre. Allt mått för mätande af lifs- och tillvarelseformer såsom högre och lägre hemtas från medvetandet eller subjektet. I den rent liflösa naturen och i de alla förnimmelser saknande organismerna immanerar intet ändamål, från hvilket formerna äro på längre eller kortare distans, och den empiriska naturforskningen, hvars syn på tillvaron är hemtad från det yttre, döda och medvetslösa i erfarenheten, kan aldrig göra ändamålets synpunkt till sin egen, om hon icke vill gå utanför empiriens räckvidd och förvandla sig till en filosofisk naturåskådning. Från naturvetenskapens ensidigt fasthållna, objektiva synpunkt, måste all sådan gradering och all dermed sammanhängande naturteleologi betraktas såsom ett »subjektivt föreställningssätt», som är »inlagdt» i naturen. Det är likväl ett allmänt kändt faktum, att den moderna naturforskningen — trots sin principielt antiteleologiska hållning — med all energie söker att underordna naturens alla företeelser under synpunkten af en s. k. *evolution*. Det är tydligt, att jag icke kan godkänna en utveckling utan ändamål och gradformer, d. v. s. erkänna densamma såsom varande en verklig utveckling. För mig ter sig den moderna naturforskningens »utveckling», der detta begrepp hålles strängt isoleradt från allt ändamål, endast såsom en form af regelbunden vexling eller förändring, hvilken just saknar utvecklingens karakteristiska be-

stämningar, nämligen upphöjelsen genom grader och graderingens mått, ändamålet. Den moderna naturalistiska evolutionsläran har heller icke, der densamma antagit en universel gestalt och framträdt såsom filosofisk verldsuppfattning — jag syftar på *Spencerismen* — kunnat undgå att, i strid med sin rent objektiva utgångspunkt, söka ett mått för förändringarna i erfarenheten, som är af subjektiv natur, nämligen de lefvande varelsernas förnimmelse af njutning, och dermed att åt hela evolutionen gifva ändamål, riktning och grader.

Det är meningslöst att tala om en utveckling, som icke i sista hand hänför sig till ett förnimmande väsen. Ser jag nu verldens utveckling såsom ett enda helt och vet, att vilkoret för verldsutvecklingen är alla orsakers och verkningars relativa sammanfallande i och hos ett väsen, som framträder i en serie af former, af hvilka de efterföljande icke blott äro verkningar af de föregående, utan ock dessa senares ändamål, d. v. s. ett väsen, hvars bestämningar visserligen hafva tidens form af föregående och efterföljande momenter, men hvilka momenter dock alltjemt äro något mer än detta, nämligen samhöriga och samtidiga delar af ett helt, ändamålet, då måste jag ock om detta väsen förutsätta, att det är förnimmande. Och jag måste förutsätta, att det är sig utvecklande och ändamålsegande just *såsom* förnimmande, hvilket ock kan uttryckas så, att detsammas utveckling försiggår inom förnimmandet och att det i förnimmandet har sitt ändamål. Och då det väsende, hvarom här är fråga, är hela den gifna verkligheten sjelf, så kan dess förnimmande icke gå utanför sig sjelft, utan måste vara ett sjelfförnimmande.

Den moderna empirien låter verklighet betyda kausalt sammanhang mellan företeelser. För densamma är ett föremål icke verkligt genom någon sin inre bestämdhet, hvari detsamma framhärdar och gör ett oöfvervinnerligt motstånd mot yttre påverkningar, utan endast genom att stå i vissa af vetenskapen bestämbara, kausala relationer. Underkastas nu denna konstanta kausalitet kunskapsteoretisk och logisk pröfning, så visar sig, att all konstans och all vetenskaplighet deri ligga i en mångfald af relativt eller hypotetiskt nödvändiga, d. v. s. ur synpunkten af hvarandra nödvändiga, tankar. Gör man nu

allvar af att i den konstanta kausaliteten se verkligheten sjelf, då måste man sätta likhetstecken mellan verklighet och de nödvändiga tankerelationer, hvari kausalitetens väsen visat sig ligga. Men i den mon tanken på abstraktionens och analysens väg framträder såsom verkligheten, i samma mon motsättes han mot den empiriska företeelsen, öfver hvilken fenomenalitetens slöja bredes. Så långt som till att i tanken se den sanna verkligheten och i de empiriska företeelserna fenomenet kan den i Kants kritiska skola uppfostrade naturvetenskapen i våra dagar gå, och dit går den faktiskt understundom. Men väl att märka är, att, när tanken af naturvetenskapen fattas såsom verkligheten, han likväl aldrig betraktas såsom ett realt väsende, utan endast såsom sann och objektiv form till skilnad från falsk och subjektiv. Och företeelsen betraktas såsom fenomen endast ur den synpunkt, att densamma *icke* heller är ett realt väsen, det väsen, som är grund till tankens form. För den moderna kritiska naturvetenskapen och den derur framvuxna naturvetenskapliga verldsåsigten är tingens realväsende obekant, och det enda af verkligheten, som erkännes vara bekant, är tankeformen. Då nu emellertid det obekanta realväsendet, just såsom obekant, alltid måste te sig såsom ett yttre, om det skall kunna fasthållas såsom *något* objekt för omdöme eller som *något*, om hvilket man kan tänka och tala, så kan man säga, att naturvetenskapen aldrig fullständigt förlorar känningen af det yttre såsom en realitet, och att densamma, hur prononceradt kritisk den än må vara, aldrig kommer ut ur dualismen mellan verkligheten såsom inre — tankeformen — och verkligheten såsom yttre. Och emedan det antagna obekanta realväsendet alltid ter sig såsom yttre, så blir det alltid försedt med en eller annan bestämning, tagen från det faktiskt gifna yttre, fenomenet, och dermed med detta faktiskt gifna yttre förblandadt. Den nämda dualismen reducerar sig derför ytterst till dualism mellan verklighetens form, tanken, och de empiriska företeelserna såsom verklighetens innehåll, hur bestämdt än det empiriskas verklighet i princip förnekas. Filosofiens framträdande i egentlig form betecknas af denna dualisms principiela öfvervinnelse, hvilken icke kan ske på annat sätt än derigenom, att tanken fattas såsom hel och fullständig verklighet eller som

ett realt väsende. Att dualismen måste öfvervinnas i denna riktning och icke i den motsatta, derför går den vetenskapliga utvecklingen inom empirien sjelf och dess kunskapsteoretiska kritik i fullgod borgen, hvilken utvecklings frukt i sista hand är den ur fenomenet extraherade tankeformens karakter af att vara den sanna verkligheten. Vetenskapen blir filosofi genom att i stället för tankens hypotetiska nödvändighet, d. v. s. dess nödvändighet såsom komplement till andra tankar eller under förutsättning af andra tankar, sätta dess kategoriska nödvändighet, d. v. s. dess sjelfnödvändighet och sjelftillräcklighet i och genom sitt eget innehåll. Emedan den så fattade tanken är allt hvad han är genom sitt eget innehåll, och icke i någon mån genom relationer till annat, så måste han också vara hela verkligheten eller vara verkligheten såsom ett enda realt väsen. På detta sätt framväxa två vetenskapliga vyer öfver verlden, den ena den kritiskt-empiriska, som i densamma ser ett tankebestämdt eller lagbundet fenomen af en obekant realitet, ett yttre, hos hvilket det inre framträder såsom i sig eller ur objektiv synpunkt abstrakt varande och verklighetslös form, hvilken form på mångfaldigt olika sätt och i mångfaldiga gradationer binder och reglerar detsamma, den andra den reelt-filosofiska, som i verlden ser ett väsende, som är ett helt af samstämmiga tankar. Det är sjelfklart, att denna senare verldsvy, i och för sig tagen, saknar hvarje öfvergång till, hvarje förbindelse med och, så att säga, hvarje behof af den förra, utgörande ett deremot fullständigt afslutadt helt. Men i den historiska utvecklingen framträder hon såsom en teoretisk makt, som med den förra står i lefvande vexelverkan och i densamma eger betingelser för sitt verksamma lif. Inom filosofiens historia framträda verldsåsigterna såsom utvecklingsgrader, hvilka enligt sin natur sammanhänga med hvarandra, såsom det inre i utvecklingen sammanhänger med det yttre eller som förmågan sammanhänger med materialet. De lägre verldsåsigterna innehålla vilkoren för den högres utveckling, medan den högre i sig sjelf har grunden eller makten till sin utveckling. Derför blifva lägre verldsåsigter egentligen aldrig i historien öfvervunna, utan endast ombildade. Så länge den högre verldsåsigten icke eger ett aktuelt innehåll, som är fullständigt, så upptager den-

samma alltid i fullständighetens intresse ett potentielt sådant från de lägre, hvilket innehåll undergår en successiv ombildning efter den högres form. Hvad som kunde helt öfvervinna lägre verldsåsigter, det är endast fullständig aktualitet af det formelt fullkomliga tänkandet, men en sådan aktualitet framträder aldrig såsom ett förverkligadt resultat i utvecklingen, utan är der i det hela endast närvarande såsom dess mått och ändamål.

Öfver filosofiens historia sväfvar tänkandets rena form såsom mått och ändamål. Han är det rent inre i alla utveckvecklingsformerna och det, hvarefter de värderas. Jemföras dessa former med hvarandra, så befinnas de högre vara relativt inre i förhållande till de lägre och i samma relativa mening tjena såsom måttstock för deras värdering. En högre filosofisk verldsåsigt står genom förmedling af lägre i organisk förbindelse med empirien. Ur empirien och hennes kunskapsteoretiska kritik, d. v. s. ur undersökningar af hennes yttersta förutsättningar, bryter sig filosofien fram, fattande vetenskapens tankeform såsom en fullständig och sjelfständig verklighet, hvilken är första orsak till allt hvad som är gifvet i tidens form. Genom att reflektera på den tänkandets form upphäfvande motsättning, som i en sådan uppfattning söndrar orsak och verkan, och som visar, att empiriens dualism här ännu icke är öfvervunnen, kommer man fram till en mera egentlig filosofisk ståndpunkt, på hvilken tanken icke är orsak till utom honom fallande verkningar, utan till sin egen utveckling, hvilken sammanfaller med verldens i det hela. Reflekterar man så på den empiriska sidan i utvecklingen och finner, att densamma är osamstämmig med tänkandets form, så extraherar man väsenstanken ur utvecklingen och söker allt mer och mer att fatta densamma såsom ett helt af bestämningar, som äro utan omfattning och grad.

Hvilken den tanke nu emellertid är, som är första orsak, det sig utvecklande universum — eller är den universela utvecklingens ändamål, ty detta är enheten af allt som ingår i utvecklingen — och det logiska subjekt, hos hvilket alla tankar ingå såsom samstämmiga sidor, det är i första hand en fråga efter det erfarenhetsområde och den föreställningskrets, från hvilka man skall låna den åskådliggörande inklädnaden åt sitt

begrepp. I den mon filosofien har en logisk form, i samma mon är riktningen på erfarenhetsområde och föreställningskrets bestämd, och i samma mon äro de derur upptagna närmare bestämningarna från början samstämmiga med tänkandet och blifva, genom dess organisationsarbete, gjorda samstämmiga dermed. Så har jag redan förut framhållit, huru uppfattningen af verlden såsom ett enda sig utvecklande väsen förlorar all mening, om detta väsen icke tänkes vara lefvande och förnimmande och i sitt förnimmande ega sin utvecklings ändamål. Detta följer ur utvecklingens eget begrepp redan deraf, att utvecklingen skulle sakna *hvarje* ändamål, om hon icke tillkomme ett lefvande och förnimmande väsen. Riktar man sedan strängare sin uppmärksamhet på ändamålet såsom det inre i utvecklingen, så framträda skärpta fordringar på det sig utvecklande väsendet. Det inre i utvecklingen kan nämligen icke undgå att vara ett i något afseende rent eller absolut inre. Ändamålet, som är enhet af orsak och verkan, kan såsom utvecklingsorsak icke tänkas annorlunda än såsom rent sjelfbestämdt eller såsom rent inifrån bestämdt. Är det alltigenom bestämdt af annat, så blir utvecklingen blott empirisk, d. v. s. nedsjunker till en blott förändring. Men det sjelfbestämda förnimmandet, det är medvetande och sjelfmedvetande, hvilket kan kallas förnuft, om man reflekterar derpå, att det sjelfbestämda medvetandet eger ett inre eller ett innehåll, som åt dess verksamhet och bestämningar ger en bestämd prägel och art.

Det är alltså från det *personliga* området i erfarenheten, de närmare bestämningar måste tagas, hvilka utfylla begreppet af det sig utvecklande väsendet. Om man tänker verlden såsom ett enda sig utvecklande väsen, så tänker man sig densamma såsom personlig eller såsom person. Personlighetens begrepp är, formaliter, begreppet af ett sjelfständigt och sjelfbestämdt inre och, realiter, af sjelfmedvetet förnuft eller förnuftigt sjelfmedvetande. Personligheten begripes först genom att motsättas mot det yttre, i det att densamma såsom sådan fattas såsom fullkomligt oberoende af det yttre och såsom makt att absolut inifrån bestämma det yttres förändringar. Personligheten lösgör sig från tingens och naturens bakgrund genom sin absoluta kausalitet. I begreppet om en *absolut* kausalitet

behöfver icke ligga någonting, som upphäfver begreppet *kausalitet*. Detta under två förutsättningar, som nära höra tillsammans: först, om den absoluta kausaliteten icke tänkes upphäfva, utan i sjelfva verket tvärtom innehålla föreställningen om kausalseriens gränslöshet och hvarje företeelses i sinneverlden åt alla håll gränslösa betingning af empiriska orsaker, vidare, om den absolut verkande orsaken tänkes verka universelt och icke partielt, d. v. s. i hvarje fall verka *hela* serien af empiriska förändringar och detta på ett genomgående sätt, så att verkan, så att säga, i ingen dimension blir begränsad. I en sådan uppfattning af de empiriska förändringarna såsom en universel och fullständig verkan af en och samma orsak ligger deras sammanfattning till ett helt. Denna sammanfattning är nu visserligen något, som alldeles icke framgår ur deras empiriska karakter, men i denna karakter ligger dock icke något som omöjliggör en sådan helhet eller kontinuitet. Detta lika litet, som rummets eller tidens kontinuitet upphäfves af deras diskretion. Lika väl som man har rätt att betrakta rummet och tiden såsom hela eller kontinuerliga, lika fullt är ett sådant åskådningssätt berättigadt med afseende på förändringen.

Under de gjorda förutsättningarna finnes det, ur empirisk synpunkt, intet hinder för att antaga en absolut första orsak till allt hvad som händer och sker i verlden. Än mindre kan ur denna synpunkt något hinder tänkas för denna orsaks personliga art. Det är min bestämda öfvertygelse, att ingen empirisk forskning kan, i namn af sin vetenskapliga möjlighet och giltighet, hafva skäl att opponera mot antagandet af en personlig orsak så att säga bakom och skild från förändringarna i verlden, d. v. s. mot en transscendent personlig orsak, om nämligen dessa förändringar betraktas såsom lika fullt, hvar och en, gränslöst empiriskt betingade och såsom en universel och fullständig verkan af den transscendenta orsaken.

Men om en sådan *transscendent teism* är oåtkomlig för empiriens vapen, så visar det sig ganska lätt, att densamma icke kan göras till föremål för en ingående filosofisk undersökning utan att drifvas öfver till formen af *immanent teism*. Förhållandet mellan orsak och verkan är nämligen, i och för sig taget, intet logiskt förhållande, utan endast den empiriska sidan

i det logiska förhållandet mellan grund och följd. Om väsendets förhållande till den kausala mekanismen i erfarenheten skall kunna *tänkas*, så måste deri framträda den samstämmighet mellan orsak och verkan, som utgör den rationela sidan i förhållandet mellan grund och följd. Den personliga orsaken måste tänkas framkalla verkningar, som icke falla utanför, utan innanför honom sjelf, hvilket är fallet, då den personliga orsaken tänkes såsom ett ändamålsenligt verksamt eller sig utvecklande väsen. Men det personliga, sig utvecklande väsendet är lika fullt *orsak:* den empiriska sidan i utvecklingen kan aldrig af tanken fullt aflägsnas, såvida någon bestämd betydelse skall kunna tilläggas utvecklingen sjelf. Ändamålet är enhet af orsak och verkan. Innan reflektionen finner denna enhet, måste den falla på orsaken och verkan såsom åtskilda eller såsom hvar och en något för sig varande. Och genom en sönderläggande analys af ändamålets och utvecklingens begrepp uttages orsaken städse i motsättning mot verkan och verkan i motsättning mot orsaken. Det kan sålunda icke hindras, att den immanenta teismen aldrig kan uppträda annat än i sammanhang med transscendenta och i viss mon mekaniska åskådningar. Dessa åskådningar uppbära ett innehåll hos väsendet, som icke dem förutan skulle kunna bringas till och hållas vid ett något så när klart medvetande. Till denna krets höra sådana föreställningar som t. ex. *skapelse, återlösning, uppenbarelse, dom,* hvilka alla äro på ett oupplösligt sätt fästade i den empiriska och mekaniska åskådningens isolerande och motsättande form: väsendet kan t. ex. såsom skapande omöjligen uppfattas annorlunda än såsom varande *öfver* eller *bredvid* sin skapelse. Om sådana åskådningar fixeras såsom absoluta sanningar i motsats mot högre ståndpunkter, hvilka såsom osanna förkastas, då lägga de försåvidt bestämda hinder i vägen för utvecklingen och måste undanrödjas. Men så är ingalunda händelsen, om de ställas såsom organiserbart material i förhållande till högre verldsuppfattningar eller till den verksamma tanken öfver hufvud såsom organiserande princip. De utgöra då ett potentielt innehåll hos denna tanke, som i dem eger utvecklingsmöjligheter och utvecklingsfermenter, för så vidt han kan införlifva dem med sig genom att skänka dem sin egen form.

Det är rationelare och riktigare att uppfatta förändringarna i verlden såsom yttringar af ett väsens verksamhet, som i verlden utvecklar sig till allt högre grad af sjelfmedvetande och förnuft, än att i dem se effekter af ett väsen, som står helt och hållet öfver och utanför verlden. Dessa effekter kunna väl fattas såsom framgångna ur förnuftiga afsigter, men orsakens transscendens öfver den sfer, der verkningarna falla, och hans dermed sammanhängande differens från dem, innesluta mekaniska föreställningar om förändringarnas frambringande och förlopp, som stå i strid med vilkoren för ett handlande ur förnuftig afsigt. Först i den immanenta teismen äro dessa vilkor uppfylda. Dock visar det sig vid en strängare tillämpning af tänkandets form, att också uppfattningen af den i oafbruten förändring inbegripna verlden såsom en lefvande och sig utvecklande absolut personlighet stöter på oöfvervinnerliga svårigheter. Det är motsatsen mellan det inre och det yttre i utvecklingen, mellan förmågan och materialet, hvilket alltid i visst afseende ställer sig utanför förmågan eller väsendet såsom dess derifrån artskilda omgifning, som icke kan öfvervinnas. Ett alltigenom sjelfständigt och sjelfbestämdt väsen kan icke tänkas under utvecklingens form, emedan det alltid der har emot sig en omgifning, som upphäfver dess obetingade sjelfständighet och påtvingar det en yttre bestämdhet. Verksamhet kan icke tänkas vara en tillfredsställande form för det absolut sjelfständiga och sjelfbestämda väsendets verklighet. Likasom den transscendenta teismen har öfver sig den immanenta, så visar denna senare öfver till den rena eller absoluta form af teism, der den absoluta personligheten hvarken är att söka utom eller i verlden, utan hvilken endast är i sig sjelf och för hvilken verlden icke i något afseende är eller hvilken icke i och för sig står i någon som helst relation till verlden. Personligheten är der det absolut hela — utan motsättning och utan grad. På densammas bestämningar eger ingen användning rum af förhållandet mellan grund och följd, utan der är tänkandets samstämmighetslag ensam tillämplig. Hvarje bestämning är det hela, och det hela är hvarje sin bestämning. Det är gifvet, att i samma mon som man drifver fordran på rationel samstämmighet inom det hela långt, sådant innehåll, som icke är rent tankeinnehåll, derifrån

bortstötes och att, inom tänkandets utveckling, begreppet af ett sådant i hög grad samstämmigt helt måste te sig såsom utomordentligt abstrakt och innehållsfattigt. Men i sjelfva verket är det abstrakt endast i förhållande till högre utvecklingsmöjligheter af begreppet, utvecklingsmöjligheter, som ligga just i riktning af formens upphöjelse till allt högre grad af samstämmighet. All sådan utveckling är betingad af det rationela begreppets organiska förhållande till lägre ståndpunkter. Den absoluta teismen vinner innehåll endast genom att ombilda de lägre formerna af filosofi efter sin egen form såsom mått. I detta organiska förhållande till lägre verldsuppfattningar är den absoluta teismen ingalunda en abstraktare ståndpunkt än dessa uppfattningar, utan alldeles tvärt om. Der finnes nämligen allt hvad i dem ingår, men derjemte begreppet om den öfver allt kausalt sammanhang och all utveckling höjda personligheten, som å ena sidan nedsätter den transscendenta första orsaken och det sig utvecklande väsendet i verlden till fenomenalitet, men å den andra är all kausalitets yttersta grund och riktningspunkt.

Den organiserande verksamhet, som en högre åskådning utöfvar på lägre, framträder, i anseende till resultatet, på två olika sätt, nämligen dels såsom en tillväxt af sjelfva den högre åskådningens eget innehåll, dels såsom en ny form hos de lägre. Det fullt samstämmiga personlighetsbegreppets genesis betecknar och innebär utvecklingen af filosofien sjelf i högsta bemärkelse. Ombildningen af de lägre verldsåskådningarnas form genom detta begrepp, hvilken ombildning ytterst måste anses vara propädevtisk i förhållande till den rena filosofien eller förbereda dess aktualitet, innefattar hvad man brukar kalla *verldsförklaringen.* Vid verldsförklaringen har man att begagna den fullt samstämmiga personlighetens begrepp såsom princip och att sätta denna princip i möjliga logiska förhållanden till den gifna verkligheten eller till verkligheten, sådan hon föreligger för en jemförelsevis omedelbar uppfattning. Det logiska grundförhållande, som här företrädesvis är användbart, är förhållandet mellan grund och följd, hvartill sedan kan läggas förhållandet mellan indelningsgrund och indelningslemmar, som är tillämpligt vid gränsen för erfarenhetens bestämbarhet genom

egentligt tänkande. Den absolut sjelfständiga och sjelfbestämda personen framträder såsom grund till den gifna verkligheten såsom följd. När den gifna verkligheten ses såsom följd, så betraktas hon ur tidens och förändringens synpunkt. Hon är då ett helt af förändringar, hvilka framgå såsom verkningar af en absolut eller första orsak. När den gifna verkligheten *endast* ses ur rummets och kroppslighetens synpunkt, så kan hon icke logiseras i någon annan form än indelningens. Men den rationela sidan i förhållandet mellan grund och följd innebär en samstämmighet mellan orsak och verkan, de empiriska element, som genom logisk konseqvens förenas, hvilken samstämmighet realiseras på det sätt, att den första orsaken framträder såsom sin egen verkan eller såsom *ändamål* för de förändringar, som han sjelf åstadkommer. Verlden vinner sin filosofiska förklaring derigenom, att den absoluta personligheten betraktas såsom den gifna verklighetens orsak och ändamål. En filosofisk förklaring af verlden är icke möjlig, om verlden betraktas ur *verklighetens* ensidigt fasthållna synpunkt, utan endast på det vilkor, att verkligheten fattas såsom *verksamhet*, enär förhållandet mellan grund och följd icke eger någon tillämplighet utanför verksamheten. Derför förutsätter verldsförklaringen det empiriskt verkligas eller det s. k. tingets upplösning i förändringar, och derför arbetar den moderna naturforskningen, som upplöser den föreställda kroppsliga substansen i rörelser, den filosofiska verldsförklaringen i händerna. När verlden ter sig såsom ett helt af hvarandra betingande rörelser och empiriska förändringar, och hvarje sken af orörlig och oföränderlig substantialitet hos tingen har blifvit aflägsnadt, då har den filosofiskt verksamma tanken sitt objekt gifvet i det skick, som han behöfver för att derpå kunna applicera sin form. I denna form framträder den kausala serien af förändringar ur en ny synpunkt, som icke i ringaste mon upphäfver den empiriska formen, utan tvärtom förutsätter densamma, men också dertill lägger ett nytt moment. Detta nya ligger deri, att orsak och verkan icke *blott* äro till såsom yttre för hvarandra, d. v. s. såsom det föregående och det efterföljande, som skiljas af en tidsgräns, utan att de *också* stå i inre relation till hvarandra och, upphäfvande tidsgränsen, sammanfalla med hvarandra, hvilken

inre relation är grund till den yttre. Den nya formen ligger m. a. o. deri, att de blotta förändringarna sammanfattas till verksamhet i och med det, att de erhålla ett ändamål.

Den kausala mekanism, vid hvilken naturvetenskapen stannar, är vilkor och förutsättning för den filosofiska verldsförklaringens teleologi alldeles så, som orsak och verkan äro vilkor och förutsättningar för ändamålet eller förändringar äro det för verksamheten. Teleologi utan kausal mekanism är ett begrepp utan användning på föremål, d. v. s. en form utan innehåll, och kausal mekanism utan teleologi är ett föremål utan begriplighet, d. v. s. ett innehåll utan form.

Förändringarna i verlden förklaras filosofiskt genom uppvisande af det förnuft, som i dem framträder och genom dem förverkligas. Det empiriska kan icke begripas genom sig sjelft. Men det kan heller icke begripas ur ett förnuftigt och personligt väsen, som ställes i ett abstrakt eller ensidigt kausalt förhållande dertill. Sin tillfredsställande förklaring erhåller det endast, om det uppfattas såsom vilkor och medel för personliga makters uppenbarelse och utveckling. Den filosofiska verldsförklaringen är en idéel värdering efter kärlekens, skönhetens, vishetens och andra idéers måttstock, hvilka tillhöra det personliga lifvets område, en värdering, som är reel just genom sin idealitet. Genom att tjena som medium för sådana idéers uppenbarelse framträder hos det yttre, hos naturen och tinget, *deras inre mening, som ligger i hvad de duga till eller hafva för ändamål,* hvilken inre mening och betydelse är deras rationela sida i reel bemärkelse. Denna sida är ett ljus, som sprides öfver de lägre: deri är den yttersta grunden till deras tänkbarhet att söka. Hvad det yttre duger till eller tjenar till, det bestämmes ur personliga synpunkter eller af personliga afsigter. I den belysning, som faller öfver det yttre, när det underordnas personlig utveckling och personliga ändamål, framträder det såsom material för förnuftig eller personlig praktisk verksamhet. Häraf framgår, att den filosofiska verldsförklaringen sammanfaller med vetenskapen om den förnuftiga viljeverksamheten eller med den praktiska filosofien.

Personlighetens ursprungliga karakter ligger, negative, i oberoende af empiriska orsaker. Positive, men formelt sedd,

framträder hennes karakter deri, att hon sjelf är orsak till alla empiriska förändringar öfver hufvud. Sin realitet afslöjar den verkande personligheten i det förnuft, som förverkligas i och genom de förändringar, hon åstadkommer. Personlighetens oberoende af empiriska orsaker innebär frihetens möjlighet. Personligheten kan i och med detta oberoende tänkas vara fri. Faktiskt tänkes hon så, när hon tänkes såsom makt att framkalla yttre förändringar och att derigenom aktualisera sitt förnuftiga innehåll. Frihetens väsen ligger i personlighetens eller förnuftets absoluta och universela kausalitet. Det ligger deri, att kausalitet efter förnuftiga ändamål är den empiriska kausalitetens inre sanning.

Frihetsproblemet brukar vanligen uppfattas såsom en fråga om den *menskliga* viljans frihet. Frågan om den menskliga viljans frihet är i allmänhet besvarad dermed, att frihetens väsen bestämmes såsom förnuftets absoluta och universela kausalitet. Den fritt verkande orsaken är å ena sidan absolut oberoende af det yttre och absolut inifrån bestämd. I annat fall inryckes den såsom ett kugghjul i den empiriskt-kausala mekanismen, der dess egendomliga art går alldeles förlorad. Å den andra sidan har den *hela* den kausala mekanismen i hvarje fall till sitt material. Framkallade den fritt verkande orsaken partiela förändringar i sinneverlden, så ginge naturvetenskapen under i och med upphäfvandet af hvarje naturföreteelses gränslösa empiriska betingning. Inom naturförloppet uppdroges då gränser för förändringars frambringande genom naturorsaker, hvaraf följden blefve, att kraft skulle gå spårlöst förlorad hos de naturorsaker, som vore föregående i förhållande till de öfver-empiriskt verkade förändringarna. Skall den menskliga viljan vara fri, så måste hon alltså vara ett i logisk mening absolut prius i förhållande till allt empiriskt, och kunna bestämma detta i hela dess omfattning. Men det, som är oberoende af allt empiriskt, är icke mångfaldigt. Det fritt verkande förnuftet kan icke numeriskt bestämmas och kan icke hafva några possessiva pronomina till attribut. Det är icke rimligt att tillägga förnuft och personlighet *antal* såsom en inre bestämning. Då man talar om en mångfald af fritt verkande orsaker uttrycker man sig ingalunda fullt adeqvat. Det är personligheten — som

heter förnuft, om den ses från synpunkten af innehållet i sitt medvetande — hvilken verkar, och hvilken såsom verksam är fri vilja. Man kan icke indela den fria viljan i t. ex. Guds, samhällets och menniskans vilja efter en indelningsgrund, som ligger i viljan sjelf. En sådan indelningsgrund hemtas endast från det yttre, på hvilket viljan riktar sin verksamhet. Den fria viljan ter sig såsom mångfaldig endast i olika ställningar till sitt material. Man kan tala om Guds vilja, när den fria viljans verkningar ses sträcka sig utanför de områden, som utgöra mensklig omgifning i trängre och egentligare bemärkelse. Den fria viljan framträder specielt såsom Guds i den förnuftiga sammanlänkningen af händelser och förändringar, hvilka afgjordt falla utanför menskligt inflytande. När förnuft röjer sig i naturens förändringar och historiens gång i det hela, då säga vi Gud vara den verkande orsaken. Men när sådant endast gifver sig tillkänna och ses framträda i en mensklig omgifning i trängre bemärkelse, såsom t. ex. i den menskliga sinlighetens lif, d. v. s. i förändringar af relationerna mellan menniskans sinliga krafter, då tala vi om den fria menskliga viljan såsom orsak. Orsaken är dock i hvarje fall i grunden densamma, det fritt verkande förnuftet, som står öfver allt .tal.

III.

Frihetsbegreppets ställning och betydelse inom filosofiens system.

Allt naturens sammanhang har i tanken sitt bindemedel. Men tankens förbindande och enande makt kommer till synes icke endast inom naturen, utan också mellan naturen å ena sidan och frihetens sfer å den andra. Genom de undersökningar af naturens och naturformernas väsen, som filosofiens fenomenologiska och kunskapsteoretiska kritik utför, riktas den vetenskapliga uppmärksamheten på tanken såsom varande detta väsen. När sedan tanken skall fasthållas såsom väsendet i allt gifvet, så kan detta icke ske med mindre än att han antager en sådan gestalt för den inre åskådningen, att han på en gång fattas såsom reelt logiskt subjekt och som ett sådant logiskt subjekt, hvilket uppfyller det formelt fullkomliga tänkandets fordringar så långt nämligen detta i hvarje fall är möjligt. I denna gestalt är tanken personen. Personen är tankens åskådningsgestalt, och tanken är personens rena form.

Personen eger sin bestämmande karakter i *friheten*. Med frihet förstår jag tankens makt att röja sitt innehåll genom att trycka sin form och sin prägel på förändringarna i verlden. Friheten är den rena tankens absoluta kausalitet, men denna kausalitet är ett ord utan mening, om man icke förmår att finna en form åt den kauserande tanken, i hvilken han väsent-

ligen och i sig framträder såsom logiskt subjekt[1], icke längre endast såsom predikat eller egenskap. Egenskaper, bestämningar, predikater, synpunkter kunna icke vara verksamma. All grund för verksamhet måste i sig hafva formen af logiskt subjekt eller måste vara ett i någon mening egentligt helt. Den kauserande tanken har i personen sin substantiela och substantiviska form, och det är endast personen, som kan uppbära frihetens predikat.

Såsom fritt handlande är personen *vilja.* I den rena, tankebestämda viljan och hennes verk framlysa naturens sanning, mening och betydelse. Hon är den genom tanken förklarade naturen. Hon är frihetens bärare, och friheten är naturens förklaringsgrund.

Det sammanhang mellan *erfarenhetens fakta,* som den analyserande empiriske forskaren alltjemt upptäcker och ser vidgadt och bekräftadt, klarlägger filosofiens kunskapsteoretiska kritik såsom ytterst utgörande eller grundande sig på samhörighet mellan *förståndets begrepp,* medan den till en reel verldsförklaring fortskridande filosofien i och hos dem ser *förnuftets handlingar.* Natursammanhang, tankesammanhang och viljelif förhålla sig till hvarandra såsom erfarenhet, förstånd och förnuft. Erfarenheten är natursammanhangets princip, förståndet tankesammanhangets och förnuftet viljelifvets. I erfarenheten hafva vi att söka den närmaste grunden till all enhet och allt sammanhang i det gifna och dermed ock till det gifnas faktiska verklighet, som endast är ett annat uttryck för den konstanta och lagbundna relativitet, hvilken ensam gör ett faktum i verlden till ett visst bestämdt, existerande sådant. När erfarenheten bestämmes såsom en sådan grund till det gifnas verklighet eller såsom principen för all faktisk verklighet, ses hon naturligen från sin ursprungliga och i djupaste mening konstitutiva

---

[1] Egenskaper kunna väl sättas såsom subjekter i logiskt-grammatisk bemärkelse. Men urgeras den rent *logiska* betydelsen af egenskapen, så blir subjektet det egenskapsegande föremålet ur den synpunkt eller från den sida, egenskapen angifver, icke egenskapen för sig tagen. Adjektiviska begrepp och föreställningar, satta såsom subjekter, uttrycka endast en grammatisk abbreviation.

sida, den subjektiva. Hon betraktas då såsom den mera omedelbara menskliga uppfattningsform, som märker och konstaterar hvad som är faktiskt gifvet, och som mäktar sammanfatta det faktiskt gifna till sammanhang inom olika gränser eller olika omfattning, ytterst till den faktiskt gifna verlden. Men öfver faktiskt märkande och konstaterande samt faktiskt sammanbindande drifver erfarenheten det icke. Härutinnan röjer hon sitt hvilande på förutsättningar, sin blott hypotetiska karakter. Derför går förståndet ut öfver erfarenhetens faktiska verklighet och fram till dess nödvändiga förutsättning eller, som man ock kan uttrycka det, till dess nödvändiga möjlighet. Den i begreppet eller tanken liggande nödvändigheten är en blott möjlighet och ingenting annat, så länge begreppet är abstrakt. Att stiga från det faktiskt gifnas verklighet till dess i begreppet gifna nödvändighet betyder att negera det förra såsom strängt och egentligt verkligt i dess helhet och konkretion och att uttaga endast vissa sidor eller former hos detsamma såsom nödvändigt egande verklighetsnatur. Dessa former äro emellertid blott möjliga, när de ses ur synpunkten af fullständig verklighet. Men de äro vidare möjligheter, som peka i en bestämd riktning. De äro möjligheter, som icke kunna förverkligas i det faktiskas riktning, hvilket just genom dem eller genom deras form och de deri inneburna krafven är förkastadt såsom fnllt och sant verkligt. Begreppsformernas blotta möjlighet kräfver en annan utfyllnad än något faktiskt gifvet kan skänka. I ingen faktisk verklighetsgestalt kan denna möjlighet växa ut till verklighet. Begreppsformen visar ut öfver det faktiskt verkliga till det nödvändigt verkliga, men detta är *såsom sådant* till hvarken för mensklig erfarenhet eller menskligt förstånd. Erfarenheten är obevekligt hänvisad till det faktiskas tillfällighet, och förståndet till det nödvändigas overklighet. Men menniskoanden är dock icke dömd till att gagnlöst oscillera mellan dessa båda, utan eger i *förnuftet* ett medel att bryta sig ut ur denna circulus vitiosus. I förnuftet påträffa vi både erfarenhet och förstånd, men derjemte något, som skiljer det från och höjer det öfver båda. Förnuftet framträder såsom erfarenhet, då det konstaterar sin form af samstämmighet hos det faktiskt gifna såsom det reelt hela, af hvilket det så till vida

känner sig bestämdt och beroende. I sin relation till i den gifna verkligheten historiskt realiserade förnuftsformer framträder förnuftet såsom utifrån bestämdt i det gifnas och förflutnas riktning och dermed också såsom erfarenhet. Men väsentligen är förnuftet inifrån bestämdt i framtidens riktning. Det förnuftiga lifvets krafter, hvilka kunna vara teoretiska eller praktiska, äro väsentligen riktade inåt och framåt, såsom teoretiska *inåt* och såsom praktiska *framåt*. I riktningen inåt eger förnuftet sin form af förstånd och i riktningen framåt sitt innehåll och sin objektivitet. Förnuftets objekt är en verklighet i framtidens läge. Detta objekt är den nödvändiga verkligheten sjelf, teende sig i framtidens läge för menniskan genom att sätta sig såsom hennes mål och riktningspunkt och derigenom leda och bestämma hennes verksamhet. Det förnuftiga såsom gifvet för menniskan är alltid en abstrakt form och eger sin konkretion och sin fullhet endast såsom blifvande. Endast såsom verksamhet är det förnuftiga för oss till såsom ett helt, aldrig såsom verklighet.

Om förnuftet skiljer sig från erfarenheten genom sitt objekts läge, så skiljer det sig från förståndet genom sitt innehåll. Förståndet är den gifna faktiska verklighetens förbindande form, men förnuftet är den nödvändiga verkligheten sjelf såsom verksam och gestaltande makt. I denna sin karakter och i relation till förnuftet är förståndet alltid relativt subjektivt och abstrakt: det innehåller sitt föremåls form, men har dess innehåll utom sig. Förnuftet deremot eger, om ock endast såsom blifvande, äfven sitt objekts innehåll inom sig eller eger ett *reelt inre.* Förståndet är en blott och bar uppfattningsform (af något yttre eller inre gifvet), men förnuftet är *tillika* och väsentligen en real makt i verlden. Och då förnuftet, enligt sitt begrepp af uppfattningsform, icke kan fylla fordringarna på realitet och objektivitet på det sätt, att det är ett dödt och medvetlöst ting, utan måste vara lif och vara medvetande, så måste det också gälla, att förnuftet just såsom varande lif och medvetande är en real makt. Förnuftet är en sådan makt genom att skänka sitt innehåll objektivitet och realitet i handlingens verld, d. v. s. såsom vilja. Och vilja kan förnuftet endast på det vilkor vara, att dess innehåll redan såsom *inre*

eger en viss grad af realitet, den grad, som är oumbärlig för ändamålssättning och effektivitet. Redan såsom inre eller såsom blott uppfattadt måste förnuftets innehåll ega en viss grad af konkretion för att kunna framträda såsom bestämningsgrund. Men all grad af konkretion bindes vid det hela, och allt helt är till såsom åskådligt. Skall alltså den nödvändiga verkligheten kunna framträda såsom real makt i det gifna, d. v. s. öfver hufvud framträda för oss, så måste hon kunna gripas och utpräglas af en i framtidens riktning gestaltande åskådning (af en »produktiv inbillningskraft»), som sätter ändamål, och kunna förverkligas i handling. Det är den oundgängliga förutsättningen för all mensklig kunskap om den nödvändiga verkligheten, att förståndets form skall kunna åskådliggöras utan att gå under såsom sådan eller utan att offra sin renhet, och att sedan den åskådliggjorda formen kan realisera sig sjelf i viljeverksamheten. Om nu filosofien utgör sammanfattningen af all sådan kunskap, så kan man uttrycka vilkoret för dess möjlighet så, att begreppet måste kunna göras åskådligt — objektiveras — af inbillningskraften[1] och verkligt — realiseras — af viljan. Dessa faktorer, förstånd, inbillningskraft och vilja äro emellertid endast medvetandet sjelft i olika grader af fullständighet, helhet och konkretion. Derför kan det nämnda vilkoret ock så uttryckas, att filosofiens möjlighet i sista hand beror på aktualiteten af medvetandet såsom ett helt.

[1] Frågan om det filosofiska begreppets åskådlighet leder uppmärksamheten naturligt öfver till den faktiska form, i hvilken andra abstrakta vetenskapers objekt låta åskåda och i åskådningen bearbeta och gestalta sig. Eger filosofien en egendomlig åskådningsform *i samma mening*, som t. ex. geometrien har rummet? Fins det en med rum och tid samordnad förnuftets åskådningsform, i hvilken filosofiens objekter låta konstruera sig? Denna ytterst intressanta och vidt syftande fråga skulle lämpligast kunna besvaras med anknytning till Kants lära om åskådningsformerna och med korrektion af det ofullständiga i denna, men måste här tyvärr alldeles förbigås — liksom hvarje detaljundersökning öfver hufvud.

Jag tillåter mig blott att en passant och antydningsvis spörja: kan *skönheten* eller det objektiva elementet i skönheten sägas vara det förnuftigas och personligas åskådningsform? Kan det förnuftiga tänkandets progress finna sitt adeqvata afspeglande medium i skapelser af konstnärssnillet? Kunna dessa senare sättas i ett sådant sammanhang med det förnuftiga förståndets verksamhet, som det, figurerna hafva med de geometriska begreppen?

Inom det faktiskt verkliga råder naturens i och genom erfarenheten röjda sammanhang, sin förutsättning eller sin möjlighet har detta sammanhang i tankarnes logiska enhet och samband i och genom förståndet, sin nödvändiga verklighet åter afslöjar detta sammanhang successivt, för så vidt det kan begripas ega någon mening eller någon betydelse ur synpunkten af personlig utveckling och förnuftiga ändamål.

Till den gjorda karakteristiken af de omhandlade begreppen vill jag här nu endast lägga, dels att naturens sammanhang har formen af kausalitet, tankarnes af immanens och förnuftets af teleologi, dels att natursammanhanget in toto är objekt för filosofiens propedevtiska analys af de empiriska vetenskapernas resultat och form, tankesammanhanget för den teoretiska filosofien och det fria förnuftets genom ett och samma högsta personliga ändamål samhöriga handlingar för den praktiska filosofien, hvilken senare gifver verldsförklaringen in concreto.

Då jag nu skickar mig till en närmare belysning af frågan om frihetsbegreppets ställning och betydelse i filosofiens system, så måste jag bana mig väg dertill just genom en systematisk framställning, som icke kan undgå att medföra vissa omsägningar och upprepningar af hvad som redan förekommit i denna bok, och äfven mycket som vid första påseende synes icke höra hit. Man får emellertid finna sig deri, om blott resultatet till slut blir det åsyftade: nytt och klarare ljus öfver ämnet.

Tanken kan icke stanna vid och låta sig nöja med företeelsen, emedan densamma strider mot dess fordringar på motsägelselöshet, sammanhang, ordning och helhet, med ett ord emot dess form. Företeelsen finnes omedelbart till under tvenne väsentligt motsatta skepnader: såsom det tingliga, i första hand objektiva, yttre och kroppsliga, d. v. s. i rummet gifna, och såsom den i tidens ström framglidande mångfalden af medvetandets vexlande förnimmelser. Huru dessa två omedelbart gifna tillvarelseformer förhålla sig till hvarandra är här icke platsen att ingå på. Här bör endast konstateras, att tanken icke känner sig tillfredsställd med någon af dem eller kan erkänna vare sig den ena eller den andra såsom sann verklighet. Tanken kan icke sätta sann verklighet i ett dödt objekt, som utesluter lif och medvetande, men lika litet i ett subjekt, hvars

förnimmelser sakna all inre sanning och konstans och endast vinna sådan genom sina relationer till en främmande verklighet, som de kopiera. Den sanna filosofien är hvarken realism eller subjektiv idealism, hvarken den kroppsliga objektiviteten eller det vexlande empiriska medvetandet utgör dess utgångspunkt och princip. För densamma framträder den sanna verkligheten i bestämningar, som äro gemensamma för objekt och subjekt, men icke i sådana, som differentiera dem. Hon måste nämligen upptaga den Kantiska förnuftskritikens evigt beståndande resultat, att den yttre och kroppsliga verlden eger sin form af sammanhang och ordning endast genom att till sig hänföra förståndets begrepp såsom sina högsta bestämningar. Naturen har sin lagbundenhet genom förståndet, och tankens lagar äro naturens. Naturen kan göras till föremål för vetenskaplig forskning endast såvida hon företer lagbundenhet, sammanhang och ordning, men allt sådant kommer från förståndet. Förståndets begrepp äro tingens högsta predikater, de, som göra dem till hvad de i sanning, d. v. s. till hvad de för vetenskapen äro. Men förståndets begrepp tillhöra i första hand medvetandet eller subjektet. Det finnes intet begrepp annat än genom och hos den som begriper. I de begrepp, som utgöra naturens sanna verklighet, möter nu och sammanfaller det tänkande medvetandet med objektet eller med tankens föremål. Det blir sålunda en oafvislig fordran på den filosofiska vetenskapen att, sedan hon analyserat den omedelbart gifna erfarenheten, såväl den yttre, som den inre, och med Kant funnit den sanna eller vetenskapligt begripliga verklighetens begrepp, såsom sin princip fastställa ett objekt, som eger sin väsentliga karaktär i att vara begripet, och hvilket är begripet endast och allenast genom att ega det begripande subjektets bestämningar, eller att såsom sådan fastslå ett subjekt, som i och genom sina begrepp eller tankar eger objektiv verklighet. Det blir, med andra ord, filosofiens principiela uppgift att sammanböja de linier, utmed hvilka de objektiva och de subjektiva företeelserna i erfarenheten löpa. Deras konvergenspunkt är filosofiens Arkimediska punkt. Filosofien kan så litet utgöra en parallelteori, att det principiela bestämmandet af oöfvervinnerlig parallelism mellan subjekt och objekt, mellan ande och natur

beröfvar henne all fast utgångspunkt, ja, upphäfver vilkoren för den filosofiska kunskapens möjlighet, hvilken kunskap sedan i sitt fall drar med sig all annan. Filosofien är icke parallelteori, utan konvergenslära. Konvergenspunkten är identiteten mellan objekt och subjekt, den allmänna bestämdhet eller form, som är för båda gemensam, och hvilken tillkommer objektet såsom begripet och vetet och subjektet såsom begripande och vetande, och för hvilken form den formela logiken, såsom vetenskapen om erfarenhetens högsta form, har att lemna redogörelse. Denna form kan fattas mer eller mindre strängt logisk eller ren. I sin urbildliga renhet är erfarenhetens högsta form ren identitet mellan tankar eller en enda med sig sjelf identisk tanke. Om erfarenheten tänkes rent och strängt, så måste all åtskilnad och motsats i henne upplösas i ren identitet. Men en sådan identitet är för oss en rent abstrakt likformighet, i hvilken allt bestämdt tankeinnehåll går under. Om det rent identiska kan icke något utsägas, eller: detsamma eger inga predikater. Derför är den rena identiteten en yttersta abstraktion, till hvilken filosofien måste stiga för att få en högsta riktningspunkt för hela sin verksamhet och en formel approximationsgrund, men en reel princip utgör densamma icke. Den väsendets verld, hvilken vi söka ofvanför företeelsens, och på hvilken den identiska bestämdheten hos företeelseverldens båda sidor, den objektiva och den subjektiva, lemnar hänvisning, kan icke tänkas såsom egande sitt innehåll genom en mångfald af motsatser, såsom fallet är med vår erfarenhetsverld. Hon måste ega innehåll, bestämdhet och individualitet, utan att hafva någon mångfald af bestämningar. Hon är höjd öfver både enhet och mångfald. Såvida nu vårt verksamma tänkande likväl alltid är bundet vid succession och dermed också vid enhet och mångfald, så kan detsamma aldrig fortskrida till att fatta väsendets innehåll på ett fullt adeqvat sätt eller till att på sådant sätt fatta hvad det i sanning är. Det ligger så till vida en djup sanning i den Neoplatonska mystiska läran om det absoluta vara'ts upphöjdhet öfver menniskans exakta kunskap, såsom oåtkomligt för både jakande och nekande, såsom en orsak, som icke är någon orsak, såsom outsägligare än sjelfva tystnaden o. s. v. Och äfven den agnostiska relativismen i våra dagar har rätt, då den

förnekar, att menniskan kan fatta något absolut innehåll i en absolut form just på grund af kunskapsförmågans nödvändiga bundenhet vid motsatser, framför allt vid kardinalmotsatsen mellan subjekt och objekt. Men relativismen glömmer, att menniskan kan fatta en absolut form, och att hon kan värdera sina reela uppfattningar af det absoluta efter den absoluta formen såsom måttstock. Kant och hela den kritiska och transscendentala skolan hafva genom sina på den vetenskapliga kunskapens vilkor riktade undersökningar ådagalagt, att alla dessa vilkor utmynna deri, att den om sin egen verksamhet faktiskt medvetna kunskapsförmågan formaliter skapar erfarenheten genom att sammanbinda dess mångfald till enhet. Kärnan häri är, att detta syntetiska arbete ovilkorligen fordrar och förutsätter kunskapsförmågans eller medvetandets inre identitet i alla sina bestämningar och processer. Erfarenhetens sammanbindande till enhet genom medvetandets identitet innebär, att medvetandets identitet är den gemensamma formen för erfarenheten och medvetandet, för objekt och subjekt. Genom att vara gemensam för subjekt och objekt öfvergriper tankeidentiteten deras motsats och relativitet och är absolut. Men, märk väl, blott en absolut form! Identiteten är den absoluta uppfattningens och den absoluta verklighetens form. Identiteten är den ram, innanför hvilken det absolutas bild faller. Det rent identiska eller med allt ett varande är det absoluta, och det absoluta är det rent identiska. Går man sedan öfver till att fråga efter hvad det identiska är, eller hvad det är, som är rent identiskt, eller till att söka få blicka innanför identitetens ram, så måste svaret utfalla i det hela negativt. Om intet kan sägas, att det fullständigt sammanfaller med allt annat eller ens med något annat. Men om man sålunda icke om någon verklighet kan säga, att den har ren identitet till sin form, så kan dock å andra sidan icke förnekas, att all verklighet har en relativt identisk form, och att densamma har det i olika grad. Den relativa identiteten heter samstämmighet. Samstämmighet mellan de momenter, hvaraf något verkligt består, utgör den synpunkt, ur hvilken dess absoluta värdering är att företaga. Samstämmighet är den logiska grundformen, af hvilken alla andra logiska former endast äro olika sidor. När något eger

samstämmighet, så är det också motsägelselöst, sammanhängande, helt eller systematiskt och nödvändigt. I samstämmigheten uppfyllas alla logikens fordringar, så vidt de icke drifvas ända till identitet, och dermed är den logiska formen fullfärdig. Alla andra uttryck för denna form hafva ingen annan betydelse än att utgöra explikationer af samstämmigheten från olika håll.

Genom en grundlig analys af den föreliggande erfarenheten har filosofien att söka komma fram till insigt i tänkandets form, hvarefter hon har att fortgå till en tillämpning och användning af formen på allt i erfarenheten gifvet innehåll. Den nämnda analysen har att utgå från motsatsen mellan subjekt och objekt, att konstatera och fixera denna motsats och att öfvervinna den genom den transscendentala undersökningen om vetandets förutsättningar. I vetandet mötas subjekt och objekt. Der omsättes den yttre och naiva objektiviteten i en objektivitet, som är gifven genom tänkandet, och der fylles den tomma och vexlande subjektiviteten med ett objektivt och konstant innehåll. Det är den kunskapsteoretiska kritiken af vetenskapernas förutsättningar, som i filosofiens historia öfvervunnit den blotta relativiteten i uppfattningen genom att fixera tänkandets form såsom identisk för subjektiv och objektiv verklighet. Af detta kritikens resultat framgår såsom en tydlig slutsats, att subjektet har prioritet framför objektet, enär objektiviteten, fattad i sin sanna betydelse, visar sig vara en sida hos tänkandet. Den analytiska fortgången från erfarenheten i dess omedelbarhet till filosofiens form visar sig öfvervinna objektivitetens motsats mot subjektiviteten genom att förlägga den förra inom den senare. Visserligen öfvervinner hon också den omedelbara subjektiviteten, men icke med objektiviteten, utan genom att stiga från en lägre form af subjektivitet till en högre.

Erfarenheten presenterar sig såsom objekt för filosofisk undersökning egentligen först då, när hon låter sammanfatta sig till en totalitet ur den synpunkten, att allt som är till ingår i menniskans uppfattning eller utgör en mensklig förnimmelse. Ur denna syn på det gifna framgår filosofien såsom den universela vetenskapen. Men det visar sig snart, att objekterna i verlden, väl alla, men dock icke fullständigt låta

inrangera sig under den synpunkten eller att hela deras betydelse icke är uttömd med den roll de spela i menniskans förnimmelselif. Naturen träder upp i en väldig och öfverväldigande motsats mot menniskan och visar sig i det hela och i hvarje moment ega och bevara en sjelfständighet, en tillvaro i och för sig, som alldeles icke kan reduceras till en blott och bar företeelse inom menniskans medvetande. Då uppstår med nödvändighet frågan efter *hvad tingen äro i sig* och kräfver ett svar. Detta svar måste ovilkorligen kunna bringas i samklang med den synpunkt, ur hvilken de primärt te sig såsom objekter för filosofi och som icke kan aflägsnas, enligt hvilken de äro något för medvetandet. Hvad tingen äro i sig får icke upphäfva hvad de äro för medvetandet och tvärtom, om något vetande om dem skall vara möjligt. Motsättningen mellan hvad tingen äro i sig och hvad de äro för medvetandet löses derigenom, att tingen äro i sig sådana, som de äro för förståndet. När medvetandet fattas och begripes såsom förstånd, eger det sann objektivitet: dess bestämningar äro då tingens egna. De för förståndet och tingen gemensamma bestämningarna utgöra erfarenhetens logiska form. Sann verklighet eller objektivitet sammanfaller med logisk form. Den sanna verkligheten är väsende. Det som har logisk form är väsende, men både den omedelbara objektiviteten och subjektiviteten äro fenomen, d. v. s. hafva utseendet af att ega en verklighet, som de i sanning sakna. Det är alldeles orimligt att fixera verklighetens betydelse till att vara logisk form, utan att med det samma nedsätta det omedelbart gifna, som är irrationelt eller alogiskt, till fenomen. På abstraktionens stege klättrar tanken upp till en annan verklighet än den som framträder för den omedelbara uppfattningen. Men den sfer, dit tanken föres fram förmedelst egna krafter, enligt inneboende lagar och i nödvändighetens riktning, denna sfer måste vara den sanna verklighetens land, om namnet vetenskap skall vara något annat än ett meningslöst ord. Ty det är a och o inom vetenskapen, att det som är gifvet genom tänkandet är sant. Så visst nu som tänkandet föres fram till den logiska formen såsom den sanna verklighetens eller väsendets form, så säkert finnes det en annan verklighet till än den vi omedelbart fatta med vår åskåd-

ning och vår föreställning och hvilken vi måste beteckna såsom relativt osann på grund af frånvaron deri af logisk form. Den grundläggande filosofiska analysen i våra dagar, som har karakteren af en transscendental undersökning af vetandets förutsättningar eller som utgör vetenskapens eget eftertänkande öfver vilkoren för sin egen tillvaro och sitt eget lif, kommer med nödvändighet fram till en »Zweiweltentheorie» och till en fenomenlära. Väsendets verld, ställd i motsats mot fenomenets, utgör en grundförutsättning för vetandets egen möjlighet.

Motsatsen mellan subjekt och objekt är det primära problem, med hvars lösning den filosofiska forskningen har väsentligen varit upptagen till Kants dagar. Kant löste detta genom att bestämma verklighet såsom formel fullkomlighet i förnimmandet, och han bevisade sin lösnings riktighet genom utförda undersökningar. Sedan den logiska formen blifvit uppvisad såsom den omedelbara objektivitetens och subjektivitetens inre sanning, har sysslandet med motsatsen mellan dessa två leder, på hvilka tillvaron liksom fördelar sig, att träda tillbaka för ett annat problem, kring hvars knut den efterkantska filosofiens undersökningar samlat sig eller hafva att samla sig: problemet om motsatsen mellan *form* och *innehåll* i filosofien och i vetenskapen öfver hufvud. Filosofien kan icke stanna vid den sanna verklighetens form. Form är ett relativt begrepp, som har sin oumbärliga utfyllnad i begreppet innehåll. Det är icke nog med, att vetenskapen höjer sig till tänkandets aktualitetsgrad, *något* måste också inom vetenskapen blifva genom tänkande begripet, bestämdt och förklaradt. Det är icke nog med att fastslå den ram, inom hvilken den filosofiska forskningens föremål faller: någon bild måste också derinom framträda och visa sig. Att inom filosofien slå sig till ro vid väsendets logiska form af samstämmighet vore detsamma som att i geometrien icke komma öfver den satsen, att de som äro lika stora med ett och samma äro sinsemellan lika stora, eller inom mekaniken öfver rörelsens rätliniga riktning. Hvarje vetenskap förutsätter i erfarenheten gifna elementer, hvilka sammanställas och förbindas i dess form. Dessa elementer äro alla åskådningar. Formen förhåller sig till innehållet i vetenskapen, som begreppet till åskådningen. Allt menskligt begrepp har karak-

teren af förbindelse inom eller form hos en mångfald af åskådningar. Utan bilder i den inre åskådningen eger vetenskapen intet objekt att bestämma och förklara. Allt det, hvarom något utsäges, är åskådning. Alla logiska subjekter i vetenskapen äro åskådningar. När vi tala om något, sägande detsamma ega de eller de egenskaper, mena och förstå vi dermed alltid en viss åskådning. Intet är det, som icke kan gestaltas till någon åskådlighet. I hvarje åskådning ingår alltid en mångfald af momenter. Mångfald och dermed också motsats kan aldrig skiljas från åskådningen, enär densamma alltid faller under rumlighetens schema. Men mångfalden och motsatsen inom och hos en åskådning är aldrig absolut, enär hvarje sådan är ett tänkbart föremål. I sin tänkbarhet eger hvarje åskådning del af tänkandets form af enhet eller samstämmighet. Men å andra sidan framträder heller aldrig tänkandets form absolut i något innehåll, ty allt innehåll är en åskådningsmångfald. Tänkandets form framträder aldrig annorlunda än såsom en viss grad af enhet och förbindelse mellan åskådningselementer. I hvarje kunskap framträder en åskådning såsom det hela, hos hvilket samstämmighet — mellan det helas momenter — röjer sig. Det är det menskliga vetandets eviga begränsning, att tanken der aldrig kan fattas såsom det hela, utan endast såsom det helas form. I samma mon som formen växer och vinner i betydelse och egentlighet, i samma mon sublimeras åskådningsbilden genom relativt utplånande af gränserna mellan dess delar. Med detta utplånande håller det *totala*[1] innehållets tilltagande fattigdom i kunskapen jemna steg. Gäller det derför att förvärfva rikt vetande och ingående insigt i ett kunskapsföremål, så får fordran på formenhet icke drifvas för långt. Utan då måste formen fattas och gripas i närgående och oupplösligt sammanhang med en skapelse af bildkraften, hvars mångfald den bearbetar till samstämmighet, men i hvars momenter den också vinner uttryck och genom hvilken den framträder i en flerhet af bestämningar. Formen brytes genom bilden i mångfaldiga bestämningar, alldeles som det hvita solljuset genom ett prisma brytes i olikfärgade strålar.

---

[1] Naturligtvis icke det rent *aktuela*, ty det växer med ökad klarhet och bestämdhet.

Formen — begreppets förhållande till innehållet — bilden faller under organisationens schema. När lifvet möter sin omgifning i den organiska processen, så inträder dels en formförändring hos omgifningen, dels en tillväxt af innehåll hos lifvet. Produkten af detta möte är det lefvande organet, hvilket å ena sidan låter betrakta sig såsom en omsättning i en ny form af det yttre, dels såsom en nyvunnen betingelse för lifvet, som derigenom kan framträda på annat sätt eller i andra och flera bestämningar än förut. Den biologiska vetenskapen kan nu aldrig komma längre än till organismen eller enheten af organen såsom det hela. Hos organismen är lifvet form, men lifvet sjelft kan icke fattas såsom det hela. Men formen — lifvet vinner innehåll genom att sönderläggas i de bestämningar, lifvet visar sig ega i sin relation till eller under betingelse af olika organer. Det är icke forskningen förunnadt att taga sin ståndpunkt i lifvets centrum och derifrån afslöja dess innehåll. Utan undersökningen om lifvet är hänvisad till organismen eller till organerna såsom medium för lifvets framträdande: dess utgångspunkt är periferisk. Lifsundersökningen kommer aldrig öfver lifsvilkoren och de olika former, under hvilka dessa stå tillsammans i lifvets process. Uppvisningen af dessa formers gruppering och sammanhang är lifsundersökningens högsta möjliga uppgift.

Om filosofien skall kunna komma åt väsendets innehåll, så måste samstämmighetens form vara gifven i omedelbart sammanhang med ett samstämmigt innehåll. Samstämmigheten är omedelbart gifven såsom form hos tankar. Det är icke möjligt att uttaga samstämmighetsformen ur dess sammanhang med tankarna: denna förbindelse ligger præformerad i den filosofiska analysens utgångspunkt — att allt gifvet är till för medvetandet och att detta är ett oundgängligt vilkor för dess tillvaro — och hon framgår fullfärdig ur den logiska formens genombrott af den yttre objektiviteten och dess framfödande derur såsom dess inre sanning. Men ingen kan fästa någon betydelse vid eller mena något med tankar utan att i uppfattningen af dem inrymma föreställningen om ett tänkande subjekt. Ett subjekt, varande till såsom förstånd, är det föremål, hos hvilket alla tankar måste uppfattas. Och föreställningen om

ett förstånd skjuter rötter, som icke kunna uppryckas med någon abstraktionens kraftansträngning, ner i den konkreta personlighetens bild, sådan denna ensam i erfarenheten finnes till, d. v. s. under mensklig gestalt. Den som söker göra tankar, tänkande, förstånd till försigvarande eller sjelfständiga och sjelfbestående realiteter, han öfvervinner icke dessa abstraktioners nödvändiga behof af ett fäste i åskådningen, af ett åskådligt helt att hänföras till, utan han endast byter om åskådningsfäste, i det att han lånar sådant från det objektiva och yttre och opersonliga området i erfarenheten i stället för att hemta detsamma från det subjektiva, inre och personliga.

Med ett olösligt band är filosofiens formalprincip knuten vid personlighetens åskådliga bild. Det är personligheten, som eger samstämmighetens form, och hvilken i och med denna form eger enhet, sammanhang, ordning och helhet. Om man analyserar det personliga lifvet, så skall man hos detsamma upptäcka en mångfald, der samstämmighetens form är förverkligad i en långt fullständigare grad än hos något annat föremål i erfarenheten, hvilket det än vara må, och der perfektibiliteten i denna riktning är obegränsad. Den högsta grad af samstämmighet i erfarenheten visar sig i det organiska förhållandet mellan ett väsens grundformer i vidsträckt bemärkelse eller dess sidor. Grundform eller sida utgör hvarje bestämdhet hos ett väsen, som innebär och uttrycker väsendets hela innehåll från en viss synpunkt. Hvarje grundform är det hela sjelft i en viss ställning. Emedan hvarje grundform är det hela sjelft, så kan ingen grundform strida emot en annan: den ena kan icke innehålla något, som är uteslutet från den andra. Principen för grundformernas differentiering ligger icke i det hela — eller i grundformerna sjelfva — utan i det helas relation till den ändliga betraktelsens vexlande ståndpunkt. Det ligger i grundformerna sjelfva ingen anledning till att vara många, utan all sådan anledning är att söka i betraktarens yttre och varierande läge i förhållande till det föremål, som betraktas. Just emedan tanken eller begreppet aldrig sätter sig såsom det hela för menniskan, utan endast utgör form hos en åskådning, och all åskådning träder i ett på visst sätt yttre förhållande till uppfattningen — såsom ett annat och motsatt

— måste den reela betraktelsen af filosofiens föremål intaga ett yttre läge i anseende till detta. Det förhåller sig i detta fall med personligheten inom filosofien på samma sätt, som med atomen eller molekylen inom fysiken eller kemien: den kunskapsegande ställer sig såsom en åskådning mot kunskapsföremålet såsom en annan. Den immanenta ståndpunkten inom filosofien gäller formaliter och är till riktning och uppgift den enda rätta, men den låter icke fasthålla sig vid en reel betraktelse. Då nu filosofen vid den reela undersökningens genomförande står i flera olika yttre ställningar till sitt kunskapsföremål, måste detta, såsom ett helt, presentera sig från lika många olika sidor. Emedan det är det hela sjelft, som framträder från hvarje särskild sida, så måste allt innehåll presentera sig fullständigt från hvarje synpunkt. Mångfalden af och differensen mellan sidorna måste då uteslutande bero derpå, att det ena och fullständiga innehållet skiftar efter aktualitetens i uppfattningen olika beskaffenhet. Uppfattningen kan öfver hufvud vara mer eller mindre aktuel och aktualiteten olika fördelad inom det hela. Motsatsen mellan aktualitetsgrader i uppfattningen röjer sig i motsatsen mellan aktuelt och potentielt fattade momenter hos kunskapsföremålet. Grundformerna eller sidorna äro relative aktuelt fattade. Emedan de hafva mot sig ett potentielt innehåll, äro de relative abstrakta uppfattningar eller uppfattningar af det helas form. Men enär allt innehåll måste på något sätt vara gifvet i hvarje grundform, så måste också det potentiela innehållet vinna någon bestämdhet genom hvarje grundform. Det potentiela innehållet hos det hela vinner bestämdhet derigenom, att hvarje grundform framträder såsom indelningsgrund derför. Hvarje grundform är såsom abstrakt också generel och derför grund till en indelning af det helas ur tänkandets synpunkt potentiela innehåll i grad- och artformer. Under hvarje grundform faller en för densamma egendomlig indelning af det hela i grader och arter. Hvarje menskligt kunskapsföremål betraktas på ett uttömmande sätt genom angifvande och bestämmande af dess grund-, grad- och artformer. Härigenom klargöras synpunkterna för kunskapsföremålets uppfattning, dess egenskaper och förhållanden och dess momenter eller delar. Undersökningens

stadier kännetecknas deraf att synpunkterna, sidorna eller grundformerna ega organisk samstämmighet, i det att differensen mellan dem är subjektiv, men icke objektiv, d. v. s. inhærerar i uppfattningen af kunskapsföremålet, men icke i detta sjelft, hvadan ingen begränsning i anseende till omfånget der är förhanden, medan differensen sedan, vid egenskaperna och momenterna, grad- och artformerna, successive objektiveras under tilltagande inskränkning af omfånget.

Hvarje vetenskap är ett system af sitt objekts grund-, grad- och artformer. Inom detta system vinnes sammanhang och ordning derigenom, att grundformerna uppvisas vara en och samma form, gifven i flera successivt och i bestämd följd aktuela vändningar och uttryck, medan grad- och artformerna ådagaläggas vara leder i indelningar, der grundformerna i bestämd ordningsföljd tjena såsom indelningsgrunder. Fullständighet vinner systemet genom aktgifvande på och fastställande af kunskapsföremålets alla former. Inom vetenskaperna röjer sig en bestämd skilnad mellan tvenne olika grupper, allt eftersom de å ena sidan öfvervägande eller nästan uteslutande presentera sitt innehåll i artindelningens gestalt eller å den andra i väsentlig mon framhäfva dess vetenskapliga sida i grund- och gradformer. Ingen vetenskaps föremål saknar fullständigt samstämmiga sidor, som realiter icke falla utom hvarandra, utan uttrycka och angifva det hela från olika synpunkter. Men dessa äro ofta så allmänna, obestämda och formela, att föremålets egendomliga väsen derigenom blir föga eller intet karakteriseradt, hvarförutom de, såsom synpunkter för det helas betraktande, förefalla vara liksom från annat håll än från objektet sjelft påtvingade betraktaren och väsentligen sakna inre sammanhang. Sådana vetenskaper måste i det stora hela nöja sig med att angifva sitt kunskapsföremåls momenter eller de arter, som falla under de allmänna sidorna eller synpunkterna såsom indelningsgrunder. Sådana hufvudsakligen klassificerande vetenskaper sägas vara empiriska eller deskriptiva. Hos andra vetenskaper åter — de rationela — framträder en högre vetenskaplig typ, röjande sig deri, att formerna äro härledbara ur hvarandra och i stor utsträckning ingå i hvarandras innehåll. Derigenom vinna de vetenskapliga formerna innehåll, och

det hela kan i viss mon till sitt egendomliga reala väsen genom dem begripas och karakteriseras. De utgöra der icke endast eller hufvudsakligen enheter i grupper af arter, utan äro väsentligen relativt reela enheter af samstämmiga bestämningar. Till dessa senare vetenskaper, som öfvervägande gifva sitt innehåll gestalten af ordnade grund- och gradformer, hör filosofien, och hon är af dem den, som går längst i denna riktning. Det är utmärkande för filosofien, att hon går sitt föremåls realitet på lifvet genom en organisk uppfattning af dess bestämdhet såsom ett helt af samstämmiga sidor. I filosofien ingå icke endast vissa formela och negativa bestämningar, som sammanfalla i anseende till omfånget eller som hafva lika stort omfång och som sålunda ur den synpunkten icke kunna skiljas, såsom t. ex. oändlighet, evighet, andlighet, sjelfständighet, fullkomlighet, fullständighet, utan också innehållet hos filosofiens kunskapsföremål, bilden, som befinner sig innanför den filosofiska formramen, är fattlig och begriplig i sina innehållsbestämningar. Det som inom andra vetenskaper objektivt faller isär såsom grader och arter, hvilka utesluta hvarandra, sammangår här väsentligen till en i sig homogen enhet, hvars brytning i mångfaldiga bestämningar är att skrifva på den ändliga uppfattningens konto, men icke att hänföra till kunskapsföremålets egen natur. Hvarje egentlig och inre bestämning, som tilläggges filosofiens objekt, är en sida eller en synpunkt, från hvilken detsamma ses. Andra vetenskaper betrakta sitt objekt såsom en omfångsmångfald och göra detta ur olika formela synpunkter. Så ser t. ex. botaniken i växten objektive en mångfald af hvarandra bestämdt uteslutande växtarter och efter hvarandra uppträdande utvecklingsformer af växtlifvet, hvilka alla tillsammantagna kunna ses ur kemisk, fysikalisk, anatomisk och fysiologisk synpunkt, af hvilka hvarje synpunkt kan läggas till grund för särskilda indelningar i arter och grader. Filosofien uttömmer deremot hela sitt egentligt vetenskapliga innehåll genom att i bestämd ordning angifva de synpunkter, hvarifrån dess kunskapsföremål framträder såsom ett helt och hvilka derför måste ingå i hvarandra.

Ett innehåll, som väsentligen låter så se sig — se sig såsom idel i hvarandra ingående sidor eller såsom synpunkter för

betraktandet af det hela — föreligger i *personligheten*. Hvarje mensklig uppfattning af personligheten är visserligen bunden vid bilden af en lefvande eller organisk kropp och vid föreställningen om ett sinligt, d. v. s. till kroppen väsentligen hänfördt, förnimmande och viljande. Men med denna bild och denna föreställning är personligheten visserligen ännu icke gifven: de tjena densamma endast såsom betingning och underlag. Personligheten sjelf framträder såsom ett helt af samstämmiga former hos det sinliga lifvet eller såsom en ordning inom detsamma, som bryter dess egen form och sätter sig i dess ställe såsom en ny skapelse, till hvilken det sinliga sjelft på intet vis kan vara grund. Denna nya ordning heter förnuft. Förnuftet råder hos den sedliga och religiösa personen och framträder hos menniskan såsom en form hos eller enhet i mångfalden af det sinliga lifvets bestämningar och momenter. Genom sin relation till det sinliga söndergår denna form sjelf i en mångfald af bestämningar, hvilka, objektivt sedda, äro fullt samstämmiga, helt hvarandra genomträngande sidor. Det finnes inga objektiva motsatser inom det förnuftiga. Om någon eger en dygd, så är han derigenom icke förhindrad att ega någon annan, om någon uppfyller en pligt, så åsidosätter han dermed alldeles ingen annan. Ja, än mer: om någon eger en dygd och gör det fullständigt, så eger han eo ipso alla andra, om någon uppfyller en pligt, så handlar han eo ipso absolut rätt, och från det absolut rätta handlingssättet kan ingen pligtuppfyllelse af något slag vara undantagen. Det är det nya med det förnuftiga lifvet, att det, i motsats mot lifvet i sinliga drifter och begär, är ett systematiskt och harmoniskt helt. Det finnes ingen drift eller något begär, »som icke måste inskränkas för att icke leda till öfverdrift och för att icke blifva en grund till omstörtning i stället för till ordning.»[1] Deremot är det rent af meningslöst eller bevisar åtminstone den gröfsta okunnighet om det förnuftigas natur, om någon fordrar, att man skall reducera t. ex. sin sanningskärleks dimensioner till ett visst mått, på det att kärleken till nästan icke måtte trädas för nära, eller om någon håller för, att den strängt rättvise icke kan

[1] C. Y. Sahlin, Kants, Schleiermachers och Boströms etiska grundtankar, s. 96.

vara barmhertig och den barmhertige icke strängt rättvis. Den som på allvar yrkar sådant ådagalägger dermed, att han är blind för väsenskilnaden emellan det sinliga och det förnuftiga lifvet, och att han med sin sanningskärlek, rättvisa, barmhertighet o. s. v. förstår endast maximer, som han på abstraktionens väg vunnit, vunnit genom att uttaga det lika och identiska i en grupp af sinliga bestämningsgrunder. Han ådagalägger, att han icke framkommit till en lifsform, annan än den sinliga, utan endast till en formelt högre ståndpunkt inom det sinliga.

Det är icke ensamt de moraliska förhållandena, som utgöra en sådan samstämmig mångfald hos personligheten, utan sak samma gäller också om de juridiska rättigheterna och om den religiösa tron, hoppet och kärleken och deras momenter. Genom de förbindelser, en menniska i samhällslifvet ikläder sig, vinner hon ökade rättigheter och ett större mått af frihet och makt. Och ökningen af någras sanna frihet och makt bland alla de personer, som lefva och verka inom samma samhälle, innebär förutsättningar och garantier för en motsvarande ökning hos äfven de öfrige. Det förhåller sig så långt ifrån på det sätt, att den man är starkast, som står mest ensam, att en menniskas position stärkes i mon af mångfalden och fastheten af hennes samhälleliga förbindelser. Men äfven de religiösa förhållandena förete samma karaktär af samstämmighet. Frälsningen genom tron och tillväxten i kärlek och hopp på trons grund äro inga begränsade storheter, mätbara genom ett ändligt tal. De aftaga icke i samma mon många begagna sig deraf och utveckla dem hos sig. Guds nåd är en oändlig och outtömbar storhet, och hans nåds verkningar gripa öfver hvarje gräns. Icke heller strida de former, i hvilka det religiösa lifvet förverkligar sig, mot hvarandra, så att t. ex. ett mera af tro innebär ett mindre af kärlek, utan förhåller sig härmed alldeles tvärtom.

Det är af principiel vigt att kunna konstatera förefintligheten af ett förnuftigt innehåll, ett innehåll i samstämmighetens form, i menniskans erfarenhet. Det är nämligen endast den förnuftiga erfarenheten, som kan tjena såsom källa till ren kunskap om väsendet. Väsendets form är tankens logiska. Hvad

som icke har den formen hör icke till väsendet, men så snart den formen röjer sig hos något, röjer sig också dermed väsendets närvaro. I någon mon märkes en sådan form hos allt, som ingår i erfarenheten, ty derförutan skulle icke något kunna tänkas vara eller ega några vilkor för sin möjlighet uppfylda. Men hos den sinliga tillvaron är formen af motsats oupplösligt förbunden med dess egen objektivitet och verklighet, medan samstämmigheten blott är form för dess tänkbarhet eller möjlighet. Inom den förnuftiga erfarenheten åter är samstämmigheten sjelfva formen af verklighet, medan den motsats, som icke kan helt och hållet aflägsnas derifrån, blott är en subjektiv och psykologisk betingelse för en abstrakt och diskursiv uppfattning, som icke kan vinna aktualitet annat än i och genom åskådning. Häri ligger ett kriterium på, att det förnuftiga innehållet i erfarenheten är väsendets eget i åskådlig och derför också i sin mon inadeqvat form. Man måste inom metafysiken utgå från den moraliska, rättsliga och religiösa menskliga personen i åskådlig erfarenhetsgestalt och i densamma se en bild af väsendet eller den absoluta personen. Det bindande beviset för väsendets personlighet ligger i verklighetens betydelse af tankeform och i tankens oafvisliga behof af ett fäste i åskådningen *person*. Beviset åter för den absoluta personlighetens förnuftighet ligger i den förnuftiga erfarenhetens karakter af objektiv samstämmighet.

Den filosofiska erfarenhetsanalysen uppvisar tankens form såsom varande den sanna verklighetens egen och den förnuftiga personligheten såsom det innehåll, för hvilket denna form är relativt adeqvat. Metafysiken har sin utgångspunkt i personlighetens åskådliga bild, fattad och begripen i anseende till sina momenter ur en mångfald med hvarandra sammanstämmande synpunkter. Dess uppgift är att sammanföra personlighetens egenskaper och alla bestämningar öfver hufvud ur i hvarandra organiskt ingående, i bestämd ordningsföljd sig företeende synpunkter till ett allt strängare samstämmigt helt. Metafysiken uppstår sålunda då, när den rena tanken funnit en för sig passande åskådning att ingå förbindelse med, och den utföres genom en logisk ombildning af denna åskådnings

struktur, hvarigenom, successive, åskådningen tänkes och tanken erhåller bestämningar.

Genom att fästas vid en åskådning, som han ombildar, och hvilken, i sin ombildning, gör honom sjelf rikare bestämd, öfvervinner den rena tanken i viss mon den grundmotsats, som hotar filosofien med undergång just på den punkt, der hon, i gestalten af formel princip, framfödes ur erfarenhetsanalysen, motsatsen mellan form och innehåll. Personligheten i tankens form eller den absoluta personligheten är icke en ren abstraktion, blottad på allt innehåll, såsom den rent logiska formen är, ty hon är en inre bild i åskådningen, ett subjekt för predikater. Men hon är dock blott ett abstrakt subjekt, ett tankeföremål eller en idé, hvilket visar sig deri, att hvarje hennes bestämning endast är en allmän och derför också abstrakt synpunkt eller sida, hvarifrån totaliteten af hennes innehåll ses. Idén är i tanken det hela, men i den faktiska menskliga vetenskapen blott det helas form. Den rena logiska tanken kan icke vinna vetenskaplig utbildning och bestämdhet på annat sätt än det, att han hänföres till en viss åskådning, den absoluta personligheten, såsom det hela, men den absoluta personligheten sjelf är till sist en abstraktion, som har mot sig den omedelbart gifna erfarenhetens verld, och som i denna sin motsats saknar konkretion och totalitet. Motsatsen mellan form och innehåll inom filosofien öfvervinnes icke fullständigt dermed, att tankeformen bindes vid personlighetens åskådning. Genom en sådan förbindelse uppstår endast ett begrepp och ett verldsbegrepp — alla filosofiska begrepp äro verldsbegrepp till sin omfattning — som är en abstrakt idé. Derigenom endast vinner motsatsen mellan form och innehåll konkret gestalt och inre fördjupning, i det att den uppträder såsom motsatsen mellan den i tanken fattade och fasthållna absoluta personen och den omedelbara yttre erfarenheten, mellan Gud och verlden. Om Guds begrepp fixeras strängt för sig och angifves endast i sina logiska attributer, så faller verlden utanför detsamma såsom en obegripen och oförklarad rest, och då upplöses filosofien såsom den universela vetenskapen. Och till något mer än en sådan logisk uppfattning af Gud ger förbindelsen mellan tankens rena form och personlighetsåskådningen icke anledning.

I sina logiska attributer eger personligheten den strängaste vetenskapliga formen. Jag menar med ett logiskt attribut en med alla öfriga fullt samstämmig sida af Guds bestämdhet, ett uttryck för eller en form af hans totala innehåll. Det karakteristiska för det logiska attributet eller grundformen är, att det endast begränsar det gudomliga väsendets innehåll mot en ändlig uppfattning, men icke innebär och förutsätter något Guds förhållande till något annat kunskapsföremål än honom sjelf. Dervid är icke gudsåskådningen ställd emot en annan inom en omkrets, beherskad af ett öfverordnadt genusbegrepp, utan står densamma endast emot det diskursiva och abstrakta tänkandet. Genom att vara objekt för detta framträder dess bestämdhet i mångfaldens form. Genom frånvaron af hvarje bredvid fallande åskådning blir hvarje attribut logiskt, ett uttryck för hvad Gud, såsom objekt eller kunskapsföremål, är i och för sig. Den mångfald, som är till för en sådan logisk betraktelse af Gud, är mångfalden af hans egenskaper. Men Gud i mångfalden af sina egenskaper är en abstrakt idé, en form eller ett helt af former. Vid en sådan abstrakt gudsuppfattning kan emellertid icke filosofien, som vill lemna en universel förklaring af erfarenheten, slå sig till ro. Filosofiens uppgift är att fatta allt gifvet såsom väsensbestämdt, men detta sker icke genom en isolerande abstraktion, för hvilken Gud endast är till såsom ett helt af egenskaper. Bredvid Gud så fattad, faller den omedelbart gifna erfarenheten eller verlden såsom ett annat helt — med andra egenskaper och i andra former. Verlden måste fattas såsom ingående i Gud, och Gud såsom ett helt af allt som är till i erfarenheten. Det omedelbart gifna låter icke begripa sig såsom gudomliga egenskaper, utan kan endast fattas såsom i Gud ingående momenter. Efter den mera abstrakta betraktelsen af Gud såsom ett helt af egenskaper måste följa den mera konkreta af Gud såsom ett helt af i honom ingående, relativt sjelfständiga momenter, från hvilket hela intet föremål i verlden är uteslutet. Vid en sådan betraktelse ter sig hvarje egenskap, i hvilken gudomligheten förut fattats, såsom en synpunkt, efter hvilken mångfalden af momenter i Gud ordnas. Mellan mångfalden af Guds egenskaper råder ett rent innehållsförhållande. I Guds innehåll, sedt såsom en

mångfald af momenter, insmyger sig relativiteten under form af omfång. Deraf följer nu sättet för den närmare vetenskapliga framställningen och förklaringen af innehållet hos Gud — såsom en indelning i grad- och, i viss mon äfven, artformer efter de gudomliga egenskaperna i det logiska attributets form såsom indelningsgrunder. Häraf bestämmes också den vetenskapliga förklaringens utgångspunkt och uppgift. När innehållet i Gud ses såsom utgörande i honom ingående momenter, grad- och art-former, så glider substantialitetens synpunkt öfver från den absoluta personligheten med dess samstämmiga egenskaper till momenterna. Det blir då momenterna, som uppfattas såsom sjelfständiga realiteter. Hos dessa sjelfständiga realiteter framträder gudomligheten såsom deras gemensamma immanenta form. Liksom den rena logiska formen i tanken eller objektive är väsendet, men inom menniskans vetenskap sättes såsom en sida hos den absoluta personligheten, då denna vetenskap söker vinna en rikare eller fullständigare uppfattning af densamma, så medför också försöket att få en rikare insigt i det gudomliga väsendet, i dess innehåll, att detta framträder och fattas i och hos den fenomena verkligheten. Det är en grundfalsk och alldeles oberättigad förutsättning, att det logiska *procedere* skulle vara en alltigenom immanent tankerörelse eller att det verksamma tänkandet inom sig skulle ega alla vilkor för sin utveckling gifna. En sådan præsumtion upphäfver i sjelfva verket tankens egen karakter af samstämmighet, enär utvecklingen icke kan intagas inom tankens väsen, utan att detsamma får motsatsens form. Ett sådant antagande råkar också i uppenbar strid med den moderna kunskapsteoretiska kritikens grundresultat. Tankeverksamheten är, såsom verksamhet, bunden vid det organiska lifvets vilkor: den organiserande enheten såsom det inre och det bildbara materialet såsom det yttre. Det inre kan aldrig aktuelt vara det hela, emedan det ligger i det yttres begrepp att icke ingå i det inre. Men det yttre är aktuelt det hela, ty deri ingår det inre. Det inre i den vetenskapliga utvecklingen är tanken, och det yttre är tankeföremålet såsom åskådning. Men gränsen mellan tanken och åskådningen är flyttbar, allt eftersom tankens begrepp fattas mer eller mindre strängt, d. v. s. mer eller mindre pressas till blott

form. Karakteren af att utgöra det hela tillkommer nu alltid den led i motsatsen mellan det inre och det yttre i den vetenskapliga verksamheten, som i hvarje fall utgör åskådning och objekt. Ju rikare utbildad eller ju konkretare objektåskådningen blifver, desto bestämdare fattas en föregående mera abstrakt åskådning såsom blott form eller sida hos den senare. Den syntetiska fortgången från tankens rena form till allt rikare innehåll betingas deraf, att erfarenheten levererar åskådningar, som äro dermed i viss mon samstämmiga, och som deraf kunna sammanbindas till allt högre grad af samstämmighet: vilkoret för att kunna ådagalägga verkligheten af en sådan fortgång är, att tankeverksamheten kan uppvisas såsom en viss form af organisation. I denna organisation är hvarje föregående, genom tankeverksamhet syntetiserad och relativt abstrakt åskådning form åt hvarje senare, mera konkret sådan.

Skall det gudomliga innehållet blifva konkret uppfattadt, så får det icke isoleras från menniskans fenomenverld, utan måste ses i omedelbart sammanhang dermed. Det finnes tvenne olika sätt att uttrycka behofvet af att lemna den abstrakta ståndpunkten inom filosofien, nämligen å ena sidan, att det absoluta måste fattas på ett mera konkret sätt, och å den andra, att det relativa skall derur förklaras. I grunden löpa dessa uttryck ut på ett och detsamma. Strängt taget, ingår nämligen intet absolut innehåll i menniskans medvetande, utan endast en absolut synpunkt för allt innehålls ordnande och öfversigt. Denna synpunkt tillåter en mångfaldig gradation i egentlighet och en inre organisk artikulation. Det är dess grader och sidor och deras mått och enhet, som utgör filosofiens form in toto et tanto. Till denna form måste räknas den absoluta personligheten sjelf, när menniskans fenomenverld skall göras till föremål för förklaring ur filosofiens högsta princip. All förklaringsgrund inom vetenskapen utgör nämligen alltid en form hos sitt declarandum och ingenting annat, det inre eller den organiserande enheten i och hos det yttre eller bildbara materialet. När man säger, att det ändliga inom filosofien förklaras ur det oändliga, det relativa ur det absoluta, då ser man i det vetenskapliga förfarandet en ombildning af fenomenverldens, det ändligas, det relativas form till väsendets, det oändligas

äger man åter, att väsendet der fattas in concreto, aken så, att den filosofiska formen utbildas till het och innebörd genom ombildningen af fenomen båda dessa ändamål förverkligas genom samma utgöra endast uttryck för den ena och samma organisationens förhållande till eller begränsning ill, mot den organiserande enheten, tanken, å ena t bildbara materialet, åskådningen, å den andra. ud skall fattas konkret, så måste han sättas inom verlden i den mening, att allt derinom vinner genom honom. Gud kan nämligen icke bestämdt upp- uppfattas på ett jemförelsevis konkret sätt, med han fattas såsom princip för det ändligas förklaring. n sådan princip är han en organiserande eller be- e enhet i förhållande dertill. Detta kan ock så ut- att gudsuppfattningens konkretion bindes vid det ct Gud begripes såsom grund till någon bestämdhet ändliga verlden. Filosofien får derför, sedan den sin princip, den uppgift sig pålagd, att uppvisa någon g bestämdhet i verlden, att gripa denna bestämdhet i :tiskt gifna momenter och sedan bringa in ordning deri att uppvisa dessa momenter såsom former af det rent osolut personliga väsendet. Filosofiens yttersta mål är rmare lära känna Gud i och för sig. Vägen dertill är pleta och göra bekantskap med det gudomliga i verlden. Om man betraktar det absoluta väsendet såsom grund, tter man detsamma innanför utvecklingens schema, emedan eppet *grund* med ett olösligt band är fäst vid föreställningen e och derförutan saknar mening och betydelse, och emedan absoluta väsendet, såsom alltigenom lefvande och medvetet, ast kan vara *organisk* orsak eller *utvecklingsorsak.* Denna på det gudomliga, att det är grund till allt det personliga i förnuftiga, som i verldens utveckling framträder, innebär h medför den rikaste utfyllnad af förnuftets form som är möjlig. eri ligger ett betydligt öfverskott af realitet öfver det abstrakta udsbegreppets bestämdhet, sådant detta är gifvet, både när ud tänkes såsom enhet, princip och subjekt i och för sina genskaper och bestämningar och såsom det hela, hvilket omfattar

allt gifvet såsom sina som sjelfständiga betraktade, idéela momenter. Men innehållsrikedomen köpes blott på bekostnad af det absolutas *reala* fullständighet såsom absolut, som innebär, att utanför detsamma icke finnes någon realitet. Utvecklingen och allt som dit hänför sig laborerar med en immanent dualism, som aldrig kan öfvervinnas, dualismen mellan förmågan och materialet. Hänföres nu Gud till utvecklingen såsom dess grund, så sättes verlden emot honom såsom det material, i hvilket han verkar och hvilket han organiserar, men hvilket sätter sin form mot hans, hvilken form aldrig någonsin i tiden kan utplånas, utan endast så småningom ombildas.

Såsom utvecklingens grund är Gud det absolut oberoende och inifrån, d. v. s. fritt verkande förnuftet. Han är den första orsaken, som ger den empiriska kausala kedjan i dess helhet dess form och riktning, i det att han låter densamma, d. v. s. allt hvad som är, händer och sker i verlden, få en förnuftig mening och betydelse genom att ställa henne under och begagna henne såsom medel för ett högsta personligt ändamål. Han är den för det högsta godas förverkligande mot och på ett motspänstigt material, det opersonliga och förnuftslösa i verlden, eller, med ett ord, sinligheten, kämpande och arbetande anden. I denna kamp och i detta arbete deltager den förnuftiga menniskan såsom varande ett moment i Gud, i hvilken hon har all sin frihet och allt sitt förnuft. Menniskan är fri och förnuftig endast för så vidt hon är Gud sjelf, framträdande med bortstruken totalitet och sedd i en utomordentligt begränsad relation, nämligen till den menskliga omgifning, som den hvardagliga erfarenheten visar vara beroende af och gestaltbar genom mensklig viljeverksamhet. Denna begränsning af den gudomliga friheten till mensklig har icke sin grund i det gudomliga väsendet sjelft, ty deri kan icke grund ligga till *någon* begränsning, utan denna har sin kontur gifven genom den omedelbara erfarenheten. Denna begränsning eger ingen full objektivitet, utan endast faktisk och gifven subjektivitet. Den menskliga viljans frihet är icke genom någon objektiv gräns skild från den fria gudomliga nåden i dess verkningar, så att dessa på något sätt skulle hämma, inskränka eller rent af upphäfva hvarandra, hvilket skulle medföra behofvet af att

söndra och fördela de verkningskretsar, inom hvilka båda röra sig. I den medeltida striden mellan *augustinism, pelagianism* och *semipelagianism* ligger utan tvifvel den djupare och renare uppfattningen på augustinismens sida. Den filosofiska innebörden i Augustini prædestinationslära är den, att Gud är absolut äfven i förhållande till menniskans verksamhet. Det ligger en djupare sanning i denna än i pelagianism och semipelagianism, som helt ytligt och mekaniskt antaga en samverkan mellan Gud och menniskan såsom två olika, till det yttre skilda personer, utan att kunna utreda möjligheten häraf. På botten af Augustini lära ligger den spekulativa tanken, att Guds nåd och menniskans frihet äro samma sak, sedd från olika synpunkter, och från den rikare och fullständigare, när den kallas nåd. Guds frälsningsverksamhet är frihetens verksamhet, sedd i stort eller totalt sedd, menniskans sedliga lif är samma frihetens verksamhet, partielt sedd. Guds fria nådesverksamhet sammanfaller med utvecklingen af och till det goda, omfattande hela erfarenhetens verld, medan menniskans sedliga verksamhet blott innebär och utgör samma utveckling, för så vidt densamma betraktas såsom begränsad till hennes egna sinliga krafter. Principen för verksamheten är en och densamma, det fria förnuftet, som icke bor här eller der, i himmel eller på jord, icke är mitt eller ditt, icke är bundet vid den eller den gestalten och sålunda icke splittradt i hvarandra uteslutande motsatser: det fritt verkande förnuftet är ett och med och inom sig sjelft i alla yttringar samstämmigt. Det kallas Guds eller menniskans fria förnuft allt efter som det ses såsom verkande i större eller mindre omfattning. Den skenbara motsatsen mellan Guds nåd och menniskans frihet beror sålunda på det material, som påverkas, men icke på någon essentiel skilnad i verksamhetsprincip.

All menniskans sant fria verksamhet är i grunden det gudomliga väsendets egen. Den menskliga friheten har sin grund i det absoluta förnuftets ursprungliga kausalitet och vinner derur i alla sina former sin förklaring. Detta beror derpå, att den gudomliga friheten just är frihetens eget begrepp. Guds frihet innehåller grunden till menniskans, såsom begreppet öfver hufvud innehåller grunden till alla sina former. Ur denna

grund låta, ur synpunkten af det i friheten röjda förnuftets konkrescens och aktualitet, förklara sig friheten såsom makt till aktualisation af förnuftets form i handlingarna, af klok öfverläggning och välgrundadt val (den formela friheten), friheten såsom makt till renhet eller till oberoende af alla utifrån retande, sinliga bevekelsegrunder (den abstrakta eller moraliska friheten) och friheten såsom makt till aktualisation af förnuftets innehåll (den reela friheten).

Frihetens formela väsen ligger i dess nyskapande makt. Hon är principen för förnuftets absolut ursprungliga tillblifvande i verlden och dess historia, hvilket tillblifvande från empirisk synpunkt måste betraktas såsom rent obetingadt, såsom ett rent tillskott eller en ny insats i förhållande till det empiriska. Det genom friheten i verlden införda förnuftet inskjuter sig emellertid icke såsom en kausal länk i kedjan af orsaker och verkningar, utan det framväxer såsom en ny sida derhos, som alldeles öfverskjuter det empiriskas betydelse och lägger sig i ett plan, der de empiriska lagarne förlora all mening och användbarhet. Det förnuftiga inträder i verlden såsom ett nytt ljus öfver tingen, nya synpunkter för deras betraktande, öfver hufvud såsom en ny form hos dem. Lika litet som ett musikstyckes välljud kan, såsom sådant, strida mot akustikens lagar eller en målnings sköna färgspel mot optikens, lika litet kunna frihetens verk komma i strid med naturens kausala lag. Det rent yttre och empiriskt objektiva är öfvervuxet med det andliga subjektets former, hvilkas grund ytterst återgår till det absoluta förnuftet sjelft. Att det i yttre mening objektiva blir bärare af sådana former, det upphäfver icke dess natur af ett i lagbundna förhållanden stående yttre föremål eller naturföremål, lika litet som det upphäfver en ljudkomplex såsom sådan, om den, utgörande ett ord, får en förnuftig betydelse. Så är all religiös och moralisk bestämdhet, hvarmed friheten präglar den kausala mekanismen i verlden, icke ett element, som verkar upplösande derpå, utan ett fullkomnande tillskott dertill.

Det fritt skapande förnuftet är historiens källa. Det gjuter sin handlingsström öfver den sinliga erfarenhetens gränslösa, oordnade och obanade vidder. Genom denna ströms riktning sättes nu mål, och genom målet vinnes form. När

förnuftet ikläder sig erfarenhetens form genom att framträda såsom gudomliga och menskliga personers handlingar eller åtminstone referera sig till sådana handlingar såsom deras motiver, lagar och mål, och dessa handlingar och handlingsmomenter sammansluta sig under gemensamma synpunkter och bilda historia, då, men också först då, ligger förutsättningen gifven för filosofisk kunskap om förnuftets innehåll. Förnuftets innehåll kan åtkommas endast i den historiska symbolikens förklädnad, emedan detsamma har personlig utveckling till sin närmaste form. Af detta skäl är filosofien hänvisad till den historiska uppenbarelsen af personliga makter i handlingens gestalt, när det för henne gäller att förse sitt magra tankeskelett med det rika och lefvande vetandets kött och blod. I den historiska uppenbarelsen flyter den reela filosofiens källa, i den gudomliga frälsningshistorien och i den moraliska kulturens historia med allt hvad dit hänför sig af sedlig och intellektuel art och af privat och publik synpunkt.

Det är nu vidare min öfvertygelse, att, liksom filosofiens tankeform framfödes ur den psykologiska, kunskapsteoretiska och logiska analysen af det högsta och sammanfattande uttrycket af hela den sinliga erfarenheten, de empiriska vetenskaperna, så kan hon förmedla sitt innehåll endast genom analys af de historiska vetenskaper, som handla om det förnuftiga och det personliga i verlden. Filosofien refererar sig aldrig till erfarenheten i någon mera omedelbar bemärkelse, utan ständigt endast till erfarenheten i det förarbetade skick, hvari erfarenhetsvetenskaperna bragt densamma. Derför har man att fatta den reela filosofiens eller den utförda filosofiska verldsförklaringens uppgift så, att densamma har att logisera de nämnda historiska vetenskapernas form genom att derpå, så långt detta går, söka tillämpa tankens samstämmighetsschema såväl i sin renhet, då ur de historiska fakta och data och deras momenter vinnas sidor och bestämningar åt det rent förnuftiga och personliga väsendet såsom deras substantiela logiska subjekt eller hela, som i tids- och rumsåskådningens brytande media, då det historiska stoffet ordnas såsom ett helt af logiska grunder och följder samt, der man ej kan komma längre, såsom indelningsgrunder och indelningslemmar.

Hand i hand med erfarenhetsanalysen inom filosofien går hennes egen immanenta tankeutveckling, hennes *logiska procedere*. Den organiska kunskapsprocessen har sin djupaste betydelse, sitt rätta ändamål och sin rätta afsigt i begreppets egen utväxt och tillväxt eller i det endast genom begrepp ökade vetandet. Denna tanke- eller begreppsutveckling inom vetenskapen röjer sig deri, att formen aktualiseras utan men för sin renhet, eller deri, att begreppet riktas med innehåll utan att förlora något af sin formela fullkomlighet. Det må nu vara inom huru litet område som helst en sådan absolut progress inom vetenskapen kan märkas och konstateras, den är likväl sjelfva grundvilkoret för all verklig utveckling inom vetenskapen, dermed ock för vetenskapens egen möjlighet. Derförutan skulle vetenskapens metod vara uttömd i och genom dess analytiska sida och dess resultat föreligga enbart under form af klassifikation, men den egentligt syntetiska sidan vore der undertryckt och dermed också det verkliga beviset. Den vetenskapliga metodens vetenskapliga sida ligger nämligen djupast deri, att begreppet i och under och på föranledning af den organiska kunskapsprocessen, som innebär ombildning af kunskapsmaterialets form, absolut inifrån utvecklar nytt och med sig sjelft fullt samstämmigt innehåll. Och då detta innehåll i vetenskapen i aldra högsta mening, der den formela fordran på ren identitet aldrig får förloras ur sigte, icke kan söndergå i en mångfald bestämningar eller momenter, så måste denna absoluta sjelfutveckling af begreppet betyda dess vardande konkrescens såsom ett med sig sjelft på hvarje punkt fullständigt identiskt helt. Den måste betyda, att medvetandet kan vinna ökadt innehåll på rent qvalitativ och intensiv väg, genom en rent inre och rent odelad akt af sjelfbestämmande. Dock är visserligen detta sjelfbestämmande alltid förenadt med sin utomordentligt starka begränsning, hvarför blott är ett reelare uttryck, att det faktiskt endast uppträder i samband med organisationen af ett yttre material — såsom den högsta sidan i den organiska kunskapsprocessen.

Det är en gifven sak, att begreppets subjekt, förståndet, icke eger denna — låt vara än så begränsade och vid vilkor bundna — makt till sjelfutveckling, när det ses såsom blott

och bart sådant eller uteslutande ur sin egen teoretiska synpunkt. Det finnes ingen mensklig erfarenhet, som bekräftar ett sådant antagande af förståndets sjelftillräcklighet i verksamheten. Det finnes heller ingen möjlighet att fasthålla densamma, ty förståndet utgör ingalunda medvetandet såsom ett helt i egentlig bemärkelse eller såsom konkret och reel substans. Förståndet är formernas inre enhet, men faktiskt utesluter det medvetenhetsinnehåll från sig och isolerar sig från andra sidor af medvetandet och dess lif och verksamhet. Förståndet är t. ex. *icke på något sätt* vilja. Dess begrepp vidgar sig ingalunda dertill. Men viljan är förstånd tillika. Det finnes ingen sida hos menniskans väsende, som icke har sin plats innanför viljan, och det finnes ingen teoretisk eller praktisk utvecklingsgrad, som för henne är främmande. Genom sina syftemålsförnimmelser absorberar hon hela det teoretiska lifvet och genom sin determination hela det praktiska. Hon förses med innehåll genom känslan, åskådningen och föreställningen öfver hufvud, hon klaras genom förståndet, och hon göres effektiv genom driften och instinkten, men hon sättes genom sig sjelf. Af detta förhållande framgår, att hon är väsendet i verlden sjelft in concreto eller är det gifna faktiska sjelfmedvetandet och dermed ock väsendet i verlden. Viljan är, djupast sedt, väsendet i verlden, och viljandet är verldsprocessens väsende, emedan viljan är medvetandet sjelft ur total och konkret synpunkt. Det är då gifvet, att förståndet i förhållande till viljan måste te sig såsom en abstraktion, och att man derför icke hos förståndet kan finna den tillräckliga grunden till dess egen verksamhet. Denna grund måste fastmer sökas i viljan. I viljans frihet, som är makten till utveckling af ett, ur hela den gifna erfarenhetens synpunkt, absolut nytt innehåll, ligger också denna ensamt tillräckliga grund till förståndets och tänkandets rent inre och logiska fortskridande. I frihetsbegreppet föreligger derför nyckeln till hela den egentliga vetenskapen.[1]

Frihetens nyskapelser utgöra det alltjemt upprepade under, hvarpå äfven vetenskapen till sist grundar sin möjlighet. För denna möjlighet räcka inga förståndssynteser af ett gifvet inne-

---

[1] Huru detta närmare bör fattas inses genom att jemföra sidd. 98 ff.

håll till, här kräfves absolut produktion af nya elementer i och innanför det gifna.

Af det sagda framgår alltså, att principen för den fullständiga verldsförklaringen ligger i viljan, och att sålunda denna förklaring sjelf är af praktiskt-filosofisk natur. Men om viljan är väsendet i verlden ur totalitetens eller fullständighetens synpunkt, så är förståndet samma väsende ur fullkomlighetens mera abstrakta synpunkt. Förståndet utesluter från sig det gifna sjelfmedvetandets yttre och lägre momenter och konstitueras genom sin rena form, medan viljan i sig upptager äfven sådana momenter och har helhet eller fullständighet till sin konstitution. Nu kan verldens utveckling — i hvilken form det gifna föreligger såsom objekt för verldsförklaring — hänföras till förståndet såsom sin grund, i förståndets form vinna sin lag och i förståndets kunskap eller i vetandet finna sitt ändamål. Förståndet kan fattas såsom enhet, princip och subjekt i och för verldens förändringar, och verldsförklaringen antar i detta fall en teoretiskt-filosofisk, närmare en kunskapsteoretisk karakter. Men en sådan förklaring leder alltid ut öfver sig till den fullständigare, då viljan fattas såsom samma enhet, princip och subjekt och utvecklingens grund, lag och ändamål sökas i och hos henne. Verldsförklaringen ur förståndet, för hvilken verldsutvecklingen framstår såsom en kunskapsteoretisk process, har en högre grad af formel fullkomlighet och renhet, men verldsförklaringen ur viljan, för hvilken verldsutvecklingen framstår såsom det fria förnuftets sjelfdiktade saga, har en fullständighet och ett konkret lif, som den förras formrenhet icke kan ersätta och göra umbärlig. Sin utjemning och försoning finna dessa motsatser deri, att den teoretiska verldsförklaringen *förmedelst* den praktiska och alltjemt öfvergående deri, men också alltjemt återfödande sig derur, kan uppvisa en ökning i innehållsrikedom, som icke kräfver något offer af formens renhet, och att, ändtligen, båda samverka till aktualiteten af en på samma gång ren och rik uppfattning af det absoluta väsendet, sedt i och för sig och oberoende af verlden och dess utveckling. I förhållande till denna uppfattning tjenar nämligen i sista hand äfven den praktiska filosofien såsom förberedelse.

INBJUDNING

TILL DEN OFFENTLIGA FÖRELÄSNING

MED HVILKEN

PROFESSORN I HISTORIA OCH STATSKUNSKAP

VID GÖTEBORGS HÖGSKOLA

Fil. D:r LUDVIG VILHELM ALBERT STAVENOW

KOMMER ATT SITT ÄMBETE TILLTRÄDA

AF

HÖGSKOLANS REKTOR

Bifogad skrift: **Till frågan om Oidipus-sagans ursprung,**

af Johannes Paulson

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1895

Bland de sju professorsämbeten, hvilka enligt en paragraf i de för Högskolan vid hennes första verksamhet gällande öfvergångsstadganden skulle inrättas vid hennes öppnande, förekommer äfven professorsämbetet i *historia och statskunskap*. Det var naturligtvis endast hänsynen till de begränsade tillgångar, öfver hvilka Högskolan förfogade, som nödgade att under *en* lärostol förena tvenne så omfattande och viktiga ämnen som historia och statskunskap, af hvilka hvartdera med de anspråk, den akademiska undervisningen ställer på dem, fullt och helt kräfver sin man. Särskildt torde detta i eminent mening gälla om *historien*. Icke nog med att detta ämne i sig själf är så omfattande, att det snarast tyckes sakna gränser; det kräfver i synnerhet att väl tillgodoses äfven på den grund, att det i en humanistisk sektion framför andra är ett centralt ämne, då, i synnerhet med den historiska riktning, som i våra dagar gör sig gällande inom de humanistiska studierna öfver hufvud, ingen annan vetenskap i lika hög grad danar förbindelselänken mellan samtliga öfrige till den humanistiska gruppen hörande discipliner. Det var därför i riktig omtanke om de under nämnda professur hörande ämnen, som den förste professorn i historia och statskunskap vid Göteborgs Högskola redan från början fäste uppmärksamheten på krafvet af ännu en lärare i dessa discipliner, en framställning, som å vederbörlig ort vann bifall. Följaktligen har, alltsedan Högskolans öppnande, undervisningen i historia uppehållits af innehafvaren af (eller den som varit förordnad att förestå) professors-

ämbetet i historia och statskunskap, under det att undervisningen i detta senare ämne såväl som i det därmed förenade ämnet geografi uppehållits af en annan förtjänt lärare.

Till förste innehafvare af professuren i historia och statskunskap vid Göteborgs Högskola kallade Styrelsen den 16 oktober 1890 Lektorn vid Realläroverket i Göteborg, Fil. D:r *ERNST CARLSON*, hvilken kallelse den 12 december samma år vann Kungl. Maj:ts stadfästelse. Professor Carlson kom dock icke att länge tillhöra Högskolan som lärare. Redan den 1 december 1893 anhöll han om entledigande från och med utgången af då innevarande år från den professur, han innehade, en anhållan, hvilken icke lämnade Styrelsen annat val än att bevilja den.

Emellertid skulle det vara oriktigt att mäta Professor Carlsons förtjänster om Högskolan endast efter den jemförelsevis korta tid, han tillhörde henne som lärare. Det förtjänar framhållas, att han redan före Högskolans öppnande gjort sig förtjänt om henne genom att med energi och insikt deltaga i det arbete, som måste förbereda en sådan institutions trädande i verksamhet. Då vi, som fortfarande arbeta i Högskolans tjänst, väl känna gagnet af de fasta former, som från början hägnat hennes verksamhet, går vår tack tillbaka till de män, som skapat dem, och bland desse män finna vi Professor Carlson. Och det intresse, han under de år, han var som lärare knuten vid Högskolan, förstod att väcka för historiens studium, är ett vittnesbörd om, huru väl detta ämne skulle trifts under hans nitiska och insiktsfulla ledning. I det att här bringas honom Högskolans tack för hvad han för henne och i hennes tjänst uträttat, veta vi väl att han fortfarande kommer att med intresse följa Högskolans arbete och inom de områden, där hans verksamhet kommer att röra sig, främja hennes utveckling. Högskolan är därom så mycket vissare, som Professor Carlson mötes med henne i ett stort gemensamt intresse, den vetenskapliga forskningens.

— — — —

Sedan professuren i historia och statskunskap på sätt, som af det föregående framgår, blifvit ledig, utsåg Högskolans Styrelse, efter ärendets förutgående behandling i enlighet med § 12 af Högskolans statuter, sistlidne 14 september till innehafvare af nämnda lärostol Docenten i historia vid Upsala Universitet, Fil. D:r *LUDVIG VILHELM ALBERT STAVENOW*, och erhöll Styrelsens val den 11 oktober Kungl. Maj:ts stadfästelse. Professor Stavenow har om sitt lif meddelat:

Jag, LUDVIG VILHELM ALBERT STAVENOW, föddes i Stockholm den 12 oktober 1864. Mina föräldrar voro pianofabrikören Ludvig Stavenow och hans hustru Anna Christina Athenais Sundberg.

Genomgick Nya Elementarskolan i Stockholm 1874—1882 och aflade mogenhetsexamen därstädes den 17 maj 1882.

Inskrefs på hösten 1882 såsom student vid Upsala universitet. Aflade filosofie kandidatexamen därstädes den 26 maj 1885 och filosofie licentiatexamen den 28 maj 1890. Disputerade för doktorsgrad den 8 september 1890 och promoverades till filosofie doktor den 30 maj 1891.

Förordnades till docent i historia vid Upsala universitet den 20 september 1890 och samtidigt till filosofiska fakultetens stipendiat. Förestod extra ordinarie professuren i historia därstädes 15 januari—15 maj 1891, 15 januari—26 maj 1892, 15 januari—31 maj 1893.

Förestod professuren i historia och statskunskap vid Göteborgs Högskola 1 januari 1894—11 oktober 1895. Utsågs af Styrelsen vid Göteborgs Högskola till professor i historia och statskunskap vid samma högskola den 14 september 1895, hvilket val vann Kungl. Maj:ts stadfästelse den 11 oktober 1895.

Erhöll maj 1892 filosofiska fakultetens i Upsala pris för doktorsafhandling och i september 1893 Geijerska priset för historisk afhandling. Erhöll anslag för historiska forskningar af Letterstedtska föreningens styrelse april 1891 och anslag af Svenska Akademien april 1895.

Har af trycket utgifvit:

Ett förslag från frihetstiden om inrättande af en särskild högsta domstol (Historisk Tidskrift 1890).

Om formerna för utskottsval under frihetstiden. Bidrag till svenska riksdagsformernas historia. Upsala 1890.

Om riksrådsvalen under frihetstiden. Bidrag till svenska riksrådets historia. Akademisk afhandling. Upsala 1890.

Till belysning af partistriden vid riksdagen 1746—1747. Upsala 1890.

Gustaf II Adolf, hans personlighet och hans betydelse (N:r 16—17 af Föreningen Heimdals folkskrifter). Stockholm 1894.

Minnestal vid Göteborgs Högskolas Gustaf-Adolfs-fest. Göteborg 1895.

Studier i ståndsriksdagens senare historia. Preseståndets samman-

sättning och formerna för dess riksdagsmannaval (Göteborgs Högskolas Årsskrift 1895.)

Sveriges politik vid tiden för Altona-kongressen 1686—1689, I—III. (Historisk tidskrift 1895.)

Den stora engelska revolutionen i det sjuttonde århundradets midt. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola, II.) Göteborg 1895.

Östromerska rikets historia, med flera artiklar i Nordisk familjebok.

Anmälningar och kritiker i Historisk tidskrift 1890—1895.

Professor Stavenow är ingen främling för Göteborgs Högskola. Han har redan arbetat vid henne i mer än trenne läseterminer, i det att han under ledigheten uppehållit undervisningen i historia inom den professur, hvars innehafvare han numera är. Högskolan har därunder haft tillfälle att lära känna hans utmärkta förmåga som lärare, och hon vet därför, att det är med full rätt hon ställer de största förväntningar på hans fortfarande verksamhet i hennes tjänst. Men Högskolan har i honom icke blott förvärfvat en utmärkt lärare. Hans vetenskapliga förtjänster hafva fört honom — särskildt om man fäster sig vid svenska förhållanden — vid jämförelsevis unga år till en akademisk lärostol. I den författareverksamhet, han redan har bakom sig, ser Högskolan en borgen för att hon skall genom honom blifva med synnerlig heder representerad inom den historiska forskningen.

Professor Stavenow kommer att torsdagen den 14 november kl. 1 e. m. tillträda sitt ämbete med en offentlig föreläsning å Stora Hörsalen *Om förhållandet mellan politisk historia och kulturhistoria.*

Då jag nu, på uppdrag af Högskolans Styrelse, härmed utfärdar inbjudning till bevistande af nämnda offentliga inträdesföreläsning, anhåller jag att först få gifva uttryck åt Högskolans glädje att vid detta tillfälle åter få motse ett besök af de svenska Universitetens Kansler, *f. d. Statsrådet, R. o. K. af K. M. O., St. off. Fr. H. L., L. K. V. A. m. m. J. D. Herr PEHR JAKOB von EHRENHEIM.* Detta förnyade besök vid Högskolan af Universitetens Kansler innebär ett vältaligt bevis på intresse för Högskolan och hennes uppgift i det svenska kulturarbetet. Högskolan ser däri icke blott ett erkän-

nande åt hennes hittillsvarande verksamhet, utan äfven en uppmuntran till fortsatt troget arbete. Hon räknar det för en högtid att åter få bringa den vördade gästen personligen sin hälsning.

Högskolan gläder sig äfven åt att vid detta tillfälle få se närvarande *Ordföranden i Göteborgs Högskolas Examenskommission, En af de Aderton i Svenska Akademien, K. m. st. k. N. O., L. K. V. A. m. m., f. d. Professorn, Fil. D:r GUSTAF HÅKAN JORDAN LJUNGGREN.* Den tacksamhetsskuld, i hvilken Högskolan redan känner sig stå till professor Ljunggren, ökas än ytterligare genom den personliga sympati för henne, hvilken han genom detta sitt besök lägger i dagen.

Dessutom hoppas Högskolan att få se vid detta tillfälle närvarande *Biskopen öfver Göteborgs Stift, K. N. O. 1 kl., Teol. och Fil. D:r EDVARD HERMAN RODHE,* förre ledamoten af Högskolans Styrelse, *Redaktör S. A. HEDLUND,* samt förre innehafvaren af professuren i historia och statskunskap vid Göteborgs Högskola, *Lektorn D:r ERNST CARLSON.*

En särskild inbjudan riktar jag härmed, utom till Högskolans *Lärare* och *Lärjungar,* äfven till de korporationer, hvilka äro med Högskolan förbundna genom rätten att utse medlemmar i hennes Styrelse: *Herrar Stadsfullmäktige i Göteborg, Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets medlemmar, Göteborgs Musei styrelse,* samt *Rektorer och Lärare vid Elementarläroverken.*

Dessutom anhåller jag att få ställa en inbjudning äfven till *Herrar Medlemmar af Länsstyrelsen, af Stiftets Domkapitel, till Cheferna för 1:a och 2:a Kungl. Göta Artilleriregementen, till Göteborgs stads Borgmästare och Magistrat, Drätselkammarens Herrar Ledamöter,* samt för öfrigt till en hvar, som med intresse följer arbetet vid Göteborgs Högskola.

För dem som erhållit inträdesbiljetter till föreläsningen öppnas Stora Hörsalen kl. ½ 1 e. m. Efter kl. 1 lämnas så långt utrymmet medgifver tillträde äfven åt personer utan biljetter.

Göteborg den 11 november 1895.

Johannes Paulson.

TILL FRÅGAN

OM

OIDIPUS-SAGANS URSPRUNG

AF

JOHANNES PAULSON

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1895

Grekernas episka diktning rör sig för den äldre tiden, då denna diktning ännu var annat än en lärd efterbildning, hufvudsakligen inom tvenne stora sagokretsar, den tebanska och den troianskt-argiviska. Det centrala i den senare sagokretsen är Troias fall för grekerna, men detta centrala innehåll är gifvet endast som bakgrund för skildringen af enskilda hjältar (främst Achilleus). Kring denna kärna är det, som hjältesagans öfriga aflagringar afsatt sig, dock så, att måhända vissa punkter erhållit en självständig utbildning och först sedermera kombinerats med den troianska sagan. I denna saga framträder först medvetenheten af de grekiska stammarnes enhet gent emot barbarerna. Den bildar inledningen till den karakteristiska grekiska historien. Den är i eminent mening en *nationell* saga.

Den tebanska sagans kärna är af helt annan art. Den saknar hvarje tillstymmelse till nationellt intresse. Den handlar såväl i sitt ursprungliga innehåll som i den utbildade, i hög grad mångformiga gestalt, i hvilken den i en senare tid före-

Denna uppsats framträder här i allt väsentligt i den form, i hvilken den ursprungligen hölls som föredrag i Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle, blott att vid föredragets hållande enstaka punkter endast i korthet antyddes. Jag har sedan dess tagit kännedom om, som jag tror, det viktigaste af den nyare litteratur, som berör den fråga, hvilken här kommer till tals. Men den har icke föranledt mig att på någon punkt ändra hufvuddragen af min uppfattning. Däremot har den — som särskildt torde framgå af noterna — i många fall förmedlat min kännedom om textställen, hvilka eljest måhända undgått mig, men hvilka torde äga rätt att beaktas vid denna undersökning.

ligger hos tragici, om individer, icke om stammar, om sedliga begrepps oryggliga giltighet, icke om nationaliteters strid med hvarandra.[1]

Kärnan i den tebanska sagan bildas af berättelsen om Oidipus, hvilken, redan som späd skild från sina föräldrar och därför som vuxen icke kännande dem, kommer att döda sin egen fader och äkta sin egen moder. I egentligaste mening utgöres kärnan i denna saga af sonens äktenskap med modren.

Kring denna kärna är det, som den utbildade tebanska sagans hela innehåll så småningom aflagrat sig. Med utgångspunkten i detta centrala drag har den tragiskt diktande fantasien utbildat sagan såväl uppåt — till de släktled, som föregingo Oidipus —, som nedåt — till frukten af hans eget äktenskap med modren, Iokaste.[2]

Det var en hård lott, som drabbade Laïos, Oidipus' fader, den att dödas af sin egen son. Sedan människorna en gång tillägnat sig uppfattningen af ett orsaksförhållande mellan skuld och lidande, låg det den diktande fantasien nära att fråga sig, hvarför ett så hårdt öde drabbade honom. Den gaf sig heller ingen ro, förrän den på den frågan gifvit ett svar, som tillfredsställde dess etiska och estetiska känslor, och för sökandet efter ett sådant svar var den ledande synpunkten gifven. Då Laïos drabbades af den lotten att falla *för sin egen son,* måste det bero därpå, att han ådragit sig en tragisk skuld af den art, att den, därest han icke i ödmjukhet blidkade gudarne, *kräfde att hans egen son blefve verktyg för hämnden.* Med andra ord: stegras, hvad mordet på Laïos angår, rysligheten i att falla för en annans hand därigenom, att mördaren är den mördades son, så att följaktligen icke blott den allmänna synden begås, att den ene tager den andres lif, utan äfven de innerligaste och renaste känslor — faderskärlekens och den sonliga pietetens — lida den starkaste kränkning, som dem kan vederfaras, så måste det bero på att Laïos icke själf rätt aktat dessa känslors helgd. Därför diktade också myten att Laïos, då han i sin ungdom som landsflyktig vistades på Peloponnesos och blef gästvänligt mottagen vid konung Pelops' hof, kränkte gästvänskapen med att bereda sin värd en bitter sorg, i det att han från honom röfvade hans son Chrysippos

och därtill skändade sitt rof.[3] Då han icke, änskönt han åtnjutit Pelops' gästvänskap, aktade dennes faderskänsla högre än att han så kunde kränka den, måste myten låta straffet drabba honom just i denna samma punkt, i hans egen känsla som fader.[4]

Det är emellertid Laïos' egen ovishet, som gör att straffet blifver så hårdt. Gudarne stannade ursprungligen vid ett mildare straff. Sagan har instinktivt träffat ett synnerligen fint drag, då den låter Laïos, sedan han kränkt Pelops' faderskänsla, länge lefva i ett barnlöst äktenskap med Iokaste. Men barnlöshet betraktade greken som ett stort ondt. Därför kunde icke Laïos ödmjukt finna sig i detta gudarnes mindre straff för hans våldsdåd mot Chrysippos; han beder till dem att en son måtte skänkas honom;[5] gudarne höra hans bön, men låta honom på samma gång veta, att ur den bönhörelse, honom beviljas, straffet öfver hans orättfärdighet skulle växa fram.[6] På grund af bristande undergifvenhet under gudarnes vilja, invecklar han sig alltså i förhållanden, som logiskt föra till större skuld — och till hårdare straff. Då den son, han af gudarne utbedt sig, födes honom, drifves han att utsätta den späde för att så, utan att befläcka sina händer med hans mord, dock undgå den följd, med hvilken oraklet hotat. Men genom denna kränkning af den späde rätt till föräldrakärlek ådrager han sig ytterligare skuld.[7] Han kan icke straffas med mindre än att han får låta lifvet för sin egen son, och, trots hans kalla beräkning, foga händelserna det så, att den eviga rättvisans kraf tillfredsställas.

Dikten lät äfven Oidipus' söner med Iokaste, afFödan af det skändliga äktenskapet, Eteokles och Polyneikes,[8] komma in under den tragiska lotten af ett hämnande öde. Dock måste vi här märka att den tragiska sagan *icke* motiverar deras tragiska lidande *endast* därmed, att de voro födde ur ett de sedliga lagarne kränkande äktenskap.[9] Fädernas missgärningar hvila icke öfver dem i annan måtto än så, att de öden, som drabbade deras fader, blefvo dem, på grund af deras eget sinnes onda art, en eggelse till brott. Dikten låter dem alltså själfve ådraga sig sin skuld.[10] Äfven här spåra vi ett inre organiskt sammanhang mellan skuld och straff. Oidipus har tagit sin

faders lif. Därför kommer till annat lidande, som hans skuld ådrager honom, äfven det, att af sina egna söner störtas från sin tron.[11] Och å andra sidan: genom den kränkning af den sonliga pieteten, som desse söner därmed låtit komma sig till last, hade de själfva kommit in under hämnande makter. Sagan låter dem dö unga. Straffet kan därför icke drabba dem från den punkt, i hvilken deras egen försyndelse låg. Deras söner[12] blifva icke i någon mån verktyg för hämnden öfver dem. Men för så vida det var af lystenhet efter makten, som de kränkte den sonliga pietetens plikt, är det följdriktigt af sagan att låta dem i strid om denna makt taga hvarandras lif.[13]

Så har den tebanska sagan i dess senare, utbildade gestalt liksom organiskt vuxit fram ur sin egen kärna, närd af en etisk uppfattning af förhållandet mellan brott och straff.[14]

Den som senast behandlat den tebanska hjältesagan, N. Wecklein i inledningen till sin upplaga af Euripides' Feniciskor, finner, med åberopande af ett scholion till en vers i nämnda tragedi,[15] det i och för sig icke osannolikt att Oidipus-myten ursprungligen varit en solmyt. »Der Wechsel von Tag und Nacht, welcher auf die kindlichen Vorstellungen der ersten Menschheit grossen Eindruck machte, spricht sich in verschiedenen Mythen aus. Ödipus kann als der Tagesheld erscheinen, welcher irgendwo in der Fremde auferzogen in schöner und lichter Gestalt zurückkehrt, aber nach kurzem Glanze der Dunkelheit anheimfällt und damit auch seinem Vater, dem Helios, den Untergang bereitet. Seine Mutter ist die Nacht und Mutter und Sohn bringen sich gegenseitig Verderben.»[16]

Vi känna denna de lärdes böjelse att återfinna solmyten under snart sagdt alla ett folks första naiva mytföreställningar. I förevarande fall torde det vara nog att framhålla, det Weckleins uppfattning saknar stöd i mytens egen inre logik. Oidipus skulle vara den strålande dagen, född af solen; då myten låter Oidipus döda sin fader, skulle detta betyda att den döende dagen drager solen med sig in i nattens och dödens rike. Men de naiva människor, i hvilkas fantasi förhållandet mellan solen

och dagen iklädde sig den konkreta formen af förhållandet mellan fader och son, kunna icke på samma gång hafva tänkt sig att dagen bringar solen om lifvet, sonen fadren. Liksom solen för dem födde dagen, måste den äfven hafva lämnat sin egen son åt natten och döden. Och då Wecklein säger att moder och son (natt och dag) ömsesidigt bringa hvarandra fördärf, saknar detta för så vida hållpunkt i myten, som Iokaste där i ingen mån tager något initiativ, som ur sig föder tragisk skuld och tragiskt lidande.[17] Initiativet härtill ligger uteslutande hos Oidipus. Därtill kommer som afgörande att, enligt Weckleins uppfattning, sonens mord på fadren borde framträda som mytens grunddrag, icke hans äktenskap med modren. Men det är detta senare, ur hvilket myten i dess helhet vuxit fram; i förhållande till det är äfven det drag, som låter sonen taga sin faders lif, sekundärt.

Vi skola emellertid här lämna denna och andra tydningar åsido, och i deras ställe söka efter empiriska hållpunkter för mytens historiska utveckling.

Uppenbarligen äga vi ingen rätt att tillskrifva hjältesagans kronologi samma vitsord som en under historiens fulla ljus fallande period. Men otvifvelaktigt göra vi väl i att icke helt se bort från de antydningar om olika sagocyklers inbördes tidsförhållande, som finnas i myten. Om den troianskt-argiviska sagan står det fast att den anslutit sig till en kulturell period af synnerlig betydelse för det gamla Grekland. Vi torde väl då äfven vara berättigade att antaga, det den tebanska sagokretsen hvilar på förutsättningen att den lokalitet, till hvilken den anknöt sig, under det skede af Greklands förhistoria, till hvilket myten vill anses höra, spelat en kulturell roll, analog med den, hvilken tillkom (Mykenai-) Argos under den tid, till hvilken den troianskt-argiviska sagan hänvisar. Det är visserligen sannt att den tebanska myten, såsom ofvan framhållits, är till sin innebörd helt olika den troianskt-argiviska. Men i det att den t. ex. rör sig med konungar, visar den, att den själf tänkte sig hvila på en kultur, som mäktat frambringa ett ordnadt samhällsskick.

Nu möter oss emellertid det förhållandet, att myten betecknar den tebanska sagokretsen som hörande till en äldre tid än den troianskt-argiviska sagan. Detta förhållande framgår ur åtskilliga homeriska ställen, i hvilka hänsyn tages till den tebanska sagan. — Jag skall här nöja mig med att anföra ett par: I Iliadens tjugotredje sång skildrar skalden de kämpaspel, Achilleus föranstaltade vid Patroklos' högtidliga likbegängelse. Då Epeios trotsigt säger sig skola vinna ett af Achilleus utfäst segerpris, uppträder mot honom Euryalos:

Steg då till tvekamp fram Euryalos, gudarnes like;
Son till fursten han var af Talaïons ätt, till Mekisteus,
Som, då Oidipus fallit i strid, hans begrafning att fira,
Kom till Tebe och där besegrade alla tebaner.[18]

Euryalos, som upptager tvekampen med Epeios vid Patroklos' likbegängelse, är son till Mekisteus, den ypperste bland dem, som deltogo i kämpalekarne vid Oidipus' begrafning. — Bland hjältarne framför Troia finna vi dem, som deltogo i epigonernas tåg mot Tebe.[19] Den tebanska sagan ligger alltså till tiden en generation (eller två[20]) före den troianska. — Det var också i öfverensstämmelse därmed, som de dikter, hvilka hämtat sitt motiv ur den tebanska sagan, i den episka cykeln tänktes föregå de sånger, som rörde sig om Ilions förstöring och därmed sammanhängande händelser.

Men känna vi då, utom hjältesagan själf, något historiskt faktum, som, i öfverensstämmelse med denna sagas antydning, gör Tebe till en så uråldrig grekisk kulturort, att vi därur kunna förklara, att myten sätter den tebanska sagan i spetsen för grekernas nationella hjältesaga? Ett sådant faktum synes mig icke vara för handen.

Som representant för Beotien inom grekernas äldre episka tradition möta vi Orchomenos. Det synes under sitt välde hafva förenat alla de samhällen, som lågo rundt Kopaissjön, och hafva varit prisadt för sin rikedom. Då Achilleus i sin vrede mot Agamemnon säger, att man icke med några skatter skulle kunna förmå honom till en försoning med denne, »icke ens, om man bjöde honom allt hvad som föres till Orchomenos eller till det egyptiska Tebe, hvarest de största rikedomar förvaras», så visar detta att för den achilleiska myten

det beotiska Tebe stod tillbaka för Orchomenos.[21] Visserligen nämnes denna stad icke ofta i de homeriska sångerna: utom det redan anförda stället och med bortseende från den vers, i hvilken det förekommer i skeppskatalogen,[22] endast på tvenne ställen, bägge i Odysséens elfte bok (284, 459). Men där det nämnes, sker det icke, som med Tebe, på lån ur andra myter, utan så att säga med dess egen rätt som betydande stat.[23]

Vi skola emellertid närmare undersöka, hvilken roll de homeriska dikterna, Iliaden och Odysséen, tilldela det beotiska Tebe. Namnet på denna stad förekommer i dessa dikter dels i entalsform, dels, såsom ofta grekiska stadsnamn — att främst nämna den attiska hufvudstaden Ἀθῆναι — i flertalsform, Θήβη och Θῆβαι. Inalles nämnes denna stad i de anförda dikterna *fjorton* gånger. I flertalsform förekommer namnet *sju* gånger, af hvilka de sex ställena stå i Iliaden, endast ett i Odysséen. I entalsformen likaledes sju gånger, fyra gånger i Iliaden, tre gånger i Odysséen. Flertalsformen har det beotiska Tebe gemensam med den egyptiska staden af samma namn, hvilken nämnes tvenne gånger, en gång i hvardera dikten.[24] Äfven ett tredje Tebe, i Mysien, beläget på samma plats som det senare Adramyttion eller i hvarje fall i närheten af denna yngre stads läge, vid den innersta bukten af den idaiska viken, känner den homeriska dikten, och detta Tebe har med det beotiska Tebe såväl entals- som flertalsformen gemensam. Detta mysiska Tebe, som endast nämnes i Iliaden, förekommer i flertalsformen på ett ställe, i entalsformen på fyra.[25]

Men vi skola äfven taga närmare kännedom om innehållet af de ställen, där det beotiska Tebe nämnes, hvarvid vi gå i ställenas ordningsföljd inom dikterna.

Il. II. 505. Bland beotiska orter nämnes här äfven »det undre Tebe» (Ὑποθῆβαι) d. v. s. det på slätten belägna (nedanför den klippa, på hvilken borgen Kadmeia legat), i motsats mot den öfre staden, det mytiska (sjuportade) Tebe, hvilket, enligt de homeriska sångernas tradition, redan förstörts af epigonerna.[26] Detta ställe faller emellertid inom skeppskatalogen (Il. II, 494—785) eller den långa listan på de grekiska samhällen, som lämnade skepp till härfärden mot Troia. Detta

parti är, som allmänt medgifves, en sen tills
riska dikten.

IV. 378. Agamemnon tadlar Diomedes
sin fader, den tappre Tydeus, hvilken jämte P
i härnadståget mot Tebe.[27]

IV. 406. Sthenelos, Kapaneus' son, visa
mot Diomedes och epigonerna öfverhufvud.[28]

V. 804. Äfven gudinnan Athene framhål
var stridbarare än hans son Diomedes, och hon
särskildt för hans mod, då han som sändebud k
fientliga Tebe.[29]

VI. 223. Achaiernas stora manspillan framf
tåg, i hvilket Tydeus deltog, nämnes.[30]

X. 286. Diomedes beder till Athene att hon
honom på hans färd till troernas läger, liksom hon
sagat hans fader, den gudomlige Tydeus, på dennes
sändebud till Tebe.[31]

XIV. 114. Diomedes nämner, i sammanhang m
begär aktning för sin ädla börd som Tydeus' so
fader ligger jordad i Tebe.[32]

XIV. 323. Bland de heroiner, med hvilka Zeu
bindelser, uppräknas äfven Alkmene i Tebe, hvilk
födde Herakles.[33]

XIX. 99. Stället nämner blott att Alkmene i
Herakles, och är alltså till innehållet liktydigt med

XXIII. 679. Innehåller hänsyftningen på kä
vid Oidipus' likbegängelse. Se ofvan s. 8.

Od. XI. 263—265. Amphion och Zethos nä
Tebes grundläggare; äfven skyddade de staden med to
de ej kunde bo i en obefäst stad.[34]

XI. 275. Omnämner att Oidipus fortfor att
Tebe, äfven sedan hans brottsliga äktenskap med Io
m henne att beröfva sig själf lifvet.[35]

XV. 247. Omtalar Amphiaraos' död framför T
hans gemål Eriphyle låtit besticka sig till att öfvert
att deltaga i härfärden mot nämnda stad.

Vilja vi nu undersöka, hvilka upplysningar de
gifva oss om Tebe under den heroiska åldern ända n

tid, då de homeriska sångerna i det hela fingo sin nuvarande form, så måste vi för det första se bort från det ur Iliadens andra sång (v. 505) anförda stället, eftersom det förekommer i ett parti, som i sin helhet är yngre än sångernas öfriga massa. Äfven bland de öfriga ställena förekommer ett och annat, som med skäl misstänkes vara en senare inskjutning i texten, men ett kritiskt utsöndrande af sådana ställen är härvidlag af ingen vikt, emedan dessa ställen till sitt innehåll icke afvika från andra, hvilka med större rätt anses höra till en ursprungligare affattning af texten. De återstående ställena dela sig naturligt på följande grupper:

a) Il. XIV, 323, XIX, 99; dessa båda ställen sluta sig till berättelsen om den tebanska heroinen Alkmene, som med Zeus födde Herakles.

b) Od. XI, 263, 265, som referera myten om Tebes grundande och befästande genom Amphion och Zethos;

c) samtliga öfriga ställen, hvilka äro att hänföra till den i inskränktare mening s. k. tebanska hjältesagan: till den egentliga Oidipus-myten Il. XXIII, 679; Od. XI, 275; till berättelsen om (de sju) furstarnes (och sedermera epigonernas) tåg mot Tebe Il. IV, 378; 406; V, 804; VI, 223; X, 286; XIV, 114; Od. XV, 247.[36]

Det beotiska Tebe är alltså icke representeradt i den homeriska diktens galleri af hjältar. Att de homeriska sångerna öfverhufvud känna denna stad, det beror endast och allenast på den sagobildande fantasiens sträfvan att med hvarandra förbinda olika mytkretsar.[37] Det ligger utom ramen för denna undersökning att inlåta sig på frågan, till hvilket skede af den troianskt-argiviska sagans utbildning denna inväfning af drag, som hämtats från den tebanska sagan, kan anses höra. Men det är naturligt att denna amalgamering af sagokretsarne hör till en jämförelsevis sen tid, som icke var främmande för behofvet af en systematiserande sammangjutning af skilda sagocykler,[38] och lika naturligt är att den förutsätter att äfven den tebanska sagocykeln förelåg i utförliga episka dikter, som kunde antagas vara allmänt kända; ty i annat fall skulle den homeriska skalden icke kunnat nöja sig med så korta antydningar.[39]

Icke heller de hesiodeiska dikterna gifva oss intrycket

af Tebe som någon mera betydande ort i Greklands tidigare historia. Teogonien nämner Tebe endast vid berättelsen om, hvilka barn Harmonia födde Kadmos.[40] Opera anför stadens namn endast vid en hänsyftning på den hjältesläkt, som föll i striderna framför den, en passus, som alltså väsentligen sammanfaller med hvad ofvan, s. 10, anförts ur Il. VI, 223.[41] Den yngre i den hesiodeiska samlingen förekommande dikten, Scutum Herculis, nämner ofta Tebe,[42] på den grund att inledningen till dikten utgöres af en myt, hvars lokalitet är just denna stad — myten om Alkmene, som åt Zeus födde Herakles, på hvilken myt vi redan två gånger sett anspelas i Iliaden. Se ofvan s. 10.

Icke heller de hesiodeiska fragmenten innehålla annat än enstaka hänsyftningar på den tebanska myten och Tebe, att särskildt nämna fr. LXII (Rzachs edition), som syftar på kämpaspelen vid Oidipus' begrafning och alltså till innehållet är att likställa med Il. XXIII, 679. Se ofvan s. 10.

Tebe tyckes alltså i grekernas äldsta tradition förekomma så godt som enbart genom den eller de sagokretsar, som anknöto sig till detsamma. Ingenstädes — utom i epiteten, till hvilka vi strax komma — tyckes staden eljest betecknas som ett samhälle af någon större betydelse.

Detta förhållande gör att vi blifva benägna för att misstänka, att den tebanska hjältesagan hos grekerna tagit miste om sin egen lokalitet. Skulle icke möjligen under namnet Tebe ligga, icke det beotiska Tebe, utan en kulturstad af vida äldre anor, det egyptiska Tebe?[43]

En slik förväxling af lokalitet är icke inom hjältesagan oerhörd. Med temligen stor visshet föreligger ett liknande fall i grekernas populäraste hjältesaga, den troianskt-argiviska. Det Argos, om hvilket den homeriska dikten talar, är icke ursprungligen det peloponneiska Argos, utan det tessaliska.[44]

För den tanken, att vi i den tebanska sagans Tebe hafva att se, icke det beotiska Tebe, utan det egyptiska, talar en omständighet, som vid första påseende synes tala emot antagandet. Det egyptiska Tebes storhet och makt framhålles genom det förhärligande epitet, som tillägges denna stad: den nämnes *det hundraportade Tebe*.[45] Äfven det beotiska Tebe

har sitt förhärligande epitet, men det är af anspråkslösare art: det kallas *det sjuportade.*[46] Traditionen håller alltså dessa båda städer bestämdt i sär, genom att tilldela dem olika epitet, och dessa epitet synas alltså tala emot ett försök att identifiera hjältesagans sjuportade Tebe med den hundraportade egyptiska metropolen. Men det är blott skenbart, som denna invändning äger någon betydelse.

Vi skola redan blifva mera böjda för att identifiera den tebanska sagans Tebe med den egyptiska staden af samma namn, om vi reflektera öfver det egendomliga i att just dessa båda liknämnda städer äro i dikten karakteriserade genom en liknande omständighet, antalet af deras portar.[47] Skulle det vara en ren tillfällighet? Eller tyder det icke fastmera på ursprunglig identitet?

Den grekiska myten är öfverhufvud rik på varianter, och den tillåter sig sådana icke endast vid företeelser, af hvilkas mytiska karakter den själf hade någon förnimmelse, utan äfven i sådana fall, där den betraktade det mytiska draget som ren historia. För att belysa möjligheten af att det sjuportade Tebe ursprungligen *kan* vara identiskt med det hundraportade, behöfver jag icke slösa med exempel. Jag skall nöja mig med att anföra ett, hvilket företer varianter analoga med dem, som vi hafva i *sjuportad* och *hundraportad,* om vi nämligen eljest finna det sannolikt att den tebanska sagans Tebe ursprungligen varit det egyptiska.

Den grekiska myten satte som väktare vid underjordens port hunden Kerberos. I öfverensstämmelse med den naiva föreställning, hvilken betecknar kvaliteten af en egenskap medelst stegring af kvantitativa uttryck, fann myten att denne Kerberos, af hvilken, på den post där han stod, fordrades en synnerlig vaksamhet och förmågan att gifva ett skall, som hördes kring Plutons hela rike, icke kunde åtnöja sig med ett hufvud.[48] Men myten gaf denne Kerberos ömsom tre, ömsom femtio hufvuden.[49] Hvad som nu skett med Tebe, då myten talar om ett Tebe med sju portar, ett annat med hundra, det är detsamma som kunde ha skett med Kerberos, därest eljest sagan tillåtit hans differentiering; den skulle hafva kunnat tala om en Kerberos med tre hufvuden, en annan med femtio. Från den mytbil-

dande fantasiens egen synpunkt sedt, möter alltså intet hinder för antagandet att det sjuportade Tebe, hvilket den grekiska poesien förlade till Beotien, ursprungligen är identiskt med det hundraportade, det egyptiska.

Men här kan nu göras en invändning, som synes kullstörta hela denna teori om den ursprungliga identiteten af den beotiska sagans Tebe och den egyptiska hufvudstaden af samma namn. Jag skall icke gå ur vägen för denna invändning, utan fastmera upptaga den till skärskådande.

Invändningen kan formuleras som fråga: Hafva då senare tiders historiska författare intet att förtälja, som kan afgöra spörsmålet, huruvida det beotiska Tebe ägde historisk rätt att nämnas »sjuportadt» eller ej? Vi skola här spörja endast en författare bland de många: Pausanias, den bekante arkeologiske skildraren af Grekland från det andra århundradet af vår tideräkning. I hans *Beskrifning öfver Grekland,* en antik föregångare till våra dagars Bædeker-häften, ägnas äfven ett parti åt Beotien och särskildt åt Tebe. Hvad säger nu han? Jo han säger uttryckligen att »Tebe hade i den gamla ringmuren sju portar och de äro kvar än i dag»,[50] och till yttermera säkerhet nämner han dessa portars namn samt meddelar notiser om ursprunget till dessa namn och om portarnes läge i förhållande till hvarandra.[51] Därmed tyckes det som borde den frågan vara afgjord, huruvida det beotiska Tebe ägde rätt att nämnas sjuportsstaden; och är denna fråga besvarad jakande, har man icke längre någon rätt att med stöd af den för sagans och det egyptiska Tebe gemensamma omständigheten, att de karakteriseras genom antalet af sina portar, proklamera deras ursprungliga identitet. Därmed vore då också ett stöd fallet bort för den hypotes, till hvilken denna undersökning syftar, hypotesen om Oidipus-sagans egyptiska ursprung.

Emellertid är saken icke fullt så enkel. Fallet är nämligen det att Pausanias är föga tillförlitlig. Hans framställning är icke alltid och framförallt icke enbart grundad på autopsie; en källa, ur hvilken han med större förkärlek hämtar sina uppgifter, är grekernas klassiska litteratur. Utan att vidröra denna fråga i hela dess vidd, vill jag här nöja mig med att anföra, att det synes mig sannolikt att Pausanias bygger

sin framställning särskildt på Euripides' Feniciskor, vv. 1104—1140,[52] (eller i hvarje fall på en tradition, som går tillbaka till denna tragedi). Endast i ett fall afviker han från det namn som förekommer hos Euripides, en afvikelse som är lätt att förklara.[53] Men framställningen hos Euripides bygger i sin ordning på den stora scenen i Aichylos' *De sju mot Tebe,* vv. 353—674, där, så vidt jag vet, de sju portarne först i litteraturen framträda under individuella namn.[54] Frågan kan därför också låta reducera sig till följande form: Grundar sig Aichylos' framställning i *De sju mot Tebe* på någon verklig uppfattning af Tebes topografi, eller har han endast för sin tragedis behof individualiserat mytens allmänna framställning? Ingen som känner den aischyleiska tragediens karakter torde vara oviss om svaret. Det låg denna tragedi så fjärran att söka historisk mark under sina fötter, att den i det enda fall, där den rör sig med ett historiskt ämne, *Perserna,* sträfvat att så mycket som möjligt lösgöra skådespelet ur den realistiska ram, i hvilken själfva den skildrade tidshändelsen var infattad för de samtida atenarne, och i stället mödat sig att gifva denna historiska tragedi en milieu, genom hvilken den komme att rycka närmare de tragedier, hvilkas ämne var hämtadt ur myten.[55] Man skulle därför kunna vedervåga den paradoxen, att själfva den omständigheten, att Aischylos nämner Tebes sju portar vid namn, är ägnad att bevisa, att dessa portar endast äro diktens skapelse.[56] På grund af hela sin karakter tålde icke den aischyleiska tragedien en beröring med verkligheten af den art, som här skulle föreligga, därest man antoge den aischyleiska framställningen hvila på dess grund. Det är därför ett groft missgrepp, hvilket visar bristande uppfattning af den mytiska och poetiska traditionens karakter, då man kunnat lägga framställningen hos Pausanias (Euripides, Aischylos) till grund för arkeologiska undersökningar af Tebes topografi.[57]

Men Pausanias säger uttryckligen att dessa portar ännu på hans tid funnos kvar. Lämnar han då medvetet en falsk uppgift, eller hafva hans källor varit otillförlitliga, därest han icke kunnat i förevarande fall stödja sig på autopsie? Säkerligen böra dessa bägge alternativ förnekas. Icke heller torde vi böra föreställa oss att han meddelar uppgiften endast med

stöd däraf, att äfven hos yngre och samtida skalder Tebe fortfor att bära epitetet »sjuportad». Fastmera torde väl förhållandet vara det, att detta klassiska epitet, öfver hvilket tebanerna hade all rätt att vara stolta, visserligen icke skapat sju portar, hvilkas hvalfresning kunde visas för främlingen, men väl föranledt tebanerna att vid lokaliteter inom eller invid staden fästa sagans namn.[58] Det var dem så mycket lättare att placera sagans sju portar, som, att döma efter de öden, Tebe undergått under århundradena före Pausanias, det ingen amphionisk mur längre kunde äga kvar och inga portar heller — för att icke nämna att den tebanska sagan själf väl tänkte sig att det sjuportade Tebe grusats af epigonerna.[59] Säkerligen äger därför berättelsen om Tebes sju portar samma historiska trovärdighet, som t. ex. berättelsen hos samme Pausanias att ännu på hans tid fanns vid ὁδὸς ἡ Σχιστή i Phokis minnesvården öfver Laïos och den tjänare, som följde honom.[60] I ena fallet som i andra är det folkfantasien, som apterat lokaliteten efter sagans behof.

I hvarje fall torde icke Pausanias' eller någon annan traditions auktoritet stå i vägen för antagandet att den tebanska sagans Tebe är identiskt med det egyptiska Tebe.[61]

De epitet, det beotiska Tebe erhåller i den homeriska dikten, äro mestadels — ἑπτάπυλος är det enda undantaget — föga karakteristiska. Vid ett vill jag dock fästa uppmärksamheten. Jag känner väl vanskligheten vid att yttra sig i topografiska frågor, där man ej kan stödja sig på autopsie. Men det förefaller mig som om εὐρύχορος, *därest* detta ord, som t. ex. Ameis vill till Il. IX. 478, egentligen är ett »Beiwort ausgedehnter Ebenen», skulle bättre passa till det egyptiska Tebe än det beotiska. Emellertid måste det medgifvas att det tilldelas orter, vid hvilka det är icke mindre oväntadt än vid det beotiska Tebe.[62]

Ett motiv i Oidipus-sagan, som icke kan annat än styrka uppfattningen af Egypten (Tebe) som denna sagas hemvist, änskönt det i och för sig icke med nödvändighet behöfver hänvisa till Egypten, då det äfven är kändt inom hela den orientala antiken, är sfinxmotivet.[63] Det gör det i denna saga så mycket mer, som traditionen kände att sfinxen kommit till Tebe från Etiopiens yttersta landsändar.[64]

Vi skola emellertid söka rycka frågan om Oidipus-sagans egyptiska härstamning närmare in på lifvet.

I sin andra bok sysselsätter sig Herodotos som bekant med egyptiska förhållanden. Sedan han kommit in på egyptiernas religiösa institutioner, berättar han bland annat, i det 63:dje kapitlet, om ett gudstjänstligt bruk, som förekom »i Papremis och i det öfriga Egypten», följande:

»Vid solnedgången äro blott några få prester sysselsatta kring gudabilden; de fleste af dem stå vid tempelingången, beväpnade med stridsklubbor af trä; andra, öfver tusen man, stå, i enlighet med ett heligt löfte, midt emot dem i flock, med träpåkar i händerna. Men gudabilden, som förvaras i ett litet förgylldt tempel af trä, föres aftonen före festen till ett annat heligt hus. De få prester, som lämnats kvar hos gudabilden, draga en fyrhjulig vagn, på hvilken står både templet och den gudabild, som däri förvaras. Men då de, som stå i förgårdarne, icke tillåta dem att komma in, bispringa de, som äro därtill genom löfte förpliktade, gudomligheten, och falla med hugg och slag öfver de andra, som försvara sig». Herodotos tillägger att i den påkstrid, som därefter uppstår, slå de sönder och samman hvarandra, och att, enligt hans tro, många blifva ihjälslagna, änskönt egyptierna förneka det.

Herodotos har nu äfven sport landets barn, huru bruket kommit upp att samla folket till en sådan fest, och de berättade följande (kap. 64):

»I detta tempel bodde Ares' moder. Ares uppfostrades skild från sina föräldrar. Men när han blef manbar, kom han dit, emedan han ville vara samman med sin moder; men då tempeltjänarne icke hade sett honom förr, tilläto de honom icke att gå in till henne, utan häjdade honom; men sedan han samlat sig folk från en annan stad, misshandlade han svåra tempeltjänarne och gick in till sin moder.» Det var detta Ares' dråp på tempeltjänarne, som ofvannämnde låtsade strid enligt vedertagen sed symboliskt efterbildade.

Vi måste göra ett par anmärkningar till ofvanstående text, innan vi rätt förstå dess innehåll.

Herodotos rör sig här med en religiös tradition. Han har därför känt en viss fruktan för att säga ut berättelsens hela

och verkliga innehåll, då i den förekommo sådana ting om gudarne, som han betraktade som en synd att säga.[65] Han begagnar därför eufemismer. Då han säger att Ares kom »emedan han ville vara samman med sin moder»,[66] framgår ur sammanhanget att härunder ligger något mera, nämligen en antydan om en obscen afsikt. Att så är förhållandet visar sig så väl af den omedelbara fortsättningen till de ofvan anförda orden,[67] som ock däraf att tempeltjänarne med våld hindrade honom att inträda. Eller tänkte myten sig, att hvar och en, i hvilken afsikt han än kom, skulle utestängas från tillträde till gudinnan?[68] Samma obscena betydelse ligger äfven i de följande orden, att han »gick in till sin moder.»[69] — Då det vidare heter att Ares »svåra misshandlade tempeltjänarne»,[70] synes det mig afgjordt att äfven detta är ett eufemistiskt uttryck i stället för de rena orden, att Ares »dödade tempeltjänarne», hvilka ord Herodotos ansett förgripliga mot gudomen.

Efter dessa anmärkningar ligger berättelsens innehåll klart för oss, och jag tvekar icke att sammanställa den med Oidipus-sagan, änskönt så många forskare, som känt så väl den herodoteiska berättelsen som nämnda saga bättre än jag, icke funnit någon anledning till en sådan jämförelse. Men mig synas vi hos Herodotos återfinna själfva grunddragen af Oidipus-myten.

Oidipus har blifvit uppfostrad, skild från sina föräldrar. Den tragiska sagan lät honom som späd utsättas på Kithairon; eljest känner sagan många olika former för berättelsen, huru hans föräldrar först skiljde sig från honom. I hvarje fall uppfostras han af främmande människor och då han blir vuxen känner han därför icke sin moder, hvilket är en förutsättning för att han skall komma att gå i äkta bädd med henne.

Den egyptiske gud, som af Herodotos nämnes Ares, är likaledes uppfostrad, skild från sina föräldrar. Stället upplyser icke, huruvida han var i okunnighet om sitt skyldskapsförhållande till den, han i brottslig lusta åtrådde, men det ger i hvarje fall den upplysningen, att tempeltjänarne icke visste, hvem han var, och det må väl betraktas som en själfklar förutsättning, att han icke själf kände sin moder.[71]

De klara och så att säga självgifna analogierna äro därmed anförda, men så täcka också dessa analogier fullständigt

Oidipus-sagans grundplan. Det är emellertid lockande att fortsätta jämförelsen, i synnerhet som den herodoteiska berättelsen därtill ger osökt anledning. Ares vinner sin brottsliga afsikt, först sedan han dödat sin moders tjänare. Men på samma sätt går för Oidipus den väg, på hvilken han fullbordar det honom af ödet förutsagda äktenskapet med modren, fram genom mord: det är visserligen icke modrens tjänare, Oidipus bringar om lifvet, utan hennes gemål; men detta drag kan lätteligen vara en ombildning af den ursprungliga sagan i högtragisk riktning, därest vi icke — hvarom mera längre fram — skulle på egyptisk botten till det finna en ännu direktare förebild. Eller skulle möjligen det drag i den egyptiska sagoformen, enligt hvilket tjänarne sökte hindra Ares att inträda till modren, försticka sig under den beotiska sfinxens gestalt? Jag anser detta så mycket mindre otroligt, som i sfinxens begrepp ingick föreställningen om att den tjänade till skydd för den gudom eller den helgedom, framför hvilken den hade sin post,[72] och sfinxdraget i Oidipus-myten uppenbarligen till sitt ursprung har betydelsen att vara ett hinder på Oidipus' väg till det ödesdigra fullbordandet af oraklets spådom, en betydelse, som mindre springer i ögonen i den konstnärligt utbildade gestalt, detta drag iklädt sig hos tragici, än det med all sannolikhet gjort på ett sagans primitivare stadium, och hvarom för öfrigt ännu en tydlig erinran ligger i berättelsen om, att Oidipus dödat sfinxen.[73]

Emellertid kan äfven en skarpt framträdande olikhet påvisas emellan berättelsen hos Herodotos och den grekiska Oidipus-sagan. I den egyptiska berättelsen betonas den medvetna afsikten att begå synden, om än syndens så att säga kvalificerade art var den brottslige okänd. I den grekiska sagan träder denna medvetna afsikt helt och hållet tillbaka. Men denna olikhet vinner emellertid sin naturliga förklaring, om vi besinna att denna saga uppenbarligen tidigt kommit in under en tragisk uppfattning. Men hvilken föreställning man än tillskrifver grekerna om det tragiska ödet, är det lätt att inse att en så karakteriserad synd, som den af Herodotos den egyptiske Ares tillskrifna, icke lämpade sig oförmedlad för tragisk behandling i grekisk anda. Synder, som begingos i

det sinnet, tänkte sig greken snarare hemfallna under samhällets juridiska dom, än under gudarnes den tragiske brottslingen drabbande hämnd.

Tyckes emellertid redan denna herodoteiska berättelse med ganska stor sannolikhet visa sig vara en prototyp för den grekiska sagan, torde vi kunna höja denna sannolikhet ända till graden af visshet genom ytterligare undersökningar. Men dessa undersökningar gå närmast tillbaka till ett drag i sagan själf.

Enligt framställningen hos tragici låta föräldrarne, då de utsätta den späde, genomborra eller på annat sätt misshandla hans fötter. Ur denna misshandel skulle han ha fått sitt namn, Oidipus, svullfot, klumpfot.[74] Detta drag är *icke* ursprungligt i sagan.

För det första är det omöjligt att inse, hvarför föräldrarne, till grymheten att utsätta den späde, hvilket redan i och för sig måste förorsakat dem den största smärta, då de så lifligt förut önskat en son, skulle ytterligare foga den grymheten, att genomborra eller på annat sätt misshandla hans fötter. Detta drag står i sagan fullständigt omotiveradt,[75] då den späde, om han, som Sophokles säger, utsattes, då han ej var mer än tre dagar gammal, efter all mänsklig beräkning var lika ohjelpligt förlorad. Redan på den grund kan detta drag icke vara ursprungligt, utan sekundärt, tillkommet i syfte att förklara namnet. Namnet är alltså äldre än berättelsen om att han utsättes med genomstungna eller på annat sätt misshandlade fötter.

Men en annan iakttagelse visar ännu tydligare att detta drag i sagan har tillkommit endast för att förklara namnet. Därest detta drag, att han utsattes med genomborrade fötter, vore sagans ursprungliga tillhörighet, skulle hon icke kunnat undgå att begagna sig af detsamma, där den tragiska utvecklingen hunnit till den punkt, att den fordrar att Oidipus icke blott identifieras med Laïos' mördare, utan äfven bevisas vara hans egen son.[76] Änskönt detta drag, såsom redan antydts, intet annat är än en onödig grymhet mot barnet vid dess utsättande, skulle det dock kunna få så att säga en sekundär motivering, om det nämligen erfordrades för lösningen af den

tragiska förvecklingen. Men det kommer aldrig rätt till användning. Skalderna göra visserligen häntydningar till det; men när gudarne vilja hafva yppat Oidipus' brott, är det på helt andra vägar han blir identifierad med Laïos' och Iokastes på Kithairon utsatte son, icke genom framvisandet af den misshandel, efter hvilken Oidipus bar märken hela sitt lif. [77]

Det är alltså obestridligt att namnet Oidipus är äldre än detta drag. [78] Men då uppstår den frågan: hvarifrån har detta namn kommit? Till sin etymologiska betydelse är det för karakteristiskt för att det icke skulle vara frestande att söka en förklaring af det.

Men undersökningen har nu kommit till den punkt, där den måste flyttas öfver från den grekiska filologien till området för en annan vetenskap. Det är egyptologien, som nu närmast skulle taga upp den och föra den vidare. Då jag är främling för denna vetenskap, kan jag icke annat än ge några korta antydningar om, huru jag tänker mig undersökningens fortgång. Men därest kritiken finner det uppslag, denna framställning innehåller, värdt att taga vara på, hoppas jag att den äfven skall, med rättande af de misstag, som kunnat insmyga sig, jämväl åtaga sig att utfylla bevisningskedjan. [79]

Jag återgår nu närmast till det redan s. 17 anförda Herodotos-stället. Historieskrifvaren har, antik sed likmätigt, nämnt den egyptiske guden med namnet på den grekiska gudomlighet, hvilken han ansåg närmast motsvara egyptiernas här ifrågavarande gudom. Han har funnit denna motsvarighet i grekernas Ares (Mars), krigsguden. Emellertid ser man väl allmänt numera här under Ares den egyptiske Set, [80] hvars närmaste motsvarighet inom den grekiska mytologien icke egentligen är Ares, utan Typhon. [81] Såsom en fördärfvets och ödeläggelsens gud [82] företedde den egyptiske Set drag, som lätteligen kunde föranleda hans identifiering icke blott med Typhon, som riktigt var, utan äfven med Ares.

Bland hvad den egyptiska mytologien kallar tyfoniska eller åt Typhon-Set helgade, honom representerande djur förekommer bland andra och som det främsta nilhästen. [83] Det är naturligt att hvad som berättades om guden själf äfven kunde öfverföras på hans manifestation. Plutarchos har också åt oss

bevarat en egyptisk folkföreställning om nilhästen, hvilken, med det sammanhang, som äger rum mellan detta djur och guden Set, visar sig gå tillbaka till eller rättare blott utgöra en annan form af den efter Herodotos relaterade berättelsen om Ares' försök att med våld tilltvinga sig tillträde till sin moder. I en framställning af, huru djuren i olika grad närma sig till eller fjärma sig från hvad som är för människan kännetecknande dygd, anför nämligen Plutarchos som tvenne motsatser inom djurvärlden storken (πελαργός) och nilhästen. »Om man jämför med hvarandra», säger han, »storken och flodhästen, visar sig just berörda olikhet. Ty under det att storken närer sin fader, dödar flodhästen sin, för att han sedan må beblanda sig med sin moder.» [84]

Här, i folkföreställningen om det djur, som utgjorde den vanligaste manifestationen af guden Set, är den mera utbildade framställningen hos Herodotos reducerad till sina enklaste drag, och just därigenom framträder ännu mera slående att vi här hafva de ursprungliga, råa grunddragen af den myt, ur hvilken grekerna med utvecklad etisk och estetisk uppfattning skapade sin gripande Oidipus-saga.

Men denna folkligt religiösa tradition om Set-nilhästen visar tillbaka på en egendomlighet inom den egyptiska mytologien.

Den egyptiska fornreligionen är alltigenom bestämd af Nillandets naturliga förhållanden. Det är måhända denna de religiöst-mytologiska åskådningarnas gemensamma grund, som, redan innan människorna på spekulationens väg gjort monoteismen till sin ägendom, gifvit den egyptiska religionen, trots dess polyteistiska yttre form, en monoteistisk grund. De många gudarna äro ytterst symboliska uttryck för samma ena gudomliga väsen.[85] Därför finna vi dem icke alla eller till större antal på samma ställe vid hvarandras sida som till dyrkan lika berättigade gudomliga makter. Hvarje distrikt (νομός) hade ur den stora kretsen af representanter för det gudomliga väsendet utsett sin hufvudgud, och denna representerade för sina dyrkare det fulla uttrycket af gudomen. Man kan därför med viss rätt känneteckna detta stadium af den fornegyptiska religionens utveckling med namnet *henoteism* i den betydelse,

detta namn har inom den moderna jämförande religionsvetenskapen.[86]

Denna polyteistiska form hade uppenbarligen vuxit fram ur behofvet att beteckna gudomen, icke som en abstraktion, utan som ett konkret väsen, som inneslöt en mängd af krafter, hvilka på olika sätt uppenbarades i den människan omgifvande naturen. Samma behof kommer äfven till synes i egyptiernas uppfattning af de lokale hufvudgudarne. Äfven deras väsen föreställde sig egyptiern såsom fylldt af konkret innehåll. Och då han nu skulle på en gång ge uttryck åt detta gudomliga väsendes eviga tillvaro genom sig själf och tillika gifva denna eviga tillvaro ett konkret lifs attribut, för att dymedelst rädda det från att blifva en blott abstraktion, tog han åter sin tillflykt till en form, analog med den, som ur den egyptiska religionens ene lefvande gud skapat samma religions många gudar. Egyptiern uttryckte detta genom att i den lokala hufvudgudens väsen införa jämväl en kvinlig princip, och som en konklusion ur den manliga och den kvinliga principens samvaro inom samma gudom, lät man detta väsen äfven ur sig frambringa en afkomma. På detta sätt uppstodo de s. k. *triaderna* inom den egyptiska religionen. Den främste af samtidens egyptologer uttrycker detta förhållande med följande ord: »in den Lokalkulten wird der Propator (=hufvudgudomlighet) zu einem Vater, die Urmaterie zu einer Mutter und das Kind beider zu einem Sohne oder einer Tochter, nur darin verschieden von der menschlischen Anschauung, dass der Vater zum Ehegemahl seiner eigenen Mutter, mit andern Worten zu einem Selbstvater (*Autopator*, wie ihn ganz richtig Jamblichos bezeichnet) oder zu einem Sohne seines Kindes, die Mutter zu einem Kinde ihrer Tochter und das Kind zum Vater seines Vaters oder seiner Mutter gestempelt wird».[87] Ur detta förhållande förklaras sådana i sig själf motsägande uttryck, som då det i en bön heter: »Beskydda mig du, Amon, din moders gemål.»[88]

Här just antager jag att vi vidröra den punkt i den egyptiska religiösa föreställningen, ur hvilken vi ytterst hafva att härleda den saga, om hvars ursprung denna undersökning rör sig. En triadisk föreställning om Set har å ena sidan

öfverförts på denna guds manifestation, nilhästen; det skedde då lätteligen att denna föreställning, som ursprungligen knutits till djuret i dess egenskap af representant för Set, kom att häfta vid det, äfven när man icke längre ställde det i denna relation till guden. Och därmed var det också gifvet att denna föreställning skulle ikläda sig de råa, vidrigt sinnliga drag, i hvilka vi funnit den hos Plutarchos. Å andra sidan låg det nära till hands att, med anknytning till en i någon mån utvecklad antropomorfistisk uppfattning af gudomen, låta denna föreställning förmenskligas. Det innebar egentligen ingenting annat än ett fullföljande af de analogier från människolifvet, genom hvilkas användande för att uttrycka gudomsväsendets konkreta innehåll dessa triader skapats. I den herodoteiska berättelsen lära vi känna ett stadium af denna föreställnings antropomorfisering.

Men i berättelsen hos Herodotos om Ares och hans moder har myten ännu icke kommit in under en etisk uppfattning. Förmodligen har detta skett först med dess öfvergång till grekerna, och förutsättningen därför har väl närmast varit den, att de i myten handlande personerna i och med mytens öfvergång till ett nytt folk, från att vara gudomligheter rycktes ned till sferen af under människolifvets lagar stående varelser. Först så har denna saga kunnat utveckla ett etiskt innehåll, så som vi finna den göra redan på det ställe, där den i den grekiska litteraturen framträder i sin ursprungligaste form, i Odysséen XI, 271 ff.:

Oidipus' moder jag såg, Epikaste den sköna, som skändlig
Handling begick, fast hon visste det ej; ty hon äktade sonen;
Modren äktade han, se'n fadren han lifvet beröfvat.
Gudar det skändliga dåd dock strax för mänskorna röjde.
Väl Kadmeernas drott var han i det härliga Tebe;
Sorg dock frätte hans lif; ty gudar stiftat hans ofärd.
Hon däremot steg ned genom Hades' riglade portar,
Sedan, krossad af sorg, i bjälken uppe i taket
Snaran hon fäst. Men alla de kval förbidade honom,
Hvilka för modermord af hämndens gudinnor beredas.[89]

Om tiden, då den egyptiska sagan blifvit känd hos grekerna, för att hos dem, löst från sin religiösa rot, vinna sin

härliga utbildning, kan inte ens en förmodan uttalas. Då Iliaden och Odysséen fingo den form, i hvilken vi känna dem, var den redan episkt behandlad af grekiska skalder.[90] Mellan denna tid och den, då en förbindelse mellan Egypten ech grekerna (eller med en enskild grekisk stam) först kan med säkerhet påvisas, ligger en period af minst aderton århundraden, om, såsom Lieblein sökt ådagalägga, man hos egyptierna kan spåra kännedomen om grekerna så långt tillbaka som till omkring 2,600 år f. Kr.[91] I detta tidsvalg förlora sig alla gissningar. -- Lika litet är det möjligt att, så vidt jag vet, på egyptologiens eller den grekiska filologiens nuvarande ståndpunkt yttra sig om, på hvilken väg myten vandrat öfver till grekerna. Om mytens hemort så att säga varit Tebe, såsom den grekiska sagan tyckes antyda, lämnar det herodoteiska stället oss den upplysningen, att myten på Herodotos' tid icke blott var känd i Delta-landet, utan att den äfven där och på andra ställen[92] skapat ett visst religiöst bruk. Men för frågan om mytens vandring är denna upplysning icke af synnerlig vikt, då vi känna att den århundraden tidigare blifvit behandlad af grekerna i episka dikter.

Om mytens hemort varit Tebe? Jag har ofvan s. 9 ff. ur den grekiska myten själf framhållit vissa omständigheter, som tyda på att vi i den tebanska sagans Tebe ytterst skulle hafva att se den egyptiska staden af detta namn. Denna förmodan vinner ökadt stöd, om det kan påvisas att den egyptiska myten själf statuerar något sammanhang mellan Set och denna stad. Nu är också förhållandet det, att det icke blott är otvifvelaktigt att Sets kult förekommit i Tebe,[93] utan denna stad har bevisligen (tidtals?) intagit ett framstående rum som Sets kultort, att döma däraf att guden kunnat betecknas som »der starke von Theben» (Brugsch).[94]

En annan omständighet är ägnad att styrka antagandet af en intim förbindelse mellan Set och det egyptiska Tebe. Brugsch framhåller att man ofta påträffar namnlikhet mellan triadgudomligheter och deras kultorter.[95] Bland de namn, med hvilka det egyptiska Tebe nämndes, var *Api* eller *Apit.* Men nu finna vi det djur, som företrädesvis var en manifestation af guden Set, eller nilhästen, i hieroglyfskrift nämnas *api, apt.*

Skulle det icke vara tillåtet att här förmoda ett etymologiskt sammanhang?[96]

Jag har ofvan, s. 20 ff., sökt bevisa, att det drag i Oidipus-sagan, med hvilket den vill förklara tillkomsten af namnet Oidipus, är yngre än detta namn, hvilket alltså står till sin uppkomst oförklaradt. På samma gång är detta namn så karakteristiskt, att det är lockande att göra ett försök att förklara detsamma. Men det försök, som här framlägges, göres under all reservation och närmast i syfte att fästa egyptologernas uppmärksamhet vid saken. Enligt den framställning som här ofvan är gifven, skulle Oidipus-gestalten i sagan gå tillbaka till den egyptiske Set, men genom förmedling af dennes manifestation, nilhästen. Bland namn på detta djur förekommer äfven *teb* och *tepi*. Skulle där möjligen icke finnas etymologiskt sammanhang mellan dessa namnformer och *tebt*, hvilket senare ord betyder *fotsula?* I så fall skulle nilhästens (klumpiga) fötter särskildt fattats såsom för honom karakteristiska, och han skulle nämnts efter dem. Måhända skulle då också *tebh* som namn på Set-Typhon vara att förbinda med samma ord. Onekligen förefaller det den i egyptologien oinvigde, som skulle nämnda antagande styrkas genom en analogi. *Kep* betyder äfvenledes *fotsula*, men förekommer på samma gång äfven som *Set-Typhons* namn.[97] Skulle vi icke möjligen i dessa namn på Set-Typhon och hans manifestation hafva utgångspunkten för namnet på hjälten i den grekiska formen af sagan, Οἰδίπους, *klumpfot, svullfot.*

Men jag har icke tillfälle att vidare utföra dessa antydningar. Jag vill blott tillägga att de, som under hvarje myt nödvändigt vilja söka en naturgrund, näppeligen kunna, om eljest ofvanstående i dess hufvuddrag befinnes riktigt, påvisa en sådan för Oidipus-sagan. Går man tillbaka till den egyptiske Set, är det otvifvelaktigt att dennes gestalt, som andra egyptiska gudomligheters, vuxit fram ur en naturiakttagelse.[98] Men det är icke i denna Set, Oidipus-myten funnit sin utgångspunkt. Den torde, såsom redan antydt, företrädesvis vara förmedlad genom gudens representant, nilhästen.

[1] (sid. 4). I det följande (n. 8) kommer att visas sannolikheten af att det mytinnehåll, som vi rubricera under *den Tebanska sagan*, ursprungligen tillhört tvenne skilda mytkretsar, en Oidipus-myt i inskränkt mening och en myt om ett härnadståg mot Tebe.

[2] (sid. 4). Myten kände äfven en berättelse om att Oidipus efter Iokastes död trädt i nytt äktenskap. Jag hoppas att vid annat tillfälle kunna visa, huru man har att genetiskt ordna mytens berättelser om Oidipus' olika äktenskap.

[3] (sid. 5). Detta är, om vi följa *mytens* tideräkning, den första punkt i den grekiska traditionen, där den s. k. gossekärleken i dess sedliga urartning möter oss. Scholiet till Euripides' Feniciskor v. 1760 (efter Peisandros, om hvilken se Bethe, Thebanische Heldenlieder, Leipzig 1891, sid. 4, n. 10) anmärker, sedan det berättat om Laïos, att han röfvat och skändat Chrysippos: πρῶτος Λάϊος τὸν ἀθέμιτον ἔρωτα τοῦτον ἔσχεν. Jämför Athenaios, Deipnosoph. 602 F, som dock äfven, efter Timaios, känner berättelsen om att denna last kommit till Grekland från Kreta: τοῦ παιδεραστεῖν παρὰ πρώτων Κρητῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας παρελθόντος. Laïos' synd var så mycket större, som Chrysippos, i blygsel öfver sin förnedring, beröfvade sig själf lifvet (Peisandros-scholiet). — I självfva verket är detta speciella drag af sagan, enligt hvilket Laïos i syndigt syfte röfvar Chrysippos, säkerligen af jämförelsevis ungt datum, men dock att hänföra till en tid, under hvilken man ännu dömde strängt om denna sedliga förvillelse. Jämför Bethe, a. a. sid. 143 ff. (En pederastisk betydelse intolkas i Ganymedes-sagan, Il. XX, 233, först senare, då denna art af osedlighet börjat genomsyra det grekiska samhällslifvet). Det nämnda Peisandros-scholiet — hvilket Bethe, a. a. sid. 12, söker föra tillbaka till *Oidipodien*, som mig synes, på icke fullt afgörande skäl * — berättar att Hera sände

* Då Bethe, med den uppfattning, han har af Peisandros-scholiet i dess helhet — se Theb. Heldenlieder sid. 6 ff. — tror sig finna att Ἥρα γαμοστόλος där står i handlingens midtpunkt, skulle detta visserligen väl stämma med ett episkt grundlag för stället, mindre väl med ett dramatiskt (-tragiskt). Men jag kan icke inse att förhållandet är det af honom statuerade. Hera spelar här ingen annan roll än gudamakten öfverhufvud i den grekiska ödestragedien. Hennes roll är snarast alltigenom analog med den, som t. ex. tilldelas Apollon i Sophokles' Kon. Oidipus. Jag vill särskildt framhålla, att scholie-berättelsen innehåller drag, som snarare erinra om en tragisk än om en episk dikt. Men frågan är för vidlyftig för att här diskuteras, i synnerhet som Bethes teori är byggd på textkritiska åtgärder af för stället ganska genomgripande art.

sfinxen i vrede öfver att Laïos icke blifvit straffad för sitt brott mot Chrysippos. Scholiet till Hesiodos' Teog. 326 åter säger att det var Dionysos, som sände sfinxen. Enligt Euripides' Feniciskor, v. 810, är det ὁ κατὰ χθονὸς Ἅιδας, som skickade sfinxen öfver tebanerna.

[4] (sid. 5). Detta mytdrag, att Laïos åsamkat sig sin skuld genom att röfva Chrysippos, förekommer, enligt Schneidewin, Die Sage vom Ödipus (Abhandlungen der K. Gesellschaft der Wissensch. zu Göttingen: Bd V) s. 172, i litteraturen tidigast hos skaldinnan Praxilla (ungefär 500—450). Då det gör intryck af att hafva kommit till för att motivera Laïos' tragiska skuld, är det väl icke osannolikt att Praxilla kan hafva det från en tragiker, om eljest Schneidewins uppgift håller streck. Bethe söker (se föreg. n.) vindicera detta drag med Peisandros-scholiet i dess helhet åt Oidipodien.

[5] (sid. 5). Euripides' Feniciskor, v. 13, ff.:

...γαμεῖ δὲ Λάϊός μ'· ἐπεὶ δ'ἄπαις
ἦν χρόνια λέκτρα τἄμ' ἔχων ἐν δώμασιν,
ἐλθὼν ἐρωτᾷ Φοῖβον ἐξαιτεῖ θ'ἅμα
παίδων ἐς οἴκους ἀρσένων κοινωνίαν.

Angående grekernas uppfattning af barnlöshet och föräldraglädje förtjänar äfven anföras Kreons ord i Sophokles' Antigone, v. 641 ff. (och Antigones egen klagan vv. 916—918), Euripides' Feniciskor v. 965 etc.

[6] (sid. 5). Euripides' Feniciskor, v. 18 (Phoibos till Laïos):

μὴ σπεῖρε τέκνων ἄλοκα δαιμόνων βίᾳ.
εἰ γὰρ τεκνώσεις παῖδ', ἀποκτενεῖ σ' ὁ φύς,
καὶ πᾶς σὸς οἶκος βήσεται δι' αἵματος.

Den senare versen är särskildt tillagd för att häntyda på brödratvisten, som utgör det tragiska ämnet för denna euripideiska tragedi.

[7] (sid. 5). Denna skuld delar Iokaste med Laïos och måste därför på sitt sätt, äfven hon, dö för sin sons skull. Enligt Kon. Oidipus, v. 1173, lämnar hon till och med den späde med egna händer åt den herde, som skulle bringa honom om lifvet. — Jämför för öfrigt angående Iokastes tragiska skuld Schneidewin, a. a. sid. 190, och Paulson, Oidipus-sagan i den grekiska tragedien, sid. 28 (och 24, 25).

[8] (sid. 5). Wecklein säger i inledningen till sin upplaga af Euripides' Feniciskor (Ausgewählte Tragödien des Euripides. V) sid. 2: »Ueberhaupt ist es fraglich, ob Homer den Eteokles und Polynikes als Söhne des Ödipus kennt». Det synes icke kunna bevisas att de homeriska sångerna (Iliaden och Odysséen) statuera något skyldskapsförhållande mellan dessa heroer och Oidipus. Polyneikes och Eteokles nämnas endast i förbigående i det parti, Il. IV, 370—400, i hvilket Agamemnon framhåller Diomedes' underlägsenhet under fadren Tydeus. Om denne berättar han dels att han jämte Polyneikes samlade trupper till härtåget mot Tebe, dels att han gick som Achaiernas sändebud till denna af dem hotade stad, hvarvid hans mod öfvergaf honom icke ens när han var ensam bland de många tebaner, som voro Eteokles' gäster. Hvad de homeriska sångerna angår, tyckes där alltså icke vara hinder för antagandet att de ännu ägt Oidipus-myten och berättelsen om

(hvad som senare kallas) de sju furstarnes tåg mot Tebe som skilda sagopartier. Man kan icke på annat sätt förklara att de flerfaldiga hänsyftningarna (se Wecklein anf. st.) på den senare sagokretsen aldrig ställas i samband med den egentliga Oidipus-myten.

[9] (sid. 5). Om Antigone kan det utan tvifvel med rätta sägas, att hon lider utan att hafva ådragit sig någon tragisk skuld, alltså endast därför att hon hörde till Laïos' åt undergång vigda släkt. Men hon dör för hvad som är högre än allt mänskligt lif, en helig plikt, och därför segrar hon just genom sin död. Jämför Oidipus-sagan, sid. 134. Eteokles och Polyneikes åter ha fullföljt själfviska syften, och därför dör med dem allt hvad de sträfvat för. — Ismene är den enda af Oidipus-släkten, hvars lif sagan sparar. Men hon är också alltigenom en biperson. Måhända har hon för sin tillvaro att tacka endast den grekiske skaldens böjelse för att icke teckna en karakter fristående, utan i förening med och i motsats till en annan karakter. Förhållandet mellan Antigone och Ismene i Sophokles' Antigone upprepas — för att endast nämna ett exempel — i Elektra i förhållandet mellan Elektra och Chrysothemis.

[10] (sid. 6). Ismene säger om dem i Oidipus i Kolonos, v. 371:

νῦν δ' ἐκ θεῶν του κἀξ ἀλιτρίας φρενὸς
εἰσῆλθε τοῖν τρισαθλίοιν ἔρις κακή.

Pindaros däremot kan måhända synas härleda de bägge brödernas växelmord som tragiskt lidande enbart ur den tragiska skuld, som hvilade öfver släkten; Olymp. II, v. 45 (Christs ed. 1879):

ἰδοῖσα (näml. Oidipus brott) δ'ὀξεῖ' Ἐρινὺς
ἔπεφνέ οἱ (= Οἰδίποδι) σὺν ἀλλαλοφονίᾳ γένος ἀρήϊον.

För öfrigt bör man härvidlag observera den frihet, med hvilken den grekiske skalden använde ödesbegreppet, alltefter som han ansåg dikten fordra. Se Paulson, Oidipus-sagan sid. 39—44.

[11] (sid. 6). Euripides' Feniciskor, v. 63 ff. För öfrigt hade sagan i denna punkt många varianter, hvilka icke här tjänligen anföras. Sophokles låter (Oidipus i Kolonos, v. 427 ff.) deras försyndelse mot fadren bestå däri, att de icke skyddade honom mot Kreon, då denne bjöd honom vandra i landsflykt. Men Sophokles hade måhända genom det sätt, på hvilket han gestaltat slutet i Kon. Oidipus, betagit sig möjligheten af en kraftigare motivering af deras skuld och fadrens förbannelser.

[12] (sid. 6). Polyneikes, som var förmäld med Adrastos' dotter Argeia, säges hafva efterlämnat en son Thersandros (se t. ex. Apollodoros' Bibliotheca, III, 7: 2), och myten känner äfven en son till Eteokles, vid namn Laodamas (Apollod. Bibl., III, 7: 3). Men dessa söner måste tänkas hafva varit barn ännu vid deras fäders död, då myten låter dem företaga sitt härnadståg mot Tebe (Epigonernas tåg) först tio år efter de sju's anfall (och de ha för öfrigt för sin mytiska tillvaro att tacka, icke en tragisk, utan en episk fortbildning af sagan. Se n. 13).

[13] (sid. 6). Sagan var därmed icke slut. Den fortsätter äfven in på följande generation, *Epigonernas* (se föreg. n.), eller sönerna till de (sju) hjäl-

tar, som föllo framför Tebe under striden mellan Oidipus' söner. — Detta parti af sagan har förmodligen tillkommit i sammanhang med sträfvandet att förbinda den tebanska och den troianskt-argiviska sagan med hvarandra. Då man sökte denna förbindelse genom att göra åtskilliga af grekernas yppersta hjältar framför Troia till söner af de heroer, som kämpat med mot Tebe, så låg det nära till hands, och var icke annat än man kunde vänta sig af deras tapperhet, att först låta dem söka hämnd på Tebe för deras fäder, i synnerhet som den troianskt-argiviska sagan därmed vann att dess hjältar, vid en jämförelse med den tebanska sagans heroer, föreföllo tapprare än desse. Il. IV, 405 säger Sthenelos, Kapaneus' son, till svar på det tadel, Agamemnon uttalat öfver Diomedes (se n. 8), om epigonerna:

ἡμεῖς τοι πατέρων μέγ' ἀμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι.
ἡμεῖς καὶ Θήβης ἕδος εἵλομεν ἑπταπύλοιο
παυρότερον λαὸν ἀγαγόνθ' ὑπὸ τεῖχος ἄρειον.
— — — — — — — — —
v. 409 κεῖνοι δὲ σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο.
τῷ μή μοι πατέρας ποθ' ὁμοίῃ ἔνθεο τιμῇ.

Jämför von Wilamowitz-Möllendorf, Die sieben Thore Thebens sid. 240 (Hermes XXVI).

14 (sid. 6). För Oidipus-sagans gestaltning i dess allmänna drag hos Aischylos, Sophokles och Euripides hänvisas till Paulson, Oidipus-sagan.

15 (sid 6). v. 26: ἔνιοι δὲ καὶ Ἡλίου φασὶν αὐτὸν εἶναι παῖδα. Wecklein. sid. 1, n. 2,

16 (sid. 6). Wecklein, anf. a. sid. 1.

17 (sid. 7). Sophokles låter visserligen Iokaste själf åt herden öfverlämna barnet att utsättas (se n. 7), men eljest tänker myten sig snarare Laïos än Iokaste som upphof till den spädes utsättande. (Så t. ex. Hygini fab. LXVI om Laïos: iussit exponi). Iokaste tänkes icke själf taga initiativet till någon handling, som föder tragisk skuld; men väl skildrar Sophokles henne i Kon. Oidipus såsom brottslig genom hennes lättsinniga förnekande af oraklens heliga institution, till hvilken förnekelse hon blifvit ledd genom sitt lifs händelser.

18 (sid 8). Il. XXIII, 677—680.

19 (sid 8). Jämför ofvan, n. 8, och hvad som nedan, sid. 10, framhålles angående hänsyftningar på den tebanska sagan hos Homeros.

20 (sid. 8). Myten låter Oidipus' *sonsöner* deltaga i epigonernas strid.

21 (sid. 9). Il. IX, 381 ff. — Man är måhända så mycket mera berättigad att anse att det beotiska Tebe på den äldre homeriska traditionens tid spelade en fullständigt underordnad roll, som det väl, om det på något sätt varit materiellt motiveradt, skulle för skalden här varit särskildt lockande att vid sidan om det egyptiska Tebe nämna det beotiska. (von Wilamowitz, a. a. s. 224, n. 1 ser här ett *afsiktligt* förbigående af Tebe, och förmodar det vara »ein Document der Zeit, wo in Orchomenos noch stoltz die Minyer thronten»).

22 (sid. 9). Il. II, 511. Det Orchomenos, som nämnes Il. II, 605, är det arkadiska.

[23] (sid. 9). Jämför t. ex. Müller, Orchomenos und die Minyer (1820) sid. 207 och andra ställen.

[24] (sid. 9). Il. IX, 381; Od. IV, 126. Om det förra stället se sid. 8 (och n. 21). På Odyssée-stället nämnes att Helena får en gåfva af Alkandre, gemål till Polybos, som bodde i det egyptiska Tebe:

v. 125. Φυλὼ δ' ἀργύρεον τάλαρον φέρε, τὸν οἱ (= Ἑλένῃ) ἔδωκεν
Ἀλκάνδρη Πολύβοιο δάμαρ, ὃς ἔναι' ἐνὶ Θήβῃς
Αἰγυπτίῃς, ὅθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται,

Den sista versen = Il. IX, 382 och måhända därifrån hit öfverförd, med den förändring, som olika satssammanhang fordrade (Αἰγυπτίῃς för Αἰγυπτίας).

[25] (sid. 9). Flertalsformen förekommer Il. XXII, 479, entalsformen Il. I, 366, II, 691, VI, 397, 416.

[26] (sid. 9). Se ofvan n. 13. För öfrigt tyckes icke den homeriska framställningen hvila på någon klar uppfattning af Tebes topografi — jmfr *Fabricius*, *Theben, eine Untersuchung über die Topographie und Geschichte der Hauptstadt Boeotiens* (Freibug i. B. 1890) sid. 11 — något som också synes framgå ur de olika förslagsmeningar, som rörande detta Ὑποθῆβαι i äldre och nyare tid kommit fram. Se t. ex. Strabo IX, 412 och kommentatorerna till Ilias-stället. von Wilamowitz ser i Ὑποθῆβαι »die boeotische Siedelung unterhalb der Kadmeia», a. a. s. 237.

[27] (sid. 10). Jfr ofvan n. 8.

[28] (sid. 10). Jfr ofvan n. 13.

[29] (sid. 10). Jfr till innehållet (IV, 378 och) n. 8. Apollod. Biblioth. III, 6, 5.

[30] (sid. 10). v. 222. Τυδέα δ' οὐ μέμνημαι, ἐπεί μ' ἔτι τυτθὸν ἐόντα
κάλλιφ', ὅτ' ἐν Θήβῃσιν ἀπώλετο λαὸς Ἀχαιῶν.

Yttrandet är Diomedes'.

[31] (sid. 10). v. 284. κέκλυθι νῦν καὶ ἐμεῖο Διὸς τέκος, ἀτρυτώνη.
σπεῖό μοι, ὡς ὅτε πατρὶ ἅμ' ἕσπεο Τυδέϊ δίῳ
ἐς Θήβας, ὅτε τε πρὸ Ἀχαιῶν ἄγγελος ᾔει.

[32] (sid. 10). v. 113. πατρὸς δ' ἐξ ἀγαθοῦ καὶ ἐγὼ γένος εὔχομαι εἶναι,
Τυδέος, ὃν Θήβῃσι χυτὴ κατὰ γαῖα καλύπτει.

[33] (sid. 10). vv. 317—327 äro med all säkerhet en inflickning i dikten.

[34] (sid. 10). v. 262. . . . . Ἀμφίονά τε Ζῆθόν τε,
οἳ πρῶτοι Θήβης ἕδος ἔκτισαν ἑπταπύλοιο
πύργωσάν τ', ἐπεὶ οὐ μὲν ἀπύργωτόν γε δύναντο
ναιέμεν εὐρύχορον Θήβην, κρατερώ περ ἐόντε.

[35] (sid. 10). ἀλλ' ὁ μὲν ἐν Θήβῃ πολυηράτῳ ἄλγεα πάσχων
Καδμείων ἤνασσε . . .

[36] (sid. 11). Det är af intresse att iakttaga att flertalet af dessa ställen syfta på Tydeus, Diomedes' fader. Man bör observera att Tydeus nämnes icke endast för att kasta glans öfver Diomedes' börd; fastmera tages särskild hänsyn till hans tapperhet och betydelse för det sedermera s. k. sju furstarnes

tåg mot Tebe, och i det sammanhanget framhålles han till och med i syfte att förödmjuka Diomedes. Skulle icke detta tyda på att Tydeus i denna mytiska berättelse (om ett anfall mot Tebe?) intagit en särskild plats, och låter det oss icke ana att, innan ännu myten format berättelsen till en härfärd af just *sju* furstar, en särskild Tydeus-saga funnits, hvilken sedermera gått upp i den tebanska hjältesagan? Möjligen hafva vi en erinran om denna Tydeus' framskjutna plats däri, att hos Aischylos i *De sju mot Tebe* nämnes Tydeus först bland hjältarne. På samma sätt nämner Apollod. Biblioth. III, 7, 2, 3 vid uppräkningen af epigonerna Alkmeon först, eftersom han, på Apollons råd, korats till ledare, under det att schol. till Il. IV, 404, som följer en annan tradition, enligt hvilken Aigialeus, Adrastos' son, var företagets höfding, sätter honom i spetsen för listan. Hos Aischylos var där ju i öfrigt icke tillfälle att låta Tydeus framträda som härtågets ledare, då intresset där skulle (å fiendesidan) koncentrera sig kring Polyneikes. Och måhända hafva vi rätt att anse att en liknande sagoform ytterst ligger till grund för framställningen af Tydeus som krigets upphofsman såväl hos Aischylos, a. st. v. 566 ff. som för Apollodoros, Biblioth. III. 6, 8, 3: Ἀμφιάραος . . . μισῶν Τυδέα ὅτι παρὰ τὴν ἐκείνου γνώμην ἐπὶ Θήβας ἔπεισε τοὺς Ἀργείους στρατεύεσθαι. Att sagan äfven känner en form, enligt hvilken Adrastos var om icke Argivernas hufvudhöfding, så dock företagets egentliga stöd, torde kunna bero därpå, att myten gaf honom till mågar tvenne af furstarne, Tydeus och Polyneikes. Jfr Bethe, a. a. p. 84.

37 (sid. 11). Då man sagt om Tebe, att »das Bild, das wir uns an der Hand der Sage von dem vorgeschichtlichen Theben machen müssen, ihm fast den ersten Rang unter allen griechischen Städten anweist» (Baedeker, Griechenland, 1888, sid. 178), har man icke besinnat, att sagan, i den form, i hvilken den ger oss detta intryck, måhända är århundraden yngre än den troianskt-argiviska sagan.

38 (sid. 11). Utom att de drag, som i det föregående anförts såsom öfvergångna i den troianskt-argiviska sagan från den tebanska, äro i dikterna vidare utförda än hvad af framställningen här framgår, förekomma i Iliaden och Odysséen jämväl andra med den tebanska sagan gemensamma berättelser. Så t. ex. känner Odysséen äfven den blinde siaren Tiresias. För att få veta sina kommande öden far Odysseus på Kirkes råd till Hades, där Tiresias yppar honom dem. Od. X, 492 och andra ställen.

39 (sid. 11). Schneidewin, a. a., sid. 162.

40 (sid. 12). Hesiodos' Teog. vv. 975—978.

41 (sid. 12). Op. 162. Förmodligen är hela det parti, i hvilket denna vers förekommer, en senare tillsats efter de episka dikter, som behandlade den tebanska hjältesagan. För öfrigt är att märka att på detta hesiodeiska ställe striderna vid Tebe sägas hafva gällt, icke som hos tragici, Tebes tron, utan hvad som i äldre tider utgjorde äfven furstars förnämsta ägendom, hjordar, ett drag, som med rätta torde anses visa tillbaka på en jämförelsevis primitiv sagoform.

[42] (sid. 12). Denna dikt känner så väl entalsformen Θήβη som flertalsformen Θῆβαι. De ur Teog. och Op. anförda ställena hafva Θήβη.

[43] (sid. 12). Nonnos, Dionysiaca V, 86, säger att det beotiska Tebe fått sitt namn efter det egyptiska . . . καὶ ἱερὸν ἄστυ πολίσσας

Αἰγυπτίης ἐκάλεσσεν ὁμώνυμον ἄστεϊ Θήβης·

och XLI, 270, heter det: . . . Νοτίῳ παρὰ Νείλῳ

Θήβης ἀρχεγόνοιο φερώνυμος ἔπλετο Θήβη.

Men denna tradition hvilar naturligtvis på ett helt och hållet godtyckligt antagande och har därför intet värde för den följande bevisningen. Icke heller kan man för densamma begagna den omständigheten, att det ena Tebe såväl som det andra kallas ogygiskt: så det egyptiska hos Dionysios Periegetes v. 249: Θήβην ὠγυγίην ἑκατόμπυλον.

[44] (sid. 12). Denna förmodan har först framställts af *Busolt*, *Griech. Geschichte*², I Bd. p. 223, n. 1, där han stöder den på epitet sådana som πολύπυρον, och ἱππόβοτον, hvilka äga sin fulla tillämpning på det tessaliska Argos, men icke på det peloponnesiska (under det att πολυδίψιον Il. IV, 171, som är karakteristiskt för det peloponnesiska Argos, förekommer först i ett yngre parti af dikten, sedan redan i den ioniska traditionen det peloponnesiska Argos utträngt det tessaliska). *Beloch*, *Griech. Geschichte* I, framhåller samma tanke, p. 157, n. 4, samt utvecklar den vidare. Senast har *Paul Cauer*, *Grundfragen der Homerkritik*, p. 153, akcepterat den och gifvit en systematisk framställning af skälen för densamma.

[45] (sid. 12). Epitetet förekommer blott en gång hos Homeros, på det redan (se sid. 8) anförda stället, där Achilles ger tillkänna sin oförsonlighet mot Agamemnon, Il. IX, 381:

. . . . . . Θήβας
Αἰγυπτίας, ὅθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται,
αἵ θ' ἑκατόμπυλοί εἰσι, διηκόσιοι δ' ἀν' ἑκάστας
ἀνέρες ἐξοιχνεῦσι σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν.

Detta samma epitet hafva vi redan anfört från Dionysios Perieg. v. 249 (se n. 43) och det förekommer i litteraturen passim (t. ex. Anthol. VII, 7; Heliodoros Αἰθιοπικά III, 14). — v. Wilamowitz, a. a. sid. 224, säger att det egyptiska Tebe fått sina hundra portar, »um den Ruhm der sieben des boeotischen zu übertrumpfen», alltså icke omedelbart till beteckning af dess storhet och makt. Denna hans mening bör kombineras med hans uppfattning att Orchomenos Il. IX, 381 (se n. 21) nämnes till det beotiska Tebes förödmjukande.

[46] (sid. 13). Hos Homeros två gånger: Il. IV, 406 Θήβης ἕδος ἑπταπύλοιο = Od. XI, 263. Hesiodos nämner Θήβη ἑπτάπυλος Op. 162, Sc. 49; hos senare skalder förekommer det icke sällan. — För samma sak förekommer hos (Sophokles frgm. och) Euripides ordet ἑπτάστομος (t. ex. Feniciskorna v. 283: ἑπτάστομον πύργωμα Θηβαίας πόλεως Wecklein), samt ἑπτάπυργος. Nonnos, Dionys. har ἑπτάπορος (XLIV, 19, XLVI, 127).

[47] (sid. 13). Sedan den grekiska myten differentierat det för sina portar berömda = det mäktiga (egyptiska) Tebe i ett hundraportadt, det egyptiska, och ett sjuportadt, det beotiska, synes den diktande fantasien icke

kunnat tänka sig ett Tebe utan att det hämtade ett förhärligande epitet ur beskaffenheten af sina portar. Det tredje Tebe, som den homeriska dikten känner, det mysiska (se ofvan sid. 9), tyckes hafva den omständigheten att tacka för att det fått låna ett epitet, som eljest endast tillskrifves Troia (2 ggr) — epitetet »högportad» (ὑψίπυλος) Il. VI, 415:

ἐκ δὲ πόλιν πέρσεν Κιλίκων εὖ ναιετόωσαν,
Θήβην ὑψίπυλον.

[48] (sid. 13). På samma sätt betecknar den nordiska myten Slepnes, Odens hästs, snabbhet genom att gifva honom åtta fötter.

[49] (sid. 13). Det förra är det vanliga (τρικέφαλος, τρικάρηνος). Men hos Hesiodos, Teog. 312, äger han femtio hufvuden (πεντηκοντακέφαλος, eller -κάρηνος).

[50] (sid. 14). Pausanias, Descriptio Graeciae, recogn. Schubart. IX, 8, 4: Θηβαίοις δὲ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ἀρχαίου τείχους ἑπτὰ ἀριθμὸν ἦσαν πύλαι, μένουσι δὲ καὶ ἐς ἡμᾶς ἔτι.

[51] (sid. 14). Om värdet af Pausanias' topografiska upplysningar rörande Tebe, se von Wilamowitz, Die sieben Thore Thebens. sid. 198, n. 2.

[52] (sid. 15). Detta ställe är visserligen till sin äkthet omtvistadt, emedan det innehåller en för den euripideiska tragedien onödig öfversikt öfver de sju furstarnes placering hvar vid sin port. Wecklein a. a. p. 13. (De sju furstarne hafva redan i τειχοσκοπία'n i prologen vv. 88—201 presenterats). Men intet hindrar att det till tiden är äldre än Pausanias' framställning.

[53] (sid. 15). Den port, som hos Euripides endast kallas *den sjunde* (ἕβδομαι se n. 54), nämnes hos Pausanias Ὕψισται, enligt föregifvande emedan Ζεὺς ὕψιστος i dess närhet hade ett tempel. Uppenbarligen har man för denna port önskat ett mera karakteristiskt namn än räkneadjektivet.

[54] (sid. 15). Portarne hafva, efter den ordning, i hvilken de förekomma hos Pausanias, följande namn:

Pausanias	Euripides	Aischylos
Ἠλέκτραι	Ἠλέκτραι (6)	Ἠλέκτραι (2)
Προιτίδες	Προιτίδες (2)	Προιτίδες (1)
Νήισται	Νήισται (1)	Νήισται (3)
Κρηναῖαι	Κρηναῖαι (5)	Βορραῖαι (5)
Ὕψισται	ἕβδομαι (7)	ἕβδομαι (7)
Ὠγύγιαι	Ὠγύγιαι (3)	Ὄγκας Ἀθήνας (4)
Ὁμολωίδες	Ὁμολωίδες (4)	Ὁμολωίδες (6)

(Siffrorna inom ( ) angifva portarnes ordning hos Euripides, resp. Aischylos).

Apollodoros, Biblioth. III, 6, 6, har Ὁμολωίδες, Προιτίδες och Ἠλέκτραι gemensamma med alla tre här anförda författare. Ὠγύγιαι och Κρηνίδες (= Κρηναῖαι) äro gemensamma för honom samt Euripides och Pausanias. Ὀγκαΐδες motsvarar Ὄγκας Ἀθήνας (πύλαι) hos Aischylos, och Ὕψισται återkommer äfven hos Pausanias. Redan detta vacklande i traditionen torde antyda att den saknar rätt att räknas för fullgod historia. Emellertid hålla sig varianterna i dessa portars namn långt ifrån inom här antydda gränser. Om det historiska värdet af dessa namn, se von Wilamowitz, Die Sieben Thore Thebens.

sid. 209, ff. och särskildt sid. 218 ff., om antalet hos olika författare förekommande namn på dessa portar, hvilket är mångdubbelt större än portarnes antal. Liksom portarnes växla äfven de sju hjältarnes namn. Se t. ex. Apollodoros' Biblioth. III 6, 3.

Motivet för Aischylos att i enskildheter utföra hvad sagan blott i allmänhet antydde med sitt ἑπτάπυλος har uppenbarligen intet annat varit än den möjlighet, som därigenom vanns, att genomföra den strängt symmetriskt ordnade framställning, som är det förnämsta tekniska draget i nämnda tragedi. Måhända är det äfven Aischylos, som gifvit sagan om härtåget mot Tebe den slutgiltiga form, i hvilken vi känna myten om de *sju* furstarne (hvilket tal tilläfventyrs redan förut stod fast, Bethe, a. a. sid. 63 o. a. ställen). Mytens utveckling har förmodligen varit denna: det episka epitetet ἑπτάπυλος har med logisk nödvändighet låtit den Tebe anfallande hären dela sig i sju kolonner. Därur har utvecklat sig sju skilda härafdelningar (denna tradition spåra vi hos Pindaros Olymp. VI, 15 och Nem. IX, 24). Men tragikern kunde icke som epikern operera med hela härafdelningar. Därför måste i den tragiska framställningen anförarne intaga samma plats, som de särskilda härafdelningarne plus anförarne intogo i den episka. Det är måhända denna uppfattning som ytterst ligger till grund för Pausanias notis om de *sju* (hvilken Bethe, a. a. sid. 111, betecknar som »eine gewagte Behauptung») II, 20, 5: τούτους τοὺς ἄνδρας ἐς μόνους ἑπτὰ ἀριθμὸν κατήγαγεν Αἰσχύλος, πλειόνων ἔκ τε Ἄργους ἡγεμόνων καὶ Μεσσήνης καί τινων καὶ Ἀρκάδων στρατευσαμένων. Enligt Bethe, a. a. sid. 88 och andra ställen, var Aischylos strängt beroende af en episk dikt (Thebais). Annorlunda von Wilamowitz, a. a. sid. 228 och andra ställen.

55 (sid. 15). Detta vann Aischylos genom att förlägga scenen icke till skådeplatsen för persernas nederlag, utan till det persiska väldets (för grekerna) sagorika hufvudstad, Susa, samt genom att i tragedien endast låta personer uppträda, hvilka, liksom mytens, voro höjda öfver den vanliga mänskliga nivån: kungamodren Atossa, Xerxes, genom sitt stora nederlag så att säga vigd åt gudarnes hämnd, samt Dareios' skugga, siande nya nederlag för perserna.

56 (sid. 15). »Er (Aischylos) beweist die Meisterschaft gerade darin, dass er die Localfarbe nur ganz leise aufträgt». von Wilamowitz, a. a. sid. 230.

57 (sid. 15). Så har Fabricius gjort i sitt redan (n. 26) anförda arbete, s. 19, ff. Till von Wilamowitz' kritik i »Die sieben Thore Thebens» af Fabricii uppfattning sluter jag mig obetingadt. Äfven *Baedeker* behandlar i *Griechenland* uppgiften om Tebes sju portar som historisk.

58 (sid. 16). von Wilamowitz, a. a. sid. 230: »wenn die Localantiquare und die Küster in Theben, dem so oft zerstörten, die Denkmale aufwiesen, sowohl für die alten Sagen wie für die jungen tragischen Erfindungen, so ist das begreiflich und berechtigt.»

59 (sid. 16). Jfr ofvan sid. 10 och n. 8. En öfversikt af Tebes öden fr. o. m. 480 f. Kr. lämnar von Wilamowitz' a. a. sid. 201 ff.

60 (sid. 16). Pausanias X, 5, 4: Οἰδίποδι μὲν ὁδὸς ἡ Σχιστὴ καὶ τόλμημα τὸ ἐπ' αὐτῇ κακῶν ἦρχε, καὶ τα τοῦ Λαίου μνήματα καὶ οἰκέτου τοῦ ἑπομένου ἐνταῦθά ἐστιν ἐν μεσαιτάτῳ τῆς τριόδου, καὶ ἐπ' αὐτῶν λίθοι λογάδες σεσωρευμένοι.

[61] (sid. 16). I frågan om Tebes historiska rätt att kallas sjuportsstaden fäster von Wilamowitz a. a. sid. 224 ff. uppmärksamheten vid det ändamålsvidriga i att förse en befästning, som Tebes mur ville vara, med ett mer än nödigt stort antal portar. I det närmast föregående har han också ägnat uppmärksamhet åt frågan, huru många portar (tre) bevisligen funnits i Tebe. — För öfrigt bör man, innan man lägger ett epitet som ἑπτάπυλος i dess ursprungliga betydelse till grund för en historisk undersökning, besinna, huru lätt sådana epitet afklädas sin egentliga betydelse, för att endast blifva uttryck för en öfverförd, åt hvilken de till en början gåfvo ett konkret uttryck. Har en stad, åt hvilken epitetet ἑπτάπυλος i egentlig mening med rätt gifvits, därmed betecknats som en mäktig stad, kunde detta epitet sedan lätteligen gifvas till förhärligande af hvilken stor stad som helst. Mig veterligt, har ingen för Rom gjort gällande att denna stad ägde hundra portar, hvarken flere eller färre. Men icke desto mindre betecknar en författare i Antologien Roms makt med att nämna staden hundraportad ἑκατοντό-πυλος). — von Wilamowitz (a. a. sid. 221 och andra ställen) håller före att den skald, som diktat Thebais, äfven skapat Tebes sju portar, med hänsyn till den tjänst, dessa kunde göra honom i den episka berättelsen, till undanrödjande af den svårighet, som ligger i att framställa det samtidigt skeende. Vida sannolikare än detta påstående, som icke kan bevisas, synes mig vara att skalden anslutit sig till ett redan förefintligt epitet och att detta epitets genesis är den här ofvan antydda.

[62] (sid. 16). εὐρύχορος Θήβη förekommer Od. XI, 265. Andra orter, till hvilka detta epitet lägges, äro Ithaka (eller rättare en stad på I.) Od. XXIV, 468, (det phthiotiska) Hellas Il. IX, 478, Hyperia Od. VI, 4, Iolkos Od. XI, 256, Sikyon Il. XXIII, 299, Elis Od. IV, 635, Mykalessos Il. II, 498, Lakedaimon Od. XIII, 414, XV, 1. Som bekant, äro meningarne delade, huruvida χορός eller χῶρος (med förkortning af ω) ingår som andra led i detta ord. — Utom εὐρύχορος har äfven Tebe epiteten ἐϋστέφανος (»muromkransad»), Il. XIX, 99; detta epitet går tillbaka till samma föreställning som ἑπτάπυλος, och återfinnes om Tebe i Hesiodos' Teog. 978 och Sc. 80, samt tillägges Od. II, 120 Mykenai. πολυήρατος nämnes Tebe Od. XI, 275, och Il. IV, 378 talar om ἱερὰ τείχεα Θήβης.

[63] (sid. 16). Med den modifikation, som olikhet i uppfattning för öfrigt medför, är jag icke obenägen att sluta mig till Bethes framställning a. a. sid. 19 ff., enligt hvilken det på berget Φίκειον boende odjuret Φίξ, »ein boeotisches Ungeheuer», först sedan grekerna genom den bildande konsten (»aus Asien» tillägger Bethe) lärt känna »die räthselhafte Löwenjungfrau, die Menschen raubende», identifierats, medelst folketymologisk anslutning, med sfinxen. Jfr Milchhoefer, Sphinx (Mittheil. d. deutschen archäol. Instituts, IV, 1; 1879) sid. 58. Till stöd för antagandet att i sfinxen äfven döljer sig ett autochtont odjur kan scholiet till Euripides Feniciskor v. 26 anföras: οἱ δέ φασιν τὴν Σφίγγα . . . θυγατέρα (εἶναι) Εὐκαλέτονος, ἑνὸς τῶν ἐγχωρίων. Jag skulle blott vilja antaga att denna sammansmältning af den beotiska Φίξ och den egyptiska Σφίγξ skett i och med det att Oidipus-sagan i sin helhet lokaliserats

till Tebe och Beotien. — För teorien om Oidipus-sagans egyptiska härstamning saknar det icke sitt intresse att konstatera att bland fornåldriga fynd i Tebe äfven finnes en liten sfinx af ren egyptisk stil (Milchhoefer, Sphinx, sid. 54); vidare slutsatser för Oidipus-sagans historia torde emellertid härur icke kunna dragas. — Schoemann, Die hesiodische Theogonie (Berlin 1868), säger till v. 326: »an eine Ableitung des griechischen Fabelwesens von dem ägyptischen ist nicht zu denken.» Wiedemann, Die ältesten Beziehungen zwischen Aegypten und Griechenland, tyckes (sid. 13), utan särskild hänsyn till Oidipus-sagan, neka hvarje samband mellan den grekiska och den egyptiska sfinxen.

64 (sid. 16). Schol. till Euripides' Feniciskor v. 1760: ἱστορεῖ Πείσανδρος, ὅτι κατὰ χόλον τῆς Ἥρας ἐπέμφθη ἡ Σφίγξ τοῖς Θηβαίοις ἀπὸ τῶν ἐσχάτων μερῶν τῆς Αἰθιοπίας. Jfr ofvan n. 3. Bethe söker visserligen här aflägsna det afrikanska Etiopien och antager i stället, med stöd af Maass, De Aeschyli Supplicibus (Greifswalder-pr. 1890/91) sid. XXIII, att här åsyftas ett Αἰθοπία på Eubea. Om eljest grunddragen af min framställning gillas, faller naturligtvis denna kombination bort. Men med den roll, Ἥρα τελεία (el. γαμοστόλος) spelar för Bethes tolkning af Peisandros-ställena i scholierna till Feniciskorna (se n. 3), och då det är kändt att denna gudinna dyrkades på Eubea likaväl som på Kithairon, ligger denna kombination för honom frestande nära.

65 (sid. 18). Jfr t. ex. hans fromma ord kap. 61, där han talar om, huru egyptierna vid en fest i Burisis slå sig för bröstet i sorg: τὸν δὲ τύπτονται, οὔ μοι ὅσιόν ἐστι λέγειν. Jfr äfven II, 45, 46 och många andra ställen.

66 (sid. 18). ἐθέλοντα τῇ μητρὶ συμμῖξαι.

67 (sid. 18). Καὶ τὸ μὴ μίσγεσθαι γυναιξὶ ἐν ἱροῖσι . . . . οὗτοί εἰσι οἱ πρῶτοι θρησκεύσαντες.

68 (sid. 18). Herodotos ger visserligen själf den förklaringen af tempeltjänarnes åtgärd att hindra Ares att inträda, att »de icke förr hade sett honom» (οἷα οὐκ ὀπωπότας αὐτὸν πρότερον). Men jag misstänker att detta är en förklaring, som Herodotos själf uttänkt. Då ställets obscena mening icke kan betviflas, ligger naturligtvis under berättelsen den uppfattningen, att hvem helst som komme i samma uppenbara afsikt som Ares här skulle af tempeltjänarne hindrats att inträda, vare sig de hade sett honom förut eller ej. Måhända äro dock dessa Herodotos' ord endast ett mindre korrekt uttryck för (eller en missuppfattning af) den hos alla i berättelsen agerande förefintliga okunnighet om släktskapen mellan Ares och gudinnan, som väl utgör en förutsättning för berättelsen. Eljest var det nog så, att endast gudomlighetens prester ägde tillträde till dess helgedom. Le Page Renouf, Om Ägyptens fornreligion, sid. 57.

69 (sid. 18). ἐσελθεῖν παρὰ τὴν μητέρα. Ytterligare exempel på detta Herodotos' bruk af eufemismer finner man hos kommentatorerna till dessa ställen.

70 (sid. 18). τοὺς προπόλους τρηχέως περισπεῖν. Att dessa ord verkligen betyda att Ares och hans män dödade tempeltjänarne tyckes framgå ur den låtsade strid, som Herodotos förut skildrat såsom grundad i den sedan af honom berättade myten.

71 (sid. 18). Jfr n. 68. Häremot bör man ej anföra orden ἐθέλοντα τῇ μητρὶ συμμῖξαι, ty dessa ord fällas af Herodotos' egyptiska sagesmän, och äro ingalunda betecknade som Ares' egna.

72 (sid. 19). Milchhoefer, Sphinx, sid. 53 erinrar om den ornamentala sfinxens profylaktiska betydelse. Meyers Konversationslexikon s. v. Sphinx: »Im allgemeinen betrachtete man die Sphinxe als die mystischen Hüter und Schutzgeister der Tempel».

73 (sid. 19). Uppenbarligen är detta sagodrag äldre än varianten, enligt hvilken sfinxen, sedan gåtan blifvit löst, störtar sig själf från sin klippa och dör. Det är en riktig anmärkning af Bethe, att berättelsen om sfinxens outgrundliga gåta icke rätt passar samman med sfinxfigurens drag för öfrigt (a. a. sid. 19), hvarom äfven vittnar de förlägna varianter, under hvilka detta drag förekommer. Skulle möjligen hela denna berättelse om sfinxens gåta ha vuxit fram ur en folketymologisk uppfattning af namnet Οἰδίπους, som anknöt det till οἶδα?* Tilläfventyrs ligger en sådan uppfattning till grund för Pindaros, Pyth. IV, 263: γνῶθι νῦν τὰν Οἰδιπόδα σοφίαν (Schneidewin a. a. sid. 171), och måhända har Sophokles, änskönt hans etymologi af namnet är en annan (se Kon. Oidipus, sid. 1036 och nästa n.) lekt med denna etymologi i de berömda slutorden i Kon. Oidipus, vv. 1524, 1525: Οἰδίπους ὅδε, ὃς τὰ κλείν' αἰνίγματ' ᾔδει, och ännu tydligare i samma tragedi v. 397 ὁ μηδὲν εἰδὼς Οἰδίπους. (Mera ovisst är det, om vi hafva att se någon lek med *ordbetydelsen* t. ex. i Euripides' Feniciskor 1759, som med lån ur Sophokles' Kon. Oidipus för öfrigt, v. 1525, läser ἔγνω för ᾔδει.** En sådan folketymologisk uppfattning kräfde med nödvändighet att objektiveras i ett mytdrag. Det kan vara en tillfällighet, som gjort att denna uppfattning funnit en anknytningspunkt i sfinxmyten. — Annorlunda Milchhoefer a. a. sid. 58; »Die seltsame Gegensätze vereinigende phantastische Bildung, in der sie (= die Sphinx) dem griechischen Auge fertig entgegentrat, trug bereits das Räthselhafte in sich, welches dann durch eine psychologisch wohl gerechtfertigte Uebertragung zu ihrer geistigen Potenz erhoben worden ist». Möjligtvis hafva bägge synpunkterna samverkat.

Därest Oidipus' strid med sfinxen i Oidipus-sagan verkligen bör ställas vid sidan om Ares' strid med tempeltjänarne enligt den herodoteiska berättelsen, är förmedlingen att söka i en folkföreställning, som personifierade

* En likartad uppfattning hos Schneidewin i anslutning till hans mening om namnets etymologi, a. a. sid. 198: »Dass Ödipus gerade das Räthsel vom Menschen löst, er, dem sein eignes Leben gänzlich dunkel war, ist ein gewiss ursprunglicher Symbolik der Volksdichtung vom Οἰδιπόδης angehöriger zug».

** Antagandet att själfva ljudvitsen i οἰδ-, ᾐδ-, εἰδ- var märkbarare för grekerna än för oss stödes t. ex. af Thukydides bekanta ställe II, 54, där han anför ett hexametriskt orakel, i hvilket det tvistades om, huruvida läsarten var λοιμός eller λιμός: ἥξει Δωριακὸς πόλεμος καὶ λοιμὸς ἅμ' αὐτῷ. Jfr Hesiodos, Op. 243. λιμὸν ὁμοῦ καὶ λοιμόν.

dessa framför templen uppställda sfinxalléer till en vakt framför gudens tempel. Jfr föreg. n.

74 (sid. 20). Där är väl icke längre någon, som på allvar tänker på någon annan härledning än den af οἶδ-ος och πούς. Den har också forntidens egen auktoritet för sig (Schneidewin a. a. sid. 195), blott att man tänkte sig härledningen icke af οἶδ-ος, utan från verbets form οἰδάω. (Om en folketymologisk anknytning af namnet till οἶδ-α, se föreg. n.). Aristophanes låter i Grodorna, v. 1192, Aischylos säga om Oidipus att han kom till Polybos οἰδῶν τὼ πόδε. Då det icke är osannolikt att Aristophanes låter Aischylos här gå tillbaka till dennes egen framställning (i Laïos; se Schneidewin, a. a. sid. 180), hafva vi någon grund för antagandet att redan Aischylos gjort denna etymologi. Samma etymologi ligger till grund för Sophokles' Kon. Oidipus v. 1036 (där scholiet bjuder: ἐκ σπαργάνων χαλεπὴν αἰσχύνην διὰ την τῶν ἄρθρων βλάβην) och för de misstänkta verserna 26, 27 i Euripides' Feniciskor:

σφυρῶν σιδηρᾶ κέντρα διαπείρας μέσον (v. l. μέσων)
ὅθεν νιν Ἕλλας ὠνόμαζεν Οἰδίπουν.*

I scholiet till v. 26 förekommer samma etymologi: οἱ δὲ ἀπὸ τῶν σπαργάνων φασιν α'τὸν ἐξῳδηκέναι ἐκ ταυτομάτου τὼ πόδε. Jfr äfven Nikolaus fr. Damaskos: ὁ δὲ (= Polybos) λαβὼν ἔτρεφεν .. Οἰδίπουν ὀνομάσας. ὥδει γαρ τοὺς πόδας ὑπὸ σπαργάνων (Müller, Fragmenta hist. Graceae III, s. 366). — Det kan därför icke vara nödigt att till granskning upptaga andra härledningar, som den af οἶδ-α och πούς Schneidewin a. a. ss. 171 och 195 ff.; se föreg. n.) eller af οἶ och δίπους »zum Wehe ein Mann» (Ranke under *Oedipus* i Ersch u. Grubers Encycl.). Doederlein, Homer. Glossar 964, betraktade (med stöd af Anthol. VII, 29: νῦν σφιγγὸς γρίφους Οἴδιπος ἐφρασάμην) Οἴδιπος (icke Οἴδιπος) som grundform, »ein Nomen von οἰδέω, wie χαλεπος und αγάπη von χαλάω und ἀγάομαι.» Det var ändelsen -πος, som förledde till att i ordet se en sammansättning med πούς, till hvilket förhållande analogier anföras hos Doederlein. (I sfinxens gåta i dess hexametriska form förekommer δίπουν, men äfven τετράπον och τρίπον. Se Euripides' Feniciskor, Wecklein s. 27). Men det är säkerligen betänkligt att tro sig finna namnets grundform först i Anthologien. Den episka formen Οἰδιπόδης (Homeros och Hesiodos hafva endast genet. Οἰδιπόδαο) förutsätter uppenbarligen sammansättningen med πούς, och om den följande framställningen vinner bifall, måste ur den framgå att, redan då sagan öfvertogs af grekerna, i sagohjältens namn ingick sammansättningsleden πούς. Jag måste därför betrakta Οἰδίπους som den äldre och korrektare formen, och Οἰδίπος som danad efter redan antydda analogier, hvartill väl äfven metriskt nödtvång medverkat. Jag tänker mig den för öfrigt förmedlad genom följande grammatiska analogier: εὔνους: εὔνου = Οἰδίπους: Οἰδίπου. λόγου: λόγος = Οἰδίπου: Οἰδίπος. Οἰδίπου, den hos tragici förekommande genetivformen, är alltså själf snarare en förutsättning för nominativen Οἰδίπος än denne för genetivformen Οἰδίπου.

---

* Hygini Fab. LXVI (om Periboea och Polybos): quod pedes transiectos haberet, Oedipum nominaverunt.

[75] (sid 20). Detta har redan Doederlein, anf. st., riktigt sett, och han har också dragit den slutsatsen, att sagan lagt sig till med detta drag endast för att få en etymologie af namnet i dess, enligt hans mening, sekundära form, Οἰδίπους (se föreg. n.). Däremot kan jag icke sluta mig till hans antagande att οἰδεῖν skall fattas tropiskt, om hjältens lidelse-fullhet och häftighet (»Οἰδίπους »der Jähzornige», *tumidus*»). Då Doederlein stöder sig på karakteren hos den sophokleiske Oidipus, har han måhända försummat att taga med i räkningen att i Sophokles' teckning af den tragiske hjälten ingå icke endast individuella drag, utan äfven typiska, sådana som af Sophokles och hans tids bildade atenare ansågos tillhöra enväldshärskaren. Med samma rätt som denne Oidipus, kan t. ex. Kreon i Antigone kallas »jähzornig», *tumidus*. Oidipus-sagan, sid. 119.*

[76] (sid 20). Äfven detta har Schneidewin riktigt iakttagit, sid. 195.

[77] sid. 21). Karakteristiskt är det sätt, hvarpå Sophokles i Kon. Oidipus bringar detta mytdrag på tal. Han kunde icke förtiga det, eftersom han behandlade berättelsen om Oidipus' utsättande och huru han räddades åt lifvet, men på ingen punkt inverkar det bestämmande på lösningen af den tragiska händelseutvecklingen. Då Oidipus blifvit upprörd öfver den beskyllning, Tiresias utslungat mot honom att vara Laïos' mördare och landets »besmittelse», vill Iokaste lugna honom med att säga att han icke skall på den grund, att Tiresias ägde anseende som siare, lägga någon vikt vid hans ord, efter siarord ofta visat sig bedrägliga. Och för att bestyrka detta, berättar hon just, huru, tvärt emot oraklet, Laïos icke dött för sin egen son, hvilken, ännu ej tre dagar gammal, blifvit *med sammanbundna fotleder* utsatt på Kithairon:

v. 717. παιδὸς δὲ βλάστας οὐ διέσχον ἡμέραι
τρεῖς, καί νιν ἄρθρα κεῖνος ἐνζεύξας ποδοῖν
ἔρριψεν ἄλλων χερσὶν εἰς ἄβατον ὄρος.

Men denna antydan väcker icke hos Oidipus, som ju tänkes bära minnen efter misshandlingen hela sitt lif igenom (jfr v. 1032 ff.), spår till misstanke att han skulle kunna vara den späde, som en gång så hjärtlöst öfvergifvits, änskönt en sådan misstanke skulle ägt en anknytningspunkt i Oidipus' egen ovisshet om, huruvida han var son till dem, som föregåfvos vara hans föräldrar, Polybos och Merope. Däremot börjar han väl att frukta att han är Laïos' mördare. Icke heller hos Iokaste, som ju måste förutsättas hafva kännedom om de märken, Oidipus bar efter misshandlingen, uppstiger på den grund någon misstanke om identiteten af den en gång utsatte och hennes nuvarande gemål. Hon kommer till insikt därom först när den korintiske budbäraren säger sig hafva i egna armar mottagit den späde af

* Schneidewin anför särskildt Kreons ord till Oidipus, Oid. i Kol. 855: ὀργῇ χάριν δούς, ἥ σ' ἀεὶ λυμαίνεται. Men sammanhanget visar att ὀργή här säges om den sinnesstämning af hejdlös förtviflan, i hvilken Oidipus efter upptäckten af sin skyldskap till Iokaste misshandlade sig själf. Vill man söka grunddragen till en individuell karakter hos Oidipus, måste man förnämligast stödja sig på Kon. Oid.

den Laïos' herde, hvilken fått i uppdrag att utsätta honom (v. 1030 ff.). Icke heller på denna punkt spelar hänsyftningen på fötternas misshandling någon afgörande roll för händelseutvecklingen. — Längre fram kände man verkligen varianter af sagan, i hvilka stympandet af Oidipus' fötter förorsakade hans identifiering som Laïos' son. Efter Peisandros förtäljer scholiasten till Euripides' Feniciskor 1760, att denna identifiering skedde därigenom, att den herde, som en gång upptagit den späde utsatte [och öfverlämnat honom åt Merope], kommer (från Sikyon, icke från Korint) och visar Oidipus de lindor, i hvilka han varit svept, och de pikar, med hvilka hans fötter genomborrats, och begär sin lön för hans räddning. På så sätt skulle Oidipus' skyldskapsförhållande till Iokaste ha upptäckts, sedan han förut röjt sig för henne genom att visa henne den gördel, hvilken han tagit från Laïos, då han dödade denne. Se Bethe a. a. s. 6. Men det otympliga sätt, på hvilket detta mytdrag enligt scholiastens framställning användes, synes mig i sin mån visa, att berättelsen om misshandlingen af den utsatte icke vuxit fram så att säga ur mytens eget inre behof, utan framkallats af någon yttre omständighet. Jag har svårt för att med Wecklein, a. a. s. 6., i någon mån hålla det för sannolikt, att den af scholiasten efter Peisandros refererade framställningen skulle i denna form kunna gå tillbaka till Aischylos' *Oidipus*. — En annan sen sagoform (Mythogr. Vatic.) låter Oidipus bli igenkänd såsom Laïos' och Iokastes son genom de ärr, han bar efter den misshandel, hans fötter undergått vid hans utsättande. Sedan mytens hufvuddrag berättats — den låter Laïos föreskrifva Iokaste, »ut omnes filios ex se genitos necaret. nam audierat, a liberis suis se occidendum» — till den punkt, där Oidipus blifvit förmäld med Iokaste och denna födt honom de fyra barnen, heter det: »Oedipus quodam die se calcians mater vidit cicatrices factas», hvarefter den tragiska upplösningen följer. (Schneidewin a. a. sid. 200). Detta drag är väl snarare hämtadt ur en episk än en dramatisk dikt. I Hygini Fab. LXVII säges det om herden, som utsatt Oidipus: »ex pedum cicatricibus et talorum agnovit Lai filium esse». — Skulle möjligen dessa varianter ha gemensam källa?

78 (sid. 21). Antagandet att detta drag i myten är sekundärt vinner för öfrigt stöd äfven därigenom, att det uppträder under så många varianter. Då det icke hörde med till sagans organiska beståndsdelar, var det prisgifvet åt dess suveräna godtycke. I Sophokles' Kon. Oid. v. 718 säges det om Laïos att han utsatte den späde ἐνζεύξας νιν ἄρθρα ποδοῖν. v. 1034 utföres det närmare i den korintiske budbärarens ord till Oidipus: λύω σ' ἔχοντα διατόρους ποδοῖν ἀκμάς (där väl ποδοῖν ἀκμαί är = tårna, liksom ἀμφιδέξιοι ἀκμαί v. 1243 betecknar de tio fingrarne). Euripides' Feniciskor v. 805 är den späde »märkt med gyllne spännen» (χρυσοδέτοις περόναις ἐπίσαμον, där de »gyllne spännena» uppenbarligen kommit med genom felaktig anslutning till Sophokles' Kon. Oid. v. 1268, där Oidipus säges rycka de gyllne spännena ur Iokastes dräkt och därmed gräfva ut sina ögon), under det att det i v. 26 (se n. 74) talas om σιδηρᾶ κέντρα. Andra varianter af samma mytdrag finnas i scholiet till Sophokles Kon. Oid. v. 1036, till Euripides' Feniciskor v. 26 och hos Nikolaos fr. Damaskos (se n. 74).

[79] (sid. 21). Jag skulle ur lätt tillgänglig egyptologisk litteratur utan synnerlig möda kunnat samla flere beläggställen för min hypotes. Men de följande torde vara tillräckliga för att motivera mitt antagande.

[80] (sid. 21). Se t. ex. Stein till II, 63, 2. Denna identifiering af Ares med Set vinner stöd af Ares' eget uppträdande i myten, hvilket väl stämmer samman med betydelsen af namnet Set, enligt Plutarchos, De Iside et Osiride (Mor. 367): Σὴθ . . . . ὅπερ ἐστὶ καταδυναστεῦον, ἢ καταβιαζόμενον, en betydelse, som bestyrkes af Brugsch, Religion und Mythologie der alten Aegypter, sid. (13 och) 703.

[81] (sid. 21). Under Typhons namn nämner Herodotos själf på annat ställe otvifvelaktigt Set, II, 144,8, där myten om Sets kufvande genom Horos vidröres. Plutarchos a. st.: τὸν Τυφῶνα Σὴθ ἀεὶ Αἰγύπτιοι καλοῦσιν. Så äfven de moderna egyptologerna.

[82] (sid. 21). Lieblein, Gammelægyptisk Religion I, sid. 76 och på andra ställen. Jfr Le Page Renouf, Om Ägyptens fornreligion sid. 76; Pierret, Le Panthéon Egyptien sid. 48. Brugsch a. a. sid. 705, och andra ställen.

[83] (sid. 21). Lieblein a. a. I sid. 76 och passim. Beläggställen finnas i mängd i hvarje arbete öfver Egyptens fornreligion.

[84] (sid. 22). Stället lyder hos Plutarchos (De solertia animalium 962): ὃ δὴ (näml. att somliga djur stå människodygden närmare än andra) δηλόν ἐστι, παραβαλλομένων πελαργοῖς ἵππων ποταμίων· οἱ μὲν γὰρ τρέφουσι τοὺς πατέρας, οἱ δ' ἀποκτιννύουσιν, ἵνα τὰς μητέρας ὀχεύωσι. — På ett annat ställe (De Iside et Osiride, 364) syftar Plutarchos på samma berättelse: Ἐν Σάϊ γοῦν ἐν τῷ προπόλῳ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἦν γεγλυμμένον βρέφος, γέρων, καὶ μετὰ τοῦτο ἱέραξ, ἐφεξῆς δ' ἰχθύς, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἵππος ποτάμιος . . . . . Ἱέρακι δὲ τὸν θεὸν φράζουσιν, ἰχθύϊ δὲ μῖσος . . ., ἵππῳ ποταμίῳ δ' ἀναίδειαν. λέγεται γὰρ ἀποκτείνας τὸν πατέρα, τῇ μητρὶ βίᾳ μίγνυσθαι.

[85] (sid. 22). Om den egyptiska religionens monoteistiska karakter se Le Page Renouf a. a. sid. 61 ff.; Pierret a. a. sid. IV ff.; Brugsch a. a. sid. 90 ff. etc. Därför kallades den stora hufvudkretsen af gudar (»den stora Enneaden») för »guds kropp». Brugsch a. a. sid. 409. Lieblein tyckes mera än desse forskare betona att monoteismen är ett resultat i jemförelsevis sen tid af en lång förutgående utveckling; a. a. I, sid. 98 ff. och på andra ställen.

[86] (sid. 23). Lieblein a. a. I, sid. 38 ff.

[87] (sid. 23). Brugsch a. a. sid. XI; Jfr Le Page Renouf, a. a. sid. 57. Lieblein a. a. sid. 87.

[88] (sid. 23). Lieblein, a. a. II sid. 170; likartade uttryck anföras af samme författare I, sid. 88.

[89] (sid. 24). Il. *XXIII*, 677 ff., (jfr ofvan sid. 8) förutsätter en rikare ntbildning af sagan än Odyssée-stället.

[90] (sid. 25). Detta framgår däraf, att Ilias-skalden kan nämna kämpaspelen vid Oidipus' likbegängelse (se föreg. n.) som en för åskådarne känd sak.

[91] (sid. 24). Lieblein, Det ældste samkvem mellem Aegypte og Grækenland, i Nord. Tidskrift för vetenskap, konst och industri, 1894, ss. 305—328. Se särskildt sid. 308. Liebleins uppfattning står i bestämd motsats till hittills gällande. Jfr t. ex. Wiedemanns redan a. a.

[92] (sid. 24). Herodotus inleder den ofvan s. 17 gifna berättelsen med orden: νὲ δὲ Παπρήμι Θυσίας μὲν καὶ ἱρὰ κατά περ καὶ τῇ ἄλλῃ (sid. γῇ Αἰγυπτίῃ) ποιεῦσι.

[93] (sid. 25). Lieblein, a. a. I, sid. 76.

[94] (sid. 25). a. a. sid. 714.

[95] (sid. 25). a. a. sid. XVII och sid. 380.

[96] (sid. 26). Brugsch a. a. sid. 380; Pierret, Vocabulaire hiéroglyphique, sid. 18. Till hvad i texten anförts torde väl ytterligare kunna läggas *ap* som »nom d'un quartier de Thebes» (Pierret sid. 18).

[97] (sid. 26). Lieblein, a. a. I, sid. 76; Pierret, a. a. sid. 667; 709. Lieblein uttalar, a. st., den förmodan att det grekiska *Typhon* framgått ur detta *teb* eller *tepi* (enl. andra af *tebha*). I så fall har *teb* såsom namn på Sets manifestation, nilhästen, dels direkt, genom ljudanslutning, skapat Typhon, dels indirekt, genom tolkning, skapat Oidipus, — något, som ju lätteligen låter tänka sig.

[98] (sid. 26). Se Pierret, Vocab. sid. 640. Hieroglyfen för *Kep* är en (klumpig) fot.

DIE

ENGLISCHE AUSSPRACHE

BIS

ZUM JAHRE 1750

NACH

DÄNISCHEN UND SCHWEDISCHEN ZEUGNISSEN

I.

VON

FERDINAND HOLTHAUSEN

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1895

Die englische aussprache bis zum jahre 1750 nach dänischen und schwedischen zeugnissen.

I.

Das 17. jahrhundert.

Nachdem zuerst Ellis in seinem grossen werke: »On Early English Pronunciation» die aussagen einheimischer und fremder grammatiker für die aufhellung der englischen lautgeschichte verwertet hatte, fand er bald in Deutschland fleissige nachfolger. Die bis 1889 erschienene litteratur hat Vietor in seinen Phonet. Stud. III, 92[1] zusammengestellt, wozu noch sein aufsatz ebenda s. 185 ff. kommt. Im jahre 1892 erschien weiter das Berliner programm von Wüllenweber: »Beiträge zur gesch. der engl. grammatik» (vgl. Mitteil. zur Angl. III, 210) und Luick behandelte eine reihe lautgeschichtlicher probleme, z. t. mit neuem material, in seinen wertvollen untersuchungen Angl. XIV, 268 ff. und XVI, 451 ff. Die ergebnisse aller dieser forschungen findet man jetzt kurz und übersichtlich in den anmerkungen von Vietors Elementen der Phonetik, 3. aufl. 1894, zusammen[2].

Ich selbst hatte gegen ende der 80:ger jahre eine menge älterer grammatiken der engl. sprache zu gleichem zwecke aus-

[1] Die dort genannten abhandlungen von Bohnhardt und Otto finden sich Phonet. Stud. II, 64 ff., 187 ff. und 298 ff.

[2] Vgl. dazu Luick, Angl. XVI, 508 ff.

gezogen; leider wurde aber durch die bald darauf erschienenen arbeiten von Bohnhardt und Löwisch der grösste teil des von mir gesammelten materials antiquiert. Nur eine anzahl dänischer grammatiken des 17. und 18. jahrh., die ich auf der kgl. bibliothek zu Kopenhagen fand und deren benutzung in Göttingen mir mit der grössten liberalität gestattet wurde, waren in den genannten abhandlungen noch nicht benutzt, und ich teile hier nun zum ersten male zunächst die zeugnisse für das 17. jahrh. mit. In einem spätern aufsatz gedenke ich auch die angaben aus der ersten hälfte des 18. jahrh. auszuheben und werde bei dieser gelegenheit zugleich eine reihe schwedischer arbeiten mitzunehmen haben. Dann sollen auch die resultate beider abhandlungen zusammengefasst und mit den bereits von anderer seite gewonnenen verglichen werden. Für diesmal verbot mir leider mangel an raum und die knappe zeit, in der diese zeilen abgefasst werden mussten, mehr als eine blosse darstellung des materials zu geben.

Die in betracht kommenden werke sind die folgenden drei:

1678. — Friderici Bollingii Fuldkommen Engelske Grammatica som indholder En kort og nyttig Underviissning baade paa Ræt at læse, saa og ræt at forstaae Det Engelske Sprog Tillige med et Engelske Dictionarium ofver de Ord Som icke hafver nogen kiendelig affinitêt enten med Latinen eller Dansken. — Kiøbenhafn Hos Daniel Paulli Kongl. May Bogh. Boendis ved vor Frue Skole. Aar, 1678.

46 s. kl. 8:o. Die auf der rückseite des titels gedruckte Censura trägt das datum: »Hafn. 24 Aug. 1677». Gewidmet ist das büchlein dem kanzler grafen Friderich von Ahlefeld. Diese widmung ist gleich dem darauf folgenden vorwort an den leser lateinisch geschrieben. Letzteres trägt die unterschrift: »Fridericus Andreæ Bollingius Norv.» [= Norvegicus] und berichtet, dass der verfasser sich 3 jahre studien halber in Indien aufgehalten, auf der rückreise in der nähe der insel Helena An. 1673 brittischen kapern in die hände gefallen und von ihnen gänzlich ausgeraubt sei, »qvod videre est ex Itinerario meo Indico nuper in vulgus edito». Aus dieser seeschlacht habe er nichts als die jetzt herausgegebene »Linguam Anglicanam» gerettet, die er dem wohlwollen des lesers empfiehlt. Auf 2 lat. distichen des verfassers: »Aliud ad Lectorem» folgen dann lateinische, griechische und dänische lobgedichte von freunden, die Bollings verdienste und gelehrsamkeit preisen. Alles dies ist unpaginiert, erst auf s. 1 beginnt die eigentliche grammatik mit einigen einleitenden bemerkungen. Es seien bereits eine anzahl englischer grammatiken in verschiedenen sprachen ge-

schrieben worden: er habe diese dänische aber keiner andern nachgeahmt, sondern aus eigner kenntnis der sprache verfasst, die durch tägliche lektüre und das studium auf der akademie »Duplin» in Irland von ihm erworben sei.

Die aussprache wird auf den ersten 17 seiten abgehandelt; am schluss der grammatik, s. 42—46, ist das vaterunser und v. 1—10 des 60 cap. des Esaias englisch und in phonetischer transcription gedruckt. — Angebunden ist ein 123 s. umfassendes engl.-dän. »Dictionarium» mit besonderem titel in neuer paginierung. Das nachwort dazu ist unterzeichnet: »Frederig Andersen Bolling Norv:».

1679. — Orthographia Danica Eller Det Danske Sproks Skriffverictighed: Item En kort Undervjssning om det Engelske Sproks pronunciation Saa oc Atskillige fremmede Ords som udi dansk Skriffning u-nødvendig oc Sprocket til Foract brugis, Forklaring: Udgifven ved HENRICH THOMÆSØN GERNER, Sogne-Prest til Birckerøds Meenighed. Kiøbenhafn 1679. Paa Christian Gertzens Boghandlers Bekostning, oc findis hos hannem til kiøbs.

16+108 s. kl. 8:o. Die censur ist unterzeichnet: »Hafniæ XXV. Martii, Anni M DC LXXVIII.» Zuerst giebt verf. eine (nicht mitgezählte) alphabet. sammlung »Fremmede oc udlendiske Ord, hvilke vi kand undvære oc bør at udeluckis aff Skriffvelsen», worauf mit s. 1 »Een Kort Undervijssning Om Det Engelske Tungemaals Udtale oc pronunciation» beginnt. Gerner rühmt Frid. Bollings ostindische reisebeschreibung, findet aber an dessen engl. grammatik auszusetzen, dass sie nicht die richtige aussprache, sondern nur den in Dublin gesprochenen dialekt lehre: dieser gegenüber wolle er die gute sprache von London, Oxon und Cambridge darstellen. Er rät seinen lesern, sich Riders »Dictionarium Lat.-Angl. & Angl.-Latinum» anzuschaffen, die bibel und gute autoren zu lesen und die bekanntschaft eines engländers oder einer im lande gewesenen und der sprache mächtigen person zu suchen. Die aussprache (»Udi Guds Naffn. Strax i Arbeyd oc først om Bogstafvernis Liud») wird s. 4—10 gelehrt, s. 12 f. stehen einige dürftige bemerkungen über accent und quantität; die aussprache von einzelnen wörtern und phrasen findet sich im übrigen teile der nur 16 seiten umfassenden grammatik hie und da angegeben. — Den andern teil des buches bildet die besonders paginierte, seinen kindern gewidmete abhandlung über die dänische sprache, orthographie und aussprache. Am schluss 3 unpaginierte seiten: druckfehlerverzeichnis hierzu.

1698. — Addresse Til Det Engelske Sprogs Læssning, Korteligen fremstillet af L. NYBORG. Kiøbenhafn, Tryckt hos Sal. Joh. Phil. Bockenhoffers Efterlefverske, Aar 1698. Paa Christian Geertzens Bekostning, og findis hos hannem tilkiøbs.

64 s. (titel mitgezählt) kl. 8:o. Die censur ist datiert: »Hafn. d. 7 April. Ao. 1695.» Die aussprache wird s. 3—28 behandelt, dann folgt wie

bei Bolling das vaterunser nach Matth. VI, 9—13 und Esaiæ LX, 1—10 mit transcription (s. 28—32), und endlich s. 33—35 bemerkungen über den accent. Den schluss bildet ein dän.-engl. gespräch und 2 englische briefe.

Einige daten über die drei verfasser mögen hier noch zur charakteristik folgen:

1) *Fred. Bolling* war nach dem Almindeligt Litteraturlexikon von Nyerup und Kraft, Kjøbenh. 1820, ein Norweger, wurde student, reiste nach Amsterdam, liess sich als soldat (»adelburs«) anwerben und gieng 1669 nach Ostindien, wobei er nach Batavia und China kam. Nach erhaltenem abschied reiste er heim und gab später in Kopenhagen engl. sprachunterricht. — Genauere daten fehlen.

2) *Henr. Gerner,* 1629—1700, wurde in Kopenhagen geboren, studierte theologie und reiste 1654 nach Oxford, wo er ein jahr fleissig englisch trieb, 1655 nach Holland, 1656 heim und wurde 1657 pastor in Birkerød, 1690 probst in Lynge-Kronborg herred, 1693 bischof von Viborg. Er war als schriftsteller und dichter auf verschiedenen gebieten thätig; besonders bekannt ist er wegen seines kampfes gegen P. Syvs und Rodes orthographiereform. — Vgl. über ihn Dansk biograf. lex. V, 607 ff.

3) *Christen Lauridsen Nyborg,* 1658—1702, geb. in Nyborg auf Fühnen, später feldprobst in Flandern, dann schiffsgeistlicher, seit 1695 pastor zu Hassing und Villerslev im stift Aalborg (nach Nyerup-Krafts Alm. Litt.-lex.).

Bollings angaben über die englische aussprache sind also die eines Norwegers, der in Dublin studiert und sich 3 jahre in Indien aufgehalten hat; Gerners die eines Kopenhageners, der in Oxford die sprache erlernte; wo und wie Nyborg, ein geborener Fühner, seine englischen kenntnisse erwarb, ist nicht ersichtlich. Diese thatsachen wird man bei den angaben, die ich unten möglichst kurz und präcis zusammengefasst habe — im original sind sie oft recht weitläufig und unklar formuliert — stets im auge behalten müssen, um den richtigen standpunkt für die beurteilung ihres wertes zu gewinnen. Die in den regeln selbst angeführten beispiele sind

übrigens oft aus anders wo, besonders in den texten, vorkommenden ergänzt worden. Zur erklärung der dänischen laute habe ich mich des vortrefflichen kleinen buches von J. V. Lindgren: »Dansk och norsk grammatik», Stockholm 1894, bedient. Genau wird sich freilich die von den verfassern gemeinte aussprache nicht feststellen lassen, da wir nicht wissen, aus welchem teile Norwegens B. stammte, und in welchem masse er seine norwegische und N. seine fühnische aussprache etwa der gebildeten kopenhagener gegenüber bewahrt, modificiert oder aufgegeben hat. Wir dürfen daher die von ihnen angegebenen lautwerte nur als sehr annährungsweise richtige betrachten. Schliesslich ist natürlich nicht zu vergessen, dass sich die heutige dän. aussprache von derjenigen, die in der zweiten hälfte des 17. jahrh. galt, in manchen punkten unterscheiden dürfte.

Ich gebe zunächst eine übersicht der betonten und unbetonten vokale, sodann der konsonanten, zum schluss die bei B. und N. stehenden texte.

I. Vokale.

I. Betonte.

§ 1. *A.*

Bolling unterscheidet drei lautwerte des *a*, nämlich:

a) kurzes *a* wie in *man, and, abash; art, guard, charge, han't; watch; wrath, altar;*

b) *aa* (d. h. langes, offenes *o)* vor *ll,* z. b. *all.* Er bemerkt dabei jedoch, dass an vielen stellen Englands das wort so ausgesprochen werde, wie es geschrieben sei, »dog de fleeste som det saaledis udfører ere Quindfolckene udi Engeland»;

c) langes *æ* wie in *sake, name, haste; have, gather; father, far, are, darkness, enlarge; calfe, walke* (beide mit stummem *l)*[1].

---

[1] Wenn im transcribierten texte *walls* als *wæs* erscheint, so halte ich dies für einen druckfehler. Ebenso ist *haf* statt *hæf* (ne. *half)* wol bloss ein versehen, desgl. *favur, stranjer* mit *a* statt *æ (e).*

Die namen der buchstaben *h* und *k* heissen jedoch *etsch, ke,* und *chaste* wird als *tschest* transcribiert; *have* lautet einmal *hæv,* später *hev.*

Bei Gerner finden wir entsprechend:

a) *a* in *man; guarde, charge; what; allthough;*

b) *á* vor *l+k, f,* wobei *l* stumm ist: *talke, walke; half, chalf* (l. *calf);*

c) *æ* in *crave, age; spare; any; have; can't;* daneben *e* in *han't, chaste, stranger.*[1]

Nyborg unterscheidet ebenso:

a) *a* kurz und klar wie im dän. *hat: that, shall; far (= farr), harm, sharp, charge, guard, yard,* etc.; *what, wash; warm, reward.* In den texten steht neben *ann (= and)* doch häufig *æn* (unbetonte form);

b) ein langsames, weniger klares *a,* wie im anlaut von dän. *alfar,* vor *l-* und *r*-verbindungen, z. b. *all, small, fall; talke (= tâk), walke; calf (= câf); parson, pardon;* ferner in *water;*

c) dän. *æ* in *træd* (d. h. langes, offenes *e, ä),* z. b. *lame, stranger; have, gather (= gædder); father* (nicht *fadder!), answer (= ænser); are, art, darkness, enlarge; wrath (= rædh)*[2]. Entsprechend heissen *a* und *k* im alphabet: *æ, kæ,* dagegen *h* und *j: etsh, dhje.*

§ 2. *Ai, ay.*

B. unterscheidet zwei werte:

a) *ee,* z. b. *praise, faire, day,* wofür aber in den texten *æ* erscheint, z. b. in *wait, day, sayd;*

b) *ei* in *against,* und ebenso in vielen städten Englands für *ee* in *day, way.*

G. kennt nur *æ*, z. b. in *faire, haire, way, day, again(st).*

N. dagegen unterscheidet wieder:

a) *æ* wie in dän. *væsen,* z. b. *faith, way, again(st);*

b) *ei* in *lay* (wie *lie, lye).*

---

[1] *Entængl* (ne. *entangle)* ist wol druckfehler für *entangl.*

[2] *Amen* im text ist wol druckfehler.

§ 3. *Ao.*

Das wort *gaole* (ne. gew. *jail)* wird nach B. mit *aa,* nach G. mit »*a* longum», nach N. mit reinem dän. *a* gesprochen, wobei das *o* nur schwach zu hören ist.

§ 4. *Au, aw.*

B. unterscheidet zwei werte:

a) *aa* in *because;*

b) *af* in *laugh, laud, author.*

Ebenso G.:

a) langes *a (â, ā)* in *because, law, fault (= fât);*

b) *aff* in *laugh.*

Desgl. N.:

a) wie *a* in *all, talke,* z. b. *draw, because, author, fault (= fât); aunt;* vor *gh* schreibt er *ah* in *taught (= taht), caught, daughter (= dahter);*

b) wie *af* in *draught, naught, laugh (= laff).*

§ 5. *E.*

B. unterscheidet:

a) kurzes *e* wie in *ever(y), gentle; mercy, convert.* Ob das in den texten vorkommende *evil* und *des (= these)* kurz oder lang sein soll, ist nicht zu erkennen;

b) langes *i*, z. b. in den buchstabennamen *g = dschi, p = pi, t = ti,* in den pronominalformen *me, we, he,* (bei ihm mit *ee),* im artikel *the,* im verbum *be.*

G. schweigt sich aus, N. giebt dagegen drei werte:

a) wie ein spitzes dän. *e* in *smed* (d. h. kurzes, geschlossenes *e)* in *men, when, went, yes, brethren;*

b) wie ein breites dän. *e* das sich dem *æ* nähert, wie in *med* (d. h. offenes kurzes *e),* z. b. in *dress, press, strength;*

c) wie dän. *i* in *english; even, evil; every, devel.* — In den buchstabennamen steht auch *i: bi, ci, di,* etc. — Da er für die beiden ersten werte keine besondren zeichen hat, lässt sich die aussprache von anderswo transcribierten wörten wie *detters (=debtors), evver (= ever), to(e)gedder (= together), dghjentiles (= gentiles), merci, converted, er (= r)* u. a. nicht bestimmen.

— In den texten erscheint *these* als *dês,* der buchstabe *e* lautet *e;* das unter *J* erwähnte *Jesus* ist wol auch mit *ê* zu sprechen. Über *real, realm* vgl. unter *ea,* über *deity* unter *ei.*

§ 6. ***Ee.***

B. und G. kennen nur den wert *î,* z. b. in *feele, flee;* N. vergleicht ihn mit *i* in dän. *splid* und unterscheidet *thee* vom artikel *the,* der *de* gesprochen werde; *e* haben nach ihm auch die wörter *Pharisee* und *Galilee (é,* wie in dän. *besee).*

§ 7. ***Ea.***

B. unterscheidet nur zwei laute:

a) kurzes *e,* wie in *bread, breast;*

b) langes, wie in *beast;* in den texten erscheint, vermutlich in derselben bedeutung, dafür *æ* in *sea, lead* (imper. des verbums), *preach, fear; heart; earth; heaven.*

G. kennt dagegen schon drei werte:

a) kurzes *e* in *bread, head, death;*

b) langes *e* in *feare, beast, preach* (unter *ch,* wo es mit *æ* erscheint); *search* (desgl.);

c) langes *i* in *dear, clear, hear, reader.*

N. desgl.:

a) kurzes offenes *e* wie in dän. *ved* »per», z. b. *bread, head, dead, stead, breast;*

b) langes geschlossenes *e* wie in dän. *veed* »scio», z. b. *bean, dean, pea, sea, flea, plea, yea, lead* »leiten», *fear; beare, sweare; death, deaf, heaven;* in den texten schreibt er dagegen *heart* und *ærdh (= earth).* — Auch *really* wird mit der aussprache *relly* (!) hieher gestellt, während in *reall* und *realm* das *ea* getrennt wie im dän. zu sprechen sei;

c) wie dän. *i* in *reade, reason, speake; dear, clear, heare, year, mear; pleasur.*

§ 8. ***Eau.***

Beauty wird nach B. *beutei,* nach G. *bëuty,* nach N. *biuti* ausgesprochen.

§ 9. *Ei, Ey.*

B. giebt drei lautwerte:

a) *êi* in *they* (texte), *eye;*

b) *e* in *rein, neither, their, eighteen (= egten);*

c) *i* in *receit.*

G. führt nur zwei beispiele an:

a) *received* hat den *æ*-laut und wird *reseved* gesprochen;

b) in *eight* etc. dagegen behalten die vokale ihren rechten laut!

N. kennt nur zwei werte:

a) den des dän. diphthongen *ei* in *reise* (d. h. palat. *a* wie in franz. *patte,* in vulg. kopenh. aussprache = *a* in engl. *hat* + *i),* z. b. *eyes, height, either; heinous, weigneither* (l. *weigh, neither?), eight; deity* (!);

b) sonst wie *e* oder *æ,* wobei man doch zuweilen ein wenig von dem *i* mithört — vgl. Wally (!), Angl. grammat. —, z. b. *they (= dëi),*[1] *per-, re-, de-ceive, vein, reigne, reines, neighbour (= næbur), heir, their (= dë-ir,* mit schwachem *i); neither* wird von einigen *næder* gesprochen.

§ 10. *Eo.*

People lautet nach B. und G. *pipel,* nach N. *pipl* mit kurzem *i; jeopardy* nach B. *dîepardei,* während nach N. *eo* in diesem worte fast = *ø* (offenes und geschlossenes deutsches *ö)* ist, so dass man etwas vom *e* und etwas vom *o* hört (!).

§ 11. *Eu, ew.*

B. spricht sich nicht darüber aus; in den texten umschreibt er *shew* durch *skew.*

G. bietet gar nichts, N. setzt *ew* = dän. *yv* (d. h. *üu?),* z. b. *new, few, knew, shew, steward.*

§ 12. *I, y.*

B. kennt fünf lautwerte:

a) *i,* z. b. *ship, iniquity, piety (= pi-etei);*

---

[1] Zum unterschied von *thy* = *dæi.*

b) *y* (deutsches *ü)* in *fill;*

c) *a* in *if, lift* (von vielen doch mit *i* gesprochen); *sir* (einige sprechen es *sær)*;

d) *ø* (= *ö)* in *first, thirst;*

e) *ai* oder *ei*, z. b. *I, my, high (= hei), light (= leight), Christ; children (!), abbridge (!)* [1].

G. dagegen weiss nur von dreien:

a) kurzes *i*, z. b. *live, thing, if, guilty, children; first, thirst;*

b) *e* in *Sir;*

c) *ei* in *fire, time, high (= heigh), by.*

N. kennt auch nur drei:

a) kurzes dän. *i*, z. b. *gift, lift, fill; stirre, girle, girdle, first;*

b) *æ* in *Sir;*

c) *ei in knife (= nëif), lie, thy (= dæî), mind, mild, high (= heih), light (= lëiht).*

§ 13. *Ie.*

B. kennt nur den wert *i* in *field, shield; friend (=frind).*

G. unterscheidet:

a) kurzes *i* in *friend;*

b) langes in *grief, field.*

N. kennt wieder nur langes *i* in *grieve, thief, field, besiege, retiere* (l. *retrieve?); friend*, u. a.

§ 14. *O, oo, oa, oe*

B. unterscheidet vier werte:

a) einen laut zwischen *a* und *o* (dän. *aa),* z. b. *god, sorrie;*

b) *o* oder *aa* (d. h. offenes *o)* z. b. *loaves, goe, do* »thun«, *to* »zu«, *womb (= vom)*, *who (= hwo* im text);

c) *u*, z. b. *good, booke; poor;*

d) *ou* in *gold;* daneben im text aber *hold!*

G. kennt auch vier, aber andre:

a) *o* in *scorne; some; hot* ist einmal als *hat* wiedergegeben;

---

[1] Statt *jés* (für *yce)* ist wol *éjs* zu lesen.

b) langes *o* in *joak (= joke), oake; to;*[1]

c) langes *u* in *move, prove, who (= hu); fool, poor; good;*

d) *wo* in *one, once* (bei Bolling im text *on).*

N. erst unterscheidet genauer:

a) kurzes, klares *aa* wie in *kaast (?)*, z. b. *on, trot, of, cloth, god, lost; corn born, lord, corner, glory (= glaarri), fortun, extraordinary;*

b) langes, klares *aa* wie in *aare* (d. h. offenes *o)*, z. b. *nose, to,*[1] *no; more, sore, store; groat, abroad, broad.* — Hiermit wird der laut in *loaf, loathe, coast, bloast* (l. *bloat* oder *boast?)* identisch sein, den N. als langes, klares dän. *o* bezeichnet, wenn er nämlich worte wie *bog, love, vore* im auge hat (vgl. Lindgren, § 19, anm. 1);

c) lang und hohl, nach dän. *u* hin, z. b. *doe, shoe, two (= tu), hwo (= hu), move, behove; loose, fool, mood, boot, root, room; foot;*

d) kurzes *u* in *good, stood, book, took;*

e) dän. *au* (d. h. gutturales *a*, fast wie schwed. langes *a* und franz. *a* in *pâte + u)*, z. b. *roll, hold, gold, bold,* transcribiert: *roul, hould;*

f) *uo* in *one.*

§ 15. *Oi, oy.*

B. erwähnt nur *joy* mit der aussprache *oi*, G. schweigt, N. nennt *joy, avoid*, wo *oi* = klarem dän. *aai* sei (also offenes *o + i).*

§ 16. *Ou, ow.*

B. unterscheidet drei laute:

a) *u*, z. b. *country, troublous, touch, enough (= enuf);* in den texten *ought (= ugt), besought (= besugt);*[2]

b) *ôu* oder *ou*, z. b. *foure; house, cloud, power; thought (= dougt,* in den texten).

---

[1] Vgl. ne. *toward!*

[2] *rund* statt *round* in den texten ist wol druckfehler.

c) *o* in *doughter,* das in den texten als *doghter* vorkommt, wenn nicht ein druckfehler vorliegt. — Was die schreibung *flow* in den texten bedeutet, ist mir unklar.

G. dagegen kennt schon vier laute:

a) *o*, z. b. *touch; cough (= koff); enough (= enoff,* vgl. sub *d!);*

b) langes *u,* z. b. *you, yours; could, would (= kuld, wuld);*

c) langes *a*, z. b. *fought (= fât), thought;*

d) *ou,* z. b. *how; knowledge; allthough (= altou), through (= trou), enough (= enough), ought (= ougt).*

N. endlich giebt fünf werte:

a) dän. kurzes *u,* z. b. *touch, young, trouble, double, enough, tough, rough (= -uff); troupe, throuph* (l. *through), your, youth; could, would, should* (= *cudd* etc.);

b) kurzes dän. *aa* (d. h. offenes *o), z.* b. *fourty, though, although;* an andrer stelle finden sich *cough, trough* mit der aussprache *-off;*

c) langes dän. *aa,* z. b. *ought (= aaght), sought, bought;*

d) langes, klares *o* (geschl. *o),* wonach das *w* stumm ist, z. b. *knowne (= nóën), grow, sow »suere», flow (= floe);*

e) *ou, ôu,* oder nach der aussprache einiger: *öû,* z. b. *crown, sow »sus», how, our, out* etc.

§ 17. *U, ui, uy.*[1]

B. kennt sechs werte:

a) *u,* z. b. *but, unto, judge, such, much; church, nurse; true, fruit, surely (= surlei);*

b) *o* in *dull;*

c) *ia* in *build,* in den texten durch *biâlld* wiedergegeben;

d) *iû, i-u* in dem namen des *u* und *q (= kiu, kiû);*

e) *ui* in *good buy;*

f) *ay* in *to buy.*

G. unterscheidet sieben:

a) *u* in *put; but, cut, much; nurse;*

b) *o* in *church (= chiortz),* das anderswo erwähnt wird;

c) *y* (d. h. *ü)* in *fruit;*

[1] Von dem »stummen» *u* in *guard, guest* ist hier abgesehen.

d) *i* in *guilty, build;*

e) *iû,* z. b. *use, pure, sure, secure, produce;*

f) *oy* in *good buy,* das B. mit unrecht zu *to buy* stelle; es sei vielmehr *God boyt you* = *God be with you;*

g) *øy* in *to buy.*

N. kennt auch sieben:

a) kurzes, klares dän. *u,* z. b. *pull, full; dull, such, muton, cut; curst, burst* etc.;

b) *e* in *to burie (= berri);*

c) *ø* in *durt (= durst? dirt?),* »med *ø* obscuro»;

d) *i* in *build;*

e) dän. *ju* in *Judas,* z. b. *use, humour, endure, lure; sure, sugar, push(?);*

f) etwas anders, wie im dän. *yû,* z. b. *rude, disputring* (l. *disputing), duck* (l. *duke), fruit, bruiset* (l. *bruise?);*

g) *æi* in *to buy.*

2. Unbetonte.

Von diesen ist in den drei grammatiken nur wenig die rede; regeln werden ganz selten aufgestellt und in den transcribierten beispielen zeigen die endsilben meist die historische schreibung. Folgendes ist doch klar:

§ 18. *A.*

Unbet. *a* erscheint als *æ* bei Bolling in *ægeinst* und *abundæns,* als *e* in *acceptens;* bei Nyborg als *æ* in *etraardinæry, dromedæris, abundæns, acceptæns, vitæls (= victuals)* und *æn* (neben *ann)* = *and.* Nach letzterem ist es im auslaut fremder namen, wie *Diana, Asia,* ein mittellaut zwischen *a* und *æ,* jedoch dem *a* näher liegend; stumm ist das erste *a* in *extraordinary.*

§ 19. *Ai.*

In endsilben, z. b. in *captain,* nach N. wie ein dän. *i.*

§ 20. *E, ee.*

Nach B. wird *eighteen* wie *egten* gesprochen (vgl. ne. *ten!);* der artikel *the* lautet *de* nach N. — Auslautendes *e* in namen wie *Phoebe, Penelope* klingt nach N. wie dän. »*e* finale».

§ 21. *Ea.*

Nach N. getrennt gesprochen, wie dän. *ea*, in *beatifick, ocean.*

§ 22. *Ei.*

Nach N. gehört *forrein* zu den wörtern wie *vein* mit *e* + *i*, vgl. § 9, b.

§ 23. *Eou.*

Diese endung klingt nach N. wie *o*, z. b. in *righteous, hideous.*

§ 24. *I, y.*

Die endung *-y*, z. b. in *glory*, hat nach B. stets die aussprache *ei*, nach G. und N. dagegen *i*; *gentiles* wird von B. durch *jênteils*, von N. durch *dghjentiles* transcribiert.

§ 25. *O, ou.*

Die endung *-or, -our* erscheint bei B. mit *u* in *favour* (= *favur* st. *fævur!*), mit *e* und *u* in *debtor;* das pron. *our* hat die form *ur*[1]; G. erwähnt aus der umgangssprache *how di?* = *how do you do?* und *hirstijou* = *here is to you* (beim zutrinken). N. definiert *ou* in endungen (*-our, -ious*) als kurzen, unbestimmten laut zwischen *o* und *u* und schreibt *fævur* (= *favour*), *næbur* (= *neighbour*), *detter* (= *debtor*). Dagegen bei der endung *-ion* (z. b. *passion, intention*) ist *o* = kurzem dän. *aa*, und in verschiedenen zweisilbigen wörtern, wie *muton, bakon, capon, reason* ist das *o* fast stumm und man hört eigentlich nur einen stoss durch die nase: *mutn.*

§ 26. *U.*

Multitude erscheint bei B. und N. als *multitud* wiedergegeben. In *vituals* (sprich *vitæls*) ist *u* nach N. stumm.

---

[1] Vgl. ne. *mi* statt *mai* (= *my*) als unbetonte form!

II. Konsonanten.

§ 27. *B.*

Nach B. stumm in *wombe (= wom), debt* und *debtour (= dettur),* nach N. in *comb, humble, doubt* und *debt.* G. schweigt.

§ 28. *C.*

B. erwähnt nur die aussprache des *c* von *candle* als *k,* G hat nichts, N. macht auf die beiden werte als *k* und *s* aufmerksam und behauptet für *second* die aussprache *segon* (mit hartem *g)* wie im franz.

§ 29. *Ch.*

B. weiss bei der grossen verwirrung, die in diesem punkte herrsche, keine regel zu geben. Mit verwunderung berichtet er über drei lautwerte:

a) im anlaut *tsch,* z. b. *charge, church, chaste;*

b) im auslaut *tz, ts,* z. b. *church, which, such*[1], *much;*

c) im inlaut *k,* z. b. *beseeching, touched, preaching (= prœking).* Aber *breeches* werde *brixes* gesprochen!

G. kennt nur zwei aussprachen:

a) im anlaut wie *thi* oder *chi,* z. b. *church, charge, chest (= chiortz, chiartz, chiest);*

b) im in- und auslaut wie *tz,* z. b. *beseeching, touching, preaching, breeches (= besitzing, totzing, prœtzing, britzes); which, much, such, watch (= hvitz* etc.).

N. erwähnt drei lautwerte:

a) dän. *tschi* — was aber viele nicht aussprechen könnten —, wofür Wallis ital. *c* vor *e* und *i* oder engl. *ty* setze, Duez in seiner ital. gramm. franz. *tchi,* Sterpin und Bolling deutsch *tschi,* van Heldoren holl. *tz, tzh* oder *tch,* Gerner *thi* oder *chi;* es stehe im in- und auslaut = dän. *tsh,* z. b. *touching (= tutshing), pitch;*

b) *ts* in *church, such, much* u. a.;

c) *k* in *choler, cholike, character, Christian, chronicle.*

---

[1]) Die aussprache *suks* ist wol ein druckfehler für *suts.*

§ 30. *D, F.*

Hierüber ist nichts zu bemerken[1]; in den texten setzt N. für *and* bald *ann,* bald *æn; of* wird durch *of* oder *aaf* wiedergegeben.

§ 31. *G.*

B. kennt drei verschiedene aussprachen:

a) als *g,* z. b. *guard (= gard), anger;*

b) als *j* oder *dsch,* z. b. *gentiles (= jênteils), ginger (= jînjêr); abbridge (= abbreids);*

c) als *s* nach *s, r* und *d,* z. b. *this gentleman (= scêntelman), charge (= tschars), lodging (= lodsing), judge (= diuds).*

G. erwähnt nur das palatale *g,* das

a) im anlaut = *gj* sei, z. b. *gentelman;*

b) nach *a* und konsonanten = *s,* z. b. *age (= æs), lodging (= lodsing), charge, stranger (= strenser).* — Eine ausnahme bilde *angel* (wie?).

N. macht ähnliche unterschiede:

a) wie hartes *g* in *god, tongue, hang, big;*

b) an- und inlautend wie dän. *dghj,* z. b. *general, angel;*

c) auslautend wie dän. *dsh,* z. b. *bridge, charge (= tschjardsh);*

d) zwischen *i* und *n* stumm, z. b. *reign (= ræn).*

§ 32. *Gh.*

B. unterscheidet:

a) *gh* im anlaut = *g;*

b) im auslaut = *f* in *laugh (= laf), enough (= enuf);*

c) hörbar als *g* vor *t,* z. b. *thought (= dougt), ought (= ugt), besought (= besugt), light (= leigt);*

d) stumm in *high (= hei), borough, thorough, trough.*

G. kennt drei werte:

a) als *f* im auslaut bei *enough (= enoff), cough (= koff), laugh (= laff);*

b) als *gh, g* in *high (= heigh), ought (= ougt); enough* (vgl. unter *a!)*

c) stumm bei *allthough (= altou), through (= trou),* sowie vor *t,* z. b. *thought (= thât), fought (= fât).*

---

[1] N. erwähnt drei verschiedene dän. *d*-laute.

N. giebt zahlreiche beispiele und unterscheidet:

a) *f* im auslaut nach *au, ou* und vor *t*, z. b. *laugh (= laff); enough, tough, rough (= cnuff, tuff, ruff); cough (= coff), trough (= troff); draught, naught (= draft, naft);*

b) *h* in *taught, daughter, caught* (alle auf *-aht); thought, bought, brought, fought* (alle auf *-aaht); sigh (= seih), sight, weigh, weight* etc., *high;*

c) *gh* in *ought, sought (= -aaght);*

d) stumm in *higher, neighbour (= næbur).*

§ 33. *H.*

Nur N. bemerkt den unterschied zwischen

a) hörbarem *h* in engl. wörtern und in *habitation, heretick, horrible, humble,* und

b) stummem *h* in *hability, heir, herbs, honour, hour, hostler, hostesse, humour.*

§ 34. *J.*

Nach B. = *di,* z. b. *just = diust;* nach N. = dän. *dhj,* z. b. *Jesus.* G. schweigt.

§ 35. *K.*

B. und G. bemerken nichts, nach N. ist es stumm vor *n,* z. b. *knife = neif,* G. giebt aber gelegentlich die aussprache von *knowledge* als *knovleds* an.

§ 36. *L.*

Nach B. stumm vor *f* und *k,* z. b. *calfe = cæf, walke = wæk;* ein darauf folgender vokal werde d a v o r gesprochen, z. b. *troublous = trubuls(?)* »Elend».

Nach G. ist es stumm nach *a* vor *f* und *k,* z. b. *calf = kâf, walke = vâk;* vor *t* in *fault = fât.* — Dagegen hörbar in *could = kûld, would = wûld, souldier = soldier.*

N. stellt genauere regeln auf:

a) *l* ist stumm in *could (= cudd), would, should; fault (= fât);* ferner nach *a* vor *f, k,* nach *o* vor *k,* nach *a* vor *m,* z. b. *calf (= câf), talke (= tâk); folks; alms, embalme, salmon;*

b) *ll* ist kurz nach langem *a* in *small;* sonst kurz und doppelt zu sprechen: *smell, fill, full, speciall* etc.;

c) die endung *-le,* z. b. in *people,* ist als blosses *l* zu sprechen, nicht mit B. und G. als *-el.*

§ 37. ***M, N.***

Nach B. ist *n* hinter *m* stumm, z. b. *hymne;* desgl. nach N., der *damne* als beispiel giebt, aber ableitungen wie *damnable, damnation* ausnimmt. G. schweigt.

§ 38. ***P, Q, R, S.***

Hierüber findet sich keine bemerkung; Bolling bemerkt nur, dass *aske* wie *ax* gesprochen werde und schreibt in den texten *temptætion,* Nyborg aber *temtæsjon.*

§ 39. ***Sh.***

Nach B. wie dän. *sk,* z. b. *shame* = *skæm,* G. giebt *sk* als lautwert in *ship, sheep, shame;* N. dagegen sagt, es werde wie deutsches *sch,* franz. *ch,* aber nicht wie dän. *sk* oder *s* gesprochen!

§ 40. ***T.***

B. bemerkt, dass *watch* wie *wacht* laute (!) und *t* in lat. wörtern auf *-tion* die lat. aussprache behalte, z. b. *admiration* (im jetzigen dän. lautet diese endung *-schôn);* N., es werde in der endung *-tion* wie *shi* oder *si* gesprochen, z. b. *nation* = *næsjon,* aber *quæstion* = *qvæstjon;* im vaterunser schreibt Nyborg *temtæsjon.* G. führt als aussprache von *wrestle: restel* an.

§ 41. ***Th.***

B. unterscheidet drei laute:

a) dän. *d* — er meint wohl die tön. spirans in *skade* — in pronominalformen, relativen und conjunctionen, z. b. *the,* ferner im inlaut von verben und subst. auf *-er* wie *father* (= *fæder);*

b) *t* in den übrigen fällen, z. b. *with, cometh, hath, wrath,* (meint er aspir. *t* in *tunge* oder die tön. spirans in *glasset?);*

c) *s* in *cloth, clothed,* (= *klosed).*

G. kennt nur zwei werte:

a) dän. weiches (»blødt») *d* im auslaut, wobei jedoch ein wenig gelispelt werde, z. b. *with, tooth, cloth, clothed;*

b) im anlaut gelispeltes *s*, gemischt mit *t* oder *d*, z. b. *thought (= thât).* Dies sei der schwerste englische laut in der ganzen aussprache.

N. unterscheidet:

a) wie dän. *d* in *lad* (d. h. tön. spir.) mit gelindem zischen zwischen den oberen vorderzähnen und der zungenspitze, im auslaut, z. b. *faith, smith, cloth, youth, with, smooth, strength* etc.; so in der 3. person: *hath* und in verben wie *seethe, breathe, clothe, beqveath;*

b) wie dän. *d* in *dag* in *thou, father, loathed* (aber *loathe* mit *dh)* und andern formen, wo jetzt im engl. die tön. spir. gilt;

c) als harte spirans — mit guter beschreibung der artikulation [1] — im anlaut, z. b. *thing, thank,* ausgen. *the, thou* u. s. w.

§ 42. *V.*

N. bemerkt, dass es wie dän. *v* zwischen unterlippe und oberzähnen gebildet werde.

§ 43. *W.*

Nach B. = *w; w* ist stumm vor *r: write* = *reît; with* wird vor vokalen *öit* gesprochen, z. b. *with all my heart* = *oit aal mei hært!*

Nach G. wird *w* noch von einem teile der bevölkerung, doch meist Irländern und Schotten, vor *r* gesprochen, gewöhnlich ist es stumm, z. b. *wrestle* = *restel.*

N. bestimmt *w* als stumm vor *r,* ferner in *answer* = *ænser,* und *two* = *tu.* Im übrigen sei es kurzes konsonant. *u* wie in ital. *acqua, lingua, buono,* und wohl von dän. und deutsch. *w* zu unterscheiden.

§ 44. *Wh.*

Nach B. = *hw,* nach G. = *hv,* nach N. = dän. kurzem *hu,* z. b. *what, whom, whose, whore.* Aber *hwo* ist = *hu* nach G. und N., während B. *hwo* transcribiert.

---

[1] »Saa at den aspiration og Hvæsen som det har i enden af Ordene, lydende som vort Dansk *dh*, er ikke nær saa haard som denne det maa hafve i Begyndelsen».

§ 45. *X.*

Nach N. wie im dän., B. und G. bemerken nichts.

§ 46. *Y.*

Nach allen wie *j*, z. b. *yet, yolk, yes.*

§ 47. *Z.*

Nur N. bemerkt, es sei weicher als dän. *s.*

III. Texte.[1]

1. Das vaterunser.

(Matth. 6, 9—13).

Bolling p. 42 f.

9. Ur Fæder hvvits art in Hæven, hallovved bi Dêi Næm.

10. Dêi Kingdom com, dêi Will bi don in Ærd, as it is in Hæven.

11. Giv us di[s] dæ ur dælêi Bred.

12. And forgif us ur Detts, as vvi forgiv ur Detters.

13. And læd us not into Temptætion, but deliver us from Evill.

For dein is di Kingdom, and di Povver, and di Glorêi, for Ever and Ever. Æmen.

Nyborg p. 28 f.

9. Our Fæder huitsh ært in hêven, halloëdh bi dêi næm.

10. Dêi Kingdom com, dêi uill bi don in ærdh, as it is in hêven.

11. Giv us dis dæ our delli (!) bredd.

12. Ann forgiv us our dets, as vi forgiv our detters.

13. Ann[2] lêd us not intoe temtæsjon, but deliwer us from ivill.

For dêin is de Kingdom, de pôuer, ænn[3] de glaarri, for evver æn evver. Amen (!).

2. Esaias 60, 1—10.

1. Arêis, Skein; for dêi Lêigt is com, and di Glorêi of di Lord is reisen (!) upon di.

2. For, behold, di dærkness shall cover di ærth, and gross dærkness di pipel: but di Lord skall areis

1. Arêis, shêin; for dêi lêiht is com, æn de glaarri aaf de Laard is reisen (!) upaan di.

2. For, behould, de dærkness skall covver de ærdh, æn gross dærkness de pipl': but de laard shall arêis

---

[1] In klammern stehende buchstaben sind von mir ergänzt.

[2] Im original *an* mit circumflex über *n*.

[3] Im original *æn* mit circumflex über *n*.

upon di, and his Glorêi skall bi sijn upon di.

3. And di Jênteils skall com to d[e]i Leight, and Kings to di breightness of dêi rêising.

4. Laft up dêin eijes r[o]und abôut, and sij: aal dêi gæder demse[l]vs togeder, dêi com to di: dêi sons skall com from fær, and dêi doghters skall bi nursed at dêi seîd.

5. Den du skalt[1] sij and flow togeder, and dein hært skall fær and bi enlærsed, becaas di abundæns of di sæ skall bi converted unto di, di forsses of di Jenteils skal kom unto di.

6. Di multitud of Cæméls (!) skal cover di, di Dromedareis of Midian an Efa; aall dêi from Skeba skal com: dêi skall bring Gôuld and incenss, and dêi skall skew furths (!) di præses of di Lord.

7. Aall di Flocks of Kedar skall bi gædered togeder unto di, di rams af Nebadîoth (!) shall minister unto di: dêi skal com up øit acceptens on mein Altar, and ai will glorifêi di hows of mei Glorêi.

8. Hwo (!) ær des, dat flij as a cloud, and as di dôvvs to der Windows?

9. Surleî di eîls skall wæt for mi, and di Skips of Tarskisk først, to bring dêi sons from fær, der silver and der gould wit dem, unto di Næm of di Lord Dêi Gaad, and di holêi on (!) of Israel, becaas hi hat glorifeid di.

10. And di sons of stranjers (!) skal bjâlld up dêi wæs (!), and der Kings skall minister unto di: for in mei wrat ai smot di, but in mèi favur (!) hev aî had mercêi on di.

upaan di, æn his glaarri shall bi sîn upaan di.

3. Æn de dghjentiles shall com toe dêi lêiht, æn Kings toe de brêihtness aaf dêi rêising.

4. Lift up dêin eîs round about, æn sî: al dëi gædder demselves togedder, dëi com toe di: dêi sons shall com from farr, æn dêi daahters shall bi nursed at dêi sêid.

5. Den du shalt sî æn floe togedder, æn dêin heart shall fêr æn bi inlærdshed, becâs de abundæns aaf[2] de sê shall be (!) converted unto di, de forces aaf de dghjentiles shall com untoe di.

6. De multitud aaf Kæmels (!) shall covver di, de Dromedæris aaf Midia æn Epha; âl dëi from Sheba shall com: dëi shall bring gould æn incens, æn dei shall shyv fordh de præses aaf de Laard.

7. Al de flaaks aaf Kedar shall bi gæddered toegedder untoe di, de rams of Nebaiodh shall minister unto di: dëi shall com up uidh acceptæns aan mêin altar, æn êi will glaarrifêi de hôus aaf mêi glaarri.

8. Hu ær dės, dat flî as a clôud, æn as de dovves toe dëir uindoes?

9. Siurli de êil's shall uæt[3] for mi, æn de ships aaf Tarshish first, to bring de sons from farr, dëir silver æn dëir gôuld uidh them untoe de næm aaf de Laard dêi Gaadd, æn de holi uon aaf Eisrael (!), becâs hi hadh glaarrifeied di.

10. Æn de sons aaf strændsher[s] shall bild up dêi walls, æn dëir Kings shall minister untoe di: for in mêi rædh êi smot di, but in mei fævur hæv ei had merci aan di.

[1] *skall* im original. [2] *auf* im orig. [3] *uat* im orig.

3. Buchstabennamen.

Bolling p. 3.

Abweichend vom dänischen seien nur folgende: g: *dschi*, h: *etsch*, i: *ei*, k: *ke*, p: *pi*, q: *ki-u*, *kiû*, t: *ti*, u: *i-u*, *i-û*, *jou*, y: *óu-éy*, z: *ezed*.

Nyborg p. 3.

a: *æ*, b: *bi*, c: *ci*, d: *di*, e: *e*, f: *ef*, g: *dghie*, h: *etsh*, i: *éi*, j: *dhje*, k: *kæ*, l: *el*, m: *em*, n: *en*, o: *o*, p: *pi*, q: *kiu*, r: *er*, s: *es*, t: *ti*, u: *ju*, w: *dobbel ju*, x: *ex*, y: *ueí*, z: *essed*.

GÖTEBORGS HÖGSKOLA

ÅRSREDOGÖRELSE

1894—1895

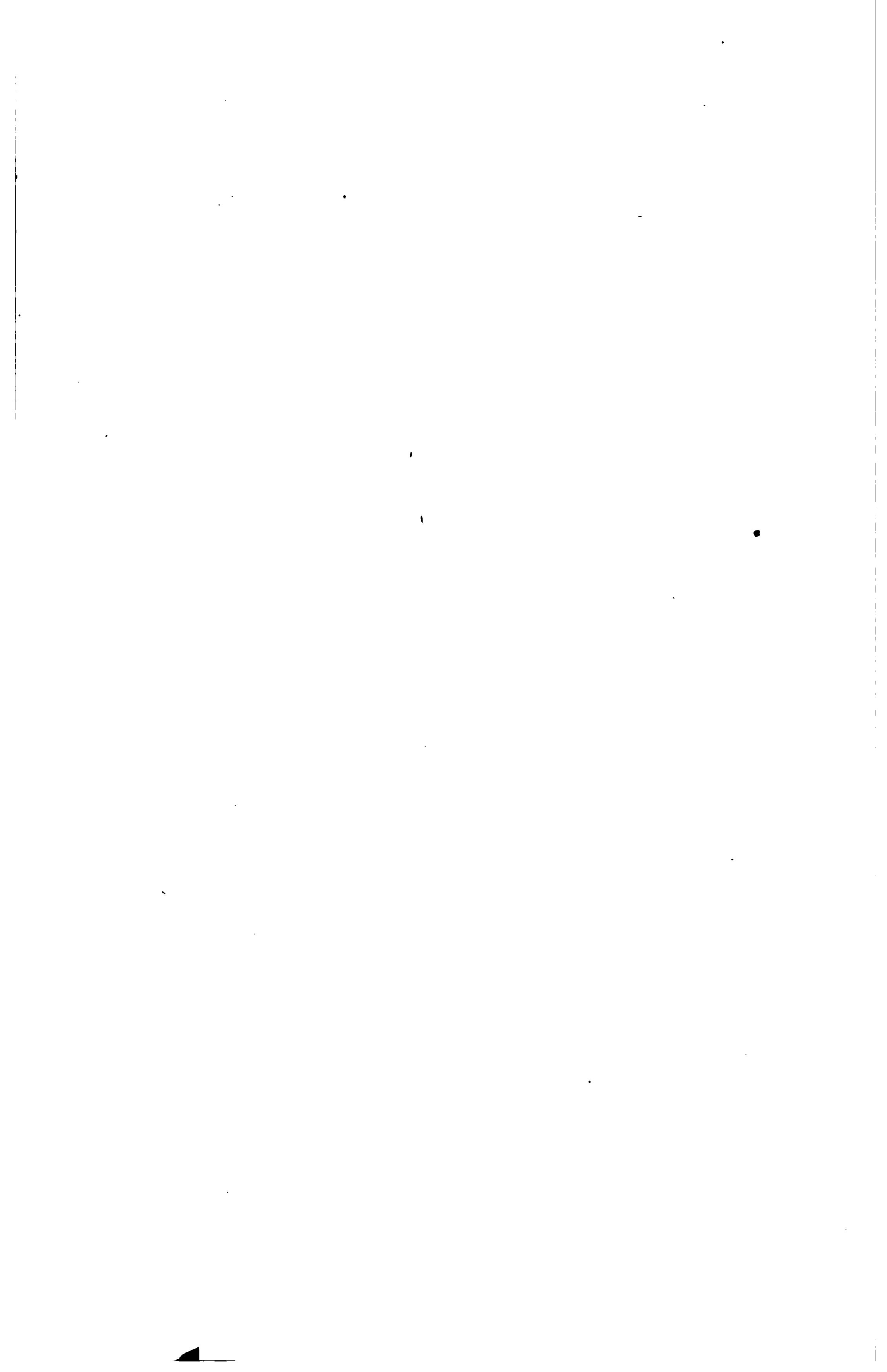
AF

JOHANNES PAULSON
HÖGSKOLANS REKTOR

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1895

INNEHÅLL:

Den förra årsredogörelsen innehöll en framställning af de åtgärder, genom hvilka Göteborgs Högskola förvärfvat sig examensrätt.[1] Bland de villkor, Kongl. Maj:t i nåder fastställde för utöfvandet af denna rätt, var äfven det, att Högskolan skulle stå under öfverinseende af Kanslern för rikets universitet. Sedan Högskolan kommit i denna ställning till Kanslersämbetet, var det för henne synnerligen glädjande att *Kanslern för Rikets Universitet, f. d. Statsrådet, R. o. K. af K. M. O. m. m. m. m., J. D. Herr Pehr Jakob von Ehrenheim* under början af höstterminen vid henne aflade ett tvenne dagars besök, d. 10 och 11 sept.[2] Den förra af dessa dagar öfvervar *Herr Statsrådet von Ehrenheim* Professor *Cederschiölds* offentliga inträdesföreläsning; den senare dagen åhörde Herr Statsrådet flera enskilda föreläsningar.

I detta Herr Universitetskanslerns besök vid Göteborgs Högskola ser denna ett förnyadt och talande bevis på den välvilja och det intresse, hvilket alltifrån Högskolans stiftande kommit henne till del från de myndigheters sida, i hvilkas hand ligger vården om vår vetenskapliga odling. Genom själfständiga insatser i denna vår odling hoppas Högskolan kunna motsvara det förtroende, hon mött.

Då mot slutet af föregående år Sverige firade trehundraårsminnet af **Gustaf II Adolfs** födelse, högtidlighölls detta minne äfven af Göteborgs Högskola. Till minnesfesten hade Högskolans rektor utfärdat inbjudning, till hvilken var fogad en vetenskaplig bilaga af Prof. *G. Cederschiöld:* »Om de senast framställda fordringarna på en historisk ordbok». Vid festen,

---

[1] Göteborgs Högskola. Årsredogörelse 1893—1894, sid. 5 ff.

[2] Där i denna årsredogörelse datum anföres utan vidfogande af årtal, afses den tid, denna årsredogörelse omfattar, d. 16 juni 1894—d. 15 juni 1895.

som firades å Stora Börssalen under synnerligen stark tillslutning från allmänhetens sida, tolkades *Gustaf Adolfs*-minnets betydelse af Docenten D:r *Ludvig Stavenow*, hvarjämte Docenten D:r *A. U. Bååth* föredrog ett för tillfället diktadt kväde. Till den manskör, som under Herr *A. Löfgrens* ledning medelst flera för det allvarliga tillfället lämpade sånger höjde högtidsstämningen, står Högskolan i särskild förbindelse.

Då Göteborgs Högskola firade **Gustaf-Adolfs**-minnet, skedde detta under intrycket af att detta minne ingenstädes stod mera lefvande för det allmänna medvetandet än i den stad, som räknar **Gustaf II Adolf** som sin gundläggare. Den anda, som skapat Göteborgs Högskola, äger också rätt att åberopa sin andliga släktskap med de kulturella idéer, af hvilka den store konungen själf och hans samtid besjälades. Träder därför Göteborgs Högskola redan af sig själf detta minne nära, blef det dock i sammanhang med högtidlighållandet af 300:de årsdagen af **Gustaf II Adolfs** födelse på ett särskildt sätt med Högskolan förbundet. Till Göteborgs Högskolas Styrelse öfverlämnades nämligen å minnesdagen d. 9 dec. följande donationsbref:

Till Styrelsen för Göteborgs Högskola!

I första paragrafen af de för Högskolan gällande statuter fastställes såsom uppgift för denna bildningsanstalt att meddela vetenskaplig undervisning och befordra vetenskaplig forskning.

Genom den Kongl. resolutionen af den 17 Juni sistlidet år är vägen banad för en, såsom vi med skäl hoppas, framgångsrik fullföljd af Högskolans föresatta uppgift beträffande den bildningssökande ungdomens vetenskapliga undervisning och härå för samma ungdom grundad befogenhet. Men för att på samma gång tillvarataga äfven den del af Högskolans uppgift, som rör befordrandet af vetenskaplig forskning, synes oss en särskild åtgärd nödig.

Ty forskningsbegäret kan lätt slappas, der forskaren icke vet, om eller huru det skall blifva honom möjligt att bringa sin forsknings frukter till den vetenskapliga verldens kännedom. Blott sällan torde enskild förläggare därvid kunna påräknas; den stora allmänheten köper endast undantagsvis sådana

verk som här ifrågavarande; och om forskaren ej utan enskild uppoffring kan få dem offentliggjorda, må det knappast förundra, derest han under sådana förhållanden skulle känna sig manad att afstå från denna del af sin verksamhet.

Men härpå måste Högskolan komma att lida. Skall hon kunna uppbära sin ställning såsom en jembördig medarbetare inom den vetenskapliga verld, till hvilken hon hör, måste de vetenskapsmän, å hvilka det ligger att häfda denna hennes rang, beredas tillfälle att alltjemt deltaga uti det fosterländska eller internationella forskningsarbetet samt därigenom ock tillvinna sig och sin Högskola förtjänt uppmärksamhet.

I syfte att undanrödja de ekonomiska hindren för offentliggörandet af deras inlägg i det vetenskapliga forskningsarbetet har därför synts oss nödigt att åvägabringa en fond, med hvars afkastning kostnaderna för utgifvandet af en Högskolans årsskrift må kunna bestridas. I den öfvertygelse att, derest framtida erfarenheter skulle visa behofvet af denna fonds ökning, nya gifvare för främjandet af det dermed förbundna vigtiga ändamålet icke skola saknas, tillåta vi oss härmed till Eder öfverlemna ett belopp af Trettiotusen (30,000) kronor att såsom särskild fond i enlighet med 23, 24 och 25 §§ i Högskolans nu gällande statuter förvaltas, därvid vi såsom villkor föreskrifva: dels att fondens årliga afkastning för hvarje år ställes till lärarerådets förfogande för utgifvande af en *Göteborgs Högskolas årsskrift;* dels ock att, derest sådan årsskrift af en eller annan anledning något år icke skulle utgifvas, det må på Högskolans Styrelse ankomma att besluta, huruvida fondens afkastning för ifrågavarande år må för samma ändamål till följande år reserveras eller till annat Högskolans vetenskapliga forskning främjande syfte användas.

Slutligen och då vi, för att i vår mån högtidlighålla 300-årsdagen af Göteborgs grundläggares födelse, å denna dag till Göteborgs Högskola öfverlemna vår gåfva, hoppas vi det icke må anses förmätet att vi önska dennas bokförande under namn af *Göteborgs Högskolas Gustaf Adolfs-fond.*

Stockholm och Göteborg den 9 December 1894.

OSCAR EKMAN. OLOF WIJK.

Genom denna donation har ett alltifrån Högskolans första arbetsår djupt kändt behof blifvit tillgodosedt. Icke blott skall den vetenskapliga produktionen vid Högskolan, såsom i donationsbrefvet riktigt utvecklas, i hög grad främjas af det tillfälle, denna donation bereder att publicera forskningens resultat, utan därigenom, att denna donation gör det möjligt att utgifva

en *Göteborgs Högskolas Årsskrift* skall den vetenskapliga produktionen vid Högskolan äfven i högre grad framträda samlad, hvarigenom den i den vetenskapliga diskussionen lättare fäster den uppmärksamhet vid sig, den kan förtjäna. Det namn, Donatorerna gifvit åt fonden, kännetecknar den anda, i hvilken den är gifven. Å lärarnes vid Högskolan vägnar uttalas här den förhoppningen att de syften, denna fond kommer att främja, äfven skola kännetecknas af den anda, som är oskiljaktigt förbunden med **Gustaf Adolfs** namn.

Sedan Lärarerådet genom Styrelsen erhållit del af donationsbrefvet samt tagit kännedom om, att de för hvarje år å nämnda fond upplupna räntorna ställdes till Lärarerådets disposition i och för angifvet syfte, skred Lärarerådet omedelbart till uppgörande af bestämmelser för *Göteborgs Högskolas Årsskrift.* Sedan en för sådant ändamål utsedd kommitté utarbetat ett förslag till sådana bestämmelser, antog Lärarerådet vid sammanträde den 10 januari följande:

Bestämmelser rörande Göteborgs Högskolas Årsskrift.

1. Göteborgs Högskolas Årsskrift utgifves i häften, hvartdera omfattande en afhandling, hvilka för hvarje år jämte under tiden utkomna program sammanhäftas till ett band.

   Skulle någon afhandling vara af det omfång, att det vore lämpligt fördela densamma på två eller flera häften eller på två eller flera årgångar af årsskriften, må sådant kunna ske.

2. Högskolans lärareråd utser för kalenderår en redaktionskommitté, bestående af trenne medlemmar, af hvilka en är sekreterare. Denna kommitté handhafver årsskriftens ekonomi med redovisningsskyldighet inför Lärarerådet, afgör om erbjudna skrifters intagande i årsskriften, ombesörjer tryckningen samt äger att, när förhållandena så påkalla, med sig adjungera sakkunniga personer äfvensom att hänskjuta tvistiga fall till Lärarerådets afgörande.

3. I årsskriften intagas originalafhandlingar, aftryck af texter eller historiska handlingar samt öfversättningar af vetenskapligt värde.

4. I årsskriften må intagas arbeten af lärare och lärjungar vid Högskolan, tjänstemän vid Göteborgs Stadsbibliotek (med hvilket Högskolans bibliotek är förenadt), samt för öfrigt af vetenskapsmän, som äro eller varit i ämbete fästa vid Högskolan eller speciminera för anställning vid henne.

5. Författare erhåller 50 friexemplar af sin skrift jämte rättighet att på egen bekostnad, dock ej till afsalu, låta trycka större antal separatexemplar. Dessutom äger författare att, när tillgångarna så medgifva, erhålla ersättning för särskilda med författandet förenade kostnader, exempelvis öfversättning till främmande språk, anskaffande af speciallitteratur, afskrifter från annan ort o. d.

Är afhandlingens tryckning förenad med så stora kostnader, att dessa icke lämpligen i sin helhet kunna af årsanslaget bestridas, äge redaktionskommittén att med författaren uppgöra om hans bidrag till kostnaderna.

6. De för byte afsedda exemplaren distribueras genom Stadsbiblioteket, hvilket ur årsskriftsfonden uppbär ersättning för härmed förenade utgifter.

Till redaktionskommitté, i öfverensstämmelse med § 2 här ofvan, utsåg Lärarerådet den 6 april Professorerna Warburg och Vising samt Bibliotekarien Wåhlin, hvilka samtlige dessförinnan fungerat som interimistisk redaktionskommitté. Af *Göteborgs Högskolas Årsskrift 1895*, har ett häfte utsändts: *Studier i Ståndsriksdagens senare historia: Preståndets sammansättning och formerna för dess riksdagsmannaval* af *Ludvig Stavenow;* ett andra häfte är under tryckning.

Då det i den stiftelse-urkund, genom hvilken den numera s. k. Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen ursprungligen skapades, heter att donationen gifves "Till Hans Kongl. May:tz Academie eller Gymnasio udi Gottenburg och till den Studerende Ungdom af Bahuus Lehn",[1] har Styrelsen ansett sig böra söka bereda tillfälle för lärjungar vid Högskolan att söka de Kongl. och Hvitfeldtska stipendierna. Den har därför under det gångna året den 20 juni till Kuratelet för Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen aflåtit följande skrifvelse:

[1] Bidrag till Hvitfeldtska Stipendii-stiftelsens historia under äldre tider. Af A. O. Heurlin, Göteborg 1862, p. 4.

Till Kuratelet för Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen!

Det Kongl. brefvet af den 14 juni 1872 rörande Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen stadgar i mom c) att af nämnda Stipendii-inrättnings medel 2,400 kronor, fördelade i tolf lika stipendier, eventuelt kunna tilldelas »studerande, som, efter att hafva genomgått gymnasialafdelningen af nämnda läroverk,[1] sina studier vid högre undervisningsanstalt fortsätter.» Enligt detta stadgande äro följaktligen lärjungar vid Göteborgs Högskola, hvilken måste betraktas som en sådan högre undervisningsanstalt, som i nämnda mom. åsyftas, berättigade att, i enlighet med de bestämmelser, som för öfrigt gälla för dessa stipendiers utdelande, af dem komma i åtnjutande. Styrelsen vill därför till Kuratorerna för Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen hemställa, det måtte de densamma meddela, hvilka former sådana sökande till dessa stipendier, som studera vid Högskolan, hafva att iakttaga; hvarvid Styrelsen vågar föreslå att ansökningar, ställda till Kuratelet för nämnda Stipendii-inrättning, inlämnas till Högskolans rektor, för att genom hans försorg, åtföljde af Lärarerådets yttrande såväl öfver de sökandes kompetens i allmänhet som särskildt öfver den ordning, i hvilken de vid Stipendii-tillsättningen böra ifrågakomma, öfversändas till nämnda Kuratel.

Utan att för närvarande inlåta sig på någon tolkning af Stipendiestiftelsens urkund för öfrigt, kan Styrelsen icke underlåta att fästa Kuratelets uppmärksamhet vid, att den ursprungliga stiftelseurkunden stadgar, att stipendiemedlen uteslutande skulle komma till godo studerande i Göteborg, ett villkor, som studerande vid Högskolan framför sina medsökande vid andra högre undervisningsanstalter uppfylla. Styrelsen är också förvissad att Kuratelet kommer att därvid fästa synnerligt afseende.

Å Styrelsens för Göteborgs Högskola vägnar

OLOF WIJK.

Sedan emellertid Stipendii-kuratelet i skrifvelse af d. 25 okt., under framhållande i öfrigt af sin anslutning till Styrelsens i skrifvelsen uttalade uppfattning, förklarat sig på den grund, att »Göteborgs Högskola tillkommit först långt efter det nådiga brefvets utfärdande», »icke kunna besluta om utdelning af dessa stipendier till lärjungar vid Högskolan, innan Kongl. Maj:t uttryckligen förklarat att hinder därför icke möter»,

---

[1] Göteborgs högre elementarläroverk; numera alltså latin- eller realläroverket.

ingick Styrelsen den 23 nov. till Kongl. Maj:t med en underdånig framställning »det måtte Kongl. Maj:t i nåder förklara, att lärjungar vid Göteborgs Högskola äro berättigade att, med iakttagande af hvad i öfrigt om dessa (Kongl. och Hvitfeldtska) stipendier finnes stadgadt, af dem komma i åtnjutande». Och har Kongl. Maj:t i nådigt bref af d. 20 dec. funnit godt att till Styrelsens framställning lämna bifall.

Sedermera hafva Kuratorerna för ofvannämnda stipendiiinrättning i skrifvelse af den 12 Mars funnit skäligt att, med anslutning i öfrigt till Styrelsens här ofvan gjorda förslag rörande de former, hvilka böra iakttagas af stipendiesökande, som studera vid Göteborgs Högskola, jämväl tillägga den bestämmelsen, att stipendieansökningar, jämte Lärarerådets yttrande öfver dem, skola årligen öfversändas till Kuratorerna inom april månads utgång.

I enlighet med dessa bestämmelser hafva under april månad fyra studerande vid Högskolan sökt Kongl. och Hvitfeldtska stipendier. Samtlige sökande befunnos kompetente; en af dem erhöll stipendium.

I tur att ur Högskolans Styrelse utgå med slutet af 1894 voro Med. D:r *Rob. Fries* och f. d. Rektorn *A. O. Heurlin.* Bägge hafva blifvit återvalde af samma korporationer, på hvilkas uppdrag de förut tillhört Styrelsen, D:r *Fries* af Stadsfullmäktige (Styr. prot. d. 15 jan.), Rektor *Heurlin* af Göteborgs högre latin- och realläroverks förenade kollegier (Styr. prot. d. 4 dec.)

Styrelsen har för nu löpande kalenderår till v. Ordförande återvalt Grosshandlaren *Olof Wijk* och till Kassaförvaltare Grosshandlaren *Ivar Wærn* (Styr. prot. d. 15 jan.)

Styrelsen utgöres alltså vid utfärdandet af denna årsredogörelse af samma personer, som tillhörde den vid förra årsredogörelsens utsändande.

Styrelsen har under året haft 10 sammanträden, Lärarerådet 18.

Inom Lärarerådet äro uppdragen fördelade på samma sätt, som angifves i föregående årsredogörelse.

Det har varit Högskolan möjligt att under det år, denna redogörelse omfattar, vidtaga åtgärder för ett synnerligen afsevärdt vidgande af den undervisning, som vid henne meddelas.

Sedan det visat sig, att den mångartade undervisning, hvilken de klassiska språkens studium kräfver, i synnerhet vid en examensberättigad Högskola, icke kunde i önskvärd grad tillgodoses af tillgängliga lärarekrafter, har Styrelsen, på framställning från Lärarerådet (prot. d. 29 maj), den 31 maj till docent i klassisk filologi kallat Fil. D:r *Elias Janzon,* hvilken kallelse Kanslersämbetet skänkt stadfästelse (Kanslersbref den 10 juni).

Docenten Janzon har om sitt lif meddelat:

Jag, Gustaf Elias Janzon, är född den 25 November 1859 i Stockholm. Mina föräldrar äro vaktmästaren Erik Gustaf Janzon och hans hustru Ingrid Katarina, född Malmorin.

Besökte under åren 1867--77 Nikolai och Katarina allmänna läroverk samt Gymnasium i Stockholm, hvarest jag i Maj 1877 undergick maturitetsexamen.

Inskrefs hösten 1877 såsom student vid Upsala universitet. Aflade därstädes den 29 Januari 1889 filosofie kandidatexamen och den 27 Maj 1893 filosofie licentiatexamen, hvarpå jag, efter den 29 Maj 1894 genomgånget disputationsprof, den 31 Maj 1894 promoverades till filosofie doktor.

Sommaren 1893 inventerade och delvis ordnade jag på gifvet uppdrag Upsala Universitets Mynt- och Medaljsamling.

Företog 1894 såsom Thunsk resestipendiat en sex månaders utländsk studieresa, hvarunder jag vid Berlins universitet idkade studier i klassisk filologi med ledning hufvudsakligen af professorerne Vahlen och Diels.

Har af trycket utgifvit följande skrifter:

Sånger af Catullus från Verona. Öfversättningsförsök. Förra Delen (Ups. Universit. Årsskrift 1889); Senare Delen (samma ställe 1891);

De epigrammate Anthologiæ Palatinæ XI 275 recte interpretando (Wochenschr. f. klass. Philologie 1892, no. 24);

Ad Catullum (Hermes, Zeitschrift f. klass. Philologie 1892, s. 315 ff.);

De sublimitate libellus in patrium sermonem conversus adnotationibusque instructus I. Upsaliæ 1894 (afhandl. för filosofiska doktorsgraden);

dessutom en anmälning af Bernhard Risbergs öfversättning af Aeschyli sorgespel Agamemnon, i Wochenschr. f. klass. Philologie 1892, no. 6.

På af Lärarerådet (prot. d. 1 dec.) framställdt förslag förordnade Styrelsen d. 11 dec. Rev. *Arthur Vandeleur Despard* att vara e. o. lärare i engelska vid Högskolan, åt hvilket förordnande Kanslern gaf stadfästelse genom Kanslersbref af den 29 dec.

Rev. Despard har om sitt lif meddelat:

I, Arthur Vandeleur Despard, son of George and Jane Despard, was born in Kensington, London, on the 11:th of December 1861.

I was sent to school at Merchant Taylors, in the city of London, January 1871. In June 1879 I passed the Oxford and Cambridge Certificate Examination for Public Schools.

On the 16:th of October 1880 I was matriculated at the University of Oxford.

In Trinity Term 1882 I passed the first Public Examination »in Literis græcis et latinis» and was found »honore dignus».

On the 13:th of March I passed an Examination »in rudimentis Religionis».

In Trinity Term 1884 I passed the final Examination for the degree of Bachelor of arts »in historia moderna» and was found »honore dignus».

On July 1884 I took my degree as Artium Baccalaureus.

On December 1887 I took my degree as Artium Magister.

On December 1884 I was ordained Deacon.

On December 1884 I was ordained Priest.

I was Curate of S. John's Church Yeovil, Somersetshire 1884—86; Curate of Rayleigh, Essex 1886—87. During 1888 I was acting as Curate in the parish of Quebec Chapel, Marylebone, London, and from 1888 (Dec.) to May 1890 as Curate of Strand in the County of Gloucester.

On July 1890 I entered upon my duties as British Chaplain at Gothenburg, for the performance of which I hold a License signed by the Bishop of London.

Då Rev. Despard emellertid mottagit kallelse till en verksamhet å annan ort — han afflyttar under den närmaste tiden till Cap-staden —, afslutas hans arbete vid Högskolan redan

med innevarande läsår. Men änskönt han endast kort tid varit anställd vid Högskolan, har han dock hunnit förvärfva sig hennes tacksamhet för det för språkundervisningen i synnerlig grad gagnande arbete, han där nedlagt, åt hvilken tacksamhet det är ett behof att här gifva uttryck.

På Lärarerådets förslag (prot. d. 27 april) har Styrelsen till e. o. lärare i franska språket för läsåret 1895—96 d. 4 maj kallat Mr *Maurice Gandolphe,* hvilken kallelse genom Kanslersbref af d. 21 maj vunnit Kanslersämbetets godkännande.

Mr Gandolphe har om sig meddelat:

Paul Lucien Maurice Gandolphe

né à Vincennes (trib. de Paris) le 25 février 1874;

fils de Alfred Gandolphe, chef-d'escadron d'artillerie en retraite, professeur de mathémathiques, etc.

1882—1892 Elève au collège Stanislas, Paris;

1889 Deux accessits au Concours général;

1892 Bachelier ès lettres;

1892—1894 Elève aux Facultés des Lettres et de Droit de Paris;

Mars 1894 Licencié ès lettres;

Juillet 1894 Bachelier en droit;

a fait, pendant les mois de Février—Mai 1895, des conférences de littérature française à Göteborg;

a écrit articles de critique littéraire au journal »La Paix«.

Högskolans lärarepersonal kommer alltså att vid det nya läsårets början utgöras af 6 professorer, 6 docenter samt en e. o. lärare, hvarjämte en vid annat universitet som docent fäst lärare innehar förordnande att fortfarande uppehålla en ledig professur.

Professor *Norström* åtnjöt, på grund af sjuklighet, tjänstledighet från höstterminens början till d. 22 sept., hvarjämte han erhöll Styrelsens tillåtelse att under återstående del af terminen inskränka sina föreläsningar till fyra i veckan (Styr. prot. d. 1 sept.).

Docenten *Kjellén* åtnjöt, för vetenskapligt arbete, tjänstledighet från vårterminens början till d. 15 febr. (Styr. prot. d. 15 jan.).

Desslikes har Professor *Vising* för utrikes resa åtnjutit tjänstledighet under Maj månad (Styr. prot. d. 20 april).

Docenten *Wåhlin* erhöll rektors tillåtelse att under vårterminen börja sina föreläsningar först d. 1 febr.

Föreläsningar och öfningar vid Högskolan togo sin början höstterm. d. 8 sept., vårterm. d. 23 jan., och hafva regelbundet fortgått i enlighet med bestämmelserna i ordningsstadgans § 13. Undervisningen inställdes d. 10 sept., då Professor Cederschiöld med en offentlig föreläsning tillträdde sitt ämbete vid Högskolan, samt likaledes d. 6 nov. Enstaka undervisningstimmar hafva inställts på grund af sjukdom eller annan tillfällig orsak.

Nedanstående redogörelse för under läsåret 1894—95 meddelad undervisning har af de särskilda lärarne inlämnats:

KARL JOHAN WARBURG,

Fil. D:r, Professor i ästetik samt litteratur- och konst-historia.

Allmän litteraturhistoria: Enskilda föreläsningar. 5 ggr i veckan: höstterminen *Orienten, Grekland, Rom;* vårterminen: *Europeiska medeltiden; Nyare tid: Italien, Spanien, Portugal, Frankrike, England* t. o. m. *Shakspere.*

Konsthistoria: Ensk. förel. h. t. 2 ggr i v.: Öfversikt af *gammalkristen* och *medeltida konst i Italien;* utförligare redogörelse för *förrenässansen* och *ungrenässansen* (flor. skolan); v. t. 1 gång i veckan: Afslutning af *ungrenässansen (umbriska, paduanska, venetianska skolorna); högrenässans: Bramante, Lionardo, Michel-Angelo.*

Poetik: Ensk. förel. v. t. 1 gång i veckan.

Öfningar: Höstterminen: Seminarieöfningar för behandling af kand. Atterboms afhandling: »*Bidrag till kännedomen af den fransk-klassiska tragediens stil*».

Vårterminen: Samfälda öfningar. Föredrag af fil. kand. E. Olmer *(Miles gloriosus-typen i olika folks litteratur)* med åtföljande diskussion; referat af *Konrad Langes: Die bewusste Selbsttäuschung als Kern des ästhetischen*

Genusses (af stud. G. v. Holten); föredrag om förhållandet mellan *Alarçons La verdad sospechosa*, *Corneilles Le Menteur*, *Steeles The lying lover* och *Gyllenborgs En bättrad villhierna* (af stud. G. v. Holten), hvarjämte en del uppgifter utlämnats för behandling under sommaren.

JOHAN VISING,

Fil. D:r, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i romanska språk).

Utförlig framställning af den moderna franska syntaxen under jämförelse med äldre tiders språkbruk (praktiska öfningar och ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t. och v. t.). — *Tolkning af den anglonormanska Brandansången* (seminarieöfningar 2 tim. hvarannan vecka h. t., hvar vecka v. t.). — *Tolkning af Fénelon, Lettre sur les occupations de l'Académie Française* (forts. från föreg. läsår) och af *Boileau, L'Art poétique* (ensk. förel. 1 tim. i veck. h. t. och v. t.). — *Muntliga öfversättningsöfningar från svenska till franska* (praktiska öfningar 1 tim. i veck. h. t. och v. t.).

Framställningen af den franska syntaxen har varit en fortsättning af en under föregående läsår påbörjad kurs, och den har fortgått efter samma plan och i hufvudsak samma metod som förut (se Årsredogörelsen 1893—1894, s. 21). Dock har framställningen på grund af ämnets natur mer och mer öfvergått från praktiska öfningar till föreläsningar. De kapitel, som behandlats, äro participernas, artiklarnes, substantivets och adjektivets syntax, motsvarande §§ 228—265 i Visings Franska Språklära. Denna kurs är ämnad att fortsättas under följande läsår och att då behandla pronominas och adverbets syntax.

Behandlingen af den anglonormanska Brandantexten har innefattat kritik af Londoner-, Oxforder-, Arsenal- och Yorkerhandskrifterna, af hvilka de tre första varit tillgängliga i diplomatiskt aftryck, den sista i en tillförlitlig afskrift, gjord af bibliotekarien i Cambridge, D:r Eirikr Magnusson. Genom dessa öfningar har afsetts att bibringa blifvande filosofie licentiater någon färdighet i manuskriptläsning och textrekonstitution samt tolkning af fornfranskt språk och inblick i dialektala och metriska egendomligheter.

De enskilda föreläsningarna öfver Fénelon och Boileau hafva hufvudsakligen afsett studiet af fransk litteraturhistoria och stilistik.

Öfversättningarna till franska hafva skett dels från Visings *Öfversättningsöfningar*, dels från Sonja Kovalevskys *Efterskörd* såsom original. De af lärjungarna gjorda öfversättningarna hafva under vårterminen rättats utom af professorn i ämnet äfven af herr Maurice Gandolphe.

JOHANNES PAULSON,

Fil. D:r, Professor i klassiska språk.

Latin: *Vergilii Aeneid* (ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t.).

Ciceros Diuinatio in Caecilium; därefter

Valda sånger ur Horatii IV bok (ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t.).

Horatii epistlar, I boken, samt *Ars poetica* (ensk. förel. 3 tim. i veck. v. t.).

Föreläsningarna öfver *Vergilii Aeneid* behandlade, utom Aeneas-sagan före Vergilius och en öfversikt af Aeneidens innehåll, tolkning af enstaka partier af de tre första sångerna samt af den fjärde ungefär de 400 första verserna. Dessa föreläsningar så väl som föreläsningarna öfver *Horatius* under v. t. hafva företrädesvis afsett blifvande filosofie kandidater. Föreläsningarna öfver *Ciceros Diuinatio* samt öfver valda oden ur *Horatii* fjärde bok hafva mera afsett de förberedande examina, men äfven begagnats af blifvande kandidater.

Lucretius (semin.-öfn. 1 tim. i veck. v. t.).

På dessa seminarieöfningar hafva genomgåtts företrädesvis kritiska ställen i början af första boken (t. o. m. v. 429). Med stöd af seminarieledarens handskrifna *Index Lucretianus* hafva, i anslutning till de behandlade ställena, deltagarne i dessa öfningar, Kand. O. Högberg och Kand. E. Olbers, behandlat smärre grammatiska och lexikaliska uppgifter till Lucretius.

Grekiska: *Den tebanska hjältesagan i den grekiska tragedien* (9 offentliga förel. under h. t.).

Dessa offentliga föreläsningar behandlade, jämte inledande och afslutande anmärkningar om den grekiska tragedien öfverhufvud, den tebanska hjältesagan i dess helhet med utförligare redogörelse för de till våra dagar bevarade tragedier, som från denna saga hämtat sitt ämne (de bägge Oedipus-tragedierna, De sju mot Tebe, Feniciskorna, Antigone).

VITALIS NORSTRÖM,

Fil. D:r, Professor i filosofi.

Den grekiska filosofiens historia (ensk. förel., 4 tim. i veck. hela läsåret).

Logik (ensk. förel., 1 tim. i veck. v. t.).

Föreläsningarna i *filosofiens historia*, hvarunder framställningen af den grekiska filosofien blifvit afslutad, hafva varit lämpade efter fordringarna i

filosofie licentiatexamen och, särskildt i vissa vigtigare delar, med ganska stor utförlighet behandlat sitt ämne.

Föreläsningarna i *logik* hafva utgjort en propedevtisk kurs, lämpad efter approbatursfordringarna i filosofie kandidatexamen.

G. CEDERSCHIÖLD,

Fil. D:r, Professor i nordiska språk.

Fornnorsk och fornisländsk grammatik: hufvuddragen af ljud- och formläran (ensk. förel. 2 t. i veck. under h. t.)

Fornisländsk litteratur: i förbindelse med den grammatiska undervisningen, några sidor i Wimmers Oldnordiske Læsebog.

Svensk grammatik: öfversikt af språkets utveckling, hufvudsakligen med afseende på ljud- och formläran, från äldre till nyare tid; därvid nysvensk ljudlära med anslutning till Lyttkens-Wulffs »Svenska språkets ljudlära», den mindre upplagan (ensk. förel. 3 t. i veckan v. t.).

Fornsvensk litteratur: i förbindelse med den grammatiska undervisningen 37 sidor i Noreens Altschwedisches Lesebuch; dessutom (ensk. förel. 2 t. i veck. under h. t., 1 t. i veck. under v. t.) Erikskrönikan vv. 1—2027.

Nysvensk stillära och syntax m. m. i 11 offentliga föreläsningar under v. t., med afseende på nysvenska skriftspråkets förhållande till talspråk och tankespråk.

Seminarieöfningarna (2 t. i veckan under h. t., 2 t. hvarannan vecka under v. t.) hafva förnämligast haft *svensk semasiologi* till föremål, hvarvid dels undertecknad gifvit en öfversikt af de viktigaste lagarna för betydelseutvecklingen samt i sammanhang därmed kritiskt refererat H. Pauls uppsats »Ueber die Aufgaben der wissenschaftlichen Lexikographie» och kritiskt behandlat några artiklar i de utkomna häftena af Svenska Akademiens »Ordbok öfver svenska språket», dels ventilation egt rum af följande ordboksartiklar, som af nedannämnda lärjungar, på grundvalen af samlingar, som Redaktionen af Sv. Ak:ns ordb. välvilligt ställt till seminariets förfogande, redigerats, näml.: artiklarna *afsikt*, *aftal*, *aftala* af kand. P. Eidem Andersson, *aftaga*, *apa*, subst., och *apa*, vb. af kand. K. Lindberg, *amma*, subst., och *amma*, vb., af kand. E. Olbers, *afse*, vb., och *arg*, adj., af kand. E. Olmer. Dessutom har *föredrag* hållits öfver »I-omljudet, enligt nyare åsikter» af kand. K. Lidberg

samt S. Bugges »Bidrag til den ældste skaldedigtnings historie» refererats af kand. P. Eidem Andersson och F. Holthausens »Altisländisches Elementarbuch» af kand. K. Lindberg och kand. E. Olbers.

FERD. HOLTHAUSEN,

Fil. D:r, Professor i nyeuropeisk linguistik (med undervisningsskyldighet i germanska språk).

Fonetik (med särskildt afseende på tyska och engelska samt med praktiska uttalsöfningar; ensk. förel. 1 tim. i veck. h. t.).

Tyska: *Tolkning af valda sånger (1 perioden) af Walther v. d. Vogelweide* (ensk. förel. 1 tim. i veck. h. t.).

Tolkning af äldre hög- och nedertyska dikter (Das Lied vom hürnen Seyfrid; den fornsax. Genesis samt *Heliand* v. 1 — 170; *Reinke de vos* v. 1 — 393; ensk. förel. 2 tim. i veck. v. t.).

H. Seidels »Lebrecht Hühnchen» (prakt. öfn. 1 tim. i veck. h. t.)

K. Kinzels »Gedichte des 19. Jahrhunderts», pag. 1—50 (prakt. öfn. 1 tim. i veck. v. t.).

Öfversättning af O. Levertins och V. v. Heidenstams »Pepitas bröllop» (prakt. öfn. 1 tim. i veck. v. t.).

Engelska: *Miltons lif och diktning* (med läsning af valda stycken; ensk. förel. 1 tim. i veck. v. t.).

Fornengelska texter (Seminarieöfn. 2 tim. i veck. h. t.).

Forn- och medel-engelska texter (Sem. öfn. 2 tim. i veck. v. t.).

Afzelius »Öfningar i engelsk syntax» (prakt. öfn. 1 tim. i veck. h. t.).

Föreläsningarna och öfningarna hafva hållits dels på tyska och dels på engelska. Af *Miltons lif* har den första perioden (t. o. m. år 1638) behandlats, och de förnämsta af denna tids dikter hafva förklarats; af *forneng. texter* hafva lästs en del prosaiska och poetiska stycken ur Sweets »Anglo-Saxon Reader» samt Beowulf v. 1882—2080; af *medeleng.* några partier af de 4 första kapitlen i Morris' »Specimens of Early English», Part. I.

Flera af seminariets medlemmar författade uppsatser hafva behandlat olika af de lästa texternas ljud- och flexions-former.

De praktiska öfningarna hafva gifvit anledning till samtal och grammatiska repetitioner; en del af de lästa styckena i Kinzels antologi hafva lagts till grund för skriftliga uppsatser, hvilka hvarje vecka granskats å lärosalen.

RUDOLF KJELLÉN,

Fil. D:r, Docent i statskunskap med geografi.

Svensk statskunskap:

Svensk konstitutionell praxis (seminarieöfn. 1 tim. hvarannan vecka, h. t. och v. t. efter påsk).

Allmän statskunskap:

Den konstitutionella monarkien och *Öfriga moderna statsformer* (ensk. förel. 4 tim. i veck. h. t.).

Förbundsstater och statsförbund (ensk. förel. 2 tim. i veck. v. t.).

Statsvetenskaplig propedevtik (ensk. förel. 3 tim. i veck. v. t.).

Geografi:

Allmän geografi (ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t.).

Examinatorium (1 tim. i veck., v. t. före påsk).

Seminarieöfningarne hafva begränsats till de i 1809 års Regeringsform nyskapade institutionerna (Konstitutionsutskott, Justitieombudsman, Opinionsnämd, Tryckfrihetskomité) och afsett att på statistisk väg undersöka, hvilken betydelse de fått i praktiken och huru de verkat. Arbetet har dervid vanligen varit så fördeladt mellan de bägge deltagarne, att de samtidigt samlat uppgifter rörande samma institution, men för olika tidrymder eller ur olika synpunkter; hvarpå det sålunda hopade materialet bearbetats på öfningstimmarne.

Höstterminens föreläsningar i allmän statskunskap bildade en direkt fortsättning på den större kurs, som påbörjades förra vårterminen. Sedan den konstitutionella staten slutbehandlats med en öfversigt af enkammarstatsskicken, hafva härvid framställts de återstående moderna statsformerna, den parlamentariska, den demokratiska och den autokratiska, hvardera betraktad i sitt historiska framträdande, sina psykologiska karaktersdrag och sina empiriska artgestaltningar; slutligen har vårterminens kurs öfver statsföreningarne följt som en fortsättning och afslutning. Denna föreläsningsserie har haft en deskriptiv karakter, i det att — under vederbörande rubrik — hvarje särskildt statsskick behandlats för sig, mot bakgrunden af sina egna geografiska, statistiska och historiska förutsättningar. Deremot har vårterminens propedevtiska kurs rört sig inom den s. k. allmänna statsrättens område; den har velat bibringa en systematisk öfversigt af de statsvetenskapliga prænotionerna, och den empiriska rätten har dervid endast så till vida kommit i betraktande, som den tjenat med exempel på de allmänna reglerna eller på undantag derifrån.

O. E. LINDBERG,

Fil. D:r, Docent i semitiska språk.

Hebreiska:

Grammatik jämte explikation och grammatisering af Genesis' 37 kap. (ensk. förel. 5 tim. i veck. h. t.).

Tolkning af Genesis, hvarvid det viktigaste af den hebreiska syntaxen genomgåtts (ensk. förel. 5 tim. i veck. v. t.).

Arabiska:

Tolkning af ett par af Amrulkais' dikter (ensk. förel. 1 tim. i veck., h. t.).

Samsemitisk grammatik:

Konsonantljuden (ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t. och v. t.).

Föreläsningarna öfver *Genesis* hafva inledts med en öfversikt af pentateuchkritikens hufvudsakliga resultat, af Genesis' innehåll och indelning m. m. samt beledsagats af nödiga historiska, geografiska och arkeologiska upplysningar. Af senare hälften hafva blott svårare ställen tolkats och förklarats med undantag af 30 och 49 kapitlen, som fullständigt genomgåtts. — Föreläsningarna öfver *Amrulkais* hafva inledts med en kortare biografi öfver skalden, hufvudsakligen enl. *Abulfaradjs* verk *Kitâb al'aghâni* och enligt *Abulfeda*, samt med en öfversikt af arabernas diktarter och diktslag. Af själfva dikterna hafva genomgåtts N:o 5 och 15 i *Ahlwardts* »The Diwans of the six ancient Arabic poets». — Af den *Samsemitiska grammatiken* hafva konsonantljuden i de klassiska dialekterna, deras viktigaste ljudlagar och analogiförändringar, för så vidt de kunnat bestämmas, behandlats. Dock hafva *w* och *y* i assyr. och delvis i vestarameiskan ej medhunnits.

LARS WÅHLIN,

Fil. D:r, Bibliotekarie, Docent i klassisk filologi.

Grekiska:

Enskilda föreläsningar med repetitionsförhör öfver *Platos Crito* (2 tim. i veck. h. t.).

Seminarieöfningar omfattande de viktigare punkterna i den *homeriska grammatiken* (2 sammanhängande tim. hvarannan vecka h. t.) samt kritisk och exegetisk behandling af valda epigram ur *den grekiska antologien* (2 sammanhängande tim. i veck. v. t.).

Skriftliga exercitier (1 tim. i veck. h. t.).

Realfilologiska discipliner:

Examinatorium omfattande öfversikt af den grekiska och romerska litteraturens historia samt i slutet af terminen en kort framställning af det antika skriftväsendets grunddrag (2 tim. i veck. v. t.).

LUDVIG STAVENOW,

Fil. D:r, Docent vid Upsala Universitet, förordnad att under ledigheten uppehålla professuren i historia och statskunskap.

Svensk historia:

Svenska statsförfattningens historia (ensk. förel. 3 tim. i veck. h. t. samt 4 tim. i veck. v. t. intill den 20 Febr.).

Behandling af ämnen rörande svenska kyrkans utveckling efter besluten i Vesterås 1527 till Gustaf Vasas död (seminarieöfningar 2 tim. hvarannan veck. h. t.) och *rörande reformationstidehvarfvets historia i allmänhet* (seminarieöfningar 2 tim. hvarannan veck. v. t.).

Allmän historia:

Öfversikt af gamla tidens historia (ensk. förel. 4 tim. i veck. v. t. från den 20 febr.).

Öfversikt af europeiska statssystemets historia från 1740 (ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t.).

Den stora engelska revolutionen i det 17:de århundradets midt (offentliga föreläsningar 1 tim. i veck. under okt. och nov.).

Föreläsningarna öfver svenska statsskickets historia hafva utgjort en kortfattad öfversikt, beräknad för approbatursfordringar i filosofie kandidatexamen och de förberedande juridiskt filosofiska examina. — Föreläsningarna öfver gamla tidens historia hafva varit afsedda för filosofie kandidatexamen samt teologisk-filosofisk examen och hafva utgjort en öfversikt af de gamla orientaliska folkens kultur och historia, med särskild hänsyn till källorna för den historiska kunskapen, samt af Greklands och Italiens äldre historia till uppkomsten af det grekiskt-orientaliska statssystemet och Italiens enande under Rom i början af 3:dje århundradet f. Kr. — Föreläsningarna öfver det europeiska statssystemet hafva omfattat tiden 1740—1775 och bildat en fortsättning af kursen under v. t. 1894 efter de synpunkter, som i föregående årsredogörelse utvecklats. — De offentliga föreläsningarna öfver engelska revolutionen hafva varit affattade i en populär form med särskildt betonande af de ledande politiska och religiösa idéernas utveckling.

Seminarieöfningarna under årets lopp hafva varit afsedda uteslutande för licentiatstudier och bestått i ventilering af uppsatser öfver angifvet ämne samt referat och kritik af andra författares undersökningar rörande uppgifna ämnen med ledning af tryckta urkunder och aktstycken.

EFRAIM LILJEQVIST,

Fil. D:r, Docent i filosofi.

Inledning till den praktiska filosofien (ensk. förel. 4 tim. i veck. h. t.).

Rättsfilosofi (ensk. förel. 3 tim. i veck. v. t., i Maj 4 tim. i veck. t. o. m. den 20 Maj).

Antik och modern sofistik (11 offentl. förel. under Februari, Mars, April).

Den försokratiska filosofien (seminarieöfningar 2 tim. i veck. under h. t., 2 tim. hvarannan veck. under v. t.).

Etiska prenotioner och grundbegrepp (ensk. förel. sammanlagdt 5 tim. i slutet af Maj).

Föreläsningarna med ämne »*inledning till den praktiska filosofien*» hafva inneslutit den i studieplanerna föreskrifna propedeutiska kursen, men icke stannat vid detta, utan tillika sökt gifva hithörande frågor en strängare vetenskaplig behandling, än en dylik kurs omedelbart påkallar. Grunden härtill låg i att samtlige åhörare förklarat sig aspirera till högre betyg än »approbatur» i filosofie kandidatexamen. Af samma skäl har den inledning, som förutskickats den egentliga *rättsfilosofin*, fått motsvarande behandling. För senare tillträdande åhörare, som icke aspirerade till sådant högre betyg, har en kort öfversigt lemnats af denna inledning. Af den egentliga rättsfilosofin har endast statsläran föredragits och i en omfattning motsvarande den i studieplanerna omtalade propedeutiska kursen. En propedeutisk kurs har äfven gifvits med föreläsningarna »*etiska prenotioner och grundbegrepp*». Såsom underlag för *seminarieöfningarna* har tjänat *Ritter et Prellers Historia Philosophiæ Græcæ* och hafva der genomgåtts 158 paragrafer (Prolegomena, Thales, Anaximander, Anaximenes, Heraklit, Pythagoras och pythagoreerna, Xenophanes, Parmenides, Zeno, Melissus, Anaxagoras, Empedokles, Leucippus och Demokrit). Till hvarje sammanträde har en af inledaren författad öfversättning, vanligen med bifogade anmärkningar, cirkulerat bland de i seminarieöfningarna deltagande. Det har äfven ålegat inledaren att för sitt parti taga kännedom om *Zellers* framställning i »*Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*». För att icke sammanträdena skulle alltför mycket upptagas af språklig debatt, har seminariets ledare enskildt med inledaren genomgått hans uppsats från denna sida, hvilket i hvarje fall kräft en tid varierande mellan 2 och 5 timmar.

REV. A. VANDELEUR DESPARD,

e. o. lärare i Engelska.

På den åt *Litteraturläsning och konversation* anslagna timmen (månd.) hafva sidorna 24—48 i »Chamber's Expressive Readers (Midshipman Easy by Marryat)» genomgåtts, med etymologiska, grammatiska och allmänna anmärkningar.

1 t. i veck. (onsd.) har ägnats åt öfversättning från svenska till engelska, hvarvid som svensk text begagnats Tor Hedbergs komedi »Nattrocken».

Den tredje veckotimmen (fred.) har upptagits af skriftliga öfningar, till grund för hvilka lagts »The Humanising of Hester»; flera stycken af Dickens' »Sketches by Boz» samt Thackerays »Pendennis» etc.; omskrifning från poesi till prosa, etc.

Nedanstående skrifter och uppsatser hafva sedan förra årsredogörelsens utgifvande blifvit af Högskolans lärare offentliggjorda eller äro under tryckning:

A. U. Bååth:

Några forntidsbilder från de norska kolonierna i Vesterhafvet (Nord. Tidskr. 1895, 3).

Dikter och *uppsatser* i tidningar och tidskrifter.

Gustaf Cederschiöld:

»*Om de senast framställda fordringarna på en historisk ordbok*» (bifogad »*Inbjudning* till den högtidlighet med hvilken Göteborgs Högskola kommer att fira trehundrade årsdagen af Gustaf II Adolfs födelse»). Gbg 1894.

»*Om s. k. subjektlösa satser i svenskan*» (Nord. Tidskr. 1895, 4).

Har medverkat vid utarbetandet och tryckningen af »*Ordbok öfver svenska språket, utg. af Svenska Akademien*», Tredje häftet. Lund 1895; samt *Altnordische Sagabibliothek* h. 3 (Halle 1894) och 4 (under tryckning).

Recension i Nord. Tidsskrift for Fil.

Ferdinand Holthausen:

Altisländisches Elementarbuch, Weimar 1895.

Altisländisches Lesebuch (under tryckn.).

Zu alt- und mittelenglischen Dichtungen, VI, VII, (n:r 46—49) i Anglia XVII.

Beiträge zur Textkritik altenglischer Dichtungen i Indogerm. Forschungen IV.

Uppkomsten af det äldre engelska dramat (Nord. Tidskr. 1894, 5).

Zur altsächsischen Genesis i Zeitschr. f. deutsches Altertum XXXIX.

Zum Heliand i Zeitschr. f. deutsche Phil. XXVIII.

Got. ahaks = lat. accipiter i Indog. Forsch. V.

Zu R. Meyers »Einführung in das ältere Neuhochdeutsche» i Nord. Tidsskr. for Fil.

Dessutom *större och mindre granskningar* i Mitteilungen zur Anglia, Herrigs Archiv, Anzeiger für deutsches Altertum, Literarisches Centralblatt, Literaturblatt f. germ. u. roman. Philologie, Nord. Tidsskrift for Filologi, Pedag. Tidskrift.

R. Kjellén:

Jordens nordligaste folk (I Läsn. för folket 1894, h. 3 och 4).

Om dateringen af Alsnö och Skeninge herremöten under Magnus Ladulås (I Hist. Tidskr. 1894, h. 3).

Unionen, sådan den skapades och sådan den blifvit. III. Den nuvarande unionen. (Fören. Heimdals folkskrifter, N:o 18—19, 1894).

Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia (Skrifter, utg. af Human. Vetenskapssamfundet i Upsala, IV, 1, 1895).

Tidningsuppsatser, särskildt rörande polarforskningen.

O. E. Lindberg:

Sanningstrådar i sagoväf. Göteborg 1894.

Johannes Paulson:

Jülicher-handskriften till Petrus de Dacia (bifogad *Inbjudning till Professor Cederschiölds offentliga inträdesföreläsning).*

In Plutarchi Non posse suauiter uiui secundum Epicurum, XIII, 7 (1096 B), (i Nord. Tidsskr. for Fil.).

Inbjudning till Göteborgs Högskolas Gustaf-Adolfs-fest.

Har såsom Kongl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets sekreterare ombesörjt utgifningen af dess *Handlingar. Ny följd, XXX.*

Anmälan af skrifter i klassisk filologi i Nord. Tidsskrift for Filologi.

Har utgifvit denna årsredogörelse.

Ludvig Stavenow:

Gustaf II Adolf, hans personlighet och hans betydelse. (Föreningen Heimdals folkskrifter N:r 16—17, 1894).

Minnestal vid Göteborgs Högskolas Gustaf-Adolfs-fest den 8 Dec. 1894. Göteborg 1895.

Studier i ståndsriksdagens senare historia: Preseståndets sammansättning och formerna för dess riksdagsmannaval. (Göteborgs Högskolas Årsskrift 1895. I).

Sveriges politik vid tiden för Altonakongressen 1686—1689. I. (Hist. Tidskr. 1895).

Öfversikt af östromerska rikets historia. (Artikeln: Östromerska riket i Nordisk familjebok).

Anmälan af C. G. Malmström: Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död, 2:dra uppl. Del II. (Hist. Tidskr. 1895).

J. Vising:

Den italienska språkfrågan. Ett exempel på litteraturspråkets betydelse för en nation (i Nordisk Tidskrift, 1894, 7).

Anglonormannisch (i Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie, München 1894).

Quomodo in den romanischen Sprachen (i Abhandlungen Herrn Prof. Dr. Adolf Tobler dargebracht, Halle 1895).

Smärre litteraturhistoriska och språkvetenskapliga uppsatser och granskningar i »Literaturblatt für german. und roman. Philologie», »Nordisk Tidsskrift for Filologi», samt »Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning».

Karl Warburg:

Svensk litteraturhistoria i sammandrag för skolor och självstudium. Fjärde omarbetade upplagan. Stockholm 1894.

Samma bok. Illustrerad upplaga. Stockholm 1894.

Från Magdalena Rudenskiölds ungdomsdagar. Några meddelanden ur en brefväxling i »Ord och bild» 1894.

Inledning till »anteckningar om Göteborgs Stora teater 1859—1893». Göteborg 1894.

»Mantegnas ängel — Bellinis ängel?» En konsthistorisk anteckning i »Vintergatan», utg. af Sveriges författareförening 1894.

Rasmus Nyerups svenska brefväxling. Ett blad ur den litterära skandinavismens häfder. I Samlaren XV (1894).

Gustaf Adolf i svensk diktning i Göteborgs Handelstidnings Gustaf Adolfsnummer.

Bellmans-dikten i Danmark. I Samlaren XVI (1895).

Uppsatser om svensk litteratur i Salmonsens »Konversationslexikon for Norden» (bokstäfverna B och C).

Granskningar och uppsatser i litterära ämnen i Göteborgs Handelstidning samt en anmälan i Nordisk Tidskrift for Filologi.

Har dessutom utgifvit:

Pontus Wikners Vittra Skrifter. Med förord af utgifvaren. Tredje upplagan, Sthlm 1894.

Bland sådana af Högskolans lärare under det senaste läsåret företagna resor och erhållna förtroendeuppdrag eller utmärkelser, hvilka stå i samband med deras vetenskapliga eller litterära verksamhet, må följande här anföras:

A. U. Bååth: Har erhållit ett af Svenska Akademiens anslag till vittre författare.

Ludvig Stavenow: Har likaledes erhållit ett af Svenska Akademiens anslag till vittre författare.

J. Vising: Förordnades den 10 november 1894 af Eforus för Göteborgs stifts läroverk att vara inspektor för Majornas Elementarläroverk för flickor. — Företog slutet af april—början af juni 1895, med understöd af Högskolans auskultantstipendium, en vetenskaplig studieresa till Frankrike och Spanien.

Karl Warburg: Vistades sommaren 1894 någon tid i Köpenhamn för begagnande af dess bibliotek och arkiv. — Valdes i januari 1895 af Göteborgs Kongl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle till dess Ordförande för 1895. — Valdes i jan. 1895 af Hrr Stadsfullmäktige till suppleant i Göteborgs Musei Styrelse.

Af Högskolans undervisning hafva under läsåret begagnat sig:

Lärjungar (Ordningsst. § 7) under h. t. 42, under v. t. 40. Af dessa äro 34 namn gemensamma för båda terminerna.

Under h. t. inskrefvos 11 nya lärjungar, under v. t. 4. Sex af dessa nyinskrifne hafva förut varit lärjungar vid annat universitet.

Enligt uppgifter till *vårterminens* katalog hafva lärjungarne beredt sig för afläggandet af följande examina:

Filosofie licentiat-examen	13
» kandidat- »	21
Teologisk-filosofisk- »	4
Juridisk-preliminär- »	1

Dessutom har en lärjunge fortsatt sina studier vid Högskolan efter vid annat universitet aflagd filosofie licentiat-examen.

Af de lärjungar, som bereda sig för filosofie licentiat-examen hafva 11 aflagt filosofie kandidatexamen; tvenne åter ämna aflägga filosofie licentiat-examen utan föregående kandidat-examen.

Auskultanter (Ordningsst. § 13) hafva under h. t. varit 19, under v. t. 28.

Som *åhörare* af de offentliga föreläsningarna (Ordningsst. § 14) hafva under h. t. till tvenne serier (utan frånräkning af samma namn, där det förekommer på bägge serierna) antecknat sig inalles 720, under v. t. till likaledes tvenne serier 483.

Examina. Följande examina hafva under läsåret vid Högskolan aflagts:

Sept. 1894 (afslutad d. 8 sept.):

senare delen af filosofie kandidat-examen af *Fil. Stud. Karl Lindberg* i ämnena *historia* samt *statskunskap med geografi;*

förra delen af filosofie kandidat-examen af *Fil. Stud. Fredrika Invenius* i ämnena *estetik med litteratur- och konst-historia* samt *romanska språk;*

Dec. 1894 (afslutad d. 15 dec.):

förra delen af filosofie licentiat-examen af *Fil. Kand. John Atterbom* i ämnet *estetik med litteratur- och konst-historia;*

Mars 1895 (afslutad d. 28 mars):

förra delen af filosofie licentiat-examen af *Fil. Kand. Kalle Lidberg* i ämnet *nordiska språk;*

förra delen af filosofie kandidat-examen af *Fil. Stud. Pär Videgren* i ämnena *estetik med litteratur- och konst-historia, germanska språk* samt *historia;*

Juni 1895 (afslutad d. 12 juni):

senare delen af filosofie licentiat-examen af *Fil. Kand. John Atterbom* i ämnet *romanska språk;*

senare delen af filosofie kandidat-examen af *Fil. Stud. Fredrika Invenius* i ämnena *germanska språk, nordiska språk* och *teoretisk filosofi;* samt

förra delen af filosofie kandidat-examen af *Fil. Stud. Ewald Wallin* i ämnena *romanska språk* och *germanska språk.*

I de fall, då Högskolan icke ägt självskrifna examinatorer, har Examenskommissionens ordförande, jämlikt bestämmelserna i nådiga Stadgan af d. 17 juni 1893, till examinatorer förordnat lärare vid Högskolan.

Då Högskolan fortfarande saknar rättighet att examinera i semitiska språk (och därmed är urståndsatt att begagna sig af rättigheten att anställa teol.-filos. examen), hafva åtskilliga studerande, hvilka åsyfta vare sig en filosofie kandidat-examen, i hvilken semitiska språk ingår, eller teologisk-filosofisk examen, nödgats lämna Högskolan för att gå till det universitet, vid hvilket de ämna aflägga examen.

Stipendier: Den af herr *James Carnegie* till Högskolan under detta som föregående år skänkta stipendiesumman, 1,500 kronor, har fördelats i trenne stipendier å 400 kr. och ett å 300. De trenne större hafva (Lärar. prot. d. 17 okt.) för läsåret 1894—95 utdelats åt *Fil. Kandidaterna K. Lidberg, O. Högberg* och *E. Olbers,* det mindre åt *Fil. Stud. K. Fredlund.*

Likaledes har Lärarerådet (prot. d. 2 febr.) i tvenne lika lotter (å 400 kr.) delat den upplupna räntan (800 kr.) å *David Carnegies* stipendiefond (20,000 kr.), hvilka bägge stipendier för innevarande kalenderår tilldelats *Filosofie Studerandena Oscar Svedberg* och *Albin Lundell.* Dessutom har Lärarerådet ur besparade räntemedel å *David Carnegies* stipendiefond tilldelat *Fil. Kand. Karl Lindberg* ett extra stipendium å 200 kr.

Af Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen har *Fil. Kand. Karl Lindberg* erhållit ett stipendium å 200 kr.

Studentföreningen, som under året utarbetat och i vederbörlig ordning antagit för sig gällande stadgar (Styr. prot. d. 20 juni), disponerar inom Högskolan, jämte sitt hittillsvarande samlingsrum, för sitt biblioteks räkning ännu ett rum.

Styrelsen har, liksom under hvarje föregående år (prot. d. 17 dec.), äfven för innevarande kalenderår medelst beviljande af ett anslag af 100 kr. ökat den summa, Studentföreningen genom uppbörd af sina medlemmar använder för inköp af litteratur samt för prenumeration på tidningar och tidskrifter. Dessutom har Styrelsen (prot. d. 17 nov.) beviljat ett extra anslag af 300 kr. för grundläggande af ett lärjungebibliotek. Detta bibliotek, hvilket företrädesvis är ämnadt att innesluta sådana böcker, som för examensbehof äro nödvändiga, men ofta ställa sig för dyra för den enskilde studenten att skaffa sig, har genom gåfvor och inköp redan vuxit till öfver 1,000 band.

Liksom i föregående årsredogörelse är jag äfven nu i tillfälle att vitsorda, det lärjungarne bedrifvit sina studier med berömvärdt allvar samt att ordningen och andan bland dem varit den bästa.

Ur den af Bibliotekarien för Göteborgs Stadsbibliotek — med hvilket Högskolans bibliotek är förenadt — till Stadsfullmäktige afgifna årsberättelsen för kalenderåret 1894 torde följande här böra meddelas:

Biblioteket har under året varit tillgängligt under samma tider, som i föregående årsredogörelse angafs.

Antalet besök på biblioteket uppgår för året till 6,471 (mot 6,181 under år 1893), eller i medeltal ungef. 21,35 pr dag.

Till begagnande å stället hafva framtagits 4,669 band (mot 3,520 under år 1893). Antalet utlånade band har varit 4,551 (mot 4,572 under år 1893).

Genom biblioteket hafva under året 76 boklån från offentliga bibliotek å annan ort förmedlats (1893 utgjorde sådana boklån 63).

Af bibliotekets ordinarie medel hafva under året 5,047 kr. 12 öre användts till bokinköp. Därutöfver har genom extra anslag från Högskolan användts för bokinköp i germanska språk och filosofi sammanlagdt 2,082 kr. 4 öre.

Högskolans Styrelse utsåg den 4 dec. till ledamot af Styrelsen för Stadsbiblioteket *Prof. J. Vising* samt till suppleanter i samma Styrelse *Prof. V. Norström* och *Läroverksadjunkten G. Lund.* Sedan emellertid nytt reglemente för Stadsbiblioteket blifvit i vederbörlig ordning utarbetadt, enligt hvilket Högskolans Styrelse utser tvenne af de nio ledamöterna i Stadsbibliotekets Styrelse, utsågos till ledamöter af nämnda Styrelse d. 9 febr. *Prof. Warburg* för tiden intill 1896 års slut och *Prof. Vising* för tiden intill utgången af 1895.

Högskolans fonder voro, enligt Drätselkammarens till Styrelsen inlämnade redogörelse, vid ingången af år 1895 följande:

Edvard Magnus' fond	kr.	334,100: —
Lundgrenska fonden	»	586,000: —
David Carnegies fond	»	552,944: 89
Oscar Ekmans fond	»	215,000: —
Undervisningsfonden	»	39,091: 07
David Carnegies stipendiefond	»	20,974: 12
Pensionsfonden	»	15,132: 51
Dispositionsfonden	»	81,905: 11
	Summa kr.	1,845,147: 70

Motsvarande totalsumma vid ingången af år 1894 var 1,833,331: 79. Af Högskolans fonder äro placerade: mot 5 % 30,000; mot 4 1/2 % 718,500; mot 4 % 1,034,074: 12; mot 3 1/2 % 20,668: 47; mot 2 % (förnämligast dispositionsfondens medel) 41,905: 11.

Till ofvanstående fonder kommer numera Göteborgs Högskolas Gustaf-Adolfs-fond (jfr ofvan sid. 2), hvilken, stor 30,000

kronor, sistl. 11 jan. i enlighet med donationsbrefvets bestämmelser öfverlämnades till Drätselkammaren att, i likhet med Högskolans öfriga fonder, af densamma förvaltas.

Behållningen af organisationsanslaget utgjorde vid innevarande års ingång kr. 6,076: 15 (mot 9,136: 70 vid förra årets ingång) samt besparingarna på årsanslaget 30,949: 21 (mot 26,102: 38.

Högskolans samtliga fonder uppgingo alltså vid innevarande års början i rundt tal till *1,912,000 kr.*

Till revisorer af Högskolans räkenskaper för löpande kalenderår har Kongl. Maj:t utsett *Rektor N. Johanson* med *Lektor A. Ling* som suppleant, samt Stadsfullmäktige *Lektor P. G. Laurin* och *Handlanden E. Philipson* med *Adjunkten E. Hedelius* som suppleant.

Undervisningen tager nästa hösttermin sin början månd. d. 9 sept.

Göteborgs Högskola d. 15 juni 1895.

JOHANNES PAULSON.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 04891 1997